

K.T.
ZANÎNGEHA VAN-YÛZÛNCÛ YILÊ
ENSTÎTUYA ZIMANÊN ZINDÎ
ŞAXA MAKEZANISTA ZIMAN Û ÇANDA KURDÎ

DI EDEBIYATA KURDÎ DE NEZÎRE Û MÎNAKÊN WÊ

TEZA LÎSANS A BILIND

Amadekar

Reşat ÖZKAPLAN

Şêwirmend

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇİFTÇİ

VAN-2018

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
KÜRT DİLİ VE KÜLTÜRÜ ANABİLİM DALI

KÜRT EDEBİYATINDA NAZİRE VE ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Reşat ÖZKAPLAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇİFTÇİ

VAN-2018

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Yaşayan Diller Enstitüsü

TEZ KABUL TUTANAĞI

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇİFTÇİ danışmanlığında, Reşat ÖZKAPLAN tarafından hazırlanan “Di Edebiyata Kurdî de Nezîre û Minakên Wê” adlı bu çalışma, 14/12/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan(Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇİFTÇİ

İmza:

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Nesim SÖNMEZ

İmza:

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Mazhar TUNÇ

İmza:

ÜYE :

İmza:

ÜYE :

İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Murat DEMİREL
Enstitü Müdürü

KURTE

DI EDEBIYATA KURDÎ DE NEZÎRE Û MÎNAKÊN WÊ

Ji nav rengên ‘esas ya edebiyata klasîkê, rengê jî nezîre ye. Nezîre, hem di nav milletên Misilmanan de dibû dan û stendineke edebî, hem jî di nav helbestvanên wan edebiyatan de kêrî terenumeke hempar dihat. Di bin vê terenumê de dîn, dîrok, huner û çanda Îslamê hebû. Ji ber vê yekê helbestvanan, nivîsandina helbestên ku wekî helbestên aydê helbestvanên din bûn ti me’zûr nedîtin. Axir, nîyetê wan -a rastîn armanca nezîreyê jî ev bû- rastiya “ew berhem çêtir jî dikare bê nivîsîn”bû. Çawa ku helbestvanan bi ‘eynî mezmûnan ketibûn li pey vegotinên cuda, vê carê jî bi ‘eynî kêş, serwa û paşserwayê ketine li pey nûwazebûnê.

Wekî edebiyatên li dor Îslamê sef girêdane, di edebiyata kurdî de jî nezîre û kevneşopiya nezîreyê heye. Edebiyata kurdî ev kevneşopî ji edebiyata farisî hildaye. Di edebiyata kurdî de dîwana miretteb ya ewil aydê Melayê Cizîrî ye. Helbesta ewil ya vê dîwanê li ser xezela Hafîzê Şîrazî nezîreyek e. Ev pêvajoya tesîrgirtin, bi helbestvanên muhîm ya Îranê wekî Ferîdeddîn Ettar, Fîrdewsî, Camî dewam kiriye. Herwiha edebiyata kurdî ketiye di bin bandora edebiyata ‘erebî û tirkî jî. Edebiyata kurdî ya klasîk, berhemên hunerî yê edebiyatên din ya Îslamê dîtiye, xwendiyê û teqlîd kiriye; bi saya van berhemên pêşde çûye, di encamê de jî cara ewil bi xêra Melayê Cizîrî, di zimanê xwe de xwediyê dîwaneke miretteb bûye, ji aliyê wêjeyê ve jî êdî karibûye berhemên xurt ên bi qasî ku bihatana nezîrekirin binivîse.

Kevneşopiya nezîreyê ya kurdî, biçortî bi sê milên ku ji bo ‘eynî armancê tevdigerî, derketiye holê. Di milê ewil de milê tesewwifê heye. Danêr jî Melayê Cizîrî ye. Dîwana wî ya bi tesewwifê re hemhal e û bi xezelên ên li ser eşqê namdar bûye, ji aliyê helbestvanên kurdan, herî zêde hatiye tenzîrkirin. Feqiyê Teyran jî dîsa di êynî rêçê de ê bîne menzûmeya bi navê “Zembilfiroş”ê binivîse û ê bê tenzîrkirin. Di milê din de Exmedê Xanî hem bi fikrên xwe yî li ser milletperweriyê hem bi berhemên xwe yî li ser dînê Îslamê û hem jî bi mesnewiya xwe yî namdar (Mem û Zîn) ê bîne hunermendên kurdan têxe li bin tesîra xwe. Di milê din de jî Melayê Bateyî derdikeve pêşiya me . Li van rojan jî li gorî mewlûda wî, mewlûdên nû tîn nivîsîn.

Di edebiyata kurdî de mînakên nezîreyê zêdetir di sedsala 19-20an de hatiye dayîn. Ev herdu serdem di heman katê de serdemên herî lawaz a edebiyata kurdî ya klasîkê ye. Em dikarin sedemên vê rewşê jî *hilweşandina Mîrîtiyên Kurdan, bi vî awayî jî tunebûna desthilatdaran ên şahîrên kurdan xwedî derketina, destpêkirina dewra modernê, sedema muhîm jî nederketina şahîrên xurt nîşan bidin.* Dikare bê gotin ku di wan herdu serdeman de jî ya ku hîştîye edebiyata klasîk ‘emir bike dîsa kevneşopiya nezîreyê ye.

Peyvên Sereke: Nezîre, Helbesta model, Texmîs, Tesdîs, Muşa’ere, Edebiyata kurdî ya klasîk.

ÖZET

KLASİK KÜRT EDEBİYATINDA NAZİRE VE ÖRNEKLERİ

Klasik edebiyatın ana renklerinden biri de nazirelerdir. Nazire hem İslam milletleri arasında bir edebi alışverişe sebep olmakta hem de o edebiyatların şairleri arasında ortak bir terennümü sağlamaktaydı. Bu terennümün altında İslam dini, tarihi, sanatı ve kültürü vardı. Bu yüzden şairler başka şairlerin şiirlerine benzer şiirler yazmakta hiçbir beis görmemişlerdir. Sonuçta niyetleri, nazirenin de asıl amacı bu idi, o eserlerin daha iyi bir şekilde yazılabileceği gerçeği idi. Nasıl ki şairler, aynı mazmunlarla farklı söyleyişlerin peşine düşmüşler, bu kez de aynı kafiye, redif ve ölçülerle mükemmel olanın peşine düşmüşlerdir.

İslam dini etrafında saf bağlayan diğer edebiyatlar gibi Kürt edebiyatında da nazire ve nazire geleneği mevcuttur. Kürt edebiyatı bu geleneği Fars edebiyatından almıştır. Kürt edebiyatının ilk mürettep divanı olan Melayê Cizîrî'nin divanının ilk şiiri Hafız-ı Şirazi'nin bir gazeline yapılan naziredir. Bu etkilenme süreci Feridüddin Attar, Firdevsi ve Molla Cami gibi önemli İranlı şairler ile devam etmiştir. Kürt edebiyatı ayrıca Arap ve Türk edebiyatlarından da etkilenmiştir. Klasik Kürt Edebiyatı, diğer İslam edebiyatlarından gördüğü, okuduğu ve taklit ettiği sanatsal eserler sayesinde gelişmiş, bunun sonucunda ilk olarak Melayê Cizîrî ile kendi dilinde mürettep bir divana sahip olmuş, edebi açıdan da artık kendi dilinde nazire yapılacak kadar güzel eserler vermeyi başarmıştır.

Kürt nazire geleneği kabaca aynı amaca hizmet eden üç ana kolda ilerlemiştir. Birinci kolda bu geleneğin yaratıcısı Melayê Cizîrî bulunmaktadır. Onun tasavvufu hemhal olan ve daha çok aşk konulu gazelleriyle ünlü olan "Divan"ı Kürt şairleri tarafından en çok tanzir edilen divan olacaktır. Feqiyê Teyran yine aynı yolda "Zembilfiroş" adlı bir manzume yazacak ve bu anlamda tanzir edilecektir. İkinci kolda hem milletperver görüşleriyle hem dini eserleri hem de ünlü mesnevisi "Mem û Zin" ile Ehmedê Xanî, Kürt sanatçıları etkileyecektir. Üçüncü kolda ise Melayê Bateyî karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bile onun "Mevlid"inden yola çıkılarak yeni mevlidler yazılmaktadır.

Kürt edebiyatında nazire örnekleri, daha çok 19 ve 20.yüzyılda verilmiştir. Bu iki dönem aynı zamanda Klasik Kürt edebiyatının en zayıf olduğu dönemlerdir. Sebep olarak da *Mirliklerin yıkılması*, *artık Kürt şairlerine sahip çıkacak yöneticilerin olmaması*, *modern dönemin başlaması* ve en önemlisi de *güçlü şairlerin ortaya çıkmayıpını* gösterebiliriz. Diyebiliriz bu iki dönemde de klasik edebiyatı yaşatan yine nazire geleneğidir.

Anahtar Kelimeler: Nazire, Model şiir, Tahmis, Tesdis, Müşaare, Klasik Kürt Edebiyatı.

ABSTRACT

NAZİRES AND ITS EXAMPLES IN CLASSIC KURDİSH LİTERATURE

Nazires (parallel poems, creative imagination) are one of the main themes of classic literature. Nazire has led to a dialog in literature in Muslim countries and created a shared emotion among poets in Muslim countries, which is defined terennüm. Terennüm is a set of words that are mainly meaningless. This terennüm includes Islam, Islamic culture, art and history. Thus, poets growing in Islamic culture have not found difficulty to write similar poems to each other. The aim of poets, which was the goal of nazire itself, was to write the nazires. Poets look for the best repeated patterns, redif and rhymes as they have done for mazmuns(imagery).

There are nazires and nazire tradition in the Kurdish literature as other literatures, which follow Islamic literature. The Kurdish literature inherited this tradition from Persian literature. In other words, Kurdish literature has been influenced by other literature in Islamic countries. In the Kurdish literature the first nazire was Melayê Cizîrî's first divan that was written on Hafız-i Sirazi's first poem. This was followed by significant Persian poets such as Feriduddin Attar, Firdevsi ve Molla Cami. Kurdish literature has also been influenced by Turkish and Arabic literatures. Consequently, the Kurdish literature flourished via imitating and translating works from literature in Muslim countries. For example, Melaye Cizîrî wrote his first divan in his language (Kurdish) as a result of this interaction between Kurdish literature and Arabic and Turkish literatures. This means that poets in Kurdish literature were able to write nazires in their language.

Kurdish nazire tradition served for three aims and was developed by three different groups. Melaye Cizîrî was representative of the first group. This group was famous for sufism and love poems that was associated with Kurdish Divan. Similarly, Feqiyê Teyran who was in this group wrote a mazmun called zembilfros that was imitated. The poets in the second group were famous for nationalist views. For example, Ehmedê Xanî who was in the second group is well-known for Mem û Zîn that is a classic love story. The representative of the third group is Melayê Bateyî who wrote Mevlid. Today, the mevlid of Melayê Bateyî is still a source of inspiration.

In the Kurdish literature examples of nazires were mainly produced in the 19th and 20th centuries. During these centuries the classic Kurdish literature was not developed as Kurdish emirates were collapsed and there was a lack of support for Kurdish poets from emirates and modern are started. Most importantly, notable poets have not been found. Therefore, it could be argued that nazire tradition is the most important practice of the classic literature during these centuries.

Key words: Nazire, Model poem, Tahmis (embarkation), Tesdis, Muasaare, Classic Kurdish Literature

NAVEROK

KURTE.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
NAVEROK.....	VII
PÊŞGOTIN.....	XV
KURTEBÊJE.....	XVII
1.DESTPÊK	
1.1. Di derbarê xebatê de agahiyên gelemperî.....	1
1.1.1.Mijar.....	1
1.1.2. Armanc.....	1
1.1.3. Wergir û sînorên xebatê.....	1
1.1.4. Beşên xebatê.....	2
2.DANASÎNA EDEBIYATA KURDÎ YA KLASÎK.....	3
2.1. Edebiyata klasîk.....	3
2.2. Edebiyata kurdî ya klasîk.....	6
2.3. Dîroka edebiyata kurdî ya klasîk.....	7
2.4. Rexneyên li ser edebiyata klasîk.....	10
3.NEZÎRE Û HELBESTÊN HEBÛNA XWE DEYNDARÊ NEZÎREYÊ NE.....	12
3.1. Nezîre.....	12
3.2. Nezîre çima hatiye tercîh kirin?.....	15
3.3. Cureyên helbestan ên hatine nezîre kirin	19
3.4. Cureyên helbestan ên hebûna xwe deyndarê nezîreyê ne.....	19
3.4.1. Nezîreyên bi şiklê musemmetan.....	19
3.4.1.1. Terbî'.....	20
3.4.1.2. Texmîs.....	21
3.4.1.3. Taştîr.....	23
3.4.1.4. Tesdîs.....	23
3.4.1.5. Tesbî.....	23
3.4.1.6. Tesmîn.....	23
3.4.1.7. Tetsî'.....	23
3.4.1.8. Ta'şîr.....	23
3.4.2. Muşa'ere.....	24

4. DI EDEBIYATA CÎNARAN DE NEZÎRE, BANDORA WAN LI SER KEVNEŞOPIYA NEZÎREYA KURDÎ Û DERKETINA NEZÎREYA KURDÎ.....	27
4.1. Di edebiyata ‘erebî de nezîre	27
4.2. Di edebiyata farîsî de nezîre.....	27
4.3. Di edebiyata tirkî de nezîre.....	28
4.4. Bandora edebiyata cînanan li ser kevneşopiya nezîreya kurdî.....	28
4.5. Derketina nezîreya kurdî.....	42
5. DI EDEBIYATA KURDÎ DE MÎNAKÊN NEZÎREYÊ Û HELBESTÊN KU HEBÛNA XWE DEYNDARÊ CUREYA NEZÎREYÊ NE.....	52
5.1. Mînakên Nezîreyê.	52
5.1.1. Nezîreyên li ser helbestên Melayê Cizîrî.....	52
5.1.1.1 Helbestên model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “da”yê.....	53
5.1.1.1.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “da”yê ya yekê.....	53
5.1.1.1.1.1. Nezîreya Ehmedê Xanî.....	54
5.1.1.1.1.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “da”yê ya duduyan.....	56
5.1.1.1.1.2.1 Nezîreya Perto Begê Hekkarî.....	57
5.1.1.1.1.3. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “da”yê ya sisêyan.....	59
5.1.1.1.1.3.1. Nezîreya Wedaî.....	62
5.1.1.1.1.3.2. Nezîreya Şêx Evdilqadirê Hezanî.....	63
5.1.1.1.1.3.3. Nezîreya Hacî Qadirê Koyî.	65
5.1.1.1.1.3.4. Nezîreyên Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	65
5.1.1.1.1.3.5. Nezîreyên Seyid Qedrî Haşimî	68
5.1.1.1.1.3.6. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî(Hadî).....	70
5.1.1.1.1.3.7. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî.....	73
5.1.1.1.1.3.8. Nezîreyên Seyid Eliyê Findikî.....	75
5.1.1.1.1.3.9. Nezîreyên Mela Zahirê Tendûrekî.....	78
5.1.1.1.1.3.10. Nezîreya Şêx Eladîn.....	82
5.1.1.1.1.3.11. Nezîreya Mun’imî.....	83
5.1.1.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “lebaleb”ê.....	84
5.1.1.2.1. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî.....	85
5.1.1.3. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ab”ê.....	86
5.1.1.3.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ab”ê ya yekê.....	86
5.1.1.3.1.1. Nezîreya Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî(Fethî).....	87
5.1.1.3.1.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ab”ê ya duduyan.....	89

5.1.1.3.2.1. Nezîreya Şêx Evdirehmanê Axtepi(Rûhî).....	91
5.1.1.3.2.2. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî(Hadî).....	92
5.1.1.3.2.3. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepi.....	93
5.1.1.3.2.4. Nezîreya Hêşyar.....	95
5.1.1.3.2.5. Seyid Qedrî Haşimî.....	96
5.1.1.4. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “rast û çep”ê.....	97
5.1.1.4.1. Nezîreya Şêx Nûreddîn Birîfkanî.....	98
5.1.1.4.2. Nezîreya Perto Begê Hekkarî.....	99
5.1.1.5. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bit”ê.....	100
5.1.1.5.1. Nezîreya Şêx Nûreddîn Birîfkanî.....	101
5.1.1.6. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “amet”ê.....	102
5.1.1.6.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî.....	103
5.1.1.7. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “ ‘ebes”ê.....	104
5.1.1.7.1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî.....	105
5.1.1.8. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “hudûs”ê.....	105
5.1.1.8.1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî.....	107
5.1.1.9. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ac”ê.....	108
5.1.1.9.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ac”ê ya yekê.....	108
5.1.1.9.1.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî.....	109
5.1.1.9.1.2. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepi.....	110
5.1.1.9.1.3. Nezîreya Hêşyar.....	111
5.1.1.9.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ac”ê ya duduyan.....	112
5.1.1.9.2.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	113
5.1.1.10. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “rûh”ê.....	114
5.1.1.10.1. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî.....	115
5.1.1.11. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “çerx”ê.....	116
5.1.1.11.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî.....	118
5.1.1.11.2. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	119
5.1.1.12. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ed”ê.....	120
5.1.1.12.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ed”ê ya yekê.....	120
5.1.1.12.1.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî.....	121
5.1.1.12.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ed”ê ya duduyan.....	122
5.1.1.12.2.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	123
5.1.1.13. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “kir”ê.....	124

5.1.1.13.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “kir”ê ya yekê.....	124
5.1.1.13.1.1. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî.....	125
5.1.1.13.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “kir”ê ya duduyan.....	126
5.1.1.13.2.1. Nezîreyên Mela Nezîrê Bedewî(Dahî)	127
5.1.1.14. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “ez”ê.....	129
5.1.1.14.1. Nezîreyên Ehmedê Xanî.....	132
5.1.1.14.2. Nezîreyên Perto Begê Hekkarî	133
5.1.1.14.3. Nezîreyên Siyahpûş.....	135
5.1.1.14.4. Nezîreya Şêx Evdilqadirê Hezanî	138
5.1.1.14.5. Nezîreyên Seyid Qedrî Haşimî.....	140
5.1.1.14.6. Nezîreya Mela Beşîrê Bedewî(Bêxew).....	143
5.1.1.14.7. Nezîreya Şêx Memdû’h Birîfkanî	145
5.1.1.14.8. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî	146
5.1.1.14.9. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî	147
5.1.1.15. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “şeb û roz”ê.....	147
5.1.1.15.1. Nezîreya Hêşyar.....	148
5.1.1.16. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bes”ê.....	149
5.1.1.16.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî	150
5.1.1.16.2. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî	151
5.1.1.16.3. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî)	152
5.1.1.16.4. Nezîreya Cegerxwîn.....	153
5.1.1.17. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi serwaya “eş”ê.....	154
5.1.1.17.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “eş”ê ya yekê.....	154
5.1.1.17.1.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî.....	156
5.1.1.17.1.2. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî	157
5.1.1.17.1.3. Nezîreya Cegerxwîn.....	158
5.1.1.17.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “eş”ê ya duduyan.....	159
5.1.1.17.2.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	160
5.1.1.17.2.2. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî	161
5.1.1.17.2.3. Nezîreya Şêx Evdirehmanê Axtepî(Rûhî).....	162
5.1.1.18. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “reqs”ê.....	162
5.1.1.18.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî	163
5.1.1.19. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “ferz”ê.....	164
5.1.1.19.1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî.....	165

5.1.1.20. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “xerez”ê.....	166
5.1.1.20.1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî	167
5.1.1.21. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “çi hez”ê.....	167
5.1.1.21.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî)	168
5.1.1.21.2. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî.....	169
5.1.1.22. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “zulf”ê.....	170
5.1.1.22.1. Nezîreyên Ehmedê Xanî	171
5.1.1.22.2. Nezîreyên Melayê Bateyî	173
5.1.1.22.3. Nezîreya Perto Begê Hekkarî	175
5.1.1.23. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ef”ê.....	176
5.1.1.23.1. Nezîreya Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	178
5.1.1.24. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “îq”ê.....	178
5.1.1.24.1. Nezîreya Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	179
5.1.1.25. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “arek”ê.....	180
5.1.1.25.1. Nezîreya Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî)	181
5.1.1.26. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “lek”ê.....	182
5.1.1.26.1. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî.....	183
5.1.1.26.2. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî	184
5.1.1.27. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “eng”ê.....	185
5.1.1.27.1. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî	187
5.1.1.28. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “dil”ê.....	188
5.1.1.28.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî	190
5.1.1.28.2. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî.....	191
5.1.1.28.3 Cegerxwîn.....	192
5.1.1.29. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “dil ji min bir dil ji min”ê.....	193
5.1.1.29.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî	194
5.1.1.30. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “e”yê.....	195
5.1.1.30.1. Nezîreya Mîna.....	197
5.1.1.31. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “ebrû”yê.....	198
5.1.1.31.1. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî.....	200
5.1.1.32. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bû”yê.....	201
5.1.1.32.1. Nezîreyên Perto Begê Hekkarî	203
5.1.1.32.2. Nezîreya Bekir Begê.....	205
5.1.1.32.3. Hacî Qadirê Koyî.....	206

5.1.1.32.4. Nezîreyên Mela Mihemedê Liceyî(Hadî).....	207
5.1.1.32.5. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	213
5.1.1.32.6. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî.....	214
5.1.1.32.7. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî	214
5.1.1.32.8. Nezîreya Cegerxwîn.....	216
5.1.1.33. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “tu”yê.....	217
5.1.1.33.1. Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî(Fethî).....	219
5.1.1.33.2. Mela Huseynzade Ebdulxaliq Esîrî.....	220
5.1.1.33.3. Cegerxwîn.....	221
5.1.1.34. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bî”yê.....	222
5.1.1.34.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bî”yê ya yekê.....	222
5.1.1.34.1.1. Nezîreya Weda’î.....	224
5.1.1.34.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bî”yê ya duduyan.....	225
5.1.1.34.2.1. Nezîreya Weda’î.....	227
5.1.1.34.2.2. Nezîreya Seyid Eliyê Findikî.....	227
5.1.1.35. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “feryad ji destê firqetê”.....	228
5.1.1.35.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî	230
5.1.1.35.2. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî(Hadî).....	231
5.1.1.35.3. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî	233
5.1.1.35.4. Nezîreya Seyid Eliyê Findikî.....	235
5.1.1.35.5. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî	237
5.1.2. Nezîreyên li ser helbestên Feqiyê Teyran.....	237
5.1.2.1. Nezîreyên li ser menzûmeya “Zembilfiroş”ê	238
5.1.2.1.1. Nezîreya (Zembilfiroşa) Melayê Bateyî.....	239
5.1.2.1.2. Nezîreya (Zembilfiroşa) Mûradxanê Bazîdî.....	239
5.1.3. Nezîreyên li ser berhem û helbestên Ehmedê Xanî.....	240
5.1.3.1. Nezîreyên li ser berhemên Ehmedê Xanî.....	240
5.1.3.1.1. Nezîreyên li ser mesnewiya Mem û Zînê.....	241
5.1.3.1.1.1. Nezîreyên ji aliyê sîyasî ve hatiye kirin.....	242
5.1.3.1.1.1.1. Nezîreya Selîmê Silêman.....	248
5.1.3.1.1.1.2. Nezîreya Şêx Ebdurrehmanê Axtepî	249
5.1.3.1.1.1.3. Nezîreya Şêx Mihemed Can(Xakî)	250
5.1.3.1.1.1.4. Nezîreya Şêx Mihemed Eskerî.....	251
5.1.3.1.1.2. Mesnewiyên li pey şopa Mem û Zînê hatiye nivîsîn.....	252

5.1.3.1.2. Nezîreyên li ser “Eqîdeya Îmanê”.....	254
5.1.3.1.3. Nezîreyên li ser “Nûbihar”ê.....	256
5.1.3.2. Nezîreyên li ser dîwançeya Ehmedê Xanî.....	258
5.1.3.2.1. Nezîreyên li ser mulemmaya Ehmedê Xanî.....	258
5.1.3.2.1.1. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî(Hadî).....	260
5.1.3.2.1.2. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî.....	261
5.1.3.2.1.3. Nezîreya Şewkî.....	262
5.1.3.2.2. Nezîreyên li ser mersiyeya Ehmedê Xanî.....	263
5.1.3.2.2.1. Nezîreya Melayê Bateyî	267
5.1.3.2.2.2. Nezîreya Weda’î.....	268
5.1.3.2.2.3. Nezîreya Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî(Fethî).....	272
5.1.4. Nezîreyên li ser berhem û helbestên Melayê Bateyî.....	277
5.1.4.1. Nezîreyên li ser berhemên Melayê Bateyî.....	277
5.1.4.1.1. Nezîreyên li ser “Mewlûd”a Melayê Melayê Bateyî.....	277
5.1.4.2. Nezîreyên li ser helbestên Melayê Bateyî.....	287
5.1.4.2.1. Nezîreya Seyfîyê Şûşî.....	289
5.1.5. Nezîreyên li ser Şêx Şemsettîn Exlatî.....	291
5.1.5.1. Nezîreya Mela Ehmed Heyderî.....	293
5.1.6. Nezîreyên li ser helbestên Macin.....	294
5.1.6.1. Nezîreya Melayê Bateyî.....	295
5.1.6.2. Nezîreya Jan Dost.....	297
5.1.7. Nezîreyên li ser helbestên Emîn Alî Bedirxan.....	298
5.1.7.1. Nezîreya Qedrîcan.....	299
5.1.8. Nezîreyên li ser helbestên Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî(Fethî).....	300
5.1.8.1. Nezîreya Mewlana ‘Ebdulhey.....	301
5.2. Mînakên helbestên ku hebûna xwe deyndarê cureya nezîreyê ne.....	302
5.2.1. Mînakên muşa’ereyê.....	302
5.2.1.1. Muşa’ereya Melayê Cizîrî û Mîr Îmaduddîn.....	303
5.2.1.2. Muşa’ereya Melayê Cizîrî û Feqîyê Teyran.....	310
5.2.1.3. Muşa’ereya Melayê Bateyî û Mela Mensûrê Girgaşî.....	319
5.2.1.4. Muşa’ereyên Mela Beşîrê Bedewî(Bêxew) û Mela Nezîrê Bedewî(Dahî).....	323
5.2.2. Mînakên texmîsan.....	332
5.2.2.1. Texmîsên li ser helbestên Melayê Cizîrî.....	333
5.2.2.1.1. Texmîsa Laxer	333

5.2.2.1.2. Texmîsên Şêx Ehmed Feqîr.....	334
5.2.2.1.3. Texmîsên Seyid Qedrî Haşimî.....	341
5.2.2.1.4. Texmîsên Mela ‘Eliyê Baqustanî	348
5.2.2.1.5. Texmîsa Seydayê Mele Yasîn Yusrî.....	352
5.2.2.1.6. Texmîsa Jan Dost.....	353
5.2.2.2. Texmîsên li ser helbestên Macin.....	355
5.2.2.2.1. Texmîsa Melayê Bateyî	355
5.2.2.3. Texmîsên li ser helbestên Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî(Fethî).....	356
5.2.2.4. Texmîsên li ser helbestên Mela Mehmûdê Hoserî.....	361
5.2.2.4.1. Texmîsa Mela ‘Eliyê Baqustanî.....	361
5.2.2.5. Texmîsa li ser helbesta Mun’imî.....	363
5.2.2.5.1. Texmîsa Şêx Ehmed Feqîr.....	363
5.2.3. Mînakên tesdîsan.....	364
5.2.3.1. Tesdîsên li ser helbestên Melayê Cizîrî.....	364
5.2.3.1.1. Tesdîsên Mela Mihemedê Liceyî(Hadî).....	365
5.2.3.1.2. Tesdîsa Seyid Qedrî Haşimî.....	372
5.2.3.1.3. Tesdîsa Şêx Remezan.....	375
ENCAM.....	378
ÇAVKANÎ.....	386

PÊŞGOTIN

Zimanê kurdî bi xêra edebiyata klasîk derbasî edebiyata nivîskî bûye. Ew, nesîbê her zimanê nebûye. Di dewra mîrektîyan de, beg û mîrên kurdan xweserî bûn, medreseyên kurdî vekirin û zimanê me kirin qada edebiyatê.

Sedsalên 16 û 17an ji bo edebiyata kurdî serdema zêrîn in. Hunermendên kurdan, pêşiyê bi ‘eşqeke mezin edebiyatên Îslamê xwendine, bi nezîreyan kirine li nav jiyana xwe û piştê ev terennumên edebî kirine kurdî, bi vî awayî dîne Îslamê rengê nû qezenc kiriye, navê vê rengê jî *edebiyata kurdî ya klasîk e*.

Ev pêvajoyê bi Elî Herîrî destpêkiriye û heta vê rojê jî dewam dike. Para mezin jî aydê Melayê Cizîrî ye. Hunermendiya Melayê Cizîrî xurt bû, lewma wî meyleke mezin daye edebiyata kurdî. Bi tenê berhemeke wî heye. Ew jî “Dîwan”a wî ye. Ev berhem xwediyê hemû xusîsiyetên edebiyata klasîk ya Îslamê ye. Li pey wî jî, Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Melayê Bateyî tîne û dibin stûnên edebiyata kurdî ya klasîk.

Di edebiyata kurdî de kevneşopîya nezîreyê heye. Kevneşopîya nezîreyê hem bûye alîkar ku edebiyatên Îslamê li hev nas bikin hem jî piştî vê hevnasîn û mihebbetê di zimanên xwe de berhemên nû çêkin.

Em di vê xebatê de li ser nezîreyan sekinîn. Me dît ku helbestvanên me di bin bandora hev de mane û di encamê de jî berhemên nû nivîsîne. Me xîret kir ku li ser wan nezîreyan tesnîfek çêkin. Bi vî awayî em ketin li pey helbestên ku dişibin hev. Lewma me di dîwan, dîwançe, kovar û rojnameyan de li ser helbestên klasîk xebateke mezin çêkir. Me helbestên di cureya nezîreyê de hatiye nivîsîn an jî di cureyên ji nezîreyê derketinê de wekî texmîs, tesdîs hwd. hatiye nivîsîn anî li ba hev û li gorî sedsalan û helbestvanan tesnîf kir, mînakên wan da.

Edebiyat yekpare ye, termên wekî edebiyata klasîk, edebiyata devkî hwd. ji bo tesnîfê ye. Em niha di dewra modern de ne. Şert û mercên vê çaxê ji yê berê cûdatir e. Lê divê em bînin zimên, hê jî em dikarin ji edebiyata klasîk feyde bigrin. Dîwan û dîwançeyên vê edebiyatê hem ji bo zimên hem jî ji bo edebiyatê dikare kêrî me bê. Dîsa bi rehetî em dikarin bêjin gava behsa edebiyata kurdî dikin, pêşiyê navên helbestvanên klasîk ên wekî Ehmedê Xanî, Feqiyê Teyran, Melayê Cizîrî tîne bîra me. Divê em xwediyê vê edebiyatê derkevin û li ser vê edebiyatê xebatên tîr û tije bikin.

Min di vê xebatê de xwest ku zimanêke zindî bixebitînim. Çiqas ji min hat ji zimanekê çêkirî, sun’î dîr sekinim. Min kovara Hawarê xwe re kir nimûne, ji ber ku Celadet Bedirxan di mijarên ‘ilmî de jî zimanêke hêsan, zimanêke herkes dikaribû fêhm bike bikaranîbû.

Ji bo ku mijara vê tezê ji min re peyda kiriye û bi rêberiya xwe piştgirî daye min, ji şewirmendê xwe Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇİFTÇİ re spasiyên xwe pêşkêş dikim. Herweha M. Emin Aslan, Müjdat Genez, Yakup Gelir, İshak Gelir, Hacı Yılmaz û Müslîh Sezer alîkariya min kirin, ez ji wan re jî spas dikim, mala wan ava.

2018
Reşat ÖZKAPLAN

KURTEBÊJE

- AA : Abdurrahman Adak
amd. : Amadekar
b. : Bîn (kur, kurê ...)
bnr. : Binêrin
EX : Ehmedê Xanî
FT : Feqiyê Teyran
h.b. : Heman berhem
hwd. : Her wekî din
k.d. : Koça dawîn(mirin)
MC : Melayê Cizîrî
MEH : Mela Ehmedê Heyderî
MZT : Mela Zahirê Tendûrekî
MBB : Mela Beşîrê Bedewî(Bêxew)
PBH : Perto Begê Hekkarî
r. : Rûpel
s. : Sal
ss. : Sedsal, qirn
ŞEF : Şêx Ehmed Feqîr
ŞHA : Şêx Hesîb Axtepî
TÎD : Tehsîn Îbrahîm Doskî
vgz. : Veguhastin
wer. : Werger

1. DESTPÊK

1.1. Di derbarê xebatê de agahiyên gelemperî

1.1.1. Mijar

Mijara xebata me, di edebiyata kurdî de nîşandayîna kevneşopiya nezîreyê û danîna mînakên wê ne.

1.1.2. Armanc

Ji helbesta helbestvanekî re di heman pîwan, serwa û paşserwayê de ji aliyê helbestvanekî din, ji helbestên wekî vî helbestê hatiye nivîsî re nezîre tîn gotin. Di edebiyata kurdî ya klasîk de wekî edebiyatên din ên di bin bandora Îslamê de mane, helbestên di ‘eslê xwe de ji teqlîdê çêbûne ên wekî nezîre, muşa’ere, texmîs, tesdîs hwd. hatiye nivîsîn. Tespît û tesnîfkirina helbestên di van cureyan de hatiye nivîsîn û ji aliyê hunermendiyê ve nirxandina wan muhîm e. Ev xebat di derheqê nezîreyê û cureyên ji nezîreyê derketinê de ê agahî bide; edebiyatên cînarî, di mijara nezîreyê de çawa tesîr li edebiyata kurdî kirine û di edebiyata kurdî de nezîre çawa derketiye ê li ser bisekine û li ser mînakên nezîreyê, ê di edebiyata kurdî de hebûna kevneşopiya nezîreyê nîşan bide. Herwiha helbestên model û nezîreyên wan ji aliyê hunermendiyê ve ê bide ber hev û ê heqê wan bide. Sînorên nezîreyê ê bê firehkirin, helbestên ku di rastiyê de hebûna xwe deyndarê nezîreyê ne ê bîn lêkolînkirin û li ser van helbestan û nezîreyan, tesewwif, feraset, bawerî; huner, şîkl, şewaz; ruh, hest û ramanên hempar ku edebiyata kurdî kirine “klasîk” ê bîn nîşandan. Bikurtayî ev xebat, ê bîne li ser helbestên di cureya nezîreyê û cureyên ji nezîreyê derketine, lêkolîn bike, tesnîf bike û çawa kêrî derketina edebiyata kurdî ya klasîk hatine, ê nîşan bide.

1.1.3. Wergir û sînorên xebatê

Ev xebat ê bîne di sedsala 16an de ji ‘Elî herîrî, sedsala 20an jî tê da, heta vê rojê dîwan, dîwançe û guldesteyên bi lehçeya kurdiya kurmancî hatiye nivîsîn, lêkolîn bike, Helbestên klasîk ên di cureya nezîreyê de ne tesnîf bike, xêncî mecbûriyetê, helbestên di lehçeyên din de hatiye nivîsîn ê li derveyî xebatê bihêle. Di edebiyata kurdî ya klasîk de mecmu’eyên nezîreyê

tune ye; dîwanên miretteb kê m in; hin dîwanên destxet hê nehatine weşandin, ên hatine weşandin jî li derweyî welêt in û bi elîfbêya Latîni nehatine çapkirin, ên bi elîfbêya Latîni jî hatiye çapkirin transkrîpsiyona wan li hev nagirin; li ser nezîreyê xebateke têr û tije tune; li ser helbestvanên edebiyata klasîk ya di sedsala 20an de ‘emir kirine xebatên berfireh tune ye; ferhenga ansîklopedîk ya edebiyata kurdî ya klasîk tune ye, li ser teşeyên helbestên kurdî kitêbên edebiyatê kê m in; ew, zehmetiyên xebata me ye.

1.1.4. Beşên xebatê

Xebata me, ji çar beşan pêk tê. Di beşa yekê de li ser edebiyata klasîk û edebiyata kurdî ya klasîk, agahiyên gelemperî hatiye dayîn. Di beşa duduyan de li ser danasîna têgeha nezîreyê û nezîreyên bi şiklê musemmetan hatiye sekinîn. Di beşa sisêyê de pêşiyê li ser mijara di edebiyata cînanan de nezîre çawa bûye û bandora vê li ser nezîreya kurdî çî bûye hatiye sekinîn piştî jî di derheqê derketina nezîreya kurdî de agahî hatiye dayîn. Di beşa çaran de jî mînakên nezîreyan û helbestên ku hebûna xwe deyndarê nezîreyê ne, li gorî sedsalan hatiye dayîn. Di encamê de jî, taybetiyên xebatê yên me tespît kiribû, ê bi awayeke gelemperî bê nirxandin.

2. DANASÎNA EDEBIYATA KURDÎ YA KLASÎK

2.1. Edebiyata klasîk

Ji edebiyata nivîskî ya ku di serdema Îslamî de di bin bandora dînê Îslamê, zimanên ‘Erebî û Farisî û çanda Îranê de li gorî hinek rêbazan hatiye meydana re “edebiyata klasîk”tê gotin.¹

Îskender Pala jî li ser rêya wê danasînê ye: “Milletê tirk, piştî qebulkirina Îslamê, di bin bandora zanîst, bawerî û distûrên aydê şaristaniya Îslamê de, cureyek edebiyatê derxistine holê.”² Di vê danasînê de em dikarin dewsa peyva “tirk”ê navên hemû milletên misilmanan binivîsin. Çimkî stûna van edebiyatan “Îslam”e.

Rehên edebiyata klasîk, heta edebiyata ‘ereban a pêşiya Îslamê diçe: “Di vê serdema ku berî Îslamê bi qasî 150 salan dom kiriye de helbestvanên wekî Îmruu’l-Qeys, Zuheyr, Lebîd, ‘Entere û hwd perwerde bûbun ku helbestên wan li bajarê Mekkeyê li sûka Ukazê di pêşbaziyên de hatibûn ecibandin û bi dîwarê “Ke’be”yê ve hatibûn daleqandin. Wan helbestên dalîqandî re Mu’elleqatê Seb’e an jî Mu’elleqatê ‘eşere digotin. Naveroka van helbestan evîn, xweza û methên reîsên ereban bûn. Xwedî taybetiyên çanda paganîzmê bûn. Şaîr wekî şamanekî qedirbilind bûn. Piştî Îslam hat bi tenê naverok hat guhertin lê forma helbestan ‘eynî ma: “Piştî ku dînê Îslamê hat û Ereb bûn Misilman, helbesta Erebî jî aliyê ruxsarê ve neguherî, lê ji aliyê naverokê ve guherî. Wate dîsa bi terzê qesîdeyê û kêşa erûzê, lê bi unsur û naveroka Îslamî helbestên ‘Erebî hatin nivîsandin. Bo nimûne Ke’b b. Malik dema ku bawerî bi dînê Îslamê anî, çû cem Cenabê Pêxember û li ser wî medhiyeyek bi navê “Banet Su’adu” ku piştî wekî “Qesîdeya Burde”yê hat naskirin, got. Ev helbesta wî ji aliyê ruxsarê ve li ser terzê berê bû; bi gotineke dî bi teşeya qesîdeyê û bi kêşa erûzê û, lê ji aliyê naverokê ve di bin bandora Îslamê de bû. Lewra pesnê cenabê Pêxember dida. Bi vî awayî em dikarin wekî encam bêjin ku forma ruxsarî ya edebiyata Erebî ya Îslamî dewama ya dewra cahiliyeyê ye, lê naveroka wê nûjen e.”³

Bi “Qesîdeya Burde”yê, ji bo gelên misilmanan çaxeke nû dest pê kiriye; hem dikevin li bin bandora vê edebiyatê, hem jî bi hev re edebiyateke hempar, edebiyateke pîrzimanî diafirînin: “Di Îslamê de nasnameya çandî, teybetiyeke sereke ye. Ev jî, bi saya yekîtiya dînê, bi civakeke hempar re, fikra ‘eynîbûnê derxistiye pêş; milletên ku di nav Îslamê de sef girêdane

¹ Abdurrahman Adak, Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2013, r.26.

² Îskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 147

³ Adak, h.b. , 29-30.

biriye sentezeke nû. Li gorî ‘alimên wê çaxê, zanîna sê zimanan, ê alîkariya fikra ‘eynîbûnê bi civaka Îslamê re bikira. Li gorî edebiyatnasan jî, ji bo cihgirtina di nav edebiyateke hempar a Îslamê de, duzimanî yanî xeberdana tirkî û farisî hetta nivîsîna wekî helbestên farisî girîng e. Ev rewş jî me dibe wê fikrê: Di vê çaxê de dewsa nasnameyeke etnik; daxwaz û lêgerîna nasnameyeke kolektîf yanî hempar hebû.”⁴

Gibb, ev edebiyata li dor Îslamê pêş de çûye wiha dinirxîne: “Li gorî şert û mercên vê dewrê bingeha Edebiyata Asyaya Rojavayê yanî edebiyata Faris, Osmanî, Urdu, Asyaya Navîn û edebiyatên din, zimanê farisî ye. Ji bo hunermendên di nav vê civakê de cihgirtî, bikaranîna zimanê qewmê wan ne hewce û ne girîng e. Ji ber ku, ev hunermendên ji qewmên ji hev cuda pêkhatî, di dora pergaleke hempar a baweriyê yanî Îslamê de bûne yek, ketine têkîleyeke kûr û domdar. Di navbera wan de yekîtiya çandê hempar çêbûye. Êdî faris an jî tirk; farisî an jî tirkî, orîjînalbûn an jî teqlîtkirin ne muhîm e, nê hişê tu kesekî jî. Helbest, ji bo wan, heyîna tekane û rastiya tekane ye. Bi vî awayî, helbest, li gorî wezîyetê carna farisî carna tirkî, lê belê ruh û mijar bi yek û ‘eynî şiklê tên afirandin, guhertin bi tenê di gotin û peyvan de tên dîtin... Lewma di nav helbestên Faris û Osmaniyan de divê yê duduyan yanî helbestên Osmaniyan ne teqlîdê yê yekê yanî helbestên farisî bên dîtin; divê herdu jî rastiyan ji hev cuda, bûyerên ji hev cuda bên dîtin, rastir e.”⁵

Di çêbûna vê nasnameya kolektîf de çavkanî Îslam e: “Divê em bîr nekin, di bingeha edebiyata me yî berê de, tesewwîf û baweriyên dînî hene ku çavkaniyên xwe ji Qur’an û hedîsan hildane.”⁶ Mîne Mengî, di berdawamê de ji bo çavkaniya vê edebiyatê Tefsîr, Hedîs, ‘Aqîde, Fiqih, Kelam, Sîyer û Qisseyê (Dîroka pêxemberan) nîşan dide; hin zanîstên Îslamê, wekî ‘ilmê heyetê, ‘ilmê nûcûmê, ‘ilmê ahcarê, ‘ilmê kîmyayê, ‘ilmê tîbbê jî têdixe di nav van çavkaniyan.⁷

Di edebiyatê de bi demê re zimanê farisî ê derkeve asteke bilind; milletên misilmanan, zimanê farisî ê wek zimanê edebiyatê qebûl bikin. Ev rewş, di rojên pêş de di edebiyatê de ê bibe sedema serdestbûna helbestvanên farisan. Hunermendên tirk û kurd zêdetir di bin bandora edebiyata farisî de mane. Gibb vê rewşê wiha dinirxîne: “... di destê wan de wek mînak bitenê edebiyata farisî hebû, wan jî ev edebiyat wasî qebûl kiribûn, demeke dirêj nêzikî pênc û niv sedsal bi dilsozî parastibûn û teqlîd kiribûn. Di Osmanî de ji edebiyata farisî re dilsoziyek hebû, sedema dirêjbûna dewra Osmaniyan jî (di edebiyatê de) ev dilsozî bû. Her helbestvanên

⁴ Mine Mengi, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, r. 166.

⁵ E.J. Wilkinson Gibb, Osmanlı Şiir tarihi, I-II, III-V tercüman Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999 (vgz. Mine Mengü, h.b. , r.148-149)

⁶ Mine Mengi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayıncılık, Ankara 2000, r. 14.

⁷ Mine Mengi, h.b. , r. 12-13.

Osmanî, wekî terza hosteyekî Îranî xwestiye helbestan binivîse.⁸ Li gorî Mîne Mengî ev hal ne teqlîdparêzî ye, çanda farisan ji bo edebiyata klasîk, hîmeke hempar e: “Helbestên tirkan ya dewra Osmanî, ji teqlîdkirina helbestên Farisan bêtir, divê beşeke ji edebiyata hempar, bingeha xwe ji çanda farisan hildaye bê dîtîn, rasttir e.”⁹

Bi gotina Mîne Mengî, *edebiyata klasîk xwedî dîsîpleneke xurt e.*¹⁰ Taybetiyên sereke ya vê dîsîplînê ew in:

I. Edebiyata klasîk xwe dispêre yekîtiya beytan.¹¹ Her çiqas helbestên bi bendan nivîsî hebin jî, meyla vê edebiyatê li ser beytan e.

II. Di helbestê klasîk de wate her tişt e.¹² Di estetîka Îslamê de, hunermend ber bi tiştên veşartî ve ber bi razberê ve diçe. Hunermend dema berê xwe dide razberiyê, wê çaxê bi şikleki estetîkî divê ew arestebûyîn ber bi tiştê berzbûyî, ber bi hêza îlahî ve here. Hunermend gava berê xwe daye tiştên berzbûyî, ev rewş jî bi xwe re revîna ji figûr û şiklan anîye an jî şekil avêtiye pişt guhê xwe. Helbestvanên klasîk jî di bin bandora vê nêrînê û feraseta estetîkê de heger têkiliya lafîz û wate bête pêşîya wan, ê wateyê daynin pêşîya lafîzê. Bedewa mutleq û bedewiya mutleq, mijara sereke ya estetîka Îslamê ne. Di binyada estetîkê ya helbestê de jî, wate rasterast bi bedewê re, bi bedewiyê re eleqedar e.¹³

III. Ev edebiyat girîngîyeke mezin dide serwayê(qafîye).

IV. Ev edebiyat xwedî çand û çavkaniyeke hempar e. (Qur’an, hedîs, tesewwif, mîtolojiya Îranê, zanistên vê çaxê hwd.)

V. Ev edebiyat xwedî hin qalibên hempar e û kêman jî wan qaliban derketiye. Ev qalib pir hatiye xebitandin û bi demê re ji bo vê edebiyatê gotine “edebiyata mezmûnan”. Mîne Mengî, li ser vê mijarê wiha dibêje: “Di çarçoveya feraseta hempar û îdeal de helbestvanên berê, mesela, mecbûr mane bejna jinan/bedewan her dem dirêj û rast bisewîrînin, bi wî awayî bejna jinan/bedewan şibandine darên wekî serwîyê, şîmşadê, ‘er’erê hwd.”¹⁴

VI. Di vê edebiyatê de serdestiya helbestê heye. Pexşan kêman e. Cureyên nezmê jî gelekî pir in.(Xezel, qesîde, rubaî, musammat hwd.) Di nav van cureyên nezmê de jî xezel û qesîde pir hatine xebitandin. Helbestvan, helbestên xwe di kitêbên bi navê “Dîwan”an de top kirine.

⁸ E.J. Wilkinson Gibb, Osmanlı Şiir tarihi, I-II, III-V Tercüman Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999(vgz. Mine Mengü, h.b. , r.147)

⁹ Mine Mengî, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, r. 148.

¹⁰ Mine Mengî, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, r. 50.

¹¹ İskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 148

¹² İskender Pala, h.b. , r.148

¹³ Mine Mengî, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, r. 44.

¹⁴ Mine Mengî, h.b. , r.52.

VII. Pîvana vê edebiyatê ‘erûz e. Di ‘erûzê de hêceyên kurt û dirêj hene. Di rastiyê de ev pîwan taybetiyeke xweserî yê zimanê ‘erebî ye, lê hemû milletên misilman hewl dane vê pîvanê di helbestên xwe de bikarbînin.

Edebiyata klasîk demeke dirêj nêzikê şeşsed sal hukim kiriye. Ronakbîrên Osmanî bi Tanzîmatê ve, edebiyata klasîkê bi sûcê “ne ji me ye, ne binecîh e” rexne dikin. Piştî vê pêvajoyê, ê bînin edebiyata Ewropayê xwe re bikin nimûne û edebiyateke nû biafirînin. Ji xwe piştî Nedîm, di edebiyata tirkî ya klasîk de berhemên giranbiha nehatiye nivîsîn. Her çiqasî di dewra Tanzîmatê de jî li gorî feraseta berê helbest hatibin nivîsîn jî edebiyata klasîk nêzikê dawiya sedsala 19an cihê xwe daye edebiyata modernê.

Edebiyata kurdî jî bi demê re bi şiklê rewşeke sirûştî tevî pêvajoya modernbûnê dibe, Lê ev rêya nû ne wekî edebiyata tirkî tevgereke tund û şoreşger e. Tam beravajîya rexneyên ronakbîrên tirkan ya li vê dewrê li ser edebiyata klasîkê, ronakbîrên kurdan edebiyata klasîk û helbestvanên klasîk weke çavkaniyeke netewî hesibandine û di rojname û kovaran de cih dane helbestvanên wekî Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî hwd. Edebiyata modern ya kurdî herî kêm şêst sal ji paş de edebiyata modern ya tirkî dişopîne. Di encamê de edebiyata kurdî, li gorî paradîgmaya serdema modern, bi derketina rojnameya Kurdistanê tevî edebiyata modern dibe. Lê ev guhertin, ne projeyeke sîstematîk e. Mecbûrîyeteke şert û mercên vê dewrê ye. Her du edebiyat yanî edebiyata klasîk û modern bi hev re berhem didin. Lê bi demê re edebiyata kurdî ya modern wekî hemû edebiyatên dinyayê berê xwe dide edebiyata Ewropayê.

2.2. Edebiyata kurdî ya klasîk

“Ji edebiyata kurdî ya nivîskî ya ku di serdema Îslamî de di bin bandora dînê Îslamê, unsurên Erebi û Farisî û çanda Îranê de li gorî hinek rêzikan hatiye meydana”re edebiyata Kurdî ya klasîk tê gotin.¹⁵Ji vê danasînê jî derdikeve holê, edebiyata kurdî ya klasîk serdanpê bi rengê Îslamê hatiye xemilandin. Armanc nîyet û hemû hewl ji bo qîmetgirtina Îslamê ye. Mêjî, ruh û dil dînê Îslamê terenum dike.

Abdurrahman Adak unsurên edebiyata kurdî ya klasîk wiha tesnîf dike:

a)Unsurên Îslamî

1. Unsurên dînî: Xwedê û Qur’ana Pîroz, Cenabê Pêxember û Hedîsên Wî, Eqaid û Kelam, Fiqih, Kesayetên Dînî-Tarîhî

2. Unsurên Tesewifi

¹⁵ Adak, h.b. , r.27

- b. Unsurên Erebî
- c. Unsurên Farisî
- d. Unsurên Çanda Îranê¹⁶

Me di behsa edebiyata klasîk de çî gotibû, heman tişt ji bo edebiyata kurdî ya klasîk jî derbasdar in. Di vê çarçoveyê de edebiyata klasîk ên hemû milletên misilmanan wekî hev in; cûdabûna wan edebiyatan bi tenê zimanê wan e.

Wexta em li ser edebiyata kurdî ya klasîk disekin divê em rola medreseyan jî bîr nekin: “Her wekî tê zanîn, edebiyata klasîk a kurdan edebiyateke medreseyê bû. Di medreseyan de jî yên xwendina xwe diqedandin bi taybetî şêx û mela bûn. Ew hem zimanê ilmê, ‘erebî; hem jî zimanê hunerê, farisî hîn dibûn. Wan bi van zimanan helbest dinivîsin û car caran jî, di helbestên xwe yên kurdî de, hinek xusûsiyetên dînî, ayet, hedîs, termînolojiya edebiyat û hunerê di helbestên xwe de di’emilandin.¹⁷

2.3. Dîroka edebiyata kurdî ya klasîk

Di serdema xelîfeyê duyem Umerê kurê Xettab de, bi şerê Nîhawendê ku di sala 642an de qewimî bû, dewleta Sasanîyan ket bin desthilata dewleta Îslamê de. Wê demê Kurd jî wekî Farisan ketin dîne Îslamê û Ereban di serdema “Çar Xelîfeyan”, dewleta Emewîyan û nivê pêşî yê dewleta ‘Ebbasiyan de, bi riya waliyan welatên Faris û Kurdan îdare kirin.¹⁸

Dîsa di serdema Ebbasiyan de di sedsala Xan de yekem helbestên Kurdî bi Kurdiya Goranî û Kurdiya lorî li herêma Hewreman û Loristanê ji aliyê pêgirtî û bawermendên mezhebê Ehlê Heqê ve hatin nivîsandin. Wekî nimûne em dikarin di edebiyata Kurdiya Goranî de navê Baba Serhengê Dewdanî(k.d.1007) û di edebiyata Kurdiya lorî de navê Baba Tahir Uryan(k.d. 1007) bidin.¹⁹

Edebiyata kurdî ya klasîk di sedsala 11an de dest pê dîke. Lê bi hemû dezgeh û unsurên klasîk, edebiyata kurdî li ser zareveya kurmancî şax vedaye. Ev dîrok jî sedsala 16an e. Bi helbestên Elî Herîrî edebiyata li dor Îslamê reng girtibû, di nav aramiya dewra mîrektîyan de bi saya medrese û terîqetan şîn bûye. Goranî û lorî zaraveyên dîrokî ne. Soranî û zazakî piştî

¹⁶ Adak, h.b. , r.31-38

¹⁷ Müslîh Sezer, Dîwançeya Seyfîyê Şoşî,(Teza Lîsansa Bilind), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Mêrdîn, 2016, r.53.

¹⁸ Adak, h.b. r. 30

¹⁹ Adak, h.b. r. 30

kurmancî derketine holê. Loma di vê xebatê de em ê giraniya xwe bidin li ser edebiyata zareveya kurmancî.

Li gorî Abdurrahman Adak, tarîxa Edebiyata Kurdiya Kurmancî bi sê beşan pêk tê:

- 1) Serdema Berî Mîrektiyan
- 2) Serdema Mîrektîyan
- 3) Serdema Piştî Mîrektiyan

Ev tespît, ji bo edebiyateke kanonîk hewcedariya dezgehên zanistî, dînî û dewletê nîşan dide. Ev şert û merc jî bi saya mîrektîyan/nîv-dewletên ya kurdan hatiye amadekirin. Di serdema berî mîrektiyan(VII-XIII) zana û edîbên kurdan wekî Dînewerî, Hesenê Peşnewî, Îbn Xelîkan bi zimanê ‘erebî berhem dane. Edebiyata Êzîdiyan jî devkî ye û di sedsala 20an de derbasî nivîsê bûye.

Piştî qedera pêncsed salan, bi hemû rengên edebiyata klasîk ya rojhilatê, edebiyata kurdî serdema mîrektiyan(XIII-XIX) de derdikeve holê. Di nav sedsalên 13-15an de, piştî dawîbûna Ebasiyan û êrişên Moxolan serdemeke nû dest pê kir. Di gelek cihan de mîrektiyên kurdan ava bûn. Şikriyê Bedlîsê û Îdrîsê Bedlîsê bi zimanê tirkî û farisî berhem dan. Bêstîkrariya rewşa siyasî bi tifaqa kurd û Osmaniyan xelas bû. Êdî ji bo hîmên edebiyatê bête dayîn tu asteng nemabû. Nêzikî bîst medrese hatibû avakirin.

Di sedsala XVian de bi helbestên Elî Herîrî edebiyata kurdî ya klasîk dest pê dike. Piştî Elî Herîrî bi dîwana xwe ya muretteb Melayê Cizirî dikeve qada edebiyatê. Bêsubalexe dikare bête gotin, ‘esil danêr ew e. Bi hemû taybetiyên wêjeya di bin bandora Îslamê de şax vedaye, di helbestên wî de hene. Piştî Mela hemçerxê wî Feqîyê Teyran tê. Feqî, di nav gel û edebiyatê de pireyêke tesewwîfî çê dike. Ehmedê Xanî, hesta milletperweryê li piştî mesnewîyekê bar dike. Bi saya Melayê Bateyî jî di malên her kurdan de piştî Qurana Pîroz, mewlûda Cenabê Pêxember bi zimanê kurdî hatiye xwendin.

Di sedsala 19an de mîrektiyên kurdan têk diçin. Edebiyata kurdî bêxwedî dimîne. Dîsa jî ew edebiyat jiyana xwe didomîne. Her çiqas jî em di çerxa modern de bin jî, hê jî li gorî wî edebiyatê berhem tînin nivîsîn.(Di sedsala 20an de nêzikî çil mewlûd hatiye nivîsîn.) Di ‘eynî demê de her du edebiyat bi hev re ‘emir dikin: “Herçiqas em dewra edebiyata nûjen bi destpêkirina modernîzma edebiyata Kurdî ya dawîya sedsala XIXan didin destpêkirin jî, ev nayê wê me’ nayê ku bi destpêkirina dewra edebiyata nûjen dewra edebiyata klasîk qediyaye.”²⁰

Seîd Dêreşî, helbestvanên kurdan ya klasîk dixê sê beş:

²⁰ Adak, h.b. , r. 27

1. Ku ji nîva duyê ji çerxê pazdê serhildaye, ewan şa'iran berê binyatê şê'ra Kurdî danaye û piştî wan hemî şai'rên Kurdan li ser rêça wan çûyîne, ew jî eve ne: 'Elî Herîrî, Feqîyê Teyran, Melayê Cizîrî û Şemseddînê Exlatî.

2. Melayê Bateyî, Ehmedê Xanî û Pertûyê Hekarî. Evan jî ji çerxê hevdê serhildaye.

3. Şai'rên cê çerxê nozdê serhildayine, yê binav û deng: Şêx Nureddînê Birîfkî, Nalî û Wedaî.²¹

Li gorî Seîd Dêreşî, helbestvanên sedsala 19an, şagirtên helbestvanên sedsala şanzdehan in: "Ev kesên hanê, di dîrokê nagehin, nizanin ku her çerxek siwarên xwe hene, serûber û kawdanên her çerxekê bi renekî ne, lewra em dikarin şa'irên çerxa nozdê ji şagirdên biçûkên şa'irên çerxa şazdê deynîn. Tenê em dikarin, Nalî digel Wedaî hevber keyn û danîne di yek rêzê da, dîsa Wedaî digel Şêx Nureddînê Birîfkî, ku herê di yek çerxê da ne baza wan ya şê're jî nêzikî yek e."²²

Abdurrahman Adak jî li gorî sedsalan helbestvanên kurd ya klasîk wiha rêz dike:

Sedsala 16an:

Elî Herîrî, Emîr Ye'qûbê Zirkî

Sedsala 16-17an:

Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Îmaduddin Hakkarî

Sedsala 17an:

Şemseddin Xelatî, Xalid Axayê Zêbarî, Ehmedê Xanî, Axaok Bêdarî

Sedsala 18an:

Melayê Bateyî, Haris Bedlîsî, Selîm Silêman, Muradxan Bayezîdî, Şêx Xalidê Yekem, Mela Mansûrê Girgaşî, Seyfîyê Şoşî, Macin, Mîna, Sadiq, Mela Remazanê Ebbasî, Şêx Ehmedê Feqîr, Basilyos Şemûn

Sedsala 18-19an:

Pertew Begê Hekarî, Feqe Reşîdê Hekarî, Siyahpoş, Weda'î, Şêx Nuredînê Birîfkanî, Bekir Begê Erizî, M.Teyyar Paşayê Amêdiyê, Mela Xelîlê Sêrtî, Mela Mehmûdê Bazîdî²³

Em jî piştî van herdu tespîtan divê behsa helbestvanên di dawiya 19an û di nav sedsala 20an 'emir kirine wekî Şêx Ebdulqadirê Hêzanî, Şêx Evdîrehmanê Axtepî, Mela Mihemedê Liceyî, Mela Nezîrê Bedewî, Seyid Qedrî Haşimî, Şêx Hesîb Axtepî, Seyid Eliyê Findikî, Mela Zahirê Tendûrekî, Mela Ehmedê Heyderî, Mela 'Ebdulfettah Hezroyî, Mela Beşîrê Bedewî, Şêx Memdû'h Birîfkanî jî bikin. Wan di dewra modern de berhem dane. Em dikarin tespîta

²¹ Seîd Dêreşî, Dîwana Weda'î, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 17.

²² Seîd Dêreşî, h.b. , r.17

²³ Adak, h.b. , r.169.

Seîd Dêreşî ên li ser helbestvanên 19an kiribû, ji bo helbestvanên 20an jî dubare bikin: Helbestvanên klasîk ên di dewra modern de berhem dane ji aliyê hunerê ve lawaz in, bi gelemperî helbestvanên di dewra 16-17an de ‘emir kirine, teqlît kirine.²⁴

Helbesta klasîk di heman katê de ji derbasbûna helbesta modernê re bûye pireyek. Helbestên ewil ya modern ji aliyê ruhsarê ve dişibin berhemên klasîk lê di naverokê de behsa fikrên modern û milletperweriyê dikin.

Dema behsa edebiyata kurdan tîn kirin, pêşiyê navên Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî û Feqîyê Teyran tîn bîra me. Di vê dewrê de xwendekarên kurd mesnewiya Mem û Zînê bi kêfeke mezin dixwînin. Ev jî tê vê me’nayê: Her çiqas em di dewra modern de bin jî di navbera edebiyata kurdî ya modern û edebiyata kurdî ya klasîk de hê jî muhbeteke mezin heye û ji edebiyata klasîk feyde tîn girtin.

2.4. Rexneyên li ser edebiyata klasîkê

Li ser edebiyata klasîk rexne û lêkolînên herî mezin di dewra modernê de hatiye kirin. Ev edebiyata herî mezin ya milletên Îslamê, piştî ‘emrê xwe têtî kiriye, tam bi heq xwestine vê edebiyatê fêm bikin û analîz bikin.

Mîne Mengî li ser vê mijarê wan fikran tîne zimên: “Binyada qeydeparêz ya helbestê klasîkê, kevneşopîya neguhêrbariya wê, ji berê de bûye mijara rexneyê. Li gorî qeneatên hempar, ev helbesta di nav dinyaya hest, fikir û xeyalên muayen de tecrûbekirî, bi hêza vegotin û heyîna gotinên sînordar bêyî ku tu guhertineke berçav çêke, bi sedsalan hatiye bikaranîn. Di vegotina helbestên klasîk de mezmûn û mecaz pir girîng e, hunerên gotinê jî nê guhertin. Ev her du wesf hatiye rexnekirin.”²⁵

Ahmet Hamdî Tanpınar jî şeweperestîya vê edebiyatê rexne dike: “Ji bo evîne, ji bo tebî’eta însanan tiştên ji aliyê helbestvanên berê hatiye nivîsîn, nîşan dide ku wan çawa bi hûrgulî bala xwe dane dil û jiyana xwe. Lê ruhsara nezmê û nîzama teksîfê nehiştiye ev baldarî kûr bibe.²⁶ Rexneya Tanpınar ya duduya li ser zimanê helbestvanên klasîkê ne: “ Taybetiya paradoksî ya helbesta berê, tevî ku heta tu bêjî peyvparêz e û serdanpê bi zewqa peyvvan ve mijûl e, dîsa jî ev helwest kêrî zewqa dil a rastîn, nebûye.”²⁷

²⁴ Seîd Dêreşî, h.b. , r.17

²⁵ Mine Mengî, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, r. 22.

²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, r. 30.

²⁷ A.H. Tanpınar, h.b. , r. 3.

Îskender Pala, bi lêkolînên li ser edebiyata klasîkê tînanaskirin û ew dixwaze vê edebiyatê bide hezkirin. Pala, di behsa edebiyata klasîkê de wan gotinên romantîk tîne zimên: “Wan ji bo pêhesandina dilan bêtir, ji bo hişên mirovan serxweş bikin dinivîsandin. Ji bo ‘eynî dilberê evîndar dibûn, êşên xedar dikişandin, di nav nirxên umumî ya heman şaristaniyê de dîroka zanyarî, huner, felsefe û edebiyatê saz dikirin. Li ser vê edebiyatê demeke dirêj derbas bibe jî, ev silsileya hişê mirovan şaşwazkirî û bi terennuma êşên qet nehatiye guhertin ve wekî ehlê dilan bûn, ji bo heman qederê ‘emirbikin hatibûn xulikandin. Lê belê qet azad nebûn û du pirtûkên bi rengê reş qabkirî danîbûn li pêşiya wan; yek, bi nîzamnâme-yên êş û derdên dildaran, ya dinê jî li ser helbestê bi fitû û qanunnâme-yên qudemayê tije bû. Yanî hem rê û dirbên evîne hem jî naverok û şêklên helbestê bi sînorên qethî hatibû diyarkirin. Li ser malzemeyê sînardar ya aydê hostayên berê, hostayên hembextê, divê wan avahîyên nû çêbikirana, hespê xwe di ‘eynî pêşbazi-yê de bibezandana û rekorên berê egale bikirana.”²⁸

²⁸ Îskender Pala-Osman Sevim, Ortaöğretim İçin Divan Şiiri, Gazi Mesleki Eğitim Merkezi, Ankara 2009, (ji pêşgotina kitêbê)

3. NEZÎRE Û HELBESTÊN HEBÛNA XWE DEYNDARÊ NEZÎREYÊ NE

3.1. Nezîre

Li gorî Ferhenga TDKyê nezîre peyveke ‘erebî ye û tê wan me’nyan: “1.(navdêr) Gotin û tevgerên ji bo bersivdayînê, qiyasê tên kirin. 2.(edebiyat) Li gorî menzûmeyerê din di ‘eynî qafîye û pîwanê de helbestên hatî nivîsî.”²⁹

Cem Dîlçîn li nezîreyê wiha dide nasîn: “Ji helbestê helbestvanekî re di heman pîwan, serwa û paşerwayê de ji aliyê helbestvanekî din, ji helbestên wekî vî helbestê hatiye nivîsî re nezîre tên gotin.”³⁰

Li gorî M.Fatîh Koksâl me’naya nezîreyê ew e: “Ji berhemeke menzûm ya helbestvanekê re, ji aliyê helbestvanekî din, di ‘eynî pîwan û serwayê de helbestên hatî nivîsandin.”³¹ Di vê danasînê de li derveyî hiştina berhemên mensûr, bala mirovan dikişîne.

Kemal Yavuz jî di nezîreyê de li ser xisûsa hempariya mijarê û ji kîjan cureyên nezmê de zêdetir tên nivîsîn re sekiniye: “Li piştî helbestvanek helbest nivîsî , heger ji aliyê helbestvanekî din an jî xwediyê vê helbestê dîsa wekî vê helbestê yanî serwa an jî serwa û paşerwaya wan eynî bûyî helbestek binivîse, ji wan re nezîre an jî cewab tê gotin. Piranî jî di cureyên xezel û qesîdeyan de tên nivîsîn.”³² Kemal Yavuz, bal dikişîne xisûsiyeteke din jî: “Divê nezîre di heman ziman û devokî de bibe.”³³

Cîhan Okuyucu, piştî îzaha çima nezîre hewce ye, danasîna xwe dike: “Di hunerên klasîk de, şopandin û teqlîtkirina hunermendên berê xisûsiyeteke bû. Di nav wan rê û dirbên teqlîdan de yek jî ji berhemeke aydê hosteyên berê re berhemeke nû ya di şikl û neverokê de wekî vê berhema hostayê bû, nivîsîn e. Ev nezîre ye.”³⁴ Di vê vegotinê de îfadeya “şikl û naverok” derdikeve pêş.

Di vê mijarê fikra Gencay Zavotçu jî wiha ye: “Hingê nezîre, bi îfadeyên mîna hev, bi peyvên nû, ji nû ve nivîsîna helbestên berê ye. Ev helbesta tenzîrkirî roja hatiye nivîsîn heta vê

²⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a35a4cea1c6a4.54672728

³⁰ Cem Dîlçîn, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.269.

³¹ M.Fatîh Köksâl, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>, s.456.

³² Kemal Yavuz, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 10, İstanbul 2013, s.359.

³³ Kemal Yavuz, h.b. , s. 360.

³⁴ (vgz. Muzaffer Çandır, CBÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ Yıl : 2013 Cilt :11 Sayı :2 s.106) OKUYUCU Cihan (2006). Divan Edebiyatı Estetiği, 2.b, LM Kitaplığı İstanbul.

rojê pir hatibû hezkirin, xwendin û tekdîra gelek kesan qezenc kiribû.”³⁵ Ev danasîn pişt re di mijara nezîre çima hatiye nivîsandin de ê kêrî me bê.

Îskender Pala jî di ferhanga xwe yî ansîklopedîk de nezîreyê wiha dide nasîn: “Wekî hev. Di edebiyatê de ji helbestekê re-piranî xezel e-ji aliyê helbestvanekî din di heman pîwan û serwayê de wekî vê helbestê hatiye nivîsîn re tê gotin.”³⁶

Danasîna Abdurrahman Adak jî wiha ye: “Nezîre, ji wê helbesta ku ji aliyê helbestvanê xwe ve, bi heman teşe, kêş, serwa û paşserwaya helbesta helbestvanekî dî hatibe nivîsandin re tê gotin. Ji nivîsandina helbesteke bi vî rengî re jî “tenzîr”tê gotin. Nezîre ji helbestên ku hatine ecibandin re tîn nivîsandin.³⁷ Abdurrahman Adak di mijara nezîreyê de bal kişandiyê li ser “Helbestên ecibadî” ji ber ku her helbest nê tenzîrkirin.

M.Fatîh Koksâl dema behsa nezîreyê dike, nêrîna aydê edebiyata klasîkê dide ber çavê xwe û ji derveyî termonolojîya feraseta hunera îroyîn, li gorî wê çaxê, xwastiye li ser nezîreyê agahî bide: “Em dikarin bêjin, nezîre ji danasîne heta pratîkê têgeheke xwedîproblem e. Li gorî hin edebiyatnas û dîroknasan, ji bo helbestek wek nezîre bê hesibandin, bi helbesta hatî tenzîrkirî re di heman pîwan û serwayê de bibe têrê dike, lê li gorî hin kesan jî divê nezîre, ji her aliyê ve helbesta hatiye tenzîrkirî, derbas bibe an jî qe nebe derkeve asta wê. Lê belê, fikra *nezîre teqlîd e û nezîrenivîsîn jî teqlîdparêzî ye* ne rast e.”³⁸

M.Irlikata di teza xwe yî lîsansa bilind de mijarê wiha bi kurtî rave dike: “Di ferheng û pirtûkên teorîya edebiyatê de her çiqas danasînen ji hev cuda hebin jî, em dikarin bêjin bipiranî, li ser xisûsa yekîtiya pîwanê, yekîtiya serwa û paşserwayê, wekheviya vegotinê sekinîne. Cudayîna van tarîfan, zêdetir feraseta van kesên xwedîtarîf in nîşan dide.”³⁹

M. Fatîh Koksâl, ji bo em fêhm bikin, helbestek nezîre ye an ne nezîre ye, rênîşanek dide destê me: “1. Gotin û gotinên muayen yên di helbesta model de hatî bikaranîn, piranî, di nezîreyê de jî tê dubare kirin. 2. Heger helbesta model xezeleke “yek aheng” be, nezîre jî wekî wê di ‘eynî mijarê de ye. 3. Hin helbestvan, di nezîreya xwe de navê helbestvanê ku di helbesta wî tenzîr kiriye bibîr tînin an jî di sêrî de dibêjin ev nezîre ji kê re hatiye nivîsîn. 4. Hin paşserwayên xezelan an bi peyvên kê hatine çêkirin an jî bi gotinên xwedî paşserwayên dirêj hatiye çêkirin, bi rihetî tîn tespît kirin. 5. Heger helbesta model xwedî naverok û îfadeyên balkêş û ji rêzê dûr

³⁵ (vgz. Muzaffer Çandır, CBÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ Yıl : 2013 Cilt :11 Sayı :2 s.478-479) ZAVOTÇU Gencay (2009). Aşk İlinden Gönül Dilinden İnciler, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.370)

³⁶ İskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 424.

³⁷ Abdurrahman Adak, Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2013, r.399.

³⁸ M.Fatîh Koksâl, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>, s.456-457.

³⁹ Mehmet Irkâlata, Nazire Geleneği İçerisinde Kerem Kasideleri, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Adana 2007, r.4

be, ev taybetî bipiranî di nezîreya wê de jî heye.”⁴⁰ Koksâl, di devama nivîsa xwe de nêrîneke gelemperî dide me û karê me hêsantir dike: “Di nezîreyê de sê hêmanên bingehîn hene: a) Bi helbesta esasê re yekîtiya weznê, b) Bi helbesta esasê re heger hebe yekîtiya serwa û paşserwayê c) Bi helbesta esasê re wekheviya vegotin, wate û xeyalê.”⁴¹

Ji bilî van divê bê gotin di nezîreyê de hin caran zêdetir serbestî û rehetî heye. Bi vê aliyê ve, nezîreyên bi helbesta model an jî helbesta esas re yanî ji menzûmeya ewil re ne di êynî serwa û paşserwayê de hatiye nivîsîn jî derdikeve pêşiya me.⁴² Dîtina nezîreyan bi wî awayî hatî çêkirin, dijwar e; lê derbareyê vê mijarê de fikra Muzaffer Çandîr a *hin gotinên muayen tên dubarekirin* dibe ku kêrî me bê: “Taybetiyekê din jî, di nezîreyan de gotinên muayen ya aydê helbesta model wekî gotinên mezinan, biwêj, wecîze, kelimêkîbar, herwiha misrayeke namdar-bi rêya îqtîbas û tazmînê hatî hildan-hema wisa tên dubarekirin.”⁴³

Her helbestên dişibên hev dibe ku ne nezîre be. Li gorî Kemal Yavuz, divê em di vê mijarê de pir baldar bin: “Lê çima ku şikl û naverok li hev tê, em dikarin ji her helbestê re bibêjin ev nezîre ye, lê ev ne rast e. Ji ber ku her çiqas hin helbest wekî hev bin jî, belkî jî haya helbestvanên van ji hev tune bin.”⁴⁴

Ji nezîrenivîsîn re tenzîr; ji pirtûkên ku wan cure helbestan dicivînin re jî mecmuaya nezîreyê tên gotin.⁴⁵(...)ji dewsa nezîre û nezîre nivîsînê re têgeha tenzîr û tenzîrîkirin jî hatiye bikaranîn, herwiha têgehên nezîre gotin, cewab gotin, cewab dan jî hatiye bikaranîn; ji yên nezîre nivîsî re gotine nezîrego, nezîre-perdaz; li ser helbesta model helbesta ku tam beravajîya wê hatiye nivîsî re jî gotine ‘nakîza’.⁴⁶ Tahîr’ul Mevlewî diyar kiriye ku di farîsî de ji bo nezîreyê peyva cewab; ji bo tenzîr jî peyvên cewab û goften tên bikaranîn.⁴⁷ Bi kurtayî ji bo wan helbestan di edebiyata tirkî de peyva nezîre, di edebiyata farîsî de peyva cewab, di edebiyata ‘erebî de peyva muaraza hatiye tercîhkirin. Edebiyata kurdî jî wekî edebiyata tirkî ji bo vê têgehê, peyva nezîreyê qebul kiriye.

Di lêkolînên li ser mijara nezîreyê hatî kirin de, em dibînin ji helbestên ku hatî nezîrekirî re an dibêjin helbesta model an jî helbesta ‘esas. Ev herdu têgeh jî aydê M.Fatîh Koksâl in.”⁴⁸

⁴⁰ (vgz. Muzaffer Çandîr, CBÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ Yıl : 2013 Cilt :11 Sayı :2 r.480) KÖKSAL M. Fatih (2003). “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, Dirîozler Armağanı (Amd. M. Fatih Köksâl-Ahmet Naci Baykoca), Ankara, r. 42-47

⁴¹ Muzaffer Çandîr, h.b. , r.480

⁴² Kemal Yavuz, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 10 İstanbul 2013, 359-424, r.361.

⁴³ Muzaffer Çandîr, h.b. , r.457

⁴⁴ Kemal Yavuz, h.b. , r.362

⁴⁵ İskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 424.

⁴⁶ M.Fatih Köksâl, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>, s.456

⁴⁷ vgz. Muzaffer Çandîr, h.b. , r. 479 (OLGUN Tahîr-ul Mevlevî (1974), Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul.)

⁴⁸ Muzaffer Çandîr, h.b. , r.457-480

Li tam beravajiya nezîreyê tehzîl e: “Tehzîl, ji helbestvaneke namdar re, di ‘eynî kêş û serwayê de ji bo henek û tinazkirinê, nezîreya hatî nivîsîn re tê gotin. Wê re hezl jî dibêjin. Helbestvan bi wê, an wesfeke mîzahî dide mijarê an jî helbestên cidî têdixe dirûvê mîzahê. Lê divê zarîf be û ji pespayetî dûr be.”⁴⁹

3.2. Nezîre çima hatiye tercîhkirin?

Îskende Pala, armanc û fonksîyonên nezîreyê wiha rave dike: “Nezîre ji helbestekî ecibandî re tînin nivîsîn. Di helbestên nû de li ser helbesta orîjînal û mijara vê, ji nû ve tînin sekinîn. Di çarçoveya teng ya helbesta klasîk de endîşeyeke wiha hebû: Divê helbestvan tiştê herî nûwaze binivîsanda. Ev rewş jî helbestvanan ber bi nezîrenivîsî ve biriyê.”⁵⁰ Ji vê tespîtê em xwedî wê fikrê dibin: Her çiqas nezîre, di bin bandora helbestekê din de jî derdikeve holê, dîsa jî di rastiyê de ev helbesteke nû ye.

Cem Dilçîn di vê mijarê de li ser “ecibandin”ê radiweste: “Ji aliyên helbestvanên klasîk tenzîrkirina helbestekê, ji bo rêzgirtin û ecibandina terza wê helbestvanê bû. Lewma di edebiyata klasîk de nezîre xwedî ciheke girîng e.”⁵¹

Her helbestvan pêşiyê şagirtêk e. Kemal Yavuz bi vê perspektîfê, nezîreyê mîna dibistanekê dibîne: “Di edebiyatê de gihîştina helbestvanan bi teqlîdkirina helbestên bedew dest pê kiriye û piştî hunermend ji her aliyê ve xwe pêş de biriyê bi nivîsîna berhemên orîjînal dewam kiriye. Bi vî awayî nezîre di edebiyatê de hêzeke dehfer e. Helbestvan pêşiyê wekî şagirtêk e, hetta zêdebûna agahiyên wî ya li ser helbestê, aresteyîbûna ber bi hunerê ve şert û tecrubeya wî ya li ser jiyandê, li gorî dorhêla hunerê çûyîna wî ya meclîsa helbestvanan, eleqeya wî ya li ser helbestvanan an jî pir xwendina wî dibe sedem û bi vî awayî helbestvan dewra qalfatiyê diqedîne, derbasî dewra hostatiyê dibe, di encamê de jî şehsîyeta xwe qezenc dike. Di vê pêvajoyê de hem di’elime ê çawa zimên bixebitîne, hem li ser peyvên xwedî agahiyên dewlemend dibe hem jî di şuxilandina serwayan de xwedî tecrûbe dibe. Dil, hiş û guhê wî bi deng û peyvên re eleqedar dibe û gelek tişt di bîra wî de dimîne. Ji hunermendên mezin re nîşandayîna hurmet û heyrantî, wî helbestvanê ber bi helbestên wan dibe. Vaye, helbestvan bi van destketiyan dikeve konê hunerê. Bi vî awayî helbestvan, ji helbestên bedew re ji helbestên

⁴⁹ Cem Dilçîn, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.273

⁵⁰ İskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 424.

⁵¹ Cem Dilçîn, h.b. , 269.

wan helbestvanan re-ji bo şexsê wan di nav hestên heyrantî û hurmetê de bû, eleqe nîşanê wan dabû- di ‘eynî kêş, serwa û paşserwayê de helbestan dinivîse.’⁵²

M.Çandır jî çarçoveyeke nêzîkê van fikran xêz dike: “Kevneşopiya nezîreyê taybetiyeke helbesta klasîkê ye û heta salaên 1900an di helbesta ya nû de jî tê dîtîn. Hunermendên Servet-i Fûnun jî tê de, piraniya heweskarên nû, pêşiyê helbestên wekî berê nivîsandine, ew tenzîr kirine; piştî vê merhaleyê ancax terza helbesta xwe afirandine. Dê vê hevbandoriyê de hem para xwedîbûna kevneşopiyeke kûr û dewlemendiya helbesta berê heye hem jî para van egzersîzan em dikarin perwerdehiya şagirtan bihesibînin heye. Ev rê –carinan helbestvanên pispor jî dikevin vê rêyê-ji alîkê ve di wesfa teqdîr û iltifatê de ye, hetta pêşbaziyek e. Lewma ya bala me dikişîne ev e: Tenzîrkirina helbestekê aydê helbestvanekê mezin, nîşana eleqedarbûnê ye.”⁵³

M.Irkilata nezîreyê wek kevneşopiyek wesf dike. Li gorî wî armanca dawîn a nezîreyê, afirandina berhemê nûwaze ye: “Nezîre û kevneşopiya nezîreyê di helbesta klasîk de bi feraseteke nûwaze ya hunerê, bûye çawkanîyek ji bo bilindbûna sewiyeya hunerê. Di helbesta klasîk de, ji “çi hatiye gotin”ê bêtir, “çawa hatiye gotin” girîng e. Peyv, terkîp, serwa, paşserwa an jî tema yên ji aliyê helbestvanekî ve hatî kifşkirin, dikeve deşta helbestê; ev rewş ji bo helbestvanên din jî dibe malzemeyeke nû û bi şîroveyên cuda, di şewazên cuda de tîr xebitandin. Bi vî awayî li wan berhemên her ku diçe bedew dibe, ji aliyê hunerê ve pêşketineke li ber nûwazebûnê ve xwe nîşan dide. Sirra çima nezîre ji helbesta modelê pêşdetir e jî, ji vê xisûsê tîr fêmkirin.”⁵⁴

Li gorî Mustafa İsen, sedema derketina nezîreyê, zexta hêmanên nêguherbar ya helbesta klasîkê ye. “Bêguman, di bîngeha ‘ev kevneşopî çima ewqas zêde hatiye bikaranîn’de ji aliyê mijarê ve bîzatîhî taybetiyên zêde nehatiye guhertin ya helbesta klasîkê heye. Gava helbestvan nikarin ji aliyê mijarê ve tiştêkî nû bêjin, vê çaxê di ‘eynî mijarê de dikevin li pey afirandina gotinên bedewtir; piştî vê jî, helbesteke ji zêdehiyên xwe xelas bûye, ji aliyê wateyê ve tîr û tîje bûye, li ser her peyvên wê bi ihtîmameke mezin hatiye sekinîn, wekî muşkulpesendiya zêrîngerekî hatiye mijûlbûn derketiye holê.”⁵⁵

Herwiha Kemal Yavuz, nezîreyê di hunerê de wek navgîneke firehbûnê dibîne: “Nezîre bûye rê û tecrûbeyek, hema hema her helbestvanên me, serî li vê cureyê dane. Lê belê, helbestên qebîliyeta hunera wan pêş ve dibe, helbestên aydê şexsê wan û helbestên taybetiya şexsên wan

⁵² Kemal Yavuz, h.b. , r.360

⁵³ Muzaffer Çandır, h.b. , r.480

⁵⁴ Mehmet Irkilata, h.b. , r.223.

⁵⁵ vgz. , Muzaffer Çandır, h.b. , r. 479, (İSEN Mustafa (1981), “Divan Şiirinde Nazire Geleneği”, Mavera, Ankara, s. 54

nîşan dide jî hene. Bi vî aliyê ve, di hunermendiya her helbestvanê de niqteyê girêkê heye û ji helbestên hatiye ecibandin re, ji aliyên helbestvanên din nezîre tîn nivîsîn; divê em qebl bikin bi vî awayî di hunerê de firehbûn û pêşketinek-helbestvan pêşiyê xwe bi helbestên berê ve girê dide, piştî xwe ji wan xelas dike-çêdibe. Ev jî zindibûnê, quwet û atmosfereke nû dide helbestê.”⁵⁶

Îsmail Durmuş jî, ji bo nezîreyê wan îfadeyan bikartîne: “Nezîre zêdetir di helbestê de tê dîtin û bi berhemên orjînal ve di ‘eynî wezn û rewîyê de ye. Exlebî, ji bo armanca ji berhema orjînalê baştir, pêkanîna berhemeke din tîn nivîsîn. Carinan jî ji bo pêkanîna berhemeke hemtayî, ji bo pêşbaziye (reqabet) an jî ji bo eleqenîşandayîne tîn nivîsîn.”⁵⁷

Zulfu Guler jî di heman fikrê de ye: “Nezîre, pîranî bi qesta hostatiya xwe nîşan bidî lewma jî ji menzûmeyê bi hostatî hatiye nivîsîn re, bi armanca ji wî helbestvanê hostatîr binivîsî, tîn kirin.”⁵⁸

Hin nezîre ji vê şablonê derdikevin, di bin siya helbesta model de dimînin: “Divê nezîre ne teqlîda helbesta ‘esas be û herî kêmbiqasî vê bedew be. Lê helbestvanên klasîk di cureya nezîreyê de ancax di asta şibandina şeweyê de mane, nikaribûne pêşve biçin.”⁵⁹ Îskender Pala jî ‘eynî rexneyê dike: “Dema helbestek bê tenzîrkirin, ev tê wateya qîmet dane helbestvanê vê û ji helbesta wî re iltifat hatiye kirin. Lê dîsa jî pîraniya helbestvanên klasîk, bitenê di asta şibandineke bêruh de mane, bi pêş de neçûne.”⁶⁰ Di vê mijarê de fikra Çandir jî hema hema ‘eynî ye: “ Di nezîreyê de armanc, biqasî helbesta orjînal afirandina xweşikahî ye. Lê hin helbestvanên klasîk, di sînoren teqlîdê de dimînin, nikarin ji asta şibandina şeweyê derkevin, bi pêş de herin.”⁶¹ Wekî gotina Cem Dilçîn *divê helbestvan xususîyeta şehsê xwe û şexsiyeta hunermendiya xwe nîşan bide*.⁶² Helbestên ji vê çarçoveyê dûrtir, ê wek helbestên lawaz bîn şîrovekirin.

Hin helbestvan jî ne ji helbestên din, helbestên xwe re nezîre dinivîsînin. Di vê mijarê de fikra Kemal Yavuz wiha ye: “Helbestvanek dikare helbesta xwe jî tenzîr bike, Ev hal, tê vê me’neyê: helbestvan di helbesta xwe pêş de çûye, mijara xwe pêş de biriye û fireh kiriye.”⁶³ Di nav taybetiyên edebiyata klasîk de kevneşopîya nezîreyê ciheke girîng digire. Tanpinar, di pirtûka xwe ya bi navê “Di sedsala 19an de Edebiyata Tirkî” de dema edebiyata tirkî rexne dike

⁵⁶ Kemal Yavuz, h.b. , r.373

⁵⁷ İsmail Durmuş, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>, r. 455

⁵⁸ vgz. Muzaffer Çandır, h.b. , r.479. (GÜLER Zülfü, (2009) “Rûz u Şeb Redifli Üç Na’r”, Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum.)

⁵⁹ Cem Dilçin, h.b. , r.269

⁶⁰ İskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 424.

⁶¹ Muzaffer Çandır, h.b. , r.479

⁶² Cem Dilçin, h.b. , r.269

⁶³ Kemal Yavuz, h.b. , r.361

li ser nezîreyê û kevneşopiya wê jî disekine. Tespîta wî ya ewil ji bo nezîreyê “xeyalên berdest” e: “Piştî Tenzîmatê herî zêde li ser dinyaya xeyalê ya helbesta berê, hatiye sekînîn û rexnekirin. Ev xeyalên berdest di helbesta me de ji nêşka ve bi awaya yekpare hatiye dîtin, ew çend jî di hunerê de feraseta zewkê hatiye guhertin jî, dewam kiriye; wan xeyalên berdest, dikarin teqez bê gotin, zimanekê taybet-sembola wê ya neguhêrbar- pir rengdar afirandiye.”⁶⁴ Tanpınar, di derheqê xebitandina xeyalên berdest û malzemeyê de wê şîroveyê dike: “Di rastiye de muxeyyela şerqê bo carekê ev(mezmûn) ditiye û tu dibêjî qey heta hetê pê re listiye.”⁶⁵ Li gorî Tanpınar di nav sedemên rewacdîtina nezîreyê de, sedemek jî hewesa xwedîbûna dîwaneke muretîb e: “(...) Di vê şeweperestiyê de, bêguman para hewesa xwedîbûna dîwaneke muretîb jî hebû. Ji bo her herfên elîfbêya ‘ereban mecbûrîyeta qe nebe xezelek an jî du xezel nivîsîn, hema hema zerar daye berhemên her helbestvanên mezin. Nêzîkî dawîya vê kevneşopiyê, ev şeweperestî ya təkiliya ferd û berhemê zêdetir diguhert, ber bi xezelên ji aliyê du, sê, çar kesan hatî nivîsî ve çûye.”⁶⁶ Li gorî Tanpınar, sedemên din jî serwa û paşserwa ne: “Lê belê, sedemeke dîtir ya kevneşopiya nezîreyê heye. Ev helbest(nezîre), li ser her tiştî, helbesta şeweyeke muayen bû. A rastî îdîaya ‘di helbestê de temaya bingehîn serwa û paşserwa bûne’ qet ne şaş e. Ew(serwa û paşserwa) bi serê xwe hema hema îlhama helbestvanan îfade dike.”⁶⁷

Di dawîya van hemû şeweperestî, çanda hempar, melzeme û xeyalên berdestê, hemû deng ê veguherin tek dengekê: “Helbest, şekleke girêdayî li serwayê bû; ev jî hunera nezîreyê bianîya mecburîyeteke xwemalî. Tazmîn(texmîs, tesdîs hwd.) an gotineke bijartî ya helbesta berê an jî hemû berhem dixiste nav xwe û bi mecbûrîyeta çûna ser kurm û kirasê wê, ev mecbûrîyet tam dibû temrîneke şewazê. Di dawîya her helbestekê de ji beyta hatî tenzîrkirî an jî bûye pêncmalik, şeşmalik re bitenê bi delaleta wezn û serwaya dîtina hevahengê, karê gotinên yekî dinê têxî dewama gotina xwe, ne bitenê ahenga hunerê, ahenga jidilbûnê jî mecbûr dihişt. Vaye, ev feraset û zaruretên ji van hemû teknîkan dizên, yên ji dûr ve li helbestên berê dîbînîn re tevî ku şexs û vegotin hatiye guhertin, qe nebe di nava dema fireh de bergeha xebirdanê ya kesaniyekê didin. Heger antolojiyek bitenê ji van berheman bê çêkirin, dikare bê gotin, ev berhema dehayê ya zimên bixwe ye. Ev temrîn, li helbestên berê dixist xebateke atolyeyê ya rastîn.”⁶⁸

Mîne Mengu fikra ‘nezîre, bitenê cureyê xwe spartiyê teklîdê ye’, rexne dike: “Herwiha kevneşopiya nezîreyê ya stûneke girîng a helbesta klasîkê jî, ne ji ber hesteke jirêzê

⁶⁴ Tanpınar, h.b. , r. 5.

⁶⁵ Tanpınar, h.b. , r.18.

⁶⁶ Tanpınar, h.b. , r. 19.

⁶⁷ Tanpınar, h.b. , r. 20.

⁶⁸ Tanpınar, h.b. , r. 21.

ya şibandîne ye, ne li gorî hukmên berê, li gorî hukma îro tên qebl kirin; nezîre ji bo pêşbaziye û jiberêçetirbûnê dihate çêkirin.⁶⁹

Mîne Mengu, li tam beravajîya nezîreyê bikr-î me' nayê nîşan dide. Ji bo bikr-î me' nayê tabîrên 'di nav konê helbesta klasîk de afirandina hest û fikrên nû, vegotina orjînal ê hest û fikran' bikartîne. Wek sedem jî lêgerîna nûjeniyê û vegotina bêmîsal ya helbestê nîşan dide.⁷⁰

3.3. Cureyên helbestan ên hatine nezîrekirin

Di hemû teşeyên nezmê de (wekî xezel, qesîde, muxemmes û hwd.) dikare nezîre bê nivîsandin.⁷¹ Lê dîsa jî, nezîre di hin cureyan de zêdetir hatiye kirin: "Tevî ku di edebiyata tirkî de hema hema her cure helbest hatiye tenzîrkin, nezîre di cureya xezelê de pir hatiye kirin ji ber ku helbestvanên çaxa klasîkê qudreta helbestên xwe bi vê îspat dikirin; li ser xemseya Nizamî- i Gencewî nezîre nivîsîn jî kevneşopiyek bû, loma cureya mesnewî jî pir hatiye tenzîrkin."⁷²

Di edebiyatê klasîk ya Îslamê de herî zêde xezel hatine tenzîrkin. Haluk İpekten dema behsa nezîreyê dike wiha dibêje: "Di edebiyata tirkî ya klasîkê de herî zêde cureya xezelê hatiye bikaranîn. Hetta ji vê edebiyatê re gotine edebiyata xezelan jî."⁷³

Di edebiyata kurdî ya klasîk de wekî edebiyatên Îslamê ya klasîkê, herî zêde cureya xezelê hatiye tenzîrkin. Piştî vê, cureya qesîde, mesnewî û menzûmeyê tê.

3.4. Cureyên helbestan ên li hebûna xwe deyndarê nezîreyê ne

Em dikarin van cure helbestan têxin du beş: Yek, piştî zêdekirina misrayên helbesta modelê, ên bûne musemmet ; dudu jî û muşa'ere ye, ew jî ji aliyê du helbestvanan ve tên nivîsîn.

3.4.1. Nezîreyên bi şiklê musemmetan

Di zimanê 'erebî de ji ruhsarên nezmê wekî muselles, murabba', muhammes, museddes, musebba', musemmen, mutessa', mu'eşşer, terkîb-bend, tercî'-bendê, bi bendên xwedî 3-10

⁶⁹ Mine Mengi, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, r. 167.

⁷⁰ Mine Mengi, h.b. , r. 29

⁷¹ Adak, h.b. , r.399.

⁷²M.Fatih Köksal, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>, r. 455

⁷³ Haluk İpekten, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yayınları, İstanbul 1997, r.19

misrayan an jî ji van zêdetir ve hatî çêkirî re musemmet tê gotin. Semt, tê wateya “ji durra ku bi tayê re hatiye rêzkirin.”⁷⁴

Musemmet ji bendan pêk tên. “Bend, di ferhengê de tê wateya bendik, tiştên tên girêdan, piştik, beşên nivîsên wek gotar û fiqreyê. Wek têgeheke nezmê jî, bend di heman kêş û serwayê de koma misrayên ji du misrayan zêdetir hatî çêkirî ye. Bend, ji 3-10 misrayan dikarin pêk bên. Ji van re kit’a jî gotine(wateya parçeyê qest kirine).”⁷⁵

Di edebiyata klasîk de bi piranî ji aliyên helbestvanên din di heman mijar, teşe û pîwanê de misrayên xezel û qesîdeyên ecibandî hatine zêdekirin. Bi vî awayî musemmet, dibin wekî versiyona dîtir ya nezîreyê: “Xezel-i muşterek(xwediyên vê ji yekî zêdetir in), cureyên nezmê wekî muselles, terbî’, taxmîs, taştîr, tesdîs, tesbî, tesmîn, tetsî’ û ta’şîr jî heta radeyekê hebûna xwe deyndarê nezîreyê ne.”⁷⁶

Kemal Yavuz, ji di eynê fikrê de ye: “Nezîre, bi xisûsiyeta xwe yî helbestnivîsa hempar ve destpêkek e, lewma cureyên nezmê ku di nav musemmetan de cih girtine û piştî sedsala şanzdehan derketiye holê, ji musellesê bigre heta ta’şîrê, taştîr jî tê de, hebûna xwe deyndarê nezîreyê ne.”⁷⁷

Helbestvan, dest nade helbesta model lê di ‘eynî kêş û serwayê de misrayên wê zêde dike. Bi vî awayî helbestên di ‘eslê xwe de xezel an jî qesîde ne, vediguherin musammetekê. Divê em van helbestan yanî terbî’, taxmîs, taştîr, tesdîs, tesbî’, tesmîn, tetsî’ û ta’şîran cureyekê nezîreyê qebul bikin. Di edebiyata kurdî de li piranî taxmîs û tesdîs hatiye nivîsîn.

3.4.1.1. Terbî’

Wateya ferhengî ya peyva terbî’ê “çarkirin”e. Di edebiyatê de heger her beytên xezelekê di ‘eynî kêş û serwayê de du misra bê zêdekirin û danîn pêşiya van beytan, ev xezel dibe murebba, van murebbayan re jî dibêjin terbî’. Îcar du misrayên a dawîya bendê, aydê helbestvanê helbesta wî hatiye terbî’kirî ye. Şemaya serwayê ya terbî’ê bi murebbayê ve ‘eynî ye:

aa(aa) bb(ba) cc(ca)

⁷⁴ Haluk İpekten, h.b. , r.75

⁷⁵ Haluk İpekten, h.b. , r.75

⁷⁶ vgz. Kemal Yavuz, h.b. , r.363.

⁷⁷ Kemal Yavuz, h.b. , r.363.

Di benda dawiyê de helbestvan li rex beyta mexlesê ya xezelê, mexlesa xwe jî dibêjin. Di terbi'an de wekî helbestên din, misrayên hatî zêdekirî, divê bi beytê xezelê ve di me'neyê de li hev bikin.⁷⁸

Di edebiyata kurdî de terbi' zêdetir li ser helbestên Hafîzê Şîrazî hatiye kirin.

3.4.1.2. Texmîs

Texmîs tê wateya "pênckirin"ê û di rastiyê de muxemmesek e. Her beytên xezel û qesîdeyekê di 'eynî kêş û serwayê de sê misre bên zêdekirin û danîn pêşiya beytan, dibe muxemmes; vê 'emelê re texmîskirin, vê muxemmesê re jî texmîs tê gotin. Şemaya serwayê wiha ye:

aaa(aa) bbb(ba) ccc(ca)

Di texmîsa de jî wekî terbi'ê , divê bi misrayên hatî zêdekirî ve li hev bê. An na ew texmîs biserketî nayê hesabandin.⁷⁹

Texmîs bipiranî li ser xezelekê tên kirin. Lê ji hin qesîdeyan re jî hatiye kirin. Texmîs, di edebiyata klasîk de ji muxemmesê pirtir di rewacê de bûye. Hema hema her helbestvan, hin xezelên helbestvanên berê an jî yên hemçerxê xwe texmîs kirine. Hin helbestvanan jî xezelên xwe texmîs kirine û kirine bi şiklê muxemmesê.⁸⁰

M.Zahîr Ertekîn, ji bo texmîsan pîwana serketîbûnê dide me: "Biserketina texmîsekê bi nêzikahiya xezela ku hatiye texmîskirin ve tê pîvandin. Yanê helbestvan çiqasî dora çarçoveya xezela ku texmîs dike bisekine, bi mijar, edebiyat û hunerê çiqas xwe nêzikê wê bike ewqas biserketî tê hesabandin. Ev rêpîvan û distûra texmîsê ye. Dema ku xezelek pêncsed sal berî niha hatibe nivîsîn û helbestvanekî dewra me wê texmîs bike, helbet bi zimanekî rojane ya roja îro texmîs kirina wê xezelê serkeftî nayê hesabandin. Herwiha xezeleke ji serî heta binî bi mijara 'îşq û evînê hatibe honandin, texmîsvanê me ku ji bilî vê mijarê, mijareke din bixe nava helbestê, ew texmîs jî serkeftî nayê hesabandin."⁸¹

Em ji nivîsa M.Zahîr Ertekîn, di derheqa dîroka texmîsan de hînê gelek tiştan dibin. Di edebiyata 'Ereban de texmîsên ewil di sedsalên 11-12an de ji aliyê eş-Şukratîsî û Usame b.

⁷⁸ Haluk İpekten, h.b. , r.87

⁷⁹ Haluk İpekten, h.b. , r.100.

⁸⁰ Cem Dilçin, h.b. , r. 223

⁸¹ M.Zahir Ertekin, Di Edebiyata Klasîk A Kurdî De Texmîs û Texmîsên Mela 'Eliyê Baqustanî, Mukaddime Dergisi, Sayı 6, 2012, r. 84-85

Munkîz hatiye nivîsîn. Di edebiyata Farisan de jî bi texmîsên li ser helbestên Sadîyê Şîrazî destpêkiriye û piştî wî jî bi texmîsên li ser xezelên Hafîzê Şîrazî hatî kirî devam kiriye.⁸²

Haluk İpekten, tîne zimên ku di edebiyata Tirkî de hema hema her helbestvan, di dîwanên xwe de cih dane texmîsan. Di nav van texmîsnûsan de navdarên vê edebiyatê wekî Fuzûlî, Bakî, Şêx Galîp, Nedîm jî hene.⁸³

Di edebiyata klasîk a kurdî de texmîs cîyekî taybet digire. Mijara li derdora hin cûreyên edebiyata klasîk a Kurdî li dora texmîsê ye jî. Lewra bi awayekî zelal dîroka vê cûreya edebî nayê zanîn. Li ber destê me destpêk, peresendî û geşedana vê cûreyê bi awayekî vebirî ne diyar e. Weke mînak em nizanin bê ka cara ‘ewil helbesta/qesîdeya an xezela kê hatiye texmîskirin û xwediyê vê texmîsa ‘ewil kî ye. Herwiha di serdeman de li gorî pêşketiniyê em nizanin ka kîjan helbestvanê Kurdî xwediyê çend texmîsan e. Texmîsa Kurdî zêdetirîn li ser şî’rên Melayê Cizîrî hatiye ava kirin. Li gorî agahiyên di destê me de, em dizanin ku di vî warî de herî zêde Melayê Cizîrî hatiye texmîs kirin. Helbet her helbestvanî texmîsek tenê çenekiriye. Dudu, sisê, çar û hê zêdetir xezel û qesîdeyên Mela texmîs kirine. Li gorî vê xebata ku me qala wê kir heta niha texmîsên herî kevn ên Kurdî, yên Mîr ‘Îmadeddînê Hekkarî ne. Li pey wî Mihemed Teyyar Paşayê Amêdiyê (w. 1817), Nûreddînê Birîfkanî, (1789-1850), Cegerxwîn (1903-1984), Seyyîd Qedrî Hezîn, (1900-1960), Mihemed Emîn Heyderî (1927-2003), Mela ‘Eliyê Baqustanî (1912-2002) û gelekên din di vê cûreya nezmê de xwediyê texmîsan in.⁸⁴

3.4.1.3. Taştîr

Taştîr tê me’neya “du perçe kirin”. Ev cureya nezmê ji bendên xwedî çar an jî pênc misrayan, pêk hatiye. Bi piranî sê misrayên zêdekirî, xistine navbera du misrayan û bi vî awayî taştîrên pêncane çêkirine. Ji van re texmîsa muterref jî gotine. Şemaya serwayê wiha ye:

(a) aaa (a) (b) bbb(a) (c)ccc(a)⁸⁵

Di texmîsê de her sê misreyên zêdekirî têdîket pêşiya beytan, lê di taştîrê de têdikeve navbera beytan. Di taştîrê de jî divê di navbera misreyên zêdekirî û helbesta model de hem ji aliyê pîvanê hem jî aliyê serwayê ve lihevûnek hebe.⁸⁶

A.Hamdî Tanpinar, dema edebiyata klasîkê ji aliyê nezîreyê ve dinirxîne, ji bo taştîrê van îfadeyan bikartîne: “Helbestvan dianî misrayên xwe dixist navbera beytên helbestvanekî

⁸² M.Zahir Ertekin, h.b. , r. 73-74.

⁸³ Haluk İpekten, h.b. , r.100

⁸⁴ M.Zahir Ertekin, h.b. , r. 75.

⁸⁵ Haluk İpekten, h.b. , r.101.

⁸⁶ Cem Dilçin, h.b. , r. 225.

din. Di hunera nezîreyê de cureya herî zehmet taştîr bû. Lewma helbestvanan pir kêr taştîr çêkirine.”⁸⁷

3.4.1.4. Tesdîs

Her beytên xezelekê di ‘eynî kêş û sewayê de çar misre bîn zêdekirin û danîn pêşiya beytan, dibe museddes; navê van museddesan jî “tesdîs”e. Şemaya serwayê wiha ye:

aaaa(aa) bbbb(ba) cccc(ca)⁸⁸

Di edebiyata kurdî de di nav musemmetan de zêdetir tesdîs û texmîs hatiye şuxilandin. Tesdîs, li ser xezelên Melayê Cizîrî hatiye çêkirin.

3.4.1.5. Tesbî’

Li pêşiya beytên xezelê, pênc misreyên zêdekirî tîn danîn, dibe musebba. Şemaya serwayê wiha ye:

aaaaa(aa) bbbbbb(ba) ccccc(ca)⁸⁹

3.4.1.6. Tesmîn

Her beytên xezelekê di ‘eynî kêş û sewayê de şeş misre bîn zêdekirin û danîn pêşiya beytan, dibe musemmen, van musemmen re jî dibêjin tesmîn. Xêncî vê, anîne misrayên zêdekirî bitenê xistine pêşiya metleya xezelê ya helbestvanekê û wê re jî gotine tesmîn.⁹⁰

3.4.1.7. Tetsî’

Li pêşiya beytên xezelekê, an jî bitenê pêşiya metleya xezelekê, heft misreyên zêdekirî bîn danîn, dibe mutesse, van mutesseyan re jî dibêjin tetsî’.⁹¹

3.4.1.8. Ta’şîr

⁸⁷ A.Hamdi Tanpınar, h.b. , s.22.

⁸⁸ Haluk İpekten, h.b. , r.107

⁸⁹ Haluk İpekten, h.b. , r.108-109.

⁹⁰ Haluk İpekten, h.b. , r.109-110

⁹¹ Haluk İpekten, h.b. , r.111.

Li pêşiya beytên xezelekê, an jî bitenê pêşiya metleya xezelekê, heşt misreyên zêdekirî bîn danîn, dibe mu' eşşer, van mu' eşşeran re jî dibêjin ta' şîr.⁹²

3.4.2. Muşa'ere

Di edebiyata kurdî de ji vê cureya şîhirê re navekê ji terefê herkesê bê qebûlîkirin hê nehatiye danîn. Xalid Sadînî ji bo muşa'ereyê peyva *danberhev* bikaraniye.⁹³ Abdulreşîb Yûsuf peyva *hunraw*, *munazere* û *mihavvere* bikaraniye.⁹⁴ Abdurrahman Adak ji bo vê têgeha edebiyatê peyvên *muşa'ere*, *diyalog* ve *gotûbêjê* bokartîne.⁹⁵ Selman Dîlovan peyva *muşa'ere*⁹⁶, Zeynel Abîdîn Kaya û M.Emîn Narozi jî peyva *danberhevê* bikaranîne.⁹⁷ Di vê xebatê de têgeha muşa'ereyê hatiye tercîhkirin.

Tahir Olgun, muşa'ereyê wiha dide nasîn: "a. Bi hev re helbestgotin an jî xwendin b. Ji aliyê helbestvanekî din di 'eynî kêş û serwayê de hatin nezîrekirina menzûmeyê ayde helbestvanekî yê edebiyata klasîkê."⁹⁸

Li gorî Kemal Yavuz, muşa'ere şikleke nezîrê ye: "(...) Ji bilî van muşa'ere tevgotinên helbestvanan e, ev helbest di nav 'eynî demê de tê gotin. Bi vî aliyê ve muşa'ere, wekî mîsaleke zindî ya di dema em tê de dijîn a nezîreyê xuya dike."⁹⁹

Yekeya nezmê ya muşa'ereyê bend e. Ev bend, ji şeş misrayan pêk tê. Şemaya serwayê wiha ye:

a b a b a b c d c d c d (...)

Di edebiyata kurdî de muşa'ereya herî dirêj muşa'ereya Melayê Cizîrî-Feqîyê Teyran e. Di vê muşa'ereyê de 50 bend hene. Muşa'ereya kurdî de peyvek ji misraya dawîya bendê tê stendin û di misraya ewil ya benda hema li pey tê de, tê bikaranîn, vê re hunera î'adeyê dibêjin. Taybetiya herî mezin a muşa'ereyê ev huner e. Di kêşa erûzê de bi behra hezecê (Mefa'îlun / Mefa'îlun) hatiye nivîsîn:

Mînak:

Mefa'îlun / Mefa'îlun

⁹² Haluk İpekten, h.b. , r.112

⁹³ M.Xalid Sadînî, Feqîyê Teyran Jîyan, Berhem û Helbestên Wî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2010, r.22

⁹⁴ Abdulreşîb Yûsuf, Şairên Klasîk ên Kurd, Weşanên Jîna Nû, Sweden 1988, r.5, r.41

⁹⁵ Abdurrahman Adak, h.b. , r.198, r.255.

⁹⁶ Selman Dîlovan, Dîwan Melayê Cizîrî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2010, r. 311

⁹⁷ Zeynel Abîdîn Kaya-M.Emîn Narozi Melayê Cizîrî Dîwan, Weşanên Jîna Nû, Stockholm 1987, r.300.

⁹⁸ Aktaran İbrahim Gültekin, Nazire Geleneğinden Metinlerarasılığa Üç Şiirin Söyledikleri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013, p.1511-1537, ANKARA-TURKEY , r. 1515 (Tahir-ül-Mevlevî 1984, 111)

⁹⁹ Kemal Yavuz, h.b. , r.363.

Hezec + - - - / + - - -

Mela:

Ji reng ayîneya camê a
Me batin rewşen û saf e b
Di remza kufr û Îslamê a
Yekîn fehmê te keşşaf e b
Ji berqa nûrê îlhamê a
Durexşan qafi ta qaf e b

Mîr:

Di rexşanê **durexşan** bû
Sena berqa tecellayê
Di camê me belexşan bû
Bi feyrûzî cela dayê
Wekî le'lê Bedexşan bû
Bi destê mahisîmayê¹⁰⁰

Muşa'ereyên kurdî di eynî wextê de bi bendên ji sê misrayan pêkhatî jî dikare bên nivîsîn. Bi vî awayî dişibe xezelên musemmetê:

Mînak:

Ji reng ayîneya **camê** me batin rewşen û saf e a
Di remza kufr û **Îslamê** yekîn fehmê te keşşaf e a
Ji berqa nûrê **îlhamê** durexşan qafi ta qaf e a

Lêkolînerên dîwana Melayê Cizîrî bi tîpên Latînî weşandine, nivîsîna van bendên muşa'ereyê de ji hev cuda tevgeriyane. Mesela, Selman Dılovan bendên bi sê misrayan pêkhatî tercîh kiriye lê Zeynelabîdîn Kaya, bendên bi şeş misrayan pêkhatî tercîh kiriye.

Bingeha muşa'ereyê di edebiyata me yî klasîk de ji xwe hebû. Bo nimûne menzûmeyên bi şeş misrayên kurt pêk hatî di edebiyata kurdî de bitaybetî jî ji aliyê Feqiyê Teyran pir hatiye bikaranîn:

Mînak:

Ellah çi zatek ehzen e
Zêde letîf û qadîr î
Mexlûk hemî nexşê te ne
Vêk ra li hemyan fikirî
Hemd û sena laiq we ne
Yê **'erşê 'ezîm** çêkirî

'Erşê 'ezîmê ekber e
Zînet û raza merkezî
Ew kursiya heq li ser e
Bêşems û gerdûn dibezi

¹⁰⁰ Selman Dılovan, h.b. r. 302

Heq wahid e witr e fer e
Bê newn e baxwanê rezi¹⁰¹
(...)

Di murebbeya kurdî de jî ev dubarekirin yanî “peyvek ji misraya dawiya bendê tê stendin û di misraya ewil ya benda hema li pey tê de, tê bikaranîn” heye. Carinan ev peyv ji misraya pêncan jî tê stendin. Dikare bê gotin, ev huner(î’ade), ji bo kêrî ahengê, jiberkirinê û yekitiya mijarê tê, hatiye bikaranîn. Di encamê de eşkere dibe ku ev terz helbest jixwe di edebiyata me de heye, bi demê re veguheriye, ji cureyek nû re, yanî ji muşa’erê re bûye bingeh. Muşa’ereyên di navbera Melayê Cizîrî-Mîr Umadiddîn, Melayê Cizîrî-Feqîyê Teyran û Mela Bateyî-Seyfîyê Şuşî de hatiye gotin, di edebiyata kurdî de muşa’ereyên herî namdar in.

¹⁰¹ M.Xalid Sadî, h.b. , r.103.

4. DI EDEBIYATA CÎNARAN DE NEZÎRE, BANDORA WAN LI SER KEVNEŞOPIYA NEZÎREYA KURDÎ Û DERKETINA NEZÎREYA KURDÎ

4.1. Di edebiyata ‘erebî de nezîre

Di edebiyata ‘erebî de li beranberî cureya nezîreyê, peyva muarazayê hatiye gotin, peyvên îhtîza, muhakat û di serdema modern de teqlîd, nazîr, mesîl jî pir hatiye bikaranîn. Muaraza tê wateya “wekî yekî dinê çêkirin, teqlîd kirin”ê, îhtîza tê wateya “fera solekî li gorî fera dinê hatî çêkirin, wekî kirina yekî kar kirin.”ê, muhakat tê wateya “teqlîd kirin, pê hisandin”ê, musûl jî tê wateya “wekî hev bûn, ketina dewsa hev “ê.

Nezîre an jî mînakên întîhalê yên Dewra Pêşiya Îslamê ji çend beyît û qit’eyên ji aliyê teşe û temayê ve şibandin heye, pêk hatiye. Di rastiyê de nezîre, di dewra Îslamê de bi nezîreyên li ser qesîdeya “Banet Suad” ya Ka’b bîn Zuheyr hatiye nivîsîn, dest pê kiriye. Xêncî van li ser helbestên Îbnu’l- Mu’tez, Îbn Dureyd, Ebu’l-Ala el Maarrî û ‘Elî b. ‘Ebdulganî el Husrîyê jî ji aliyê helbestvanên berê û nû nezîre hatiye nivîsîn.

Di Endulus û Mexrîbê de kevneşopiya nezîreyê heye. Bitaybetî jî li ser helbest û berhemên helbestvanên navdar a şerqê- ji bo ji wan baştir binivîsîn- nezîre hatiye kirin. Îbn Hafâce jî li ser hin helbestên wekî helbestvanên Mutenebbî, Ebu Muhammed, Îbn Sareyê nezîre nivîsiye.

Ji sedsala VII.(XIII.)ê ve, nezîre li cem helbestvanên muveşşah bûye formeke hunera gel, bitaybetî jî ji aliyê helbestvanên Şerqî, ji muveşşahên Endulusê re pir nezîre hatiye nivîsîn.¹⁰²

4.2. Di edebiyata farisî de nezîre

Di edebiyata farisî de li beranberê nezîreyê têgehên îstîkbal, cewab, tazmîn hatiye bikaranîn, îstîkbal carinan bi îstîaneyê re, carinan jî bi tazmînê re ‘eynî hatiye qebulkirin. Hin kesan jî îstîane, bi navê tazmînê a ji yek beytê zêdetir bûyî, wesif kirine. Li beranberê îstîkbalê peyva derc jî hatiye şuxilandin.

Di edebiyata farisî de ji ber ku Şahnameya Fîrdewsî bi taybetî jî Xemseya Nîzamî Gencewî di nav cureyên nezmê ya xwe de berhemên herî bedew in, ji wan re cure bi cure nezîre

¹⁰² İsmail Durmuş, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>, r. 455,456.

hatiye kirin. Ji mesnewîyên di Xemseya Nîzamî de cih girtinê re helbestvanên namdar ên wekî Emîr Husrewê Dihlevî, Hacû-yê Kirmanî, Şemseddîn Katibî, ‘Ebdurrahmanê Câmî, Hatifi, Feyzîyê Hindî nezîre nivîsîne.

Ji bilî berhemên menzûm, ji berhemên mensûr ên wek mînak hatiye qebûlkirin re nezîre hatiye nivîsîn. Ji nav wan a herî girîng Gulistana Se’dî ye. Piştî Gulistan hatî nivîsî, bala gelek nivîskar û helbestvanan kişand, hem ji aliyê tertîbê ve hem ji aliyê şewazê xwe ve pê re nezîre hatiye nivîsîn. Di nav van nezîreyan de Nîgaristana Muînuddîn-i Cuweynî, Ahlaku’l-eşrafa Ubeyd-i Zakanî, Ravza-i Huldaya (Haristan) Mecd-i Hafî, Baharistana Câmî, Nîgaristana Kemalpaşazade, Perîşana Kaanî-i Şîrazî, Rîyazu’l-muhîbbîna Riza Kuli Xan Hîdayet, Baharistan û Haristana ‘Elî Ekberê Ferahanî û Haristana Edîbê Kîrmânî dikarin bên gotin.¹⁰³

4.3. Di edebiyata tirkî de nezîre

Wekî edebiyatên ‘erebî û farisî di sedsala 12an de nezîreyên bi helbesta Ehmed Yesewî re hatin nivîsî re ev cure ketiye li nav helbesta tirkî. Piştî edebiyata tirkî a di Anatolyayê de xwe pêş de birî, bi nezîreyên li ser helbestên Yesewî û Yunis Emreyê hatiye nivîsîn ve dest pê kiriye, di Anatolyayê de bi helbestvanên wekî Ehmedî, Nesîmî, Şeyhoğlu Mistefa ve Ehmedê Daî her ku diçe belav dibe. Di sedsala 15an de, nezîreyên li ser helbestên Şeyhî hatiye nivîsîn-di sêrî de nezîreyên Ehmed Paşa, Fuzûlî û Cem Sultan hebûn-dewam kirine. Bi rastî jî nezîreyên li ser qesîdeya bi redîfa “Kerem” hatî nivîsî ya Şeyhî heta sedsala 18an dewam kiriye.

Piştî di edebiyata tirkî de di sêrî de Suleyman Çelebî heye, mewlûd hatiye nivîsîn. Lê ti mewlûdek berhema Suleyman Çelebî ti car derbas nebûye. Bi Şeyhî zincîra qesîdeya “Kerem” derketiye holê. Necatî jî di serê sedsala 16an de wek helbestvaneke pispor û mezin xwe îspat dike. Ji Fuzûlî heta Bakî, Zatî jî di nav de, li ser helbestên wî nezîre nivîsîne.

Lê ji sedsala 15an vir ve mecmûayên nezîreyê bi navên wekî Mecmûatu’n-Nezaîr, Câmîu’n-Nezaîr û Mecmau’n-Nezaîr derdikevin. Ew, destpêkirina tezkîreyan tîne qebulkirin.¹⁰⁴

4.4. Bandora edebiyata cînanan li ser kevneşopiya nezîreya kurdî

Wekî edebiyata tirkî edebiyata kurdî jî zêdetir di bin bandora edebiyata farisî de maye. Helbestvanê ku herî pir û cara ewil hatiye tenzîrkirin Hafîzê Şîrazî ye. “Hafîzê Şîrazî hem di edebiyata Îranê de hem jî di edebiyata dinyayê de helbestvanekî girîng e. Ji ber ku piraniya

¹⁰³ Mustafa Çiçekler, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>, r. 458.

¹⁰⁴ Kemal Yavuz, h.b. , r.418-419.

helbestên wî xezel e, ew bi navê helbestvanê xezelan hatiye nasîn. Li gorî qeneatê me ji bo Xafizê Şîrazî bêjin ‘Li ser helbestvanên Îranê ên piştî wî derketine qada edebiyatê, dîsa herî zêde di bin bandora wî de mane’ ne şaş e.”¹⁰⁵

Nesîm Sonmez, di xebata xwe de her du helbestvanan dide ber hev û digihêje wê encamê: “Her du helbestvanên mezin Hafîz û Melayê Cizîrî heger dîroka mirina wan em daynin pêş çavê xwe, navbera wan de 250 sal heye, yek di sedsala 14an de yê din di navbera dawiya sedsala 16an û nivê sedsala 17an de emir kiriye. Xêncî taybetiya her du jî di nav ‘eynî daîreya medeniyetê de ne, ji berhemên helbestvanên berê wekî Ferîduddîn Attar, Hakîm Senaî û Mewlanayê feyde dîtine. Ne bitenê ruhsarên hempar a nezmê yên Medenîyeta Îslamê wek qesîde, xezel û rûbaî bikaranîne, eynî mijar bi eynî fikrîyatê hildane destên xwe û kirine helbest.”¹⁰⁶

Di edebiyata kurdî ya kalsîk de helbestvanê ‘ezam Melayê Cizîrî ye. Cara ewil wî dîwaneke muretteb nivîsîye. Di vê dîwanê de helbesta ewil, li ser xezeleke Hafîzê Şîrazî nezîreyek e. Xezela Şîrazî wiha ye:

Mefa’îlun Mefa’îlun Mefa’îlun Mefa’îlun

Behra Hezec + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

١ الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

٢ ببوی نافع کاکر صبا زان طره بگشاید

ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها

٣ به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید

که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها

٤ مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هر دم

جرس فریاد میدارد که بر بندید محملها

¹⁰⁵ Nesim Sönmez, Hâfız-ı Şîrâzî – Melayê Cizîrî Karşılaştırması (Aşk, Gül, Bülbul, Rinde, Züht Ve Dini Semboller Açısından), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 40 Volume: 8 Issue: 40 Ekim 2015 October 2015 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581, r. 139.

¹⁰⁶ Nesim Sönmez, h.b. , r.148

۵ شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل

کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها

۶ همه کارم ز خود کامی بیدنامی کشید آخر

نهان کی ماند آن رازی کز او سازند محفلها

۷ حضوری گر همی خواهی از او غایب مشو حافظ

متی ما تلق من تهوی دع الدنيا و اهملها¹⁰⁷

Helbesta Melayê Cizîrî:

Mefa'îlun Mefa'îlun Mefa'îlun Mefa'îlun

Behra Hezec + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

Newaya mutrib û çengê fixan avête xerçengê

Were saqî heta kengê neşoyîn dil ji vê jengê

Heyata dil meya baqî binoşîn da bi muştacê

Ela ya eyyuhes-saqî edir ke'sen we nawilha

Ku katib dêmi cedwel kit şikestexet muselsel kit

Ji yek herfan mufessel kit kî ye vê muşkilê hel kit

Dizanî rûd û 'ûd ewwel çi tavêtin surûd ewwel

Kî 'işq asan nimûd ewwel welê uftadê muşkilha

Ji muhra wê şefeq se'dê şirîn le'lê şeker we'dê

Dinalim şubhetê re'dê 'ecêb im lê ji vê ce'dê

Kî dil ra tabê her çîneş bi kufrê mîbered dîneş

Zi tabê ce'dê muşkîneş çi xûn uftadi der dilha

Di vê taqê di vê xanê me 'eyş û êminê kanê

Kesê dest dit ji dewranê nihalik vê gulistanê

Der axûşeş çû mîared kî ez dil canêş buspared

Ceres firyadi mîdared kî ber bendîdê mehmilha

Bi Qur'anê bi ayatê eger pîrê xerabatê

Bibêjit secde bin latê murîdên wî di bin qatê

Murîd er bêbeser nebwed zi fermanêş bi der nebwed

Kî salik bêxerber nebwed zi resm û rahê menzilha

Şevê zulmat û deryayê ji mewcan qet xeber nayê

Şikestî keştiya bayê 'ucacê wê şefeq dayê

¹⁰⁷ T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları (Fars Dili Ve Debiyatı) Anabilim Dalı Hafız Divanı'nda Yer Alan İlk Gazel Üzerinde Bir Açıklama Hermeneutiği Uygulaması Yüksek Lisans Tezi İsmet Verçin Ankara 2016 r.21.

Ji herfan mah û salê ma nehat der şiklê falê ma
Kuca danendi halê ma sibi baranê sahilha

Mera j'ewwel çî bir xamî kişand axir bi bednamî
Ji rengê Se'dî û Camî ji şuhret pê hisîn 'amî
Bi deng û bang û awazê dibêjit nexmeya sazê
Nihan key maned an razî kezû sazendê mehfilha

Ji Hafiz qutbê Şîrazê Mela fehm er bikî razê
Bi awazê ney û sazê bibî ber çerxê perwazê
Tuzed min hubbîhes-sefwa bîhî ehlul-hewa neşwa
Meta ma telqê men tehwa de'i'd-dunya we ehmilha¹⁰⁸

Melayê Cizîrî, misrayên xezela Hafîzê di helbesta xwe de wek misrayên çaran bikaranîye. Misrayên serbest yanî yên nebûne serwa, nexistiye helbesta xwe. Bi vî awayî dişibe terbî'yê. Lê di terbî'yê de du misre tên zêdekirin, lewma ev helbest nakeve kategoriyên helbesta klasîkê. Ancax bi rehetî dikare bê gotin, Cizîrî di bin bandora Hafiz de maye, qîmet daye vê helbestvanê û dîwana xwe pêşiyê bi rêzgirtineke mezin cih daye Helbesta wî.

Di derheqê vê helbestê de Nesîm Sonmez van tespîtan dike: “Gelek lêkolînerên edebiyatê, li ser wekhevîyên her du helbestvanan sekinîne. Li gorî wan, her du jî di bin bandora edebiyata ‘Ereban de mane ji ber ku di dîwana wan de xezelên ewil bi misrayên ‘Erebî dest pê kiriye. Rast e, her du helbestvan jî di bin bandora edebiyata klasîk a ‘ereban de mane. Çimkî her du jî wek encam ji çavkaniya Îslamê feyde dîtine.”¹⁰⁹

Nesîm Sonmez behsa wekhevîyên din jî dike û hin mînakên dide: “Gava em helbestên Melayê Cizîrî û Hafîzê Şîrazî dinêrin, rastî hin beytên ji aliyê me'neyê ve dişibên hev tî. Ev wekhevî li gorî qeneatê me nikare wek întîhal bê şîrovekirin. Dibe ku Mela dema dîwana Hafîzê Şîrazî xwend, di bin bandora wî de ma an jî divê em wiha bifikirin: Her du helbestvan di dem û cihên cuda de ‘emir kirine, mezmûnên wekî hev bikaranîne(tewarud).”¹¹⁰

Nesîm Sonmez, li ser wan wekhevîyan mînakên dide:

Hâfîz:

Yâr mefrûş bê dînar besi sud nekerd
An kî Yûsuf bezer nasre be feruxete bûd

Melayê Cizîrî:

Bi dînarê dinê zinhar da yarê xwe tu nefroşî
Kesê Yûsuf firotî wî di 'alem da xesaret kir

Hâfîz:

¹⁰⁸ Selman Dilovan, h.b. , r.13-14

¹⁰⁹ Nesim Sönmez, h.b. , r.148

¹¹⁰ Nesim Sönmez, h.b. , r.145

Der an zemîn kî nesîmî vezd zuhre-î dost
Çi cayî dem zeden nafae hayi Tatarîst

Melayê Cizîrî:

Silsila behsê ji xûna dil ber an zulfa bi çîn
Dê xeta bit navê misk er nafeê Tatarî bit ¹¹¹
(...)

Ev xezela Hafîzê Şîrazî, ji aliyê Hacî Qadirê Koyî-ji bo wî Xaniyê duduyan ya edebiyata Soran dibêjin- jî hatiye tenzîrkirin. Li vê derê xisûsa balkêş, Koyî ne wekî Cizîrî tevgeriyaye, aniye bitenê peyvên biserwa xistiye dawîya misrayên xwe:

Nezîreya Hacî Qadirê Koyî

Dexîlit bim were saqî edîr ke'sen we **nawîlha**
Xem û xussey dillim kem bû welê eftad **muşkelha**

Umêdî mîskî muşkîn im seba zan terre biguşayid
Ke çî nemzanî bem derde çe xun eftad derd **leha**

Le behrî 'îşq û xewfî mewc û girdab çînin haîl
Be hawarî dillim nagen sibikbaran **sahilha**

Le ewwel 'îşqî wîn kird û be bednamî keşîd axir
Çi lon penhan debê sîrrê ke zu sazend **mehfelha**

Billê bimîre debê bimîrî gert pîr muxan gewîd
Ke çunke xoy xeberdar e ez riwah ve resim **menzilha**

Le hicranî eto bo min çe emin û 'eyş çun herdem
Ecel bangman deka zû ken ke ber bendîd **mehmelha**

Eger tu muxlîsî 'îşqî az ve xaîb meşu hafîz
Ke Hacî bo sefer birrwa de' eddunya we **emhîlha**¹¹²

Li ser vê xezela Hafîzê Şîrazî, Seyfîyê Şûşî nezîreyeke farisî nivîsiye. Em vê agahiyê ji Muslîh Sezer hîn dibin: “Seyfîyê Şoşî, li ser xezela yekem a Dîwana Hafîzê Şîrazî texmîs û terbî têkilhev musammeteke Farisî nivîsiye. Her du bendên pêşiyê bi texmîsê, yên mayîn jî bi “terbî”yê hatine nivîsîn. Texmîs li ser beytên xezel û qesîdeyekê zêdekirina sê rêzan e. Rêzên ku têne zêdekirin di nav xwe de hemwezn û hemqafîye ne. Ji misrayên lê hatî zêdekirin re jî “zamîme” tê gotin. Lê belê Şoşî goreyê vê neçûye û bi awayekî cuda misrayên xezelê yên di nav xwe de hevserwa ne, tenê bi kar aniye. Piştî dumalîk û sêmalîkê xwe, cih daye misrayeke

¹¹¹ Nesim Sönmez, h.b. , r.145

¹¹² Arif Zêrevan, Hacî Qadirê Koyî Dîwan, Weşanxaneya Nefelê, Sweden 2004, r.19.

xezela Hafizê Şîrazî. Şemaya qafiyeya texmîsê wiha ye: aaa(aa)-bbb(ba)-ccc(ca), ... Lê belê texmîsa Şoşî bi qafiyeya xwe ve cuda ye. Ya Şoşî wiha ye: aabb(c)-ddee(c). Terbî jî li ser rêzekê zêdekirina sê rêzan e yan jî li ser beytekê zêdekirina du rêzan e. Bendên “terbî”yê jî çar rêzan pêk tê. Ji rêzên ku li ser têne zêdekirin re “zemîme” tê gotin. Rista qafiyeya texmîsê wiha ye: aa(aa)-bb(ba)-cc(ca)... Lê belê “terbî”ya Şoşî wiha hatiye honandin: aax(b)-ccx(b)-ddx(b)... Ya bi herfa (b)yê hatî nîşankirin “zemîme” ye. Ev cudahî, orjînalîteyê Seyfî ye ku car caran tiştên cuda jî di belbestên xwe de bikaranîne û di hemû kar û baran de nebûye muqallîd.”¹¹³

Muslîh Sezer di xebata xwe de metn û wergeriya vê helbestê jî daye:

Terbî û texmîsa Seyfîyê Şoşî li ser xezela Hafizê Şîrazî

بأمر پیر مغانش نه پیچی سر ز فرمانش
 بشو هر روز قربانش بنوشی می که درمانش
 اگر تو مرد مشتاقی بقول شیخ اشراقی
 بنوشه می که شد باقی
 ألا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها
 ادر کاسا نژی می بو ز نوشیدن پیایی بو
 بعود و ساز و هی هی بو خرد آنجا بلا شی بو
 ز لاشیء مه دیتی دل بشد تخت و بشد منزل
 میان جائی بود هائل
 که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکله
 که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکله
 مرا هر دمی لرزم عملهای کسه شد قرضم
 به تخم کار بدورزم فرس کش شد رخئ فرزم
 قیامت بود همینش و قالو اولنا بینش
 ز تاب جعد مشکینش جو خون افتاد در دلها
 که دنیا بود بی عهده نجم نحسه نیه سعه

¹¹³ Muslîh Sezer, DÎWANÇEYA SEYFÎYÊ ŞOŞÎ (Metn û Lêkolîn), Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn 2016, r. 89.

به هیچ کسی نکر وعده اوی پیری طلاق برده

که خود با کس نه بسپارد بزیر خاک بگذارد

جرس فریاد میدارد که بر بنید محملها

(...)

Terbî'

Mefa'îlûn /Mefa'îlûn /Mefa'îlûn /Mefa'îlûn

Behra Hezec + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

Bi fermana wî pîrê Mûxanî serî banedî ji fermana wî
Her roj bibe qurbana wî meyê binûşe ku dermanê wî
Eger tu mirovê xwestiyar î bo gotina şêxê Îşraqî
Meyê binûşe ku bû baqî

"Hey lo meykedeyo, peyalekê bide û bigerîne"

Peyalekê bide tijî mey be ji vexwarinê li pê hev be
Bi ûd û saz û hey hey be li wira hiş wek tine be
Me ji tinetiyê dil dîtîbû bûbû text û bubû menzil
Di navbera cihekê de bi sawir

"Ku seretayî evîn hêsan diyar bû belê pişt re zor keft"

Ez her demê dilerizim karên ku deynê min in
Cotyariya min bi tovê kar bû hespî kêşam bi lez
Her wiha bû hilvejîn û gotin "weyla li meyo" bibînin
"Ji tava lûleya miska wê mîna xwînê kete dil de"

Ku cîhan bê peyman bû stêrka reş pêpar nîne bext
Ji bo ti kesî peyman nekir ewê pîra telaq dayî
Ku xwe nasipêre ti kesê û derbasê li bin axê dibe
"Zengil bi gazî û hewar e ku barê xwe girê dide"

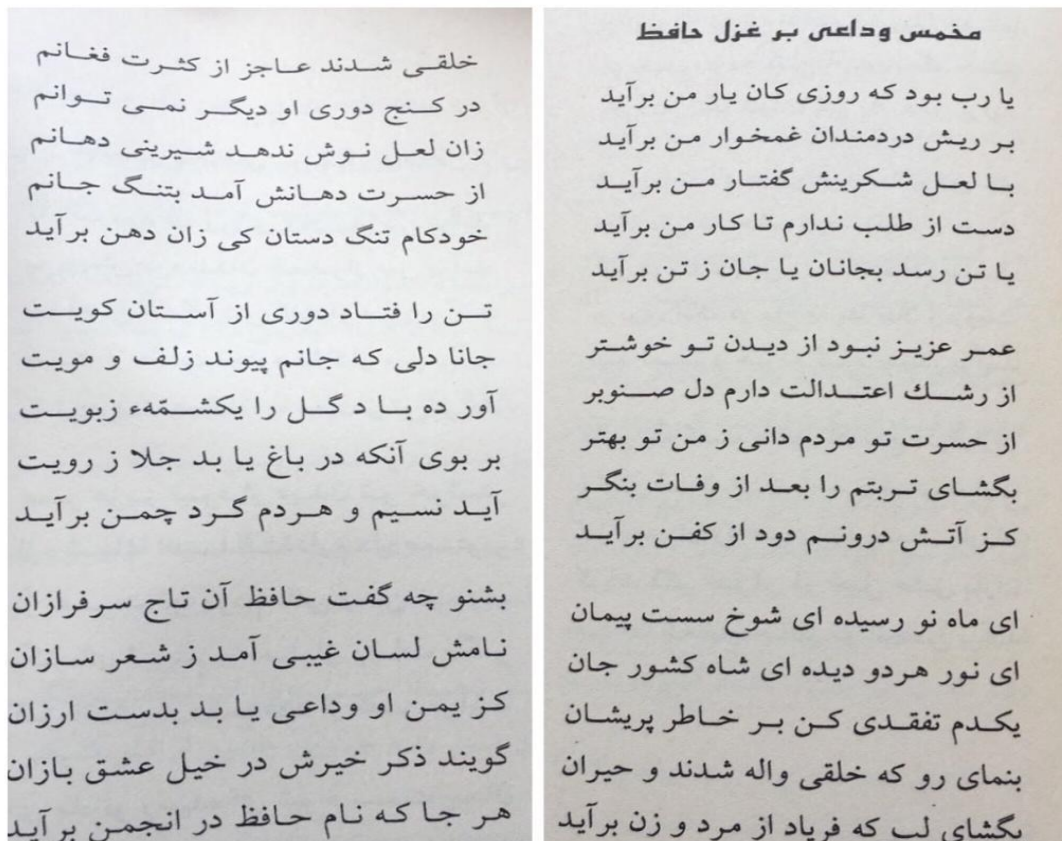
Mûsa bibîne ku li her du deryayan Xizir li wir bûye du soz
Gunah eşkera bû di çavan de gera keramet li navberê
Dê sebr nebe kar û pîş bê bandor nabin
"Ku salik bê xeber nebe ji resm û rêyê menzilan"

Di du dîwaran de rê heye dê gerînek jî hebe
Derfet ji dest kutah e kesî ji me agah nîne
Agah nîne ji pirsra me mecal hevriyê me nîne,
"Dê ji kû bizanin rewşa me sivik barana qeraxan"

Raz pêwîst e ku di hundur de be nav dil de veşartî be
Li jor zêde nebe nefîs di rê de ketî bibe
Du lêv hene di wê de ji şahidan wisa dixebitin
"Kî nepen ma ew raz ku civîngah ji wê çêkirin"

Ti kesî mîna Hafiz helbest negotin li vê cîhanê
 Ku *Seyfî* bibe muhrê bide me ji wê behreyê
 Huzûra dil bi berbendan murada Yezdan bi hiştina xwestekan
 “Kengî tu ji pêlîstokên xwe vedigerî cîhanê bihêle û dest jê berde”¹¹⁴

Di edebiyata kurdî de li ser helbestên Hafizê Şîrazî nezîrenûsîn, bûye kevneşopiyek. Gelek helbestvanên kurd li ser helbestên wî bi du zimanan-kurdî û farisî-nezîre nivîsîne. Mesela Wedaî jî li ser helbesteke wî texmîsek nivîsiye. Texmîsa Wedaî wiha ye¹¹⁵:

Ji edebiyata farisî, piştî Hafiz tesîra Ferîdeddîn Ettar heye. Navê Feqîyê Teyran jî di bin bandora berhema Ettar de derketiye: “P.Elîxan û S.Dêreşî di Dîwana Feqiyê Teyran de nivîsîne ku, ev peyva “teyran” ji Mentiq et-Teyr a Ferîdeddîn Ettar hatiye stendin. Bi rastî, ez jî di wê qinyatê de me ku ev peyva “Teyran” ji Mentiq et-Teyrê hatiye. Wateya Mentiq et-Teyar “axaftina teyran”e.”¹¹⁶

¹¹⁴ Müslîh Sezer, DÎWANÇEYA SEYFİYÊ ŞOŞÎ (Metn û Lêkolîn), Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn 2016, r. 164-166.

¹¹⁵ Seîd Dêreşî, Dîwana Weda’î, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012, r.155-156.

¹¹⁶ Xalid Sadînî, hb.r.25

Bandora Ferîdeddîn Ettar zêdetir di menzûmeyên tesewwîfî de derdikeve pêşiya me. Bi taybetî jî mesnewîya wî ya bi navê Mantiq et-Teyar hemû helbestvanên Îslamê kiriye bin bandora xwe. Edebiyata kurdî jî herî zêde Feqîyê Teyran di bin tesîra wî de maye. Heta, dikare bê gotin Feqîyê Teyran menzûmeya Şêx Sen'an kiriye kurdî: "Dema ev tişt bêne ser hev , mirov dibîne ku Feqîyê Teyran gelek di bin bandûra Ferîdeddîn Ettar de maye. Di helbesta "Şêx Sen'an"de kifş dibe ku Feqîyê Teyran mijara xwe ji Ferîdeddîn Ettar wergirtiye. Herwisa Feqîyê Teyran gelek di bin tesîra çîroka "Şêx Sen'an"de maye.(...)Lê Feqîyê Teyran, ne bi kêşe/weznê, ne bi mijarê, ne bi zimanî û ne jî bi awayê helbestgotinê, ne faris ne jî yên din teqlîd kiriye; ji bilî Şêx Sen'an."¹¹⁷

Feqîyê Teyran dema kevneşopiya menzumeyê çêkir, di bandora Attar de maye. Mantikut Tayr hemû taybetiyên softiyê dide me. Lewma li ser hemû helbestvanên Îslamê bandoreke mezin çê kiriye. Ahmet Gemî; Ferîdeddîn Attar, Gulşehrî û Feqîyê Teyran dide berhev û digêhêje van encaman:"Dema çîrokên her sê helbestvanan bèn nêrîn, ê bê dîtin ku her sê helbestvan jî xwedî şewazên aydê xwe ne. Cara ewil Ferûdîddîn Attar çîroka Şêx Sen'an nivîsiye. Lê belê piştî wî, li heman çîrok di demên cuda de ji aliyê Gulşehrî û Feqîyê Teyran hatiye nivîsîn û ê bê dîtin ku ev her du helbestvan ji durî Attar ev berhem şîrove kirine. Di Gulşehrî de bandora Attar zêde ye lê ev bandor di menzûmeya Feqîyê Teyran de kême. Feqîyê Teyran bi tenê îskeleta çîrokê hildaye û di çîrokê de zêdetir guhertin çêkiriye. Heger berhema Ferûdîddîn Attar a bi navê Mantiq'ut Tayr wek kitêba 'esas bê qebulkirin, her du helbestvan ji hev cuda ketine di bin bandora vê kitêbê û Gulşehrî anegorî Feqîyê Teyran zêdetir di bin tesîra vê de maye. Hetta di menzûmeya Feqîyê Teyran de hema hema bandora F.Attar tune ye. Ji van her du helbestvanan Gulşehrî tu dibêjî berhema F.Attar wergerandiye zimanê Tirkî û zêdetir guhirandiye. Feqîyê Teyran jî çîroka Şêx Sen'an a di beşa çaran a di kitêba Mantiq'ut Tayr de cih girtiye wek temayeke bingehîn qebul kiriye, di çîrokê de li gorî xwe serî heta binê guhertin çêkiriye."¹¹⁸

Şêx Sen'ana Ferîdeddîn Ettar wiha dest pê dike:

Şêxê Sem'an pîr'ehed xîş bûd
Derkemalî ez herçê gûyem bîş bûd

Şêx bûd û derheram penceh sal
Ba mûrîdî çarsed sahib kemal

Her mûrîd-î kane û bûd ey 'eceb

¹¹⁷ M.Xalid Sadîni, h.b. , r.25, r.71

¹¹⁸ Ahmet Gemi, Ferîduddîn Attar'ın Etkisinde Gelişen Gülşehrî ve Feqîyê Teyran'ın Şeyh San'An Hikâyelerinin Mukayesesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 45, Ağustos 2016, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581, s.112

Mi neyasûd ez rîyazet rûz û şeb¹¹⁹
(...)

Feqî ew mesnewî xwendiyê û bi awaya menzûmeyê ji nû ve nivîsîye:

(...)
Şeyhek hebû çaxê ewwil
Nûra Xwedê hilbû ji dil
Sed kumreh û zalim, mudil
Bi destê wî tîn tewbetê

Şeyhek hebû Sen'aniyan
Çûbû meqamê ewliyan
Serdarê pênsed sofîyan
Daîm di zîkr û ta'atê¹²⁰
(...)

Feqîyê Teyran piştî vê feyzigirtinê dibe pêşengê menzûmeyê dînî-tesewwîfî ya kurdî. Ne bi tenê Şêx Sen'ana di hemû ummetên Îslamê de bûye namdar, çîrokeke dînî bi navê Zembilfiroş ya aydê folklorê kurdan jî wekî terza Ettar kiriye menzûmeyêke tesewwîfî. Di vê warê de dibe pêşeng. Li vê derê de feydeyêke nezîreyê xwe derdixe pêş: di edebiyatê de firehbûn. Bi saya mesnewîya Şêx Sen'an, menzûmeyê Zembilfiroş derdikeve qada edebiyata klasîk. Piştî Zembilfiroşa Teyran, ji aliyê helbestvanên din di 'eynî mijar û teşeyê de du Zembilfiroşên din jî tîn nivîsîn. Bi vî awayî cureya nezîreyê sîlsîleya berheman a xwe di 'eynî avê de dişon, diafirîne.

Di vê warê de naveke din jî Firdewsî ye. Mesnewîya Şahnameyê wekî hemû edebiyatên Îslamê , di edebiyata kurdî de jî xwedî bandor e. Vê carê qelama Ehmedê Xanî li deftera nezîreyê xêz dike. Herkes jî zane, bi saya Firdewsî , zimanê Farisî ji mirinê filitîye, bûye zimanê edebiyatê. Gotinên wî a li ser şert û mercên Îranê, Ehmedê Xanî kiriye bin tesîra xwe. Jan Dost vê rewşê bikurtayî wiha vedibêje:

“Wî malika Firdewsî di Şahnameyê de ku dibêje:

Besî renc-i burdem der î n salî sî
Ecem zinde kerdem bedîn Parisî!

(Min gelşek dijwarî di van sî salan de dît. Û min ecem bi vê farisîyê vejandin. Malikeke navdar e ji Şahnameyê ku Firdewsî dide xuyakirin) xwend û çavnasî milletperweriyê bû wî jî got:

Ev name eger xirab e ger qenc

¹¹⁹ <https://ganjoor.net/attar/manteghotteyr/hodhod/sh2/>

¹²⁰ M.Xalid Sadî, h.b. , r.244-245.

Kêşaye di gel wê mi du sed renc!(Malika 237an)¹²¹

Di mesnewîya Mem û Zînê de li ser beytên wî, yên ehwalê Kurdan tîne zimên, şopên Firdewsî tîne dîtîn. Analojîya di navbera E.Xanî û Firdewsî de tîne kirin, ne nû ye. Mesnewîya Mem û Zîn cara ewil ji aliyê Kovara Jînê li Stenbolê hatiye çapkirin. Di vê çapê de nivîskar Hemzeyê Miksî, ji bo vê mesnewîyê pêşekêk dinivîse. Di vê pêşekê de di navbera herdu helbestvanan de sê caran analojîyan çêdike. Nivîskar, ewil gotiye bi qasî Firdewsî milletperwer e; piştî gotiye wekî Firdewsî ji bo milletê xwe xebitiye û li dawiyê jî gotiye çawa ku Firdewsî, li Îran, bi qelema xwe xilas kiriye, Xanî li Kurdistan ji mirinê xilas kiriye.¹²²

Di vê mijarê de helbestvanê din ya Îranê, Camî' e. Melayê Cizîrî di dîwana xwe cih daye qesîdeyê farsî. Li gorî Emîn Narozî Mela, di bin bandora Camî'ê de ev qesîde nivîsiye: "Ev qesîdeya han farsî ye ne kurdî ye. Çawa tê zanîn bi vê rêkûpêkî û bedewiyê qesîdeke şarezayê mezin Ebd el-Rehman el-Camî jî raz pîroz be, heye ku hem ji hêla maneyê ve û hem jî ji aliyê gotinê ve risteyên wê nêzî yên vê şî'rê ne, lê ev qesîde deh riste ne û ya şarezaya Camî heft in. Nexwe çawa ku dixwiye Mela gotin û manayên qesîdeya xwe ji ya Camî wergirtiye, çûnkî tu guman tê de nîne ku ew bi sedsalekî piştî Camî bûye."¹²³ Qesîdeya Melayê Cizîrî ya bi zimanê farsî wiha ye:

Ya rebb î n guldest-i ya nergisê re'na-'stî î n
Serwi gulşen ya elîf ya qmetê yekta-'stî î n

Î n melek ya şahidê qudsî 'stî ya mahê felek
Horî ya Rûh ul-Qudus ya nûrê çeşmê ma-'stî î n

Kewkebê subh esti ya xurşîd-i ya durrê yetîm
Ya tenê sîmînber est ya gewherê wala'stî î n

'Arize'st î n ya şu'a'ê şemsê ya bedrê munîr
Lale ya nîsrîn û gul ya badeyê 'hemr'asti î n

Sunbulê ter ya binefş ya sosin û gulçîçek û
Zulf-i ya muşkê Xeten ya sûretê tuxra-'stî î n

Xemze î n ya gezme î n ya tîr-i ya sihrê helal
Sahir î n ya çeşmê şoxê turkê bêperwa'stî î n

Mîmê yaqûtî ya serçeşmeyê abê heyat
Huqqeyê durdaneyê ya le'lê şekkerxwa'stî î n

Xettê ya qewsê du nûn mektub zi muşkê ezferand
Ya hilal ul-'îdî ya ebruyê bêhemta'stî î n

¹²¹ Jan Dost, Ehmedê Xanî Mem û Zîn, Weşanxaneya Avesta, Stenbol 2010, r.26

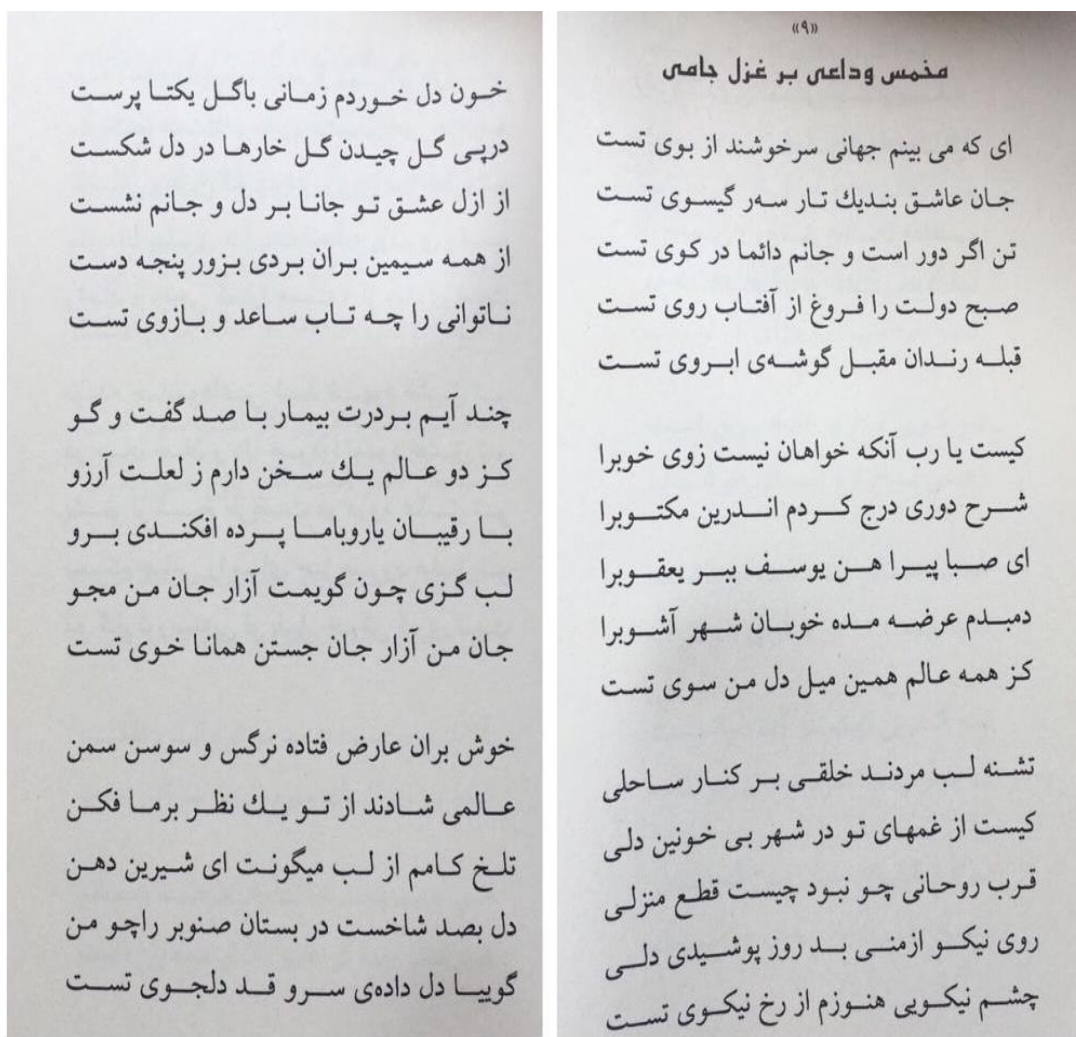
¹²² Jan Dost, h.b. , Pêşeka Hemzeyê Miksî, r.60-61. 1.

¹²³ Emîn Narozî, h.b. , r.165.

Koyê o ya kabe ya Beyt ul- Muqeddes ya bihişt
Xuld e ya Firdews-i î n ya Cennet ul-me'wa'sti î n

Hatifê keyb esti î n ya turcumanê rûhê quds
Bulbulê şeyda'sti der gulzarê, ya Mella'sti î n¹²⁴

Helbestvanên me, di dîwanên xwe de li rex nezîreyên li ser helbestên Hafîz, cih didan nezîreyên li ser helbestên Camî' jî. Mesela Wedaî li ser helbesteke Camî' nezîreyek nivîsîye¹²⁵:

Helbestvanên tirkên jî li edebiyata kurdî tesîr kirine. Mesela “Mewlûd” a Melayê Bateyî, pîr dişibe “Mewlûd” a Suleyman Çelebî. Abdurrahman Adak bal dikişîne li ser wekhevîyên di

¹²⁴ Emîn Narozî, h.b. , r.165-166

¹²⁵ Seîd Dêreşî, Dîwana Weda'î, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012, r.140-141.

nevbera her du helbestvanan de heyî: “Divê serdemê de Melayê Bateyî ku helbestvanekî herî girîng ê edebiyata kurdî ye, di Mewlûda xwe de di bin bandora Suleyman Çelebi de maye.¹²⁶ Piştî vê îzahatê Abdurrahman Adak, beytên wekîhev nîşanê me dide:

Çelebi	Bateyî
Misra 1: Ger dilersiz, bulasız oddan necât	Ger divêtin hun ji narê bin necat
Misra 2: Aşk ile, derd ile edin essalat	Bi işq û şewqek hûn bibêjin es-selat
Çelebi	Bateyî
Misra 1: Cümle Zerrat-ı Cihan idüp nida	Cumle zerratê cihan da ev nîda
Misra 2: Çağrışiban didiler kim merhaba	Kirne gazî pêk ve gotin merhaba ¹²⁷

Mûfid Yuksel jî di eynî qeneatê de ye: “Mewlûda Kurdî, ji aliyê tertîbê û qismen jî ji aliyê me’ne yê wekî Mewlûda Şerîfa Tirkî ya Suleymen Çelebî ye; mirov ji metnê dikare tespît bike, ev metn nezîre ye. Hetta, beşên bi merhebayê tên destpêkirin, wekî wergera beşên bi merheba hatiye destpêkirin ya Mewlûda Suleyman Çelebî ne.”¹²⁸

Abdurrahman Adak, navê helbestvaneke din ya tirk jî dide me. Ew jî Fuzûlî ye. Nezîrenûsê me jî Pertew Begê Hakkarî(XVIII-XIX) ye: “Rengvedana tirkî li cem Pertew Begê Hekkarî bi şêweyekî gelekî orjînal çêbûye. Pertew Beg helbesteke Fuzûlî ji serî heta dawiyê wergerandiyê kurdiya kurmancî. Herçiqaq beri Pertew Beg Melayê Bateyi ji mewlûdnameya Süleyman Çelebi çend beyt wergerandine jî, lê wergerandina tevahiya helbestekê ji tirkî cara pêşî ji aliyê Pertew Begê ve hatiye kirin. Li jêrê wekî nimûne em dê ji her du helbestan cih bidin beytên pêşî û dawiyê:

Beytên pêşî:

Fuzûlî	Menüm tek hiç kim zâr û perişân olmasun yâ Rab Esîr-i derd-i işk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab
Pertew	Wekî min qet kesek jar û perişan her nebit ya Reb Esîr û derd(i)darê daxê hicran her nebit ya Reb

Beytên dawî:

Fuzûlî	Fuzûlî buldı genc-i âfiyet meyhâne küncinde Mübârek mülkdür ol mülk virân olmasun yâ Rab
---------------	--

¹²⁶ Abdurrahman Adak, Li Gorî Serdemên Tarîxî Têkiliyên di Navbera Edebiyatên Kurdî û Tirkî Yên Klasîk De, Sempozyûma Edebiyata Berawirdî Ji Duh Heta Îro Di Edebiyatên Tirkî û Kurdî De Texeyulên Nasnameyî, Mardîn Artuklu Üniversitesi Yayınları, Çapa Yekem (Birinci Baskı) Mêrdîn 2015, r.86-87.

¹²⁷ Adak, h.b. , r.90-91.

¹²⁸ Müfid Yüksel, Molla Hüseyin El-Bâtevî Ve Kürtçe Mevlid-İ Şerîfî, Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu, Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyum Bildirileri, Şırnak Üniversitesi Yayınları No: 5, İstanbul 2015, r.130.

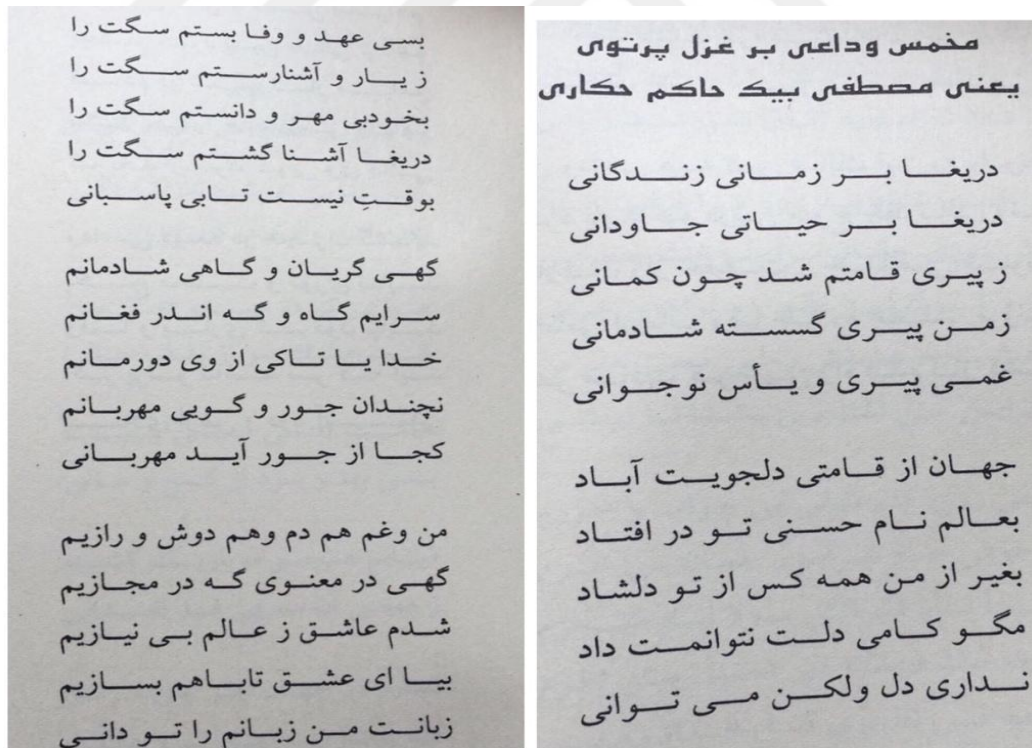
Pertew Ti kuncê meykedê kuncêk temam ez ‘afiyet

Perto ku kir tehsîlê ew kuncêk qe wêran her nebit ya Reb¹²⁹

Her wiha Ramazan Alan di berhema xwe yî bi navê Bendnameyê de dibêje ku Ehmedê Xanî mesnewiya Mem û Zîn wekî Nîzamê Gencewî daye destpêkirin lê wekî Fuzûlî qedandiye.¹³⁰ Bi taybetî jî di dawiya mesnewîyê de Mem digihêje eşqa îlahiyê, ev jî wekî Leyl û Mecnûna Fuzûlî ye. Di encamê de Xanî, di edebiyata kurdî de kevneşopiya mesnewiyê afirandiye. Lê gava ev kevneşopî bi awayeke serkefî çêkir, ji helbestvanên berê wekî Firdewsî, Fuzûlî, Gencewî, ji helbestvanên tirk an faris feyde dîtiye. Selefên wî jî ev hewl domandine.

Jan Dost li ser vê mesnewiyê tespîtek dinê jî dike: “Divê em zanîbin ku çîrokên milletan pîrr yan hindik dişîbin hev. Hema di Çîrokên Hezar û Şevkê de û di çîroka Şemseddîn û Nûreddîn de em dixwînin ku periyêke cinan çav li Bedreddînê kurê Nureddîn dikeve ku li goristanekê di xew de ye. Li ber ciwaniya wî gelekî mat dimîne û paşê difire heta pêrgî dêwekî dibe. Ew dêw jê re behsa ciwaniya keça Şemseddîn dike.”¹³¹

Xisûsek din jî, helbestvanên kurdan hewl dane ku ji xeynî zimanê kurdî bitaybetî jî helbestên farisî binivîsînin û têxin dîwanên xwe. Mesela Wedaî, li ser helbesta Pertew Begê Hekkarî a bi farisî hatiye nivîsîn, aniyê texmîseke dîsa bi zimanê farisî nivîsîye¹³²

¹²⁹ Adak, h.b. , r. 91.

¹³⁰ Ramazan Alan, Bendname li ser rûhê edebiyatekê, Nivîsa “Di Nav Lepê Şîroveyan de Mesnewîyeke Mîstîk”, Weşanxaneya Avesta, Stenbol 2009, r.19-50.

¹³¹ Jan Dost, h.b. , r.33

¹³² Seîd Dêreşî, Dîwana Weda’î, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012, r.203-204.

Ji bilî van, di medreseyanê Kurdistan de berhemên helbestvanên Îranê hatiye xwendin. Şagirtên di medreseyan de hem fêrî zimanê farisî hem jî fêrî zimanê ‘erebî bûyî, bive neve ê bi edebiyata van zimanan re jî serê xwe biêşandana. Mesela Huseyn Şemrexî, dema behsa Mela Xelîlê Sêrtî dike van kelîmeyan dibêje: “(...) Dîwana Hafîzê Şîrazî jî bidersîkî qedandiye. Ji vê tê zanîn ku haya Seydayê Mela Xelîl ji edebiyata Farisî jî hebû.”¹³³

Edebiyata kurdî, ji destpêkê heta sedsala 20an, zêdetir hunermendên faris û piştê jî yên tirk û ‘ereban teqlîd kiriye, li ser helbestên hatiye ecibandî yên helbestvanên Îslamê, nezîre nivîsîye, ji wan feyde dîtiye, piştê jî kevneşopiya nezîre û helbesta xwe afirandiye.

4.5. Derketina nezîreya kurdî

Helbestvanên tirk, ‘ereb, faris û kurd li dora Îslamê edebiyateke hempar afirandine û tek ferqa wan zimanê wan e. Hemû dewrên derbasbûnê ya edebiyatê de pêvajoyeke teqlîdê heye. Dawiya vê pêvajoyê de, ev ziman rengê xwe dide wê û aliyê hunerê ve xwe pêş de dibe û xwe dikemilîne. Ev rewş ne dizî ne jî îrtihal tên qebûlkin, tam beravajîya vê, ev pêvajoyê ji bo helbestvan xwe pêş de bibe, bûye quwwetê hender (teşwîqkirî). Edebiyata kurdî hem di pêvajoya derbasbûnê de hem jî di dewama wê de ketiye li bin bandora helbestvanên farisan. Di nav van helbestvanan de jî bipiranî tesîrên Şîrazî, Firdewsî, Ettar û Camî’ xwe dide hîskirin.

Di edebiyata kurdî de jî wekî hemû milletên li dor Îslamê sef girêdayî, cureya nezîreyê û kevneşopiya nezîreyê heye. Edebiyata kurdî ya klasîk, cara ewil di sedsala 16an de bi Elî Herîrî ve, berhem dide, hem jî rasterast bi zimanê xwe ve. Dawiya sedsala 16an û serê sedsala 17an, ji bo edebiyata kurdî ya klasîk çerxeke zêrîn e. Hîmê edebiyata klasîkê tê danîn. Di vê warê de keda mezin aydê Melayê Cîzîrî ye. Dîwana muretteb a Melayê Cîzîrî, xwedî hemû taybetiyên berhemên Şerq-Îslamê ye. Bi vê dîwanê milletê kurd hem tevî edebiyata klasîk bûye, hem jî mohra xwe li vê edebiyatê xistiye. Dîsa saya vê dîwanê, di nav helbestvanên kurdan de herî zêde Melayê Cîzîrî hatiye tenzîrkin. Piştî Mela, heta dawiya sedsala 18an yanî heta dîwana muretteb ya Pertew Begê Hekkarî hatî nivîsîn, tu dîwaneke muretteb nê dîtî. Ew agahî qîmeta dîwana Mela zêdetir dike. Di destê edebiyatnûsên kurdan de demekê dirêj bi tenê dîwana wî hebû. Ew dîwan ji aliyê din jî, ji bo helbestvanên din rê û rênîşanek bû, lewma kevneşopiya nezîreyê ya kurdan bi vê dîwanê dest pê dike.

Me gotibû di edebiyata kurdî de Melayê Cîzîrî cara ewil dîwaneke muretteb nivîsîye. Bala gelek xwendevanan kişandiye, di vê dîwanê de şîhîra ewil li ber xezeleke Hafîzê Şîrazî

¹³³ Huseyn Şemrexî, Nehcul Enam û ‘Eqîdeya Îmanê, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 9

wekî nezîreyê hatiye nivîsîn. Dîsa me di beşa dinê de jî anîbû zimên, navê Ferqîyê Teyran ji berhema bi navê Mentîq et-Teyr a Ferîdeddîn Ettar tê. Ehmedê Xanî, di bin tesîra Şahnameya Firdewsî de dimîne û di mesnewiya xwe de li ser ehwalê kurdan beşek amade dike û fikr û ramanê xwe tîne zimên. Di nav herdu edebîyan de ev dan û stendin ji bo milletên li dor Îslamê sef girêdane pir normal e. Abdurrahman Adak li ser mijara edebiyata kurdî çima edebiyata farisî ji xwe re kiriye nimûne, wan fikran parve dike: “Ji van hikûmetan di serdema Seffarî(861-1003), Samanî(874-999) û Xeznevîyan(961-1187) de zimanê Farisî bubû zimanê edebiyatê û edebiyata Farisî ya wan dewletan bandoreke mezin li yê pişt xwe kirin. Li aliyekê dî ji ber ku Kurd hem li aliyê zimên hem jî aliyê coxrafî ve nêzî farisan bûn û edebiyata Farisî berî ya Kurdî kemili bû, wekî edebiyatên dî yê rojhilatê Kurdî jî kete bin bandora edebiyata Îranî de.”¹³⁴

Muslîh Sezer jî di teza xwe yê bilind de wekî Abdurrahman Adak difikire: “Kurdî û farisî hem du zimanên aîdî malbatekê ne û hem jî bi erdnîgariya xwe ve nêzîkê hev in, dan û standinê wan bi hev re heye, xweyî gelek kelîmeyên hevbeş in. Seyfîyê Şoşî farisiyeke fesîh zanîbûye û bi dehan helbest bi farisî nivîsine û di vî derbarê de hunermendiya xwe derêxistiye pêş. Ji ber vê yekê di helbestên wî yê kurdî de jî gelek kelîmeyên farisî hatine bikaranîn.”¹³⁵

“Wekî tê zanîn, Îslamîyet ji salên 610 ya Mîladî vir ve, ji Nîvgirava ‘Erebîstanê belavê dinyayê bûye. Di çaxa Hz. ‘Amar yê Xelîfeyê Duyem (ra) Artêşa Îslamê di bin ‘emrê Sa’d b. Ebû Waqqas, sala 636an ya Mîladî de Dewleta Sasanî tîk bir û Xelkê Îranê derbasî Îslamê bûn. Kurd jî di vê tarîxê de bi xelkê Îranê ve Misilmantî qebûl kiriye û ketiye daîraya medeniyeta Îslamê. Kurd di sêrî de ji ber ku hem zimanê kitêba pîroz ya dîne nû yanî Qurana Kerîm û kitêbên li ser dîne Îslamê ‘erebî bûn, zimanê ‘erebî hîn bûn û zimanê farisî jî di e’eynî daîreya medeniyetê de bû, hîn bûna wê zimanê jî bibû ixtiyaç. Ji ber ku kurdî û farisî ji e’eynî malbata zimanê derketiye, hevbandoriya wan pir normal e. Herdu çand di eynî coxrafyayê de di bin ‘eynî îdareyan de bi sedsalan bihevre ‘emir kirine, heger wan li hev tesîr nekira ê tiştêkî nenormal bibûya. Di coxrafyaya Îranê de Tirk, Kurd û Faris di bin desthilatên sîyasî wekî Samaniyan, Xeznewiyan, Îlhaniyan, Selçûkiyan, Qerekoyîniyan, Akkoyîniyan, Sefewiyan de, ‘eynî qeder parve kirine û di her mijarê de li hev tesîr kirine.”¹³⁶

Di mecmu’ê û dîwanên kurdî de li rex helbestên kurdî, helbestên farisî jî cih digirin. Ev jî tê vê me’neyê: Xisûsiyeteke helbestvanên kurdan jî, zanîna farisî û naskirina helbestvanên Îranê bû. Heger em vê rewşê ne li gorî wê dewrê binirxînin, em ê bibînin ku ev ne rewşeke helbestvan jê fedî bike, tam beravajîya vê ev rewş helbestvanan berz dike û di derheqê agahiya

¹³⁴ Abdurrahman Adak, Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2013, r.31.

¹³⁵ Müslîh Sezer, h.b. , r. 57.

¹³⁶ Nesim Sönmez, h.b. , r.138.

wî a li ser hunerê de delîlan dide destê me: “Bi danezanîna Tehsîn Îbrahîm Doskî, di wê mecmû’eyê de hejmareke mezin helbest û berhemên cuda cuda yên Kurdî, Farisî û Erebî hene. Ji ber ku baş nehatiye parastin hinek cihan rûpelên wî jê ketine û 243 rûpel tê de mane. Di wê mecmû’eyê de, sûreya el-Muzemmil, dîwana Qasimê Tebrîzî ya Farisî, hindek şî’rên Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Mela Huseynê Bateyî, Şemsê Tebrîzî, Xosrûyê Pehlewî, mesnewiya Siyahpoş “Seyf’ul Milûk û Bedî’ul Cemal”, mesnewiya Ferîdûddînê ‘Ettar a bi navê “Mentiqut-Teyr”, hikayeta Şêxê Sen’an ewa ku beşek ji mesnewiya Ferîdûddînê ‘Ettar e û çend şî’rên Celaleddînê Rûmî û hindek şî’rên Farisî yên Mela Camî hatine nivîsîn. Ev mecmû’e niha li Bexdayê li pirtûkxaneyekê de qeydkirî ye.¹³⁷

A rast, di medeniyeta rojhilatê de zimanê ‘erebî û farisî wekî zimanên beyanî nedihate dîtin, tam beravajîya vê, wekî zimanên divê herkes fêr bibûya dihate dîtin. Çawa ku helbestvan û nivîskarên Ewropayê carinan serî li çavkaniyên Latîn û Yewnaniyan didan, helbestvanên Kurdên Misilman ên di dewlata Osmaniyan de ‘emir dikirin jî serî li berhemên helbestvan û nivîskarên Farisan ên di nav ‘eynî medeniyetê de cih digirtin, didan.¹³⁸

Zimanê ‘erebî zimanê Îslamê ye, lewma berhemên dînî bêtir bi ‘erebî hatiye nivîsîn. Her çiqas Ehmedê Xanî hewl daye berhemên dînî bike kurdî jî, dema em tevahiya bergehê dinêrin giraniya ‘erebî bi eşkere tê dîtin. Bi taybetî jî sedsala 19an û piştî vê dewrê piraniya berhemên dînî bi zimanê ‘erebî hatiye nivîsîn.

Di medreseyên kurdan de pirtûk û dersên dihate xwendin jî bûye sedema nezîreyê. Piraniya van pirtûkan bi ‘erebî û farisî hatiye nivîsîn. Abdulreqîb Yûsuf berhemên ên di medreseyên Tirkîyê dihate xwendin wiha rêz dîke: “Çunke, çaxê xwendevan li Kurdîstana Naverast (a Tirkîyê) Qur’anê xelas dîkin, li gor rêza han a jêr di hucran de kitêban dixwînin: 1) Nûbihara Ehmedê Xanî 2) Mewlûda Melayê Bateyî. 3) Nehcu'l Enama Mela Xelîl. 4) Tesrîfa Kurmancî. 5) Tesrîfa Zincanî. 6) Evvamilu'l-Curcanî. 7) Zurûf 8) Terkîba Mela Yûnis. 9) Se'dula Biçûk: Li ser 'Evvamîlu'l-Curcanî şerheka Erebî ye. 10) Şerhu'l-Muxnî 11) Se'dînî: Şerha Se'dedîn el-Teftezanî ya li ser Tesrîfu'l Zincanî ye. 12) Hellu'l Me'aqid 13) Se'dula Gewre (Mezin) 14) Camî”¹³⁹ Bi vî awayî şagirt, bi zîhnîyeta wan pirtûkan mezin dibûn û dixwastin wekî wan berhemên berhemên nû biafirînin. Her wiha şagirt û kutabîyên ‘erebî û farisî hîn bûne, ê helbestvan û nivîskarên van zimanan nas bikirana û ji nav wan kî bi cibandina jî ê tenzîr bikirina.

¹³⁷ Müslîh Sezer, h.b. , r.157-160.

¹³⁸ Nesim Sönmez, h.b. , r.138.

¹³⁹ Abdulreqîb Yûsuf, h.b., r. 23.

Ji bilî helbestvanên farisan hindik be jî helbestvanên tirk ji hatiye tenzîrkirin. Mesela, Melayê Bateyî tesîr ji Mewlûda Suleyman Çelebî, Ehmedê Xanî ji Fuzûlî û Nîzamê Gencewî, Perto Begê Hekkarî ji Fuzulî girtiye.

Li gorî Remezan Alan, serdema 16-17an serdema pêşveçûnê ye. Serdema 18-19an jî serdema teqlîdê ye.¹⁴⁰ Ev tespît ji bo kevneşopiya nezîreya kurdî jî derbasdar e. Helbestvanên di dawiya sedsala 18an û piştî vê sedsalê ‘emir kirine bêtir bi cureya nezîreyê ve mijûl bûne. Helbestvanên wan dewran bipiranî di bin bandora helbestvanên kevn wekî Melayê Cizîr, Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî de mane. Wek siyasî jî piştî hilweşandina mirîtiyan, edebiyata kurdî ya klasîk ber bi lawazbûnê ve çûye. Êdî helbestvanên kurd bêhîmaye û bêxwedî maye. Kesên ku hunerên wan xwedî derkeve nemaye. Di dawiya sedsala 19an rojnameya Kurdistanê derdikeve. Bi vê dewreke nû, dewra modernîzmê dest pê dike. Dîsa jî di sedsala 20an de berhemên klasîk tê dayîn lê pêşiyê ji aliyê naverokê ve piştî jî ji aliyê ruhsarê ve guhertinên mezin çê dibin. Mesela Cegerxwîn ê bîne di qalibên nezmên berê de, bi neverokeke milletperwerî derkeve pêşiya me.

Helbestvanên klasîk ên kurd edebiyata tirk, ‘ereb û farisan ne wekî nêrîna vê rojê yanî bi nerîneke modernîst, netewperest şîrove dikirin, wan ev her sê edebiyatan wekî parçeyeke medeniyeta Îslamê qebul dikirin. Ji ber vê yekê ew sekin, ne lawazbûn û teqlîdparêzî bû. Di edebiyata klasîk de nezîre pêvajoyeke xwespartina ‘eynî medeniyetê bû. Her helbestvan dikarî di cureya nezîreyê de soberî bike. Nezîre ruheke hempar bû. Ev ruh û medeniyeta hempar, ji aliyê endamên xwe ve, dihate parvekirin. Melayê Cizîrî, di fexriyên xwe de ji helbestvanên faris re qayîş dikişand, lê ev pesnaxwedan ji pêşbaziyekê bêtir, îlana hebûna wî û hewla xwedanqebulkirinê bû. Helbestên Melayê Cizîrî, berbanga helbestên kurdî ya klasîkê ne. Piştî wî, li pêşberê helbestvanên kurdan helbesteke kemilî-hem jî bîzatîhî bi kurdî-heye. Nezîre jî rêya xwe ber bi helbestên kurdî dizivirîne. Lê ew rewş dîsa jî nê me’neya devjiberdana helbest û helbestvanên medeniyeta Îslamê.

Di edebiyata kurdî de wekî hemû edebiyatên Îslamê nezîre û kevneşopiya nezîreyê heye. Helbestvanê kurd pêşiyê li ser helbestên zimanên din ya Îslamê nezîre nivîsîne piştî jî bizatîhî li ser helbestên zimanê xwe nezîre çêkirine. Ev rewş jî di ruhiyata kevneşopiya nezîreyê de heye. Çawa ku helbestvanek pêşiyê şagirtek e, milletek jî dema medeniyet û dîna xwe diguherîne pêşiyê şagirtek e. Hêdî hêdî wekî zarokêkê bi teqlîdparêziyê destpêdike, piştî mezin dibe û mohra xwe li vê medeniyetê û hunera vê medeniyetê dixê. Piştî ‘Elî Herîrî edebiyata kurdî kete li nav edebiyata Îslamê û Melayê Cizîrî jî îspat kir ku edebiyata kurdî biqasî

¹⁴⁰ Abdurrahman Adak, h.b. , r.165.

edebiyatên farisî,tirkî û ‘erebî xweşik û bedew e, ji wan ne kêmtir e, xwedî taybetiyên cuda ye. Heger em li ser helbestên bi cureya nezîreyê hatiye nivîsîn binêrin, em ê bibînin ku nezîreya kurdî di sê milan de herikiye:

I. Milê tesewwifê

Milê herî xurt ew e. Ji ber ku li vê derê Melayê Cizîrî derdikeve pêşiya me. Nezîreya kurdî bi wî destpêkiriye. Di edebiyata me de herî zêde helbestên wî , hatiye tenzîrkirin. Ji ber ku di destê helbestvanên kurdan de bi tenê dîwana wî ya miretteb hebû û ew dîwan di warê hunermendiyê de hemû taybetiyên edebiyata klasîk nîşanê wan dida. Helbestên helbestvanên din kêmbûn, ancax dikaribûn bibin dîwançeyek. Lewma nikaribûn li ser helbestvanên din di warê edebiyatê de hukmeke tam û ecibandineke eşkere çêkin. Ji ber vê jî qibleya nezîrenûsên kurdan Melayê Cizîrî ye. Di edebiyata kurdî de ji nav sedemên ku di warê hunerê de Melayê Cizîrî lutkeya herî bilind hatiye qebul kirinê, yek jî piraniya nezîreyê ne.

Di heman katê de Melayê Cizîrî li gorî dewra xwe hema hema di her mijarê de arif û zana ye: “Dîwana Cizîrî, wek şahesera edebiyata Kurdî tê qebulkirin. Di dîwanê de mijarên wekî dîrok, felsefe, tesewwif, belaxet, astronomî, eşqa îlahî, meselaya heyînê cih digre. Ji wan mijaran tê fêmkirin, Melayê Cizîrî xwedîyê felsefeyeke derûnî û tecrubeyeke tesewwifekî ye.”¹⁴¹

Her çiqas jî di helbestên wî de giraniya tesewwifê hebe jî, ew ne nûnerê edebiyata tesewwifê ye: “Melayê Cizîrî, di edebiyata Kurdî de ekola tesewwifê temsîl dike, bi gotineke dî ew helbestvanekî mutesewif e. Lê digel vê jî ew ne nûnerê edebiyata tekyayê ye. Lewra di dîwana wî de derheqê tekyayê û pîrê tekyayê de helbest peyda nabin. Tesewwifa li cem Mela, tesewwifa felsefî ye ku di du xalan de di dîwana wî de reng vedaye.”¹⁴²

Li gorî taybetiyên nezîreyê divê helbestvan, ji zîhniyeta helbesta model dernakeve. Lê bi dewra modernîzmê ve, ev qalib tê terikandin. Di dewra modern de hin nazerînûsên kurdan, wekî Cegerxwîn, wexta helbestên Cizîrî tenzîr kirine, mijarên nû, mijarên li dûrî tesewwifê jî xistine li nav nezîreyê.

Helbestvanên wekî Ehmedê Xanî, Perto Begê Hekkarî, Weda’î, Şêx Evdilqadirê Hezanî, Hacî Qadirê Koyî, Mela Mihemedê Liceyî(Hadî), Mela Nezîrê Bedewî(Dahî), Seyid Qedri Haşimî, Şêx Hesîb Axtepî, Seyid Eliyê Findîkî, Mela Zahirê Tendûrekî, Şêx Eladîn, Mun’imî, Mela Ehmedê Heyderî, Şêx Evdirehmanê Axtepî, Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî(Fethî), Hêşyar,

¹⁴¹ M.Nesim Doru, Melayê Cizîrî Diwanî ve Şerhi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, r. 185

¹⁴² Abdurrahman Adak, h.b. , r.210

Şêx Nûreddîn Birîfkanî, Siyahpûş, Mela Beşîrê Bedewî(Bêxew), Şêx Memdû'h Birifkanî, Cegerxwîn, Seyid Huseynzade Ebdulxaliq Esirî, Bekir Beg, Mîna hwd. di bin bandora Melayê Cizîrî de helbest nivîsîne.

Di vê milê de navê duduya jî Feqîyê Teyran e. Feqîyê Teyran çîrokên dînî/tesewwifî bi menzûmeyan aniye zimên. Pêşiyê jî menzûmeya Ferîdeddîn Attar ya bi navê Şêx Sen'an wergerandiye kurdî piştî jî çîrokeke 'esilkurd yanî çîroka Zembilfiroş di 'eynî forma Şêx Sena'an de ji nû ve nivîsîye. Dîsa di medeniyeta Îslamê de çîroka namdar Bersîsê 'Ebîd jî bi kurdî ji nû ve nivîsîye. Li gorî Adak, ew tewr, di edebiyata kurdî de nû ye: "Bi qasî ku tê zanîn Feqî, di tarîxa edebiyata Kurmancî de yekem helbestvan e ki derheqê hinek çîrok û serpehatiyên jiyana tesewwifî/wekî Bersîsê Abîd, Şêxê Sen'anî de menzûme nivîsandine."¹⁴³ Em ger muşa'ereya di nav Feqî û Mela de derbas dibe binêrên, emê bibînin ku li ser tesewwifê fikrên wan 'eynî ye. Tek ferqa wan zimanê Feqî sivik e û bangê gelê xwe kiriye: "Bêje û têgehên Erebi û Farisî di helbest û berhemên wî de hindik in. Feqî di navbera helbesta gelerî û ya klasîk de wekî pirekê ye."¹⁴⁴

Xalid Sadînî jî di eynî fikrê de ye: " ... helbestên wî bi kurdiyê sade, pak û rewan hatine nivîsîn. Zimanê ku Feqî di helbestên xwe de bi kar aniye zimanekî gelêrî ye.(...)Kurdiyêk wisa besît e ku herkesê kurdî bizane, bi hêsanî têdigehe.(...)Kurdiya pêşiya çarsed salan di helbestên wî de hatiye bi kar anîn, lê vê demê jî mirov bi hêsanî têdigihê.(...) Wî helbestên xwe bi zimanê şivan, rênçber û gundiyan kurd nivîsîne. Bi vî awayî jî ew bûye berdevkê derdê gel, yê dema xwe."¹⁴⁵

Ji bilî tesewwifê Feqî, destaneke gel a kurdan bi navê Keleha Dimdim jî kiriye menzûmeyeke dirêj. Cara ewil destaneke kurdan ji aliyê şaîrekê bi menzûm hatiye nivîsîn. Ew hemû agahiyên me di derhekê hunera Feqî daye dide nîşan ku Feqî di navbera edebiya gel yanî edebiyata devkî û edebiyata nivîskî de bûye pireke mezin. Tu dibêjî, gotinên dengbêjan di qalibên edebiyata klasîk de ji nû ve tê ristîn.

Melayê Bateyî û Miradxanê Bazîdî di bin bandora Feqî de berhemên nû nivîsîne.

II. Milê Milletperweriyê

Nûnerê vê milê, Ehmedê Xanî ye. Bi taybetî jî mesnewîya wî a bi navê Mem û Zîn di çerxa modernê de li encama fikrên milletperweriyê gihîştîye wateyeke nû. Îro jî tê de jiyana wî

¹⁴³ A.Adak, h.b., 214.

¹⁴⁴ A.Adak, h.b., 217.

¹⁴⁵ M.Xalid Sadînî, h.b. , r. 60,61,62, 71.

û fikrên wî a di vê mesnewîyê de aniye zimên tê şîrovekirin, tê nirxandin û li ser nîqaş tê çêkirin. Rewşenbîrên kurdan ew, an wek milletperwerek, an jî wek şexsiyeteke dînî dîtine.

Remezhan Alan, di mijara gelo Ehmedê Xanî di xeyal û fikrên kurdan de çawa hatiye îdraqkirin de cih dide sê nêrînên ji hev cuda. Li gorî nêrîna yekê, ew sosyalîst e. Îzeddîn Mistefa Resul, Faîk Bulut û Medenî Ayhan xwedî vê fikrê ne û berhemên wî li gorî rastiya sinifî dinirxînin. Nêrîna duduya aydê H. Mem e. Li gorî wî, Xanî wekî Cenabê Musa ji milletê xwe re rêberiyê dike. Li gorî nêrîna sisêya jî mesnewiya wî metneke alegorîk e û xwediyê şîfreyan e. H. Mem, Îzeddîn Mistefa Resul û Medenî Ayhan di vê qinyatê de ne.¹⁴⁶ Hempariya ew her sê nêrînan, “milletperweriya Ehmedê Xanî” ye.

Li gorî A. Adak ew Neqşîbendî ye û xwedî bi tesewwifê re mijul bûye: “Ehmedê Xanî çawa ku zanayekî medreseyê ye, herweha kesayetekî mutesewif e jî.”¹⁴⁷

Li gorî Jan Dost, Ehmedê Xanî li pey doza kurdewariyê çûye: “Wî dixwest mejiyekê kurdî ava bike, mejiyekî ku bi kurdî bifikire, bi kurdî biafirîne û bi kurdî xwe bide nasîn. Wî dixwest ne tenê helbestan bi kurdî binivîse, lê tevaya zanînen dema xwe bixe qalibê zimanê kurdî. Loma jî di Mem û Zînê de giranî da her aliyên zanînen dema xwe û ya berê û ya berê xwe.”¹⁴⁸ Fikrên Seîd Dêreşî jî nêzîkê fikrên Jan Dost in: “Ehmedê Xanî di çerxa 17 da , hizra neteweyî di qalibekê felsefî da darêt, piştî wî di demeke dûr û dirêj de Şêx ‘Ubeydullahê Nehrî êxiste di qalibekî şoreşgêrî û piratîk da.”¹⁴⁹

Di bingeha wan fikran de, fikrên wî a di mesnewiya Memû Zînê de, di beşa li ser ehwalên kurdan de bi tevahî di 128 beytan de aniye zimên heye. Em ê di beşa mînakên nezîreyê de cih bidin van beytan. Lê vê derê em ê yekîn bibêjin ku Xanî bi wan beytan edebiyata kurdî de bûye namdar û hatiye hezkirin: “Ehmedê Xanî û Mem û Zîna wî ya ku hemû hêlan ve bûye nasnava wî, ji duh heya îro, li ser xeteke domdarî, mezherî elaqeyeke mezin bûye. Ji vê elaqeyê, kulliyatek çêbûye, bi dehan pirtûk û bi sedan lêkolîn û gotar li ser hatine nivîsîn.”¹⁵⁰

Ji bo piraniya nivîskar û helbestvanên kurdan, Ehmedê xanî milletperwerek e: “Ji Hacî Qadirê Koyî bigre heya Celadet Bedirxan, Nûredîn Zaza, Cemal Nebez, Ferhad Shakely, Murat Ciwan, H. Mem, Faik Bulut, Medenî Ayhan, heta Amir Hassanpour û Îzeddîn Mustefa Resul; ji van yek tune ku netewperweriya(kurdperwerî) Xanî teslîm nekiribe û merteba “yekemîniyê” “Belê Ehmedê Xanî û berhema wî, îro mezherî elaqeyeke mezin in. Ev elaqe bê reqîb e. Di vê bê raqîbiyê de “Kurdperweriya Xanî” li qata herî jor e. Qebûla vê şîroveyê rengekî sekûler û

¹⁴⁶ Remezhan Alan, Bendname li ser rûhê edebiyatekê, Weşanxaneya Avestayê, Stenbol 2009, r.27-38.

¹⁴⁷ A. Adak, h.b. , r.225.

¹⁴⁸ Jan Dost, h.b., r.20

¹⁴⁹ Seîd Dêreşî, Dîwana Weda’î, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2012, r.39.

¹⁵⁰ Remezhan Alan, h.b., r.19.

quweteke dinyayî dide yên din jî. Lê belê piraniya vê elaqe û van şîroveyan, mixabin yekalî ye , qismî ye, keyfî ye... heta hinek jê yekcar bê peywend in û lewma ne şîrove ne jî.(...)Mem û Zîn, bi nezereke qismî tê xwendin û ji bo 128 beytî, 2529 beyt tên fedakirin.”¹⁵¹

Di dewra modernê de tevgerên milletparêziyê nivîskar û helbestvanên kurdan jî kiriye di bin bandora xwe. Berê, milletên misilmanan bi çavên ummetparêziyê li dîrokê dinihêrîn. Lê vê carê ketine li pey nasnameyeke nû: lêgerîna dîroka tirk, kurd, faris û ‘ereban. Metneke biçûk, helbestek, beytek çima eleqedarê milletperweriyê ye an jî milletbûnê tîne bîra mirovan, ji aliyê milletparêzan bi çoşeke mezin hatiye penase kirin. Ji nav yên gotine Xanî milletperwer e yek jî Celadet Bedirxan e. Celadet Bedirxan, teşbîha Mela Camî ji Mewlana gotibû ‘ew ne pêxember e lê kitêba wî heye’ hildaye ji bo Xanî bikaraniye: “Di heqê Ehmedê Xanî û kitêba wî “Memozîn”de, bi min be, mirov dikare jê bêtir jî biêje. Belê Xanî jî xudan kitêb e. Lê Xanî pêxember e jî. Pêxemberê diyaneta ola me a nijadîn. Xanî wextekî welê de rabû ko-beriya niho bi sê sed û neh salan-ne li cem me, lê li Ewropayê jî xelk hêj li milliyet û li nijadê xwe hişyar ne bû bûn û zelumên ji yek miletî hev û dû ji bo ketolîkî an protestaniyê dikuştin. Di heyameke welê de Ehmedê Xanî bîra milliyeta xwe û bîra kuradiya xwe birî bû û ji kurdan re goti bû hon berî her tiştî kurd in, rabin ser xwe, dewleteke kurdî çêkin û bindestiya miletên din mekin.”¹⁵²

Li gorî Jan Dost Xanî, me’neyeke taybet dide zimanê kurdî û di vê warê de xwedî projeye e , dixwaze her tiştî kurdî bike:“Îca zendên xwe hilmalan û dest bi mezintirîn projeya zanistî di mêjûya kurdan de kir. Ji zarokên kurdan re ferhengeke kurdî/erebî Nûbihara Biçûkan çêkir. Eqîdeya Îmanê nivîsî û gav bi gav bi projeya kurdîkirina zanîne rabû.”¹⁵³

Îro jî jiyan û fikrên Ehmedê Xanî, di berhemên nivîskarên kurdan de xwe re cih dibîne. Mesela mijara berhema bi navê Mîrnamayê ya Jan Dost û berhema bi navê Tofanê ya Hesênê Metê Ehmedê Xanî ye. Her wiha, ji bilî mesnewiya ewil, ferheng û kitêba aqîdeyê jî cara ewil ji aliyê wî hatiye nivîsîn. Ehmedê Xanî di wan her du aliyan de jî ê bê tenzîrkirin û ê bîne kevneşopiya nezîreyê biafirîne. Çi dibe bila bibe, axirî, Xanî bandoreke mezin li ser helbestvan û nivîskarên kurd çêkirine. Lê vê derê ji bo xebate me jî, nezîreyên li ser helbestên wî hatiye nivîsîn bala me dikişîne.

Helbestvanên wekî Mele Ismaîlê Bayezîdî, Mele Mehmûdê Bayezîdî, Selîmê Hêzanî, Hacî Qadirê Koyî, Şêx Ebdurrehmanê Axtepî, Şêx Mihemmed Can (Xakî), Şêx Mihemmed Eskerî, Cegerxwîn, Hejar û Hêmin, Mela Xelîlê Sêrtî, Mela ‘Ebdulfettahê Hezroyî(Fethî), Şeyh

¹⁵¹ Remezhan Alan, h.b. , r.49, r. 23.

¹⁵² Celadet Bedirxan, Klasîkên Me An Şahîr û Edîbên Me ên Kevn, Kovara Hawarê, Hejmar 33an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012, r.561.

¹⁵³ Jan Dost, h.b. , r.19.

Maruf Nodeyî, Şeyh Muhammed Kerbalayî, Mamoste Mela ‘Ebdulkerîm Muderrsi, Mela Mehmûd Tîruwayî, Abdulkadîr Bîngol, Abdussettar Rêkanî, Mela Mihemedê Liceyî(Hadî), Mela Ehmedê Heyderî, Şewkî, Melayê Bateyî, Weda’î hwd. di bin bandora wî de mane.

III. Milê mewlûdnûsiyê

Danêrê vê milê Mela Bateyî ye. Me pêşiyê jî gotibû, di nav edebiyata Îslamê de ev kevneşopî ji xwe hebû: “Bêguman ‘Cenabê Pêxember û eşqa ummeta Îslamê li ser şehsê wî, ji nav unsurên ku hunerên Îslamê dixê bin bandora xwe û pê re dibe çavkanî yê herî muhîm bû. Di edebiyata Îslamê de li ser Cenabê Pêxember gelek berhem hatiye nivîsîn. Hîlye, mihemmediye, sîyer, şefa’atname, şemaîl û mewlûd ji nav van berheman in.¹⁵⁴

Di dîrokê de mewlûdên ewil di herema ‘Ereban de derketine. Berhema ku cara ewil bi navê mewlûdê derketiye holê berhema bi navê Mevlûdu’n-Nebî an jî Arus ya Ebu’l-Ferec el-Cevzî ye.¹⁵⁵ Di edebiyata Tirkî de jî mewlûda ewil berhema bi navê Çerxname ya Ehmed Faqîh e.(kd. 1252).¹⁵⁶ Di herema Osmaniyan jî mewlûda herî namdar û hatiye xwendin jî bê guman berhema bi navê Wesîlatun Necat ya Suleyman Çelebî ye, ew jî ji Siltanê Osmaniyan Yildirim Beyazid Xan re melatî dikir. Suleyman Çelebî mitesewwifek bû û li pey Emir Sultan (kd. 1429)diçû. Di mewlûda wî de ev şop hene. Her wiha din bin bandora berhemên Xerîbname ya Aşıkpaşa(kd.1333) û Sîyer-i nebî ya Erzurumlu Mustafa Darîr (ss.14) maye.¹⁵⁷

Di herema Osmaniyan de çawa ku mewlûdên Tirkî hatiye nivîsîn, di zimanên din de jî hatiye nivîsîn. Li ser axa Osmaniyan gelek milletên misilmanan an mewlûdeke bi zimanê xwe çekiriye an jî bitaybetî mewlûda Suleyman Çelebî a bi navê Wesîletun Necat wergerandiye zimanê xwe.¹⁵⁸ Me di beşên pêşiyê de bi mînakan behs kiribû, Melayê Bateyî di bin bandora Suleymen Çelebî de maye. Heger armanca sereke anînzimêna ‘eşqa Cenabê Pêxember bibe, di edebiyata Îslamê de ev berhem ha bûye werger ha jî bûye nezîre ti qiymeta vê tune. Beteyî jî hezkî ji gelek çavkaniyan hezkî tirkî bibe hezkî ‘erebî bibe hezkî farisî bibe ji wan feyde girtiye û cureya mewlûdê kiriye edebiyata kurdî. Di saya wî de heme hema di her malên kurdan de piştî Qur’ana Pîroz mewlûda Bateyî li dîwêr hatiye daliqandin. Ew mewlûd hê jî di dewat,

¹⁵⁴ Mehmet Tıraşçı, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013, Cilt: XVII, Sayı: 2, Sayfa: 210.

¹⁵⁵ Süleyman Eroğlu, “Edebi Bir Tür Olarak Mevlidler, Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler.” Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri, Uluslar Arası Mevlid Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Bursa 2009, s. 110. (Aktaran Mehmet Tıraşçı, h.b. , r.212.)

¹⁵⁶ Hasan Aksoy, “Mevlid; Türk Edebiyatı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004, XXIX, 482. (Aktaran Mehmet Tıraşçı, h.b. , r.212.)

¹⁵⁷ Nuri Özcan, Türk Din Müsikisi Ders Notları, İstanbul 2001, s. 37. (Aktaran Mehmet Tıraşçı, h.b. , r. 212 213)

¹⁵⁸ Mehmet Tıraşçı, h.b., r. 214.

sunet, mirin û welîdina zarokan hwd. de tê xwendin û dibe merasîmeke dînî. Li vê derê ji bo nezîre û kevneşopiya nezîreyê tiştê ku me eleqedar dike ev e ku nêzîkî 40 helbestvanên kurd ew mewlûda Bateyî tenzîr kirine. Di nav van mewlûdan de mewlûdên di wan salan de mesela salên 2000an de nivîsîn jî hene. Ew jî qîmeta mewlûdê zêde dike û ji bo kevneşopiya nezîreyê dibe zêrê zêran.

Ji bilî mewlûdê, mesnewiyek din jî nivîsiye ev jî Zembilfiroş e. Zembilfiroşa Bateyî di bondora Feqiyê Teyran de hatiye nivîsîn. Yanî helbestvan ji alîkê ve nezîrenûsê kevneşopiya edebiyata xwe didomîne ji alîkê ve jî kevneşopiyeke nû diafirîne. Ji bilî van herdu mesnewiyan helbestên wî yê lirîk jî hene.

Helbestvanên wekî Mele Nûrîyê Hesarî, Mele Zahid, Mele Mûhemmed Şerîf kurê Mele Şêxmûsê, Mele Hesên kurê Elî Fîrfêlî, Şêx Mûhemmed Emîn Heyderî, M. Zahit Kardeşlik, Seyîd Feyzullah kurê Şêx Mûhemmed Findikî, Mele Elîyê Baqustanî, Mele Zahid kurê Mele Mûhemmed Hadî, Mele Ehmed kurê Mele Yûsivê Zinarex/Ehmed Nas, Seyîd Feyzullah kurê Şêx Mûhemmed Findikî, Mele Şewqî, Şêx Mehdî Seyfulmulûk, Seyyîd Bedreddîn Ibn Mela Salih El- Hesênê Şefî'î El-Kefsûrî, Mele Elî kurê Seyîd Ebdurrehman Omerî, Mele Ebdurrehman Bêcirmanî, Mele Mustafa kurê Mele Elîyê Êzdarî (Mustafa Turan), Mele Ehmed kurê Mele Osman, Mele Suleyman Kurşun, Seydayê Tîrêj, Mele Mûhemmed kurê Mele Ehmedê Xursî, Şêx Feyzûllah Xiznewî, Mele Ebdûrrehman Xerxorî, Mela Muhemmed Sîraceddîn kurê Mela 'Ebdulhekîmê Xelîlî, Mele Zahidê Hadîyê Endarî yê bi navê Zahidê Dîyarbekirî, M. Burhan el- Hedbî, Mela Muhemmed Elî Fûdeylî, Mihemmed Helîm Xursî, Mela Şewqî Xak, Seyîd Mela Ebdurrehman Kurê Mela Hemze, Ehmedê Xasî, Osman Efendîyo Babij, Mela Mehemed Elîyê Hûnî, Mela Mehemedê Muradan, Mela Kamilê Puexî, Mele Evdilqadirê Mûşekî, Husênê Qazî, Mela 'Ebdullahê Koyî yê Celîzade, Seyfîyê Şûşî hwd. di bin bandora Melayê Bateyî de mane.

Ji bilî van her sê milan, nezîreyên di nav vê tesnîfa me de tune nin jî hene. Ji ber ku tesnîfkirin şuxilê 'ilmê hêsan dike, tê çêkirin. Xebata me cih daye nezîreyên li derveyê vê tesnîfê ne jî.

5. DI EDEBIYATA KURDÎ DE MÎNAKÊN NEZÎREYÊ Û HELBESTÊN KU HEBÛNA XWE DEYNDARÊ CUREYA NEZÎREYÊ NE

5.1. Mînakên Nezîreyê

Di vê xebatê de me cih da 139 nezîreyan. Hêjmara helbestvanên ku helbestên van hatine tenzîrkirin heyst in. Ew jî bidor; Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Melayê Bateyî, Şêx Şemseddînê Exlatî, Macin, Emîn Alî Bedirxan, Mela ‘Ebdulfetthah Hezroyî ne. Hêjmara nazîrenûsan jî 39 in, ji van, 25 helbestvan li ser helbestên MC; 2 helbestvan li ser FT; 12 helbestvan li ser EX; 7 helbestvan li ser Melayê Bateyî; helbestvanek li ser şîhîreke Şêx Şemseddînê Exlatî; 2 helbestvan li ser helbesteke Macin; helbestvanek li ser helbesteke Emîn Alî Bedirxan û helbestvanek jî li ser Mela ‘Ebdulfettha Hezroyî nezîre nivîsiye. Me di mijara nezîreyên ku li ser berhaman hatine kirinê de bitenê cih da navê nezîrenûsan.

5.1.1. Nezîreyên li ser helbestên Melayê Cizîrî

Li ser 41 helbestên Melayê Cizîrî, ji aliyê 25 helbestvanan 113 nezîre hatiye nivîsin. Bi vî awayî di vê xebatê de herî pir mînakên nezîreyên li ser helbestên Melayê Cizîrî cih digirin. Helbestên herî pir hatiye tenzîrkirin yê Melayê Cizîrî bi dor, ya yekê qesîdeyên bi paşserwaya “da”yê ye, 13 helbestvanan tenzîr kirine; ya duduyan her du xezelên bi paşserwaya “ez”ê ye, 9 helbestvanan tenzîr kirine; ya sisêyan jî xezela bi paşserwaya “bû”yê ye, 8 helbestvanan tenzîr kirine; nezîreyên ji van her sê helbestan re hatî kirin, bûne zencîreya nezîreyê. Li gorî sedsalan ên li ser helbestên Melayê Cizîrî nezîre nivîsîne û hêjmara nezîreyên van ew in:

NEZÎREYÊN LI SER HELBESTÊN MELAYÊ CIZÎRÎ			
	Navên nezîrenûsan	Sedsal	Hêjmara nezîreyan
1.	Ehmedê Xanî	17-18	5
2.	Mîna	18	1
3.	Perto Begê Hekkarî	18-19	19
4.	Siyahpûş	18-19	2
5.	Bekir Begê Erizî	18-19	1
6.	Şêx Nûreddîn Birîfkanî	18-19	2
7.	Mela Mihemedê Liceyî(Hadî	19-20	5
8.	Weda’î	19	3

9.	Hacî Qadirê Koyî	19	2
10.	Şêx Ebdulqadirê Hezanî	19	2
11.	Şêx Evdîrehmanê Axtepî	19	2
12.	Mela Nezîrê Bedewî(Dahî)	20	15
13.	Seyid Qedrî Haşimî	20	11
14.	Şêx Hesîb Axtepî	20	6
15.	Seyid Eliyê Findikî	20	4
16.	Mela Zahirê Tendûrekî	20	12
17.	Mela Ehmedê Heyderî	20	6
18.	Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî	20	2
19.	Mela Beşîrê Bedewî(Bêxew)	20	1
20.	Şêx Memdûh Birîfkanî	20	1
21.	Şêx Eladîn	?	1
22.	Mun’imî	?	1
23.	Hêşyar	20	3
24.	Cegerxwîn	20	5
25.	Seyid Huseynzade Ebdulxaliq Esirî	20	1
	Tevahî 25 helbestvan.		113

Tabloya 1ê

Li gorî vê tabloyê nezîrenûsên herî zêde helbestên MC tenzîr kirine bi dor, PBH(19 nezîre), Mela Nezîrê Bedewî(15 nezîre), Mela Zahirê Tendûrekî(12 nezîre) û Seyid Qedrî Haşimî(11 nezîre) ne.

5.1.1.1. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “da”yê

Bi wî awayî sê helbest hene. Li gorî rêzika dîwanê, di nav van helbestan de ya yekê ji şeweya qesîdeyan e, ya duduyan xezela musemmat e, ya sisêyan jî qesîde ye.

5.1.1.1.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “da”yê ya yekê:

Mef’ûlu mefa’ûlu mef’ûlu fe’ûlun

Behra hezecê - - + / + - - + / + - -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 İsmê te ye mektûbî di dîwanê qîdem da
Herfek qelemê ‘ilmê bi teqwîmê reqem da

Eşkal û xetên daîreê nuqteê ‘ilm in
Ev neqş û mîsalên di xeyalatê ‘edem da

Mîm metle’ê şemsa ehed ayînesifet kir
Lami’ ji ‘Ereb berqê li fexxarê ‘Ecem da

Da şahidê esma bi hemî wechî binasîn
Yek mestê Semed kir bi yekî neqşê senem da

5 Yek girtiye zulfê we yekî xalê numâî
Ayîne bi Eskenderî û camê bi Cem da

Erwahê muqeddes şebê qedran te dixwazin
Nûra te ye misbah di qindilê Herem da

Da weqtê lîqayê bi te hey bin di beqayê
Min neqdê dil û can di feanyê bi selem da

Yaqûtifiroşan di kef elmasi şikestin
Ev sefheya elmasi ku neqqaşî reqem da

Ya Reb ji çi rû leb bi senaya te kuşayem
Subhaneke len uhsiye fî şe'nike hemda

10 Minnet ji Xudayê ku bi 'ebdê xwo Melayî
Iksirê xemê 'işqê, ne dînar û direm da¹⁵⁹

Ev qesîde li ser tewhîdê sekîniye. Wateya beyta ewil wiha ye: “Tiştê di dîwana qîdemê de hatiye nivîsandin, navê te ye, yanî tu bi zatê xwe yî ey Xweda û ne kesekî din.”¹⁶⁰ Bi misraya “Mîm metle’ê şemsa Ehed, ayîne sifet kir” behsa Cenabê Pêxember dike. Xwedê “Ehed” bû yanî tek û تنها bû , herfa mîmê ev tenahayî ronahî kir. Di navbera Ehed û Ehmed de bi nuanseke biçûk têgehên tesewwîfî xwe dide der. Qesîde serdanpê bi ‘eşqa îlahî û pesna Xwedê hatiye honandin.*

5.1.1.1.1.1. Nezîreya Ehmedê Xanî (ss. 17-18)

Mef’ûlu mefa’îlun mef’ûlu mefa’îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Neqqaşê ezel roja serlewheê rengîn da
Pergar di destan bû serserfhe ku tezyîn da

Tezhîbê zerefşan kir serlewheê ‘îşq
Resma ezelî kêşa neqşê xwe newalîn da

¹⁵⁹ Selman Dilovan, h.b. , r. 15-16

*Di vê xebatê de ji bo şîroyeyên helbestên Melayê Cizîrî ji kitêba Mela Ebdusselamê Cizîrî ya bi navê Şerha Dîwana Melayê Cizîrî (Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Wer. Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018) feyde hatiye girtin.

¹⁶⁰ Mela Ebdusselamê Cizîrî, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Wer. Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018, r.46.

Dîbace ku însa kir fîhrîste ku îmla kir
Cildek ji 'enasir best, nefxek di sufalîn da

Etfalê melek hatin westane dibistanê
"La 'îlme lena"gotin,"ebced" bixwe telqîn da

5 Wan saderuxan meşqê 'îşqê ku temenna kir
Xettati ji "husnu'l-xet sermeşqekî zêrin da

Ma secde tenê min bir ber sûretê mehbûban
Îblîsî nebîr secde lew maye di nifrîn da

Ez çûme derê dêrê min dîtî ku Rûhullah
Tekrarî musewwer bû hetta di nîhalîn da

Wan cumle "Ene'l-Heq"got, min "Wahidê Mutleq"got
Saqî bixwe ez girtim camek meyê noşîn da

Min noşî û serxweş bûm, filhal muşewweş bûm
Ez çar û neh û şeş bûm, min tekye bi balîn da

10 Herçî ku me pirsî kir, hindî mi nezer lê kir
Min seyrek li yekê kir, lewra me dil û dîn da

Min dî heme yek pertew sarî di mezher da
Mumkin heme jê pîrnûr, emma ne di temkîn da

Ew bû ku Zuleyxayê dîtî di Yûsuf da
Mecnûni di Leylayê, Ferhadi di Şîrîn da

Mîsbahê ebed min dî îroke di qendîlê
Genca ezêlî merkûz, min dî di gil û tîn da

Cana ji cemala te ez dê çî bibim sabir
Şeyxan û ûlu'l-îrfan canê xwe di kalîn da

15 Şahid bî tu ey zahid, mehbûbperest im ez
Bê şahid û mey nabim, şeyxê me new ayîn da

Me'zûr e eger sofî bit munkirê mehbûban
Kor dê çî tesewwur kit sirra ku di dûribîn da?

Canî ji te ey Xanî cana ku bixwazîtin
Xa nuqte li ser danî, filhal di mizgîn da¹⁶¹

Neqqaşê ezêl Xwedê ye. Di nezîreya Xanî de jî mijar, wahdeniyyata Xwedê ye. Lê ew wekî Mansûrê Xellac nafikire. Ji ber ku li gorî wî her tişt ji parçeyeke Xwedê ye lewma gotiye

¹⁶¹ Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.140-144.

“Ez Xwedê me.” Lê Ehmedê Xanî li pey nêrîna “Wahidê Mutleq çûye. Li gorî vê fikrê hert tişt ne parçeyekê Xwedê ye, Xwedê wahidê mutleq e, mexlûqên din şewqa Wî ne.¹⁶² EX, bi şibandînên orjînal xwe ji qalibên edebiyata klasîkê xelas kiriye. Mesela, melek şibandiye zarokên dibistanê û qeînat jî şibandiye kitêbekê. Ev qesîde di asta helbesta model de ye.

5.1.1.1.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşsewaya “da”yê ya duduyan

Mustefîlun mustefîlun mustefîlun mustefîlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Meşşateê husna ezel çengalê zulfan tabi da
Da ‘îşqi hil bit pêli pêl qelbê me pê cellabi da

Husna hebîb u lutfê yar avête dil ‘îşqa xedar
Lew selbi kir jê ixtiyar wê husnê ev îcabi da

Min dî seher zulfên di mest hatin sema îhrami best
Çûn secdeya xalê bi qest lew haciban mihrabi da

Rûh û rewanê min hebîb dîsa bi telbîsa reqîb
Rencîde kir miskîn xerîb terka dilê ehbabî da

5 Mehbûb û reyhan pur gulav ker kir li min cerg û hinav
Zehra halahil bû di nav lew saqî ew cullabi da

Wan dest û zend û sa’idan mey dane şeyx û zahidan
Mestî bi çêsmê şahidan ew nêrgiza sîrabi da

Miskê reşandî ez dibêm wan nuqtayan hin bûne kê
Lê xettê reyhanî li dêm katib ji nû î’rabi da

Nazîkqeda nûrînbeşer ew bû li min neqşê beser
Dîna xiyalê her seher nav dîde’ê bêxwabi da

Ew tilliyên nazîkreqîq pur da me fincana ‘eqîq
Ew badeya nûrînrehîq minnet bi min Wehhabî da

10 Da xef nebit bejna ferê mey hate şhkasa sirê
Minnet ku îro dêmdure dîsa şeraba nabî da

Mey hate fincana sedef kes dê vexwut îro bi xef
Saqî bi çeng û nay û def ferfûriya mehtabi da

‘Îd e’w hebîbê nezre lê yan dê bi qurban bî Melê

¹⁶² Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.142-143.

Ya Reb bibînim roj hilê sikkîn di dest qessabi da¹⁶³

Mijara xezelê ‘eşq e. Bi hunera îstîareyê ji ser zulfên yarê ciwanbûna yarê hatiye diyarkirin. Mezmûnên edebiyata klasîk, zulf bi çengala xwe aşiqan bende dike, zulfên yarê mîna sexweşan dihejin, herdû birûyên wê wekî nimêjgeh in, zulfên yarê wekî reyhan û gulav in, xalên yarê wekî miskê ne hwd. Peyvên saqî, mey, fincan, kase, şerab, zahid hwd. bala me dikişîne. Lê divê bête gotin, her çiqas di edebiyata Îslamê de ev terz helbest û mezmûn di devê her helbestvanan de bûbûye benîşt jî, ferqa MC ziman, uslûp û vegotin e. Di destê wî de mezmûn û peyvên kevn tên celakirin. Peyvên dibin serwa û paşserwa, wekî kevirên koşeya dîwaran tam hemdê xwe de rûdinin.

5.1.1.1.2.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Îroke berqek xatifek
‘Îşqê li canim lem’e da
Neş’iyyeta tewhîdê hey
J’endaze derve neş’e da

Şhkaseê saqî ezel
Pir kir ji xemra bê mesel
Her çî ku noşî der mehel
Talan qirara sekte da

Xulxul kete subbûhiyan
Bû naleya quddûsiyan
Ker bûn guhêt kerrûbiyan
Feryad li çerxa tis’e da

Herçî ji wê cama meyê
Fir kir di nîva helqeyê
Na westine li ber wê keyê
Lewma di refz û nale da

5 Îsa wekî finda wisal
Geş bû wekî şem’a cemal
Gêra meya ala zelal
Keyfiyyeta seyyale da

Bû coş bezma suhbetê
Her yek ji tama şerbetê

¹⁶³ Selman Dilovan, h.b. , r. 17-18.

Medhûşê zewq û lezzetê
Keyfa dilî sergeşte da

Saqî wekî mestane hat
Mehbûb muştaqane hat
Can pêşî rûcanane hat
Camek bi lutf û şefqe da

Hîna ku meclis kemmilî
Dilber muzeyyen cemmilî
Kullabe ‘îşqê da dilî
Lew ta û lerz cezbe da

Yar hate nîva meclisê
Bi xef hat kes pênehesê
Can bû misala quqnisê
Xûtek ti behra şu’le da

10 Ew şu’leya şemsa cemal
Berbû serê finda wisal
Ku hicreta hicra zelal
Sed canê ‘aşiq sedqe da

Nalîn kete ehlê ‘uşşaq
Kalîn ti cem’a îştîyaq
Canan ji cisman kir firaq
Lehza ku keyfê pence da

Ew bû netîca wê meyê
Ji dengê def û çeng û neyê
Bû dengê ho û hey heyê
Hetta ku subhê serveda

Mest û muşewweş bûn hemî
Goya mirî xweş bûn hemî
Gulzara dilgeş bûn hemî
Gava xuma mey nexme da

Herçî di dil pêçek ji hal
Mayîn ji qîl û qalê lal
Heyran û jar û bê mecal
Terka zimanê taze da

15 Ey gotin her çend ateş e
Her dem bi terzek dî geş e
Emma l’pertewî pir xweş e
Lewra ji ‘îşqê cilwe da¹⁶⁴

¹⁶⁴ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 102-104.

PBH, bi her awayî di bin tesîra MC de maye. “Kartêkirina Cizîrî, di şîrê Perto de, ji bo yê ku dîwana Cizîrî û dîwana Perto xwendibe ji rojê geştir e.”¹⁶⁵ Nezîreya PBH di asta teqlîde de maye. Termên wekî saqî, mey, aşîq, şems, tewhîd, cam, hicret, firaq di wateya tesewwîfê de hatiye bikaranîn lê PBH, di nav van qaliban de maye, tişteki nû negotîye an jî nebûye xwedîyê terzeke orijînal.

5.1.1.1.3. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşewaya “da”yê ya sisêyan

Mefa’îlun Mefa’îlun Mefa’îlun Mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 Bi narê firqetê sohtim ji ferqê ser heta pê da
Xedenga xefletê nohtim ji berqa lami’ a tê da

Xedenga firqetê re’ d e dilê ew xefletê lê dit
Dibêjim wer cebel bit ew bi ker bit wê di gavê da

Heçî firqet nedî hicran nebê min dax û key lê ne
Ji bil derbê di hicranê firaqa rûh û can kê da

Ji her bêdax û bêderdî mepirsîn mihneta ‘îşqê
Çi zanin bêxeber jana dilê dax û keser tê da

5 Kesê mihnet dî û firqet xexwarî cer’eya hicrê
Giryê wan tê bi halê min di vê hicran û zecrê da

Bi dama muhbetê bend im xedenga firqetê dil nuht
Bi şubhê murxê nîmbesmel di wertêm di xûnê da

Birûska batînî da dil di pêtê sîne wê wer bû
Kû dê bêtin tebêta dil di nav wê nar û pêtê da

Ji ulfê şubhetê zulfê medam lew bêqerar im ez
Ku canê min ‘ezîz îro çû û dil wê di ulfê da

Ji mehbûb dûr kirim çerxê felek wê pur hilavêtim
Nizanim dê li kû dit min di vê dewran û çerxê da

10 Hebîbê bêxeta kuştim bi derba firqetê axir
Ji wê rojê dizanî min ku yar ew tîr li cergê da

Gelo dîsa bibînim ez çirayê wesletê hil bit
Bisojim şubhê perwanê di ber wê nûr û şewqê da

¹⁶⁵ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 26.

Bi der bê Kewkeba Subhê li meşriq Zuhre tali' bit
Zuhel dûr bit bi şeş burcan û wunda bit di xerbê da

Ji qundus Zuhre peyda bit ji hindis Muşterî bêt der
Sipêde dit Sureyyayê şefeq dit qametê pê da

Şi şewqê ebruwan binmêt hilal dîsa di qewseynan
Ji xawer bête Xurşîde zelum wer bit di nûrê da

15 Bi werdan zeyyinîn gulşen çîmen da lale bişkiftin
Binefş û çiçekan vêk ra şefeq da yek di rewde da

Sehergeh 'endelîb mes tin ji bihna werd û bişkojan
Şubhê totak û goyînan dinalîn em di firqê da

Li kelbê asitanê xwe nepirsî qet hebîb carek
Gelo naênê bîrê em di vê nêçîr û ravê da

Dizanim şehsuwarê min xezalek wê di fitrakê
Bi cayê seydê ez bûma di wê fitrak û bendê da

Çi heddê sed hezar can bin di fitraka hebîbê min
Ku sed Cimşîd û Key Xusro xulam in ser di vê rê da

20 Di deh salan mulazim mam we yarê rû neda carek
We ger ne yar eger rû dit heye carek di salê da

Dilo mizgîn e min şa be ku sultanê me dê bêtin
Ji min bawer ke peyxamê seher mizgîn bi min pê da

Şukur bînahiya min hat û Ye'qûb dîde rewşen bû
Bi boya Yûsîfê Misrê li Ken'anê beser pê da

Nesîmê sunbul û sêvan seher da hebs û zindanê
Vebû qufla me bêmifte ziringînî ji quflê da

Fîraqê şev bi axir çû sipêde kifşî bû dîsa
Merîxa nehîsî ava bû xuya bû roj di şerqê da

25 Di çerxê wek nucûm dêmdur sema hatin qirana yek
Heyîva bedrî bû ew surperî min dî di reqsê da

Ji Wadyê Eymenê dilber nizam enguşteker îzhar kir
Ku xweş enwar û berqên ew tecella bûn di Tûrê da

Qirana Zuhreyê min dî di ber 'îqda Sureyyayê
Ji perwînan dibêjim 'eks e hêj keftî di camê da

Hebîbê 'ezmê suhbet kir di caman lew şerab anî

Dilê min dî du seyyadan ji buryan ra berê wê da

Bi tûlên asitanî ra vexwendim mîr bi dergahî
Bi vî çavî hebîb dîtîm şukur ev şefqe Mewlê da

30 Ji şeklê ebrûwên saqî hilatin sed hilal îro
We bedrek min muqabil dî îşaret min ji 'eksê da

Bi zehrê xwo'y şerîf xwendim ku xîzmetkarê dêrîn î
Te pur cewr û cefa dîne d'sulûk û se'y û cehdê da

Biçîn werdan ji gulzaran ku exyaran bi dest xar in
Ji maxsûsanê dergahî du 'am in ew di hecrê da

Bi teşrîfa xwe ez xwendim ji lutfê bende nîşan kir
Xelat û şefqe û dildan şukurxwaz î ku Baxwoy da

Mi hadir secdeya şukrê li wî 'erdê muqaddes bir
Bi mujganên xwe dur suftin enî malî li 'erdê da

35 Heya bînahiya çehvan but û uzza û latê min
Tu wî pêşber sucûda min sehergahan di xelwê da

Li bal 'ilmê te me'lûm e ji jînê min tu meqsûdê
Fidayê can me dê can bit dî qesta wesl û dînê da

Bi husna xwo îlahî kî bi sehm û heybetê dînê
Nucûm û kewkebê lami' ji bala tîn bi bejnê da

Bi xalên werd û nesrînan ji qudret xet kişandî lê
Bi terha nêrgiza 'elî sehergahan nesîm lê da

Ku tûlê asitanî dûr nekî êdî ji dergahê
Ji Baxwoy vî ricû nakîn di babê lutf û rehmê da

40 Tu narê firqetê zanî dikarim ez tehemmul kim
Diyarê kohê Qendîl im meger fil im di 'işqê da

Zehî derdê mezin firqet ceger sot ateşê da dil
Cihê sebrê nema çendan ferec min dî di sebrê da

Mela bêqameta yekta qiyamet min bi çehvan dî
Fîraqê rûsiya bin te ji min canê şîrîn cê da¹⁶⁶

Ev qesîde ji 43 beytan pêk tê. Mijar, dûrketina ji yarê ye. Di her beytê de bi teşbîh, îstîfare, telmîh, mubalexe, cînasên cûda li ser metha yarê xwe, ji ber firqetê behsa êş û kederên xwe kiriye. Çavkaniyên Îslamê wekî Qur'an, hedîs, stêrknasî, mîtolojiya Îranê, çanda 'ereban

¹⁶⁶ Selman Dilovan, h.b. , r. 24-28.

ê pêşiya Îslamê hwd. bi awayeke edebî kiriye qesîdeya xwe. Wekî hemû helbestên klasîk, giraniya mezmûnan hene. Çav û birûyên yarê mîna kevan in, tîr û xedengan davêjin; ‘aşîq wekî perwane ye, ma’şuq jî wekî çiraya ye, lewma perwane li dor wê dizivire, ‘aşîq li ber deriyê yarê tûle ye û îstîareya bilbil û gul hwd. MC ji van mezmûnên jirêzê, gotin û me’nayên nû derdixîne, ferqa wî ev e.

5.1.1.1.3.1. Nezîreya Weda’î (ss. 19)

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Xema ‘işqê ‘eceb sotim
Ji ferqê ser heta pê da
Xedeng avête canê min
Belê sertîr we man tê da

Ji ber tîran û mizraqan
Çi kuştin kir li ‘uşşaqan
‘Eceb bê re’hm e ew Xaqan
Ku em hiştin di hicrê da

Di hicrê can bi derda me
Hizar ax û keser da me
Xuzî carek xeber da me
Di be’sê li’tf û rehmê da

Disojim şibhê perwanê
Li ber şam’a şebisatanê
Bûyim teşbîhê biryanê
Ji dest nûrea di şem’ê da

5 Midam lew bê qirarim ez
Wekî Mecnûn-i la yu’qel
Ji Leylê qet xeber nayê
Me dil maye di bendê da

Me nînin qet kes û yarek
Bibin ageh li halê min
Ji bo min her bes e carek
Bibînim ez di salê da

Dilo mizgîn-i min îro
Ku xûndkarê me dê bêtin
Seba îro xeber anî
We mizgînî ji baxwê da

Çi xem! Ger sofî înkâr bit
Nizanît nikteya ‘işqê
Weda’î belku dê hel ket
Mu’emmayê di işqê da¹⁶⁷

Ev nezîre di şeweya xezelê de hatiye nivîsîn. Kêşa van eynî ye, ji aliyê naverok, şewe û terza helbestê ve nêzikî MC ye. Bo mînak misraya *Xema ‘işqê ‘eceb sotim ji ferqê ser heta pê da* wekî misraya *Bi narê firqetê sohtim ji ferqê ser heta pê da* ya MC ye. Mijar jî wekî helbesta model li ser firaqê yanî dûrbûnê hatiye avakirin.

5.1.1.1.3.2. Nezîreya Şêx Evdilqadirê Hezanî (ss. 19)

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Ey dilberê ey dilberê, şêrîn zebanê şekerê
Carek xuyabe l’ pencerê, te ez helandim pêş xwe da

Te ez helandim şewitand, şeb tariya xew herimand
Îro çira me şemirand, suhtim te ez ‘işqa xwe da

Suhtim helandim aşiq im, lew ez dibêjim namiq im
Heçî tevî muwafiq im, bêşek ez di ‘ehda xwe da

Bêşek li ser ‘ehda xwe me, aşiqê dîdara te me
Lakin ji xu bê ewle me, lutf û îhsanekî tê da

5 Ey nazikê wer pêş me ve, celba dilê kî bal xwe ve
Hubba dilan nabî xef e, di paş hîcab û perde da

Xef nabê hub û mehbê e, meyla mecazî zehmet e
Hetta nebêtin weslet e, aşiq disojî d’ cezbe da

Aşiq disojî d’ cezbe ye, wî hay ji mehbûba xwe ye
Sohtin ji wê ra xunme ye, sekr û cunûnek fayde da

Sekr û cunûnek tar dibî, hingî diçî dijwar dibî
Hal û helawet kar dibî, keşf û şuhûdek cilwe da

Keşf û şuhûdek pur xweş e, aşiq bi meşûqê geş e
Heyranê burhê mehweş e, kengî bibînî’d xelwe da

10 Kengî bibînin di xelwe ye, dîdarê mehbûba xwe ye
Carek hilîne perde ye, husn û cemalek şu’le da

¹⁶⁷ Seîd Dêreşî, h.b. , r. 45-46.

Husn û cemalek safî ye, carek bibînîm kafî ye
Xweş nîmetek pur'alî ye, minnet Xuda'î bo me da

Xweş nîmetek îro wuha, dîdarê dura bê buha
Carek bidîta min nuha, dê dil bisota ber te da

Ey Şêxê Taxî şah î tu, hem qiblegahê rah î tu
Wek min segê dergahê tu, sê sed di zincîra te da

Dil dê bisota ber te ye, carek hanîye perde ye
Xweş xweş binoşîm bade ye, der cam û fîncana te da

15 Der cam û fîncana reqîq, xweş xweş binoşa min rehîq
Ew şerbet û xemra 'eqîq, lîllah bibên wer ba me da

Ey dilberê şêrîncêd e, hubbê bi exyaran mede
Pur dilkul im min têk mede, destê bigirta berneda

Pur dilkul im min têk meke, berqê' ji ber dîmê veke
Heqqê min e men'ê meke, bi heqqê Hebîbê Ehmeda

Heqqê min e bîne bal, çavan şubhê xezal
Heyranê wan biskê lu'al, hatî bi ser dîma te da

Hatî bi ser dîma zer e, ta ta û biskê enber e
Zecra te kir pur xeder e, zulma wuha çî fayde da

20 Ta ta û biskê enberê, ez dîn kirim roja berê
Wek te nehin hûr û perê, Wellah di dewrana me da

Îro li ser rêka xu bûm, muştaqê dîdara te bûm
Celba te kir ez 'ewde bûm, tîrek li mîlaka me da

Wek te nehin di çerxa felek, wîldan û xîlman û melek
Te dîn kirin wek min gelek, qeyd kir di bendana xwe da

'Ebdulqedîr 'asî ye, şermendê Şahê Taxî ye
Wellah ber emrê nîye, maye di hirmana xwe da

Wellah ber emrê nekir, her îştaha b' nefsa xwe kir
Lê qesd e dergahê te kir, ber emr û fermana te da

25 Heçî dikî b'xewsê xwe kî, min tûlê dergahê xu kî
Zêde li min lutfê xwe kî, der rahê pîranê te da

Der rahê Xewsê E'zem e, ber min nezer kun yek dem e
Feyda te Behra Qilzem e, qitrek li ser qelbê me da

Qitrek li ser qelbê bişîn, şahê cîhan û derzemîn

Ta çendî bêjim an û în, mînem di cewlana xwe da¹⁶⁸

Li gorî Mela Birhanê Tarînî, Şêx Evdilqadirê Hezanî şêxê tesewwif û terîqetê ê şaxa Xalidîti ye. Dîwana wî de li ser şêxên vê terîqetê helbest hene. Şahê Taxî jî mezintirin şêxê vê terîqetê ye.¹⁶⁹ Piştî van agahiyan, heger helbest ji nû ve bê xwendin, ê bête dîtin, Şêx Evdilqadirê Hezanî li gorî feraseta terîqeta xwe, helbesta xwe honandiye. Methên şêxên xwe kiriye. Şiriqîya vê helbestê û helbesta MC ji aliyê serwa û tesewwifê ye, lê helbestên MC ne berdevkê ti terîqetê ye.

5.1.1.1.3.3. Nezîreya Hacî Qadirê Koyî (ss. 19)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Temenneytu mîne ddehrî nîda'î ezmîna nadî
Gutî: Herçî temennakey le dînya xeyrî min nada

Le sayey zulfî efsanî prêşan dê xetî manî
Le teswîrî eger carê be westayî qellem dada

Xetî dewrey ruxî dawê weku mûrî Suleymanî
Xeyalî kirduwe zullf be hîle xatemî la da

Le jêr qafî firaqî da weha fersûde ye cîsmim
Le gell 'enqa qerîn im min le îsmî bêmusemma da

5 Xedengî dîqqetî Hacî qesîmî cewherî ferd e
Keçî wesfî demî her ma le jêr perdey mu'emma da¹⁷⁰

Hacî Qadirê Koyî di edebiyata kurdî de wek Xaniyê Duduyan tê qebulkirin. Helbestên wî dişibe helbestên helbestvanên tirk ên di dewra Tenzîmatê de emir kirine û li pey fikrên modern û milletparêziyê çûne. Em vê helbestê bidin li ber helbesta model, em ê bibînin ev helbest ji tesewwifa MCê dûr e. Tê de 'eşqa îlahî tune. Eşqeke ferdî xwe bi misrayan ve pêçandiye.

5.1.1.1.3.4. Nezîreyên Mela Nezîrê Bedewî(Dahî) (ss. 20)

Dahî, li ser vê helbestê du nezîre nivîsiye.

¹⁶⁸ Dîwan Şêx Evdilqadirê Hezanî, Mela Birhanê Tarînî, Weşanxaneya Lîsê, Amed 2016, r.11-12.

¹⁶⁹ Dîwan Şêx Evdilqadirê Hezanî, Mela Birhanê Tarînî, Weşanxaneya Lîsê, Amed 2016, r.7.

¹⁷⁰ Hacî Qadirê Koyî, Dîwan, Weşana Nefel, Stockholm 2004, r.17.

5.1.1.1.3.4.1. Nezîreya yekê

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Ji 'îşqa sorgulê îro dibûm Mecnûn di salê da
Çi derb danî li min mîro eman xistim di çalê da

Felek dîsa hebîb kuştim bi derba awirên çeşman
Nizanim ku neyar ew bû ji mêj ev bû di dil wê da

Ma tali' çû li dunyayê nedî bengîn li eywanê
Timam bûne li min sih sal nedî min ew semayê da

Me dî dijmin peyapey tên rem û xencer li min dane
Me can daye bi perwanê dema dî duhnê rewxê da

5 Di rewaza gulistan sunbul ji burcan hatine xwarê
Bi e' dadê sêsed ew bûn di burca sewr û hemlê da

Me aqil çû ji ber şewqê hilavêtim bi xerbê ve
Bi çerx û dewranê fûlka şêrîn maye di Wanê da

Seyad çûne li ber behrê bi derb û tîr û rim qital
Hilavêt hîcab û perde şemal der bû di qiblê da

Fela be's bi zarîne çîqa ger ez ku qabil bim
Tenezzul tete perwanê wê can daye di zewê da

Tekessur de dibim laiq li ber eywan û sed burcan
Ji sêsed sêzdeh in zêde dibûn zahir di weclê da

10 Wa Cebrail qasid xweş hat ji eshaban re xet danî
Çi Belqîsek li textan dî wekî hudhud di zebhê da

Gelo ma ea ku bibînim bi timsalê di du qasid
Di nav bûxçê gulê xaran dibûm bulbul di 'îşqê da

Di 'îşqa 'enter û 'ebila sed û sê tîr û rim silah
Peyapey ew li wan barîn meydan û ceng û herbê da

Çi xweş 'Aşiq Hemadî me hilal dîtî di burcan de
Bi perwaza xencer kêşa di bû mehbûs di qeydê da

Celîle maye her mehzûn û 'aşiq negehişt me'şûq
Nezîr can da bi efxana Dahî maye di xewnê da¹⁷¹

¹⁷¹ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.33.

Dahî, wekî MC li ser ‘eşqê û firaqê rawestiye. *Bi narê firqetê sohtim* vê carê bûye Ji ‘işqa sorgulê îro dibûm Mecnûn. Peyv û mezmûnên wekî perwane, gulistan, gul , bilbil, hebîb, sunbul, seyyad bi helbesta model re hempar in.

5.1.1.1.3.4.2. Nezîreya duduyan

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Biha nîne bi dunyayê li bazara mezacê da
Wekî kayê bidin bayê kanîn hebên ‘efarê da

‘Ûmir borî bi dilêşî dibêjim ey gelî guhdar
‘Emel nîne bi vî karî nêzîk wê biçî mezarê da

Me go sosin kenûşîn e li nav berfê terazûn e
Çawa nêrgiz geş û şeng bê di wê germa havînê da

Dê çawa bê li halê me dema bimrim bi yek carî
Hucûmê bidine me reşmar şeva tarî di tîrbê da

5 Dil û tûrcik birîndar in ji tîrsa dijminê tîrbê
Nizanim kes bi halê min ji ‘işqa ku ceger pêda

Ezê bigirîm li halê xae eve sih sal hinav sotin
Di tîrba teng û tarî da ewe talî di dunyê da

Dunya pûç e betal e ew çi xweşî bî çi zehmet bî
Li nik Torî biha nîne hîhişte di dojê da¹⁷²

Li gorî Selîm Temo, di helbestên Dahî de dualîte heye: “Em dikarin modelê wiha terîf bikin: Lehengekê helbestê heye, di nav eşqa îlahî an dunyevî de dihele. Bi carekê Dahî, Nezîr û Feqîr derdikevin holê û li derdê wî godarî dikin. An di rêça wî de diçin an li dijî wî derdikevin. Lê her çi be, ev tevger dualî ye, ji ber ku heke Dahî weke vebêjê helbestê be, Nezîr dijberê wî ye an jî Dahî dibe dijber, Nezîr dibe alîgir.”¹⁷³ Dîsa bi nirxandinên Selîm Temo em dikarin bêjin, Dahî di serdema modernîzmê de, helbestên klasîk nivîsîye. Di nezîreya duduyan de mezmûn û termên edebiyata klasîk her diçe kêr dibe. Tesîra MC bitenê di şêweya helbestê de dimîne.

¹⁷² Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.206.

¹⁷³ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.23.

5.1.1.1.3.5. Nezîreyên Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Seyid Qedrî Haşimî li ser vê qesîdeyê du nezîre nivîsiye.

5.1.1.1.3.5.1. Nezîreya yekê

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Ez im îro li meyxanê dikim perwaz di camê da
Li ber çengê direqsim ez dikim nalîn di nayê da

Bi nayê da dinalim ez bi sûza dil dikalim ez
Ji şewqa şahid û saqî dixwum mey ez peyalê da

Dixwum mey bi şehkasan ji dêma lu'lu' elmasan
Şeraba dilber û xasan nesîbê min di 'amê da

Di 'amê da ez im serdar li nêv yaran ez im dîldar
Di 'işqê da ez im xûnxwar cegernar e di pêhtê da

5 Me sîne pêht û ateş bû me hêstir j' dîdeyê reş bû
Me tali' sorgula geş bû me di îro di falê da

Me falek muşterî lami' digel wê zuhre bû tabi'
Nucûmên se'dê bûn camî' me tali' da di burcê da

Di burca se'dê eşref da li bedra xelqê erqem da
Bi tac Cîmşîd û ercem da di babê nûr û husnê da

Di babê husn û rewşen da çi şewqek tac û şehper da
Li dêm xûrşîd û mermer da me exter da di 'işqê da

Di işqê da çi sultan im bi tac û toq û tuxran im
Bi emrê yarê ferman im kemerdar im di şewqê da

10 Kemerdar im di şewqê da diçerxim pê ser û pê da
Weku tolan bi bazî çûm li benda yar di seydê da

Di seydê da çi şehbez im li meydanê çi rimbaz im
Li weqtî nadir û şaz im li halê qetl û cengê da

L' cidala zulfê mehbûban bi heqê pîrê meczuban
Ma xalek dî j' rûyê xûban di babê nesr û fethê da

Ma xala dilbera sade futûh û nesr û şehzade

Ji sêsed hikmeta made delalet min ji 'eksê da

Ji 'eksa neynika mîna ji xerbê ta heta Çîna
Ji weqt û an û her mîna îşaret min di lem'ê da

15 Ji lem'a pîrê dana bû ji rûhê canê cana bû
Ji terha şeng û re'na bû şehadet min di kasê da

Subût û şehdeya kasê dema ew têtê îxlasê
Şuhûda Heq me bê nasê weku Mûsa li Tûrê da

Li Tûrê dil dikim seyran li narê ez dibim heyran
Li balan ez dikim teyran li halê cezb û seyrê da

Ji bala ez diçum(la la) me dil bû meskena ala
'Urûc me j' şahê tuffala di babê derk û fehmê da

Di babê fehmê purr durr tèn ji bo min her seher surr tèn
Ji bin perdê çî gurrurr tèn di weqtê xewf û zewqê da

20 Ji zewqê xewfî nabi' bû ji xewfê zewqî tabi' bû
Bi nûrê şewqî cami' bû li 'ilmê sidq û we'dê da

Li we'dê subhê sadiq da çiraxê dil de faliq da
Ji wê her nutqe fayiq da di keşfa remz û razê da

Ji remzan Qedrî bû natiq Irem da Bedrî û şariq
Ji pênc herfan di bû laîq di babê hilm û sebrê da¹⁷⁴

5.1.1.1.3.5.2. Nezîreya duduyan

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Çi bû l' behra fenayê sed cewahir heq me dî tê da
Ji xakê 'unsurê Adem me'adin purr dibû peyda

Li vê axê nezer kir min mu'eyen me'dena zer bû
Meheqeq sirrê iksirê wucûd bû ew li me'nê da

Nezer kir min li me'nê da li dêma dilberek mehbûb
Yeşîn nûra Muhemmed bû me zahir dî li wechê da

Li cahê nefsê emmare nebe tu her li wê mail
Bibî talib li kenza dil sehabê silê rehmê da

¹⁷⁴ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.Nesim Doru, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2016, r.30-32.

5 Wucûdek ger hebî bê wucûd bê herdema dem dem
Belê ema dilê dil da bike cehdê di şukrê da

Ji emwacên buhûrên Heq netirse qet Hezîn îro
Bi dil ger tu (me'ellah) î çî qetr in ew di camê da

Eger Qedrî tu dil de aşiqê Heq î yeqîn ez tu
Li behra sakina e'zê bibim xewwas li serfê da

Li bunya terfa eynê da derêxî durr ji emwacan
Yeqîn zanim heqîqet Heq dida Qedrî di çînê da¹⁷⁵

M.Nesim Doru ji bo dîwana Seyid Qedrî Haşimî wiha dibêje: “Ji aliyê terz û rêbaza helbestê em dikarin bibêjin ku ustadê wî, helbestvanê herî mezin ê edebiyat û helbesta Kurdî Melayê Cizîrî bû.” Wekî Helbestên MC, helbestên Seyid Qedrî jî hem ji aliyê tesewwifê hem jî li aliyê mijarên dînî têr û tije ye lê ji metneke edebî zêdetir dişibe metneke hîkerî. Ji rewanbêjiya MCê dûr e.

5.1.1.1.3.6. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) (ss. 19-20)

Mef'ûlu mefa'îlun mef'ûlu mefa'îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Ew dilbera qews ebrû
Wesla xwe me mizgîn da
Ew tel'etê mah û rû
Camek bi me şîrîn da

Ew we'da ber û taqan
Bû mutrib û 'ûşşaqan
Ew şah in û hem xaqan
Weslê ku bi te'yîn da

Her çend firaq tal e
Her rojekê yek sal e
Tselîm be meke nal e
Dilber wî we tehsîn da

Mecnûn bûye hem şeyda
Wek Wamik e pur sewda
Her çî ku di 'îşqê da
Dersek di wî telqîn da

5 Xaib ku ji nasût e

¹⁷⁵ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.Nesim Doru, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2016, r.34.

Rû reng ji lahût e
Wek mûrxek ceberût e
Her gavekê telwîn da

Yek carkî xef çûm ez
Le'leynê bibûsim ez
Le'leynê nebûsam ez
Tekdîrekî rengîn da

Zulfeynê li ser xeddeyn
Wek halekê li dor şemseyn
Qewseynê li ser terefeyn
Xweş terefekî temkîn da

Zulfê wê sû'ba ne
Gestî dil û hem can e
Ez mame bi heyran e
'Eqreb ku li perwîn da

Her çende ez im rencûr
Ew dilbera sîrethûrî
Min dît û ji xem bûm dûr
Lem'ê ku balîn da

10 Didan dur û leble'le
Min çav ji bo wê ne'le
Ku bike nebê te'l e
Ker meşkê di sengîn da

Ew nazika sîmdêm e
Roja wekû ez dêm e
Bûm dînekê bêbem e
Wek bîme di lertzîn da

Wek kebkê durê ew yar
Reftar kirî yek car
Can û cigerêm kir nar
Min di rê da dil û dîn da

Ew me'denê esrar e
Hem qulzum û zexxar e
Her kes ji wî nezzar e
Wî hisse min nalîn da

Ew roj lew li cewza ye
Berqek li Licê daye
Her kes ji wî sewda ye
Ez mame di nifrîn da

15 Roj ku biçitin seretan

Hîvî me heye ji rehman
Ku em biçîn nik sultan
Sultan bi xwe te'zîn da

Berqe' ku ji ber tel'et
Rakir li me bû cennet
Mecnûn kir û wehm best
Der kakûlê perçîn da

Ew hûriya mîmû ye
Menzer wê wekî ro ye
Ew nazik û xweşxwuy e
Tîrek li minê dîn da

Bû dilber û hem dîldar
Her çî ji wî bû hişyar
Ew 'arife "zulfekar"
Kor maye di texmîn da

Ew şeh ji Resûlan e
Dil bir wî bi talan e
Ez mame bi nalan e
Di firqeta xwûnîn da

20 Ev feyz û futuha tam
Ev nisbet û ev in'am
Ev xemr û subûha cam
Nûr kir wî di Nûrşîn da

Xodbîn ne Xwedabîn e
Her çend e ku miskîn e
Me'na ji mecazîn e
Ew dale di xwudbîn da

"Fallahu huwel hadî
Welmurşidu seyadî
Welzile mu'tadî"
Fanî ne Xwedabîn da

Hadî li dû dergehan
Bikşîne ji dil ahan
Telbeke ji wan şahan
Rahek bi me nûşîn da¹⁷⁶

Hadî, şagirtê Şêx Ebdilqadirê Hezanî ye. Helbestên wî de hem bandora MC hem jî bandora Şêx Ebdilqadirê Hezanî heye. Li aliyê feraseta tesewwifê di bin tesîra şêxê xwe de maye. Lê li aliyê şêwe û vegotinê de tesîra MC tê kifşê.

¹⁷⁶ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 53-56.

5.1.1.1.3.7. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî (ss. 20)

Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - -

1 Newazed bulbulê fikrê dilê jar
Seher der baxê ser buşkoj û werda
Ji xwe çû, mest û şeyda ma ji ezhar
Ji nû ket nexme û elhan û perda

Vema medhûş û heyranê hedîqe
Ne bo gul ba kemal dostê şefîq e
Eger bêt yawer û yarê sedîq e
Divê xali bitin ez fikr û derda

Tu gul bûn ba gul û ba zehre gulnar
Bi bala banû serw û kebkê reftar
Bi dêm şêd û zulfeynê çun şebi tar
Çelîpawar te dil zêr û zeber da

Te da me aşîkare yek peyale
Ji wê keftî dil û can, ah û nale
Bi vî rengî gelek çûn mah û sal e
Nîhayet me dil û can tev bi der da

5 Bes e ey dilber û yara mewalî
Muheqeq zanî yû ageh ji halî
Ku nabitin ji te qelbê me xalî
Çewa ez xwe bi carek dev me berda?

Ji wesla te min dîn asîb û tîmar
Ji letra te buwîn yekcarî bîmar
Mede guh dilfurûza qewlê sîmyar
Reqîbî ez hesed evreng xeberda

Bi cama te muşewweş bûm û heyran
Ku mame bêhiş û bêtab û sukran
Nedîtî min ji xeyrî bade derman
Çeşîdê mû welê zêde keder da

Ji eynê Abî Heywan da me kasek
Di mestê de vemam bêzarî qasek
Go: Ez deycûrê weqtê, refî pasek
Lî ma siwa ji nû hê me nezer da

Çu dîqet kir me tê de, mam li xwe şaş
Nedî min şeş cîhet ez pêş û paş

Bi mestî min deranî sirr û bû faş
Ji camê bû dirextê ev semer da

10 Bûyîm efsane ender kaînatê
Di riswayê me dî rahê necatê
Çu gîştîm çeşmeya Ava Heyatê
Bi rindî hale der alem semer da

Me xef noşî te kir cana huweyda
Ne me'lûm bûm, te illet kirne peyda
Bi yek nisfî dilê nazik te key da
Ji lew min can û dil da rê û ser da

Ji dil wê bête reqsê û bilîze
Dilê şeydayî bê ferq û temîz e
Ê pêşkeş e rûhî gelek ezîz e
Ku yek şev rakevim ya Reb di ber da

Me can daye welê cana tu can î
Heyata tem û cane cawîdanî
Nema êdî vexwum billah nihanî
Çu Tûba yî li min ku sî yû ber da

Ji dîlber min bi can bûse teleb kir
Ji xwe canê me ye go û xezeb kir
Heder kir xwûn û qetlek bê sebeb kir
Li dil tîr û li sîne tebkî berda

15 Ji wê derbê ku dî cismî gelek renc
Munewwer bû welê canê me pê qenc
Dil û zihn hem ji durr û gewheran, genc
Di zulmatê de nagahî fener da

Felek bîlleh nizanim der çî dewrê
We ya der çî usûl û resm û tewrê
Gehî sertan, demê hût gahî sewrê
Di nêv alem te teb'ê nesr û ger da

Bi kerdiş nabitin yek zatê 'alî
Divê lebrîzê cam û dil be xalî
Ku bighê dilber û yara mewalî
Di teqwîmê ji lew new'ê beşer da

Me dil da dilberek xeddar û zalim
Ji cewra wê ye çendane dinalim
Ku carek hat û rehmê ke li halim
Li ferqê dil yekayek hê teber da

Ewê qelbê me di yekser ku xam e
Bi qencî nabitin qet nerm û ram e

Di pinhan de veda lê tor û dam e
Welê ez kakula nû zulfê fer da

20 Ketim damê welê bê ixtiyarî
Ê da mey min vexwar idttirarî
Me dî der eynê mestî de şiyarî
Hela weqta ku wechê wek qemer da

Vebû dil berqê da etrafê alem
Hesîbî lew neman şadî w kul û xem
Vexwar Hesbî ji cama bade ya Cem
Bi wê keyfê di çame pur huner da.¹⁷⁷

Şêx Hesîb, bi şiklê murebbayê ev nezîre nivîsandiye. Z.Zinar dibêje, Şêx Hesîb, dîwana MC jî bi destê xwe îstînsah kiriye.¹⁷⁸ Ev jî nîşan dide, wekî her helbestvanên kurd, Hesbî jî ji Dîwana MC îstîfade kiriye. Eşqa mecazî, bi eşqa Xwedê paqîjbûna dil, ji masîwayê dûrbûn mijarên sereke ne.

5.1.1.1.3.8. Nezîreyên Seyid Eliyê Findikî (ss. 20)

Seyid Eliyê Findikî li ser vê qesîdeyê du nezîre nivîsiye.

5.1.1.1.3.8.1. Nezîreya yekê

Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - -

1 Wefa û dostî çûne, bûne wenda
Nizanin em biçine l'kê derê da

Eger bihnkî ji cem camêrekî bê
Hezar mani' bi hev ra têne rê da

Xilaf û tev girrav e dostiya me
Ji lewra em ketin vê Enqerê da!

Temam îşê me bûye qehr û rehtî
Derê zewqê li meXaliq girêda

5 Çi yazox e ku dostî b'devtîyê bî
Bidî dev bazkê xêrê dil b'şerê da

¹⁷⁷ Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepî, Zeynelabidîn Zinar, Weşanxaneya Dozê, Stenbol 2009, r.19-22.

¹⁷⁸ Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepî, Zeynelabidîn Zinar, Weşanxaneya Dozê, Stenbol 2009, r.13.

E' nabêjim e'safî me ji dosta
Yek in em tev di vê lîstik bi rê da

Sebeb vî qasî em mane bi şûnda
Ev e qeyda we ku pê me girêda

Heçî vê qeydê neşkênî di îro
Sibe rûreş ew ê bê mehşerê da

Eger te divê tu binvsî xetê rast
Tu binvîse xetê xwe d'mesterê da

10 Ji rastîyê serastî têtê şûnê
Ev e adet Xwedayê me j'berê da

Elî j'tecribê gelkî bûye zana
Çiku umrê wî borî d'vê gerê da

Dikim hêvî li dergahê te ya Reb
Tu binvîse Elî j'rastê di rê da¹⁷⁹

5.1.1.1.3.8.2. Nezîreya duduyan

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Mefa'îlun mefa'îlun
Mefa'îlun mefa'îlun
Hezec salim musemmen bî
Çiqa xweş tê di nezmê da!

Elî rabe heta kengê
Tu xafil bî bê vê rengê
Bişo qelbî ji vê zengê
Here rê rast bi cadê da

Te bê fayde umur borand
Di qelbê xwe le'în rûnand
Heçî qenc e te jê fûrand
Rija tev çû bi erdê da

Dibî poşman li vî umrî
Dema ku tu biçî, bimrî
Heçî umrê te yê mayî
Biborîne di tobê da

¹⁷⁹ Zeynelabidîn Zinar, Zeynelabidîn Zinar(Kaya), Nimûne ji gencîneya Çanda Qedexekirî, Weşanên Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r.312-313.

5 Bike tobe bi qelbê saf
Eya bê eqlê bê însaf
Nekû dîsa bikî îxlaf
Di vê soz û di ehdê da

Çiku tu pir ne guhdar î
Dikî tewbe bi sed zarî
Ji subhê nabî êvarê
Tu têy car dî bi şûnêda

De ka rabe ji vî halî
Nebe mexrûr bi vî malî
Venabî jê demek xalî
Diçî axir di qebrê da

Di dinyayê heçî rabin
Feqîr ûşêx û axa bin
Ji ber mimê xelas nabin
Di şerq û hem di xerbê da

Ela ey sahibê qesrê
Dema ku tu biçî qebrê
Nizam çawa bikî sebrê?
Di wê toz û di xebrê da

10 Di wê toz û di wê xebrê
Dibînî bê hîsab qehrê
Çira hinde dikî xedrê?
Dibî rûreş di heşrê da

Di heşrê da dibî rûreş
Çewa hinde dibî kêfxweş
Di dinyayê dibî dilgeş
Di vê le' b û di lehwê da

Di dinyayê te kêf pir kir
Zulum-cewr û cefa pir kir
Binêr ka te çi hasil kir
Di vê resm û di vê rê da

Gelek kes tê de xirya ne
Dema çûn bûne poşman e
Feqet borî ji destan e
Kesê çû nay bi şûnê da

Dinê milkê kesî nîne
Çiqa bêbext û xayîn e
Kesê guh bidyê ew dîn e
Xwe hinde berdide têda

15 Elî tu bêkes û jar î
Ji dest gunha birindar î
Hisaba menzela tarî
Çira nakî ji vir pêda?

De bes raze wekî zava
Ji vê newmê veke çava
Sivik bavêje çend gava
Da tu nemnî di heryê da

Çira hinde tu bê fikr î
Nizanî qey tu yê bimirî
Li ser xwe bihnekê bigrî
Wekî yexsîrê hebsê da

Menêre ehlê weqtê xwe
Dinê bavêj ji qelbê xwe
Bike dûrbîn di destê xwe
Binêre axretê tê da

Ji bo dinyayê tu reht î
Di emrê axretê şeht î
Bi qelbê xwe wekî teht î
Qe nerm nabî di we'zê da

20 Çi tam dît te ji diyayê?
Ku hindî te tebat nayê
Dikim nakin tu nay rayê
Te ra ketme belayê da¹⁸⁰

Seyid Eliyê Findikî, di helbesta yekê de li aliyê sîyasî û civakî behsa tenêbûn û nedilsozbûna dostên xwe kiriye. Ya duduyan de jî şîretên dînî hene. Herdu helbest jî ji tesewwif û naverokên helbestên model dîr in. Bi tenê serwa ‘eynî ye.

5.1.1.1.3.9. Nezîreyên Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Mela Zahirê Tendûrekî, di dîwana xwe de hemû helbestên xwe li ser şêxê xwe nivîsiye. Ew jî Şêx Zîyaeddîn e, Neqşî ye: “Mebesta Seyda Mela Zahir her “peyam” bûye, yanî: Zîyaeddîn... Ji ber wê jî Seyda, gelek ehemmiyet dabe şeklê jî gelek cihan de şekl muhîm nedîtîye. Anko di Dîwana wî de her tişt ji bo îfade û vegotina Şêx Zîyaeddîn e.”¹⁸¹ Tendûrekî, qalibên xezel û qesîdeyên Melayê Cizîrî xwe re kiriye nimûne, tê de ya metha şêxê xwe kiriye

¹⁸⁰ Zeynelabidîn Zinar, h.b. , r.300-302.

¹⁸¹ Amd. Mela Abdurrahman Biçici, Dîwan, Mela Zahir Tendûrekî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2007, r. 7 (ji pêşeka Ayhan Gevêrî)

an jî şîna wî digire. Tendûrekî, li ber vê qesîdeya MC sê helbest nivîsiye, hemû jî li ser Şêx Zîyaeddîn e. Wekheviya van bi tenê ji aliyê kêş, paşserwa û teşeyê de ye.

5.1.1.1.3.9.1. Nezîreya yekê

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Tu bû murşîd di nêv alem ela ya Hezretê Seyda
Te em hiştin yetîm û jar em in mecnûn û hem şeyda

Ela ya sahibê namûs li ser qelban tu bû casûs
Di ilmê dîn tu bû qamûs di xwumxanî te pir mey da

Ela ya sahibê xîret xudannam û xudansîret
Xudanê we'z û hem şîret xudanê nef' û hem feyda

Ela ya murşîdê Taxê bi te Serhed muzeyyen bû
Reîs û begler û esnaf ji hubba te ketin qeyda

5 Ela ya amilê b'şer'ê ulûmê dîn te kir tecdîd
Ji dîn ra tu hemî nef'î ji qelban re te pur key da

Çi daxek bû di nêv Xerzan eceb şîn bû b'heme terzan
Fereh têda nebû erzan di sersalan û hem 'eyda

Di sersalan di newrozan heman şîn bû heme rozan
Zi xem bûne cegersoza di dinyayê te wey wey da

Ela ya Zahirê muflis ela ya xasirê bêkes
Ji kizb û iftira bêj bes ji destê xwana hey hey da

5.1.1.1.3.9.2. Nezîreya duduyan

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Ez im bêhiş qewî îro ku ez mame di qeydê da
Ezê çî b'kem bi mal îro di piştî Hezretî Seyda

Di piştî Hezretê pîran ezê çî bikem bi tedbîran
Xuda danayê teqdîran me navê saxî di pey da

Me navê ku di pişt sax bin eger baş û eger yax bin
Bimînin em di dinyayê meqîm hatî di axê da

Xudaya alimê derda xudanê gulşen û werda
Ku xeyr çû man di nêv şer da ‘eceb hatin di salê da

5 Eceb îmsal me pur dîne Şehê ma çû ji Norşînê
Wefat bû Şêx Ziyadînê nehiş bûne d’wefatê da

Wefat bû murşidê kamil ji bo zulmet ku bû zail
Ji heqqî ra ku bû qail nebû wek wî di qewlê da

Nebû wek wî di dunyayê di nêv cem’an qe deng nayê
Hewarem Xewsê Xeydayê hewara me d’hewarê da

Hewar e sed hewar kanî di dunya Hezretî sanî
Wefat kir qutbê nûranî digel fethê cemalê da

Hewar e sed hewar Zahir di dunya her tu yî xasir
Di fitnê da tu yî hazir şu’ûr çû me di fitnê da

5.1.1.1.3.9.3. Nezîreya sisêyan

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Bi qurbana şehê Serhed ku ‘alem ma d’xîyalê da
Ku rojê sed ji ehwalan ji dil hatin bi bejnê da

Dilê safî ji exyaran tijî nûr e ji nik yaran
Di pur sî da wekî daran ku mane lew di rehmê da

Eceb nûr î eceb dew’ î eceb bedr î eceb new’î
Xilas ke ma ji her sew’î me çehv maye di lutfê da

Ez im medhûşê mehbûban ez im mehrûmê meczûban
Xulam in ser ji bo xûban fead ne rûh di vê rê da

5 Fida ne rûh ji bo yarê fereh zêde di adarê
Xilas key me ji azarê nebû wek te d’xilasê da

Nebû wek te wefaçî ne, di ‘efwê da ricaçî ne
Fida bim Şêx Ziyadîn e reîs ma bû terîqê da

Reîs bû ew di dunyayê bi wî ‘ilmê Xudê dayê
Dinê bes kir çû ‘uqbayê xerîq bû ew d’sehwê da

Eya Zahir mebe gêje medîhê Şêx tu pir bêje
Temerrun ke wekî hêj e, heta saxî di dunyê da¹⁸²

¹⁸² Mela Zahirê Tendûrekî , r.12-31

5.1.1.1.3.9.4. Nezîreya çaran

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Murşidê kamil Zîya bû, bû xefî d'çehvê me da
Qasirê namusteîd lew ma xeîb û her geda

Bêlîyaqet çehvî kor bû lew nedî şemsa Zîya
Wer ne ehlê dil nema xalî zi nef'a muşîda

Muflisê ur em Zuweyhîr her wekî mûşikê kor
Xaibê ji nûra Zîya û hem mirad û meqseda

Bêkes em der darê xurbet were lutfê tu Zîya
Lew gihandî te gelek kes paye û hem mesneda

5 Ketme bextê merweda palê Zîyadîn were lutf
Hem di bextê wan ezînan j'ehlê beyt û weleda

Ketme bextê dilbirînan hem mela ummulmurîd
Ketme bextê dilherîqan bûne şahem ji te cuda

Ketme bextê wan hefîdan ketme bextê her mirîd
Bênewa û rûsîya me, nîne tişt destê me da

Şermîsar im, hem birîndar im efû ke tu qusûr
Ji qusûrê rûreş im, çehvê me ma di lutfa te da

Tu bibe ebdal û mecnûn her bibêje der dinê
Rehmetek 'am bû li ser me mehdê cuda te ku da

10 Sedhezar derdan dixwum îro ji çûna dilberê
Lew ji çûna şehsuwaran Zahir ma bêbab û da

5.1.1.1.3.9.5. Nezîreya pêncan

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Men kî der taracê Turkan me hemîn şoxê zerîn da
Belkî der cewrê cerîman nê xuya ye me ku dîn da

Lezzetê işq neşûnasî Xosrewê Sasanîyan
Belkî Firhad mişûnased sirra meknûn di Şirîn da

Wamiq û 'Ezra û Leyla were Qeysê' Amirî
Da em tenqîh ken bi mû mû sirra Mem dibû di Zîn da

Nabîna û eblehan her neşûnasîn qedrê yar
Ta ebed man d'inxîtatê lew ku mane di nifrîn da

5 Sed esef îro dixwum ez lew ji çûna şehriyar
Gel me ne alem hemî îro seraser man di şîn da

Bêwefa bûm piştî murşîd lew dinê da ku dimam
Bim feda cuhtê derîhan bû abadî Norşîn da

Awere bûdem zi yarê min nedîtî gulê xed
Rûh negirtî durrê le'lan hebsê mabû gul û tîn da

Me ku dî îşev şerabek reng-'eqîq da me di xew
Me bire meykedeyê pîrê xerabat bi yeqîn da

Zahir, guhdar be di xewnê lew bişaret tê me dî
Tewqedar in ji îşaret belkî ba xwey di mizgîn da

5.1.1.1.3.10. Nezîreya Şêx Eladîn (ss. ?)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Ji wê roja dibû tali' ji Xeznayê nema mehrûm
Ji xeyrî wê xoşava ku dibî lazîm hê rojê da

Nedîtin kes bi çavê xwe di vî weqtî nezîrê tu
Ji xeyr şexsên ku ehwalî dibînin ew di fikrê da

Yeqîn kelb im, ji kelba ez yeqîn îro gelek pîs im
Tu Necmuddînê kubrayî yeqîn îro di dewrê da

Merîd im pur çi bêhal im yeqîn ser destê Luqman im
Ji ehwala xebardarî tu, wek Şahê di Rewdê da

5 Tu wek Mûsa, tu wek îsa ji qelban ra tu derman î
Helîfê Xudr û îlyas î, di tehsîla muradê da

Ne min mehbûb, ne min me'sûq, ne min metlûb û meqsûd e
Tu yî Ke'be, tu yî es'ed, yeqîn îro di qesdê da

Esîrim ez, hezîn im ez, gelek îro perîşan im
Dikim qesda derîzanê, Suleyman î di hukmê da

Feqîr im ez, heqîr im ez gelek îro xerabmal im
Yeşîn zanim di vê dewrê tu yî Hatem di cûdê da

Yeşîn qutb e, yeşîn xews e, yeşîn serdestî şêxan e
Wekîlê cem'a sadatan, muceddid bû di weqtê da

10 Bide mizgîn ji min îro bi wî Şahê li Xeznayê
Terîqa Hezret û Seyda tefewwuq kir di erdê da

Yeşîn wê ehda dewra wî jibîr nakim ebed carek
Çîqa tu tete ser fikrî dibim mecruh di lehzê da

Nikarim ez hero carek bidim elfê hero barek
Yekî bînim yekî zanim yekî bêjim di qelbê da

Eger cennet nebînim ez, ne bostana me qet navê
Hedef tu yî bide rûyî bidim ez ruh di fidyê da

Ne ez xemkêşê wildan im, ne ez xemkêşê nîran im
Bes e ez kelbê şêran im, dizanim ez di hewşê da

15 Heta sax im bikim hesret, tu caran ez jibîr nakim
Heye carek bibînim ez te mehbûbî di erdê da?

Gelek îro ecebdar im ji wî şexsê tu dî carek
Dikî kêf lezzetê îro di piştî wê cemelê da

Gelek mehrûq ji ber Me'sûq, Îlahî ev ELAEDDÎN
Wekî perwaneyê suhtî, yeşîn îro di işqê da

Xerîb nîne gelek ez mam li ber destê ewî Şahî
Nezer kirbû li alafan helandin tev di işqê da

Ev in derbê te Xeznawî li afaqan bûne meşhûr
Bike rehmê li me tevda, esîr im ez di qeydê da¹⁸³

Di destê me de di derheqê Şêx Eladîn de bi tenê agahiyek heye. Ev jî Şêx Eladîn ji malbata Şêx Evdilqadirê Hezanî ye. Ji xwe ev helbest jî pesnê şêxê terîqeta xwe dike. Bi vê aliyê ji helbesta model vediqete.

5.1.1.1.3.11. Nezîreya Mun'imî (ss. ?)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

¹⁸³ Zeynelabidîn Zinar, h.b. , r.273-275.

1 “Şekere'l-llah” min di dil da narê ‘eşqê şu’le da
Berq û tîra muhbetê hingaft û can im lem’e da

Ez birîndarê xedengên nûbiharê te me
Sed hekîma lê kirin derman û axir neş’e da

“Kes nedaned sîrrê an tîrî ke ez ebrû be cehd
Der ezel hingaft can im axir îro cezbe da

Qeddê durr licwa te (?) canan ta ebed talan kirim
Wê li elw û ‘er’erê şîmşadinî sed te’ne da

5 Canfedayê nêrgizên sermest û mexmûrê te bim
Wan ji bo min nukteya duwazde ‘ulûman zêde da

Gul’izar î sorgul î sermest û hem daxê dil î
Çeşmê serxoş rû çu ateş can birojî yexme da

Mun’imî îro dixwazim ez rizaya dilberê
Bendeê dergahê yar im min ji xeyrî tewbe da

Bi xêra Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr em, li Mun’imî dihesin.¹⁸⁴ Navê Mun’imî bi tenê di
texmîseke Şêx Ehmed Feqîr de derdikeve pêşiya me. Ji vê agahiyê dîtir di destê me de ti agahî
tune. Li gorî helbesta model her çiqas dozaja tesewwifê kêr be jî, ev helbest li aliyê xebitandina
mezmûnan xezeleke pir serketî ye. Ziman jî herikbar û zelal e.

5.1.1.2. Helbesta model ya Melayê Cizîrî ya bi paşserwaya “lebaleb”ê

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Lillahihemd ji yarê me di dest came lebaleb
Ji lebê noşî peyapey di dil îlham e lebaleb

Di riya wan xet û xalan ku ne herfên qelemî ne
Me ji feyza te ye mestane rewan ça me lebaleb

Mestê şehkasê meya cazîbe yîn rûhî didîn
Rûh dizanît ku ji ber lezzetê ‘işq mame lebaleb

Nêrgiza mestî ji bala çîmena sunbul û gul tê
Qedehê taze bi destê xwe tenê da me lebaleb

¹⁸⁴ Dîwana Şêx Ehmed Feqîr, amd. Hayrullah Acar, Weşana Nûbiharê, Stenbol 2016, r.80.

5 Wehdetê sirf e me meşreb te çi iksirê wucûd
Em lebaleb çi lebaleb bi xwe hem came lebaleb

Şem' û perwane bi zatê xwe ji halê me di dûr in
Ateşek sirf e ji 'işqa te vewesta me lebaleb

Qedehek taze ji 'işqê di ezel da me Hekîmî
Jê dinoşin hey û hey hê bi xwe cama me lebaleb

Carekî gohtî Nîşanî ne Mela yî were banî
Ev dixwest me ji dil û can dihen û kame lebaleb

Te dizanim te dibînim ku tu wî nûrê wucûd
Alah Allah ji çi nûr e di seraya me lebaleb

10 Ji 'înyet nezerê xas e ku her mesre' û beytek
Qedehên abê heyatê ne di şî'ra me lebaleb¹⁸⁵

Di edebiyata klasîk de li ser mezmûna lêv yanî "leb" pir hatiye sekinîn. Îskender Pala di ferhanga xwe de dûr û dirêj li ser wateya "leb"ê disekine. Ji van hin mînak ev in: lêv canbexş e, li aliyê şiklê xwe ve dişbe la'l, yaqût û mercan, hoqe, mohra Suleymanê; ji aliyê wesfê xwe ve tebîb, daru'ş-şîfa, derman, tiryak e hwd.; carinan jehr, agir, xwîn, xwînaxar e; ava heyatê, çeşmeyê can, kevser e; carinan razê nihan, niqte-î Îlahî ye; carinan jî na-peyda ye yanî nêkifşê hwd.; ji aliyê reng û şiklê xwe ve şerab, qedeh, sakî, meyxane ye hwd.¹⁸⁶ MC, di vê helbestê de teşbîha lebaleb di wateya şerab, mestbûn, 'evîn, qedeh, agir, hekîm û avê heyatê de bikaranîye. Bi vî awayî "yar" a MC dibe mezmûnekî tesewwifê, di dawîyê de helbestvan digihêje nûra Xwedê.

5.1.1.2.1. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî (ss. 20)

Mustef'ilun fe'ûlun mustef'ilun fe'ûlun

Behra munserîh -- + - / + -- / -- + - / + --

Mef'ûlu fa'ilatun mef'ûlu fa'ilatun

Behra muzarî' -- + / - + - / -- + / - + --

1 Nûra te girtî yekser rûwê cîhan lebaleb
Heft asîman beraber hor û cînan lebaleb

Cîsmê te nûra 'elîm ey nûrê 'enberşemîm
Wesfê te ey muzeffar seb'u'l-mesan lebaleb

¹⁸⁵ Selman Dilovan, h.b., r.33-34.

¹⁸⁶ Îskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, weşanxaneya akçağê, Enqere 1995, r.343.

Meddahê nûra zelal padîşahê Zu'l-celal
Emlak û cînn û beşer qelb û zeban lebaleb

Zatê te ey mufexxem 'eynî şîfa'ê elem
Hilm î tu ey dilawer behrê 'umman lebaleb

5 Mahê mubarek wucûdehsenê xelqê wedûd
Eynî'l-heyat û kewser le'lê leban lebaleb

Mohra zemîn û eflak şahê serîrê lewlaq
Pir bûn xulam û kemter sultan û xan lebaleb

Însan û cin ji wesfan nakin beyan du herfan
Mawerd û misk û 'enber zulf û nîşan lebaleb

Nûr û sena'ê xûrşîd mah û suheyl û nahîd
'Eksên ji dêmenwer her asîman lebaleb

Meşreq û mexreb butûn cennat û hûru'l-'uyûn
'Îşqa du le'lê şeker reqş û keman lebaleb

10 Subh û mesa dinalim pir xem û pir xiyal im
'Îşqê kirim mukedder dil ji xeman lebaleb

Lîlahî hemdê bêhed ka şem'ê zatê Ehmed
Têne li Heyderî her tîrê ziyar lebaleb¹⁸⁷

Mela Ehmedê Heyderî, wekî helbesta model peyva "lebaleb" di me'na ya tesewwifê de bikaranîye û helbest gihîştîye asta helbesta Melayê Cizîrî. Wekî helbesta MC di vê helbestê de jî lêv ava heyatê ye, kewser e, canbexş e. Herwiha lêv navê Xwedê û heft ayetên Fatîhayê(seb'u'l-mesan) terenum dike. Mela Ehmedê Heyderî, heqqê nezîreyê daye û mohra xwe li helbestê xistiye.

5.1.1.3. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi serwaya "ab"ê

Bi vî awayî du helbest hene

5.1.1.3.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya "ab"ê ya yekê

Fe'ilatun fe'ilatun fe'ilatun fe'ilat

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

¹⁸⁷ Önder Beyter, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Artukluyê, Mêrdîn 2013, r.94.

Teşeya nezmê: Xezel

1 Destê qudret ku hilavêtî ji bejna te nîqab
Bi cemala ceberûtî me neman perde'w hîcab

Li gulên te'y ter û nazik ku seher girtî xunav
Di ebarîqê qinînan ji hesed sohtî gulab

'Eynê kafûrî ye meşreb me ji husna te ye saf
Lew ji 'îşqa te di dil da me vebû 'ilmê 'ubab

Me ji serçeşmeê heywan qedehek safî vexwar
Nagihê lezzet û zewqa me bi sed cildî kîtab

5 Lew di çengê me dixûnê ku di 'îşqa te bi saz
Me ji bejna te dixûnin ney û qanûn û rebab

Qehweya telxî digel zehrê helahil biderî
Me ji destê te mubarek şekeramîz e gulab

Qulzemê 'îşqê ji bayê xwo muxalif demekê
Di hemamatê 'ecacê me li ser destê xurab

Seherê Xudrî'înyet ku birîn çeşmeê dil
Bi cîhanê me nezer da ku cîhan 'eynê serab

Bi hebabê mebe mexrûr wehe sergeşte Mela
Ba vî ber keftiye wê beyhûde sergeşte hebab

10 We ye hudhud ji Seba bêt û bizanîn çi ye hal
Ku li halê me xerîban ne sual û ne cewab

Herdu birhên te ne mihrab çi îman û çi kufr
Bûd û nabûd ku yek in ev çi sewab û çi 'îqab

Were nîşanî Nîşanî de xwe bê perde seher
Lê ji xûnê bike perhîz ku şehîdan çi hesab¹⁸⁸

Di vê xezelê de em asta hunermendiya MC dihesin. Dema destê qudretê perde ji ser bejna yarê vedike, hemû tiştên weşartî xuya dibin. Bi vê rindikbûnê gul ji hesudiyê dişewitin û 'ilmê ubab yanî tiştên weşartî xuya dibin. MC di beytên din de jî bi mezmûnên qedeh, rebab, qewhe, xulab(gemî), Cenabê Xizir, hebab(peqpeqokên avê), hudhud û şehîdan behsa êşqa xwe û bedewiya yara xwe dike.

5.1.1.3.1.1. Nezîreya Mela 'Ebdulfettah Hezroyî (Fethî) (ss. 20)

¹⁸⁸ Selman Dilovan, h.b. , r.31-32.

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra Remelê - + - - / - + - - / - + -

1 Ah ji dest wê mahrûya mahitab
Dil ji ber ah û fixanan bû kebab

Dem bi dem mecrûhê çehvên nergisîn
Têne dil jê tîr û cewşen bê hesab

Zulfê şehmar û qedê şimşadweş
Esl û binyadê me îro kir xerab

Daxhayê sîne û dil munkeşif
Naketin sed defter û sêsed kitab

5 Şerbeta lêvan dixwazim ez ji dil
Xeyr ji wê îro serab in her şerab

Dilnewaz û pêkve naz û qendleb
Kî şirîntir dî ji ev 'alî cenab

Şehd û şekker xweş dibarîne ji leb
Her dema bê lefz û guffar û xîtab

Çeşmeya xeddê te çun pur nûr bû
Zulfê şeb rengê te xweş lê bû niqab

Afîtab û meh li ber mahê cebîn
Wek çirax û meh li pêşber afîtab

10 Qedrê xakê kû ye tu nadêrtin
Sed hezaran eswed û mîzan û bab

Kî bi derdê te bibîtin muhtela
Faze wellahî bişsin filkitab

Min ji dareyna xema dilber divê
Rahetî filxemmî min xeyr ratiyab

Fethiya her dem bi ahan ra bibêjî
Ah ji dest wê mahrûya mahitab¹⁸⁹

TÎD ji bo Fethî wiha dibêje: “Seba mensûbiyeta wî bi tesewufê re xurt bû, bi vê tesîrê em dibînin ku him şê'rê bi coş û him jî yên pendane nivîsiye.”¹⁹⁰ Bi rastî jî di vê helbestê de

¹⁸⁹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 100-101.

¹⁹⁰ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 17

coşek heye û ziman jî pir sivik e. Ji aliyê tesewwifê, ev helbest ne wekî helbesta model, êş û ferasata xwe bi hunereke mezin aniye zimên. Jixwe bipiranî helbestên klasîk ên kurdî di sedsala 20an de bi vî awayî ne.

5.1.1.3.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ab”ê ya duduyan

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 Min di dil kovan hezar in dax û keyber bêhisab
Mihmeta werdên bixar in wên di dil da sed nişab

Sed nişab in min di dil îro ji xarên sorgulan
Yek bi yek peykan çevî bûn çûne cergê da kulab

Pir bi wan curhan xwe têr in lew ko dî derman dikir
Şerbet û ava heyatê şekker û qend û gulab

Ger dused peykan di nêva dil biwan dê xweş biwan
Her dema kewkeb bidîna necm û Perwîn bêhicab

5 Zehre û ‘iqda Sureyya keşşifi bûn ew di şerq
Sayeya bextê me dayê ma li ser perde w niqab

Wajigûn dewrê numa min çerx û bayê lewleban
Kewkeban seyra muxalif girt û têkil kir hesab

Vêk ketin Şems û Zuhel îro di birca ‘Eqrebê
Seyf-i çû destê Merîxê mulkê dil lew bû xerab

Lew tenezzul kir Merxê nobe çû dora Zuhel
Çû teref mihra sipihre nezzilî ‘erdan ‘ezab

Lew bi şeş bircan ‘Etarid ji afitabê dûr-i bû
Lê Zuhel bû Muşterî avête çerxê inqilab

10 Şewwişî nezma nucuuman hey’eta çerx û burûc
Lew li wed’ek dernetetin Mah û Zuhr û Afitab

Munqelib min dî menazil vajî ew seyrê dikin
Yek bi yek xwîn jê dibarin ateş û lem’ û şîhab

Zuhreçengê ev suwaj dî ew ji çeng avête çeng
Xweş li pê qanûnê wê guh de tu qanûn û rebab

Ez dibêm axirzeman e dê qiyamet rabin

Lew şeva tarî kişandî yû nehişt eswed xurab

Xweş li min ‘alem siyah ma stêr û kewkeb qet neman
Ez ji vê rojê ditirsam axirî zû kir şitab

15 Ew ne ew iklîm e ya şems û kewakib tê bi seyr
Ez ne wê ‘erdê dibînim ya ko lê ew mahitab

Cinn û teyyarek mi dî werbû di min winda kirim
Dame ber pence w kulaban hilfirandim wek ‘uqab

Suflewî înam û avêhtim zemîna zulmetê
Lê ko hişyar im gelo yan xewn e min dîtî bi xwab

Dewê mel’un û munafîq ê Xudê rûreş kirî
Ma bi bala hilkişêtin ‘aqibet çî bit selab

Ehremî te’lîm-i da bû Ebyedî dest tê hebû
Pir bi vê te’lîm û rayê hatibû çûbû xitab

20 Surperî ‘illet nizanî sihreya Ebyed dikit
Pir xelet erzan me dî derheq xwe ew ‘alîcenab

Ah-i eyyamên wisalê weko xweş borîn û çûn
Ew şeraba ‘êş û noşê ma li pêşber min serab

Şerbeta şîrînleban zehra helahil bû di nav
Lew bi narê firqetê axir li min dil kir kebab

Hudhudek xweşteb’-i min îro divê herwek nesîm
Da bi bal dilber hinara b’aniya dîsa cewab

‘Erd-i halê min bigota yê bi ‘inwanê edeb
Asitan bikra ziyaret çetr û seywan û tunab

25 Da di çeşman min werîna xak-i herwek tûtiya
Ya hebîb pê lê nihaî b’aniya wî ew turab

Ker kesê rabî di behsê carekê mehder bikit
Xeyr-i heftî hec didêrit belko bihtir ew sewab

We’de dabû dê şehîd kim wî bi şîrê xwey şerîf
Ma nebî îro peşîman ew ji tedbîra sewab

Şerh-i halê min Mela narit beyadê hê tamam
Vê sewadê gerçî herdem jê birin sed intixab¹⁹¹

¹⁹¹ Arif Zêrevan, Dîwan Melayê Cizîrî, Weşana Nefelê, Stockholm 2004(Çapa Dîjîtal), r. 49-51.

Di vê qesîdeyê de MC wekî hemû helbestvanên klasîk behsa êşên xwe kiriye. Sedem jî evîn e. Mezmûnên wekî xar, tîr, kebab hwd. ji bo îzahkirina derd û kederan hatiye xebitandin. Di helbestê de MC termên stêrnasiyê wekî Sureya, Zuhel, ‘Eqreb, Merîx, ‘Utarîd hwd. bikaraniye; helbestvanê me vê çaxî ne wekî helbestvanekê tu dibêjî wekî alimekê xuya dike. Piştî MC behsa eşqa xwe, sedemên êşên xwe û beramberê vê behsa hal û hereketê yara xwe dike. MC mitolojiya Îranê bigire heta stêrknasîyê û ‘ilmên Îslamê, ji wan feyde girtiye û kiriye helbesta xwe.

5.1.1.3.2.1. Nezîreya Şêx Evdîrehmanê Axtepî (ss. 19)

Fa’îlatun fa’îlatun fa’îlatun fa’îlat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Pur hezîn im, dûrîdest im, xurbetê dil kir kebab
Dûr û mehcûr im ji yarê nazik ê alîcenab

Berf û ba-pûkê tijî kir, dûr bû rahê alemê
Mam di darê xurbetê, dûr im ji dildarê şebab

Der xerîbê berf û barozê ‘ecaîb dil kewand
Dê çikim ya Rebb, medet dinya li min têk bû ‘ezab

Ji asîmanan berf dibarî, tête xwarê wek serrad
Agirê hicran û xurbet, min di dil bû îltîhab

5 Cumleyê alem di keyf û şahîyan de serbilind
Lê li ser min berf û ba ye, ah û kovan bêhîsab

Rê li min hatiye girtin, mam di nêv hindî çiya
Kes nema zanî bi halê min feqîrê dilxerab

Ez di jêrê Kerbelayê mam di rê da berf û selc
Nagihim yar û weten defter, ne qasid, ne kîtab

Nîn e teyrek ez verêkim hezretê yarê ‘ezîz
Xakiya bigrit ziyaret bînitin dîsa cewab

Fîrrefirra rîhê serser tê di gel wî berf û pûk
Sad ritil têtin bi hev ra rabûye mislê qubab

10 Qubbeyê alem li ser min tengî kir berfa sipî
Nabîtin der heqqê me îro duayek mustecab

Kes dua nakit ji bo min, mam di darê xurbetê
Têk cîhan bûz e, sipî nîn e reşayî wek xurab

Rehrew im ez rahê min dûr e xerîb im bê weten
Zêde berfê da li cergê min du sed tîr û nîşab

Dil hemil nakit firaqa dilbera nazik-beden
Lê çikim berfek ‘ecaîb kefte rê bûye hîcab

Qesda qelbê min ne berf e, lê ji destê firqetê
Berf û ba-pûkê dikim m’ena, ku şêrîn bit xîtab

15 “Ruhî”ya bes bêje van ş’erê şewat ê pur hezîn
Bo te digrîn dar û ber, deşt û çiya, ax û turab¹⁹²

Axtebî, li ser tenêti û jartiya xwe sekiniye. Bi tenê beytekê de behsa dûrbûna ji dîlbera xwe kiriye. Ji helbesteke dînî bêtir dişibe helbesteke ferdî. Lê ji aliyê zimên ve pir zelal, sivik û herikbar e.

5.1.1.3.2.2. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) (ss. 19-20)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Min Te’alellah digotî çon bi meş hat ew cenab
Kakûlê mişkîn li ser bedrê belav bû bû hicab

Sorgul û nêrgîz mi dî yaro we çavê ekhel e
Dur û le’le yane didan û lebê ew mahtab

Nûn û mîm e ez dibînim yane ebrû û dihan
Ew Şabê Yelda ye ya kakulê pur pîç û tab

Ew du sad in wan qerîne yek elîf bû fasile
Yane herdu çavşîrîn e ketye ortê enfê nab

5 Ew şepala pur cemala nazika sîmînbeden
Dîn û dil bir wê ji her kes ba daf û çeng û rebab

Yek peyale ji wê mudamê tu bike ihsan li me
Sofiyê nadan bila bêjit: Xebîs e ew şerab

Qîl û qal û ‘ilmê resmî min hebûn ekser ji ber
Lami’ê berqa evînê kir tulu’ ew bûn serab

Ew hebîba xwe melek tîrek li dil da kir birîn
Me enîn û ah û nalîn dil biket nabit ‘itab

¹⁹² Dîwana Rûhî Şêx Evdirehmanê Axtepî, Rênas Jiyan, Weşanxaneya Belkîyê, Stenbol 2013, r.28-29.

Der ezal her çi nivîsî her kesî qismet ew e
Hingî ra fetwa û teqwa hingî ra xemr û kebab

10 Ez di cebha wê dibînim ayeta Nûr el Hadî
Wê xeta me'na dixwînim her wekî katib katib

Nake lazim ku bibîne her kes ew xetta Xweda
Bûcehl çawan nedî nûra Muhemmedî sewab

'Îşq û zewq û mestî û rindî bi zor nabit bizan
Nayête coş dîz eger bin da nebîtin iltihab

Derê min ya Reb hezarkî qet nebin noqsan ji bin
Her kesê amîn biket mexfûr bit "yewm el'uqab"

Ez gunehkar û hezîn û bê kes û bê maye me
Kelbê dergah im tuyim rehmetê ez yek hubab

15 Min nema sebr û qerare eşkê xwûnîn têne xwar
Tu bike imdad û çare muflis im 'alem xerab

Ne't û wesfê te çi mumkin ez bikim şerh û beyan
Medhê te da ebkem im girte ji min sed mustetab

Şeyx Ebdulqadirê Sanî û himmet 'alî yî
Hadiyê şermende seyra bike ji feyza bê hisab¹⁹³

Ev helbest pir di bin bandora MC de maye. Kelimeyên wekî 'ukab, sewab, xerab, hicab, hisab hwd. ji helbesta model hatiye hildan. Mijar jî şêxê Hadî ye ew jî Şêx 'Ebdulqadirê Sanî ye. Taybetiyên helbestên tekyayan dide me. Bi vê aliyê ve ji helbesta model vediqete.

5.1.1.3.2.3. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Fertê işqa te çiqa daye dil û can iddtirab
Mulkê ten pamal û berbad kir ji bin de kir xirab

Xistiye der fikrê eql û kirye nerkis dîdeban
Cerg û mêlak pare pare kirye daye ruh ezab

Jan û êş da istixwan û sem'i guhdar e mudam
Wer bike teskîn evê bîm û şewatê ba şerab

¹⁹³ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 57-58.

Ka teberzed ez lebê le'li weya bid cami mey
Da nebit wêran ji binde ev dilê şeyda û şab

5 Durcê yaqûtî veke luluyê bunma ber feqîr
Xunçegul ku ez tebessum der xiyalek çun serab

Cawîdanî da bibim zinde ji dîna rûh û can
Wer çî rûh û dil dikêşin zulf û perçem ba gulab

Rêze elmasî ser eniya kevrî berraq û saf
Xweş telal û wê dikin ba boyê kafûr û gulab

Rûyî çun bedr û leb bî cade, ebrûyên keman
Kirne yexma çendî dil lê qenc şiyar bûye ji xwab

Têne zanîn bê şerabê, sirrê hubba dilkêşan?
Zahid û sofî mîsal in, tam ji bo kûs û hebab

10 Lazim e sirê di perdê da binasî zahida
Ku netîce da dizanî her kesek rengê xîtab

Ka bide saqî piyalê ma bi kutf û himmetê
Quwwet û qûtên ji bo can saz û şahid xemrinab

Mey ji destê şahidan Abî Heyat e bêguman
Ma ji bo me bit nesîb ender du gêtî bê hisab?

Abî îş û zindeganî kî divêtin noşî ke?
Cami rah e Abî Heywan mi nedye ender kitab

Wer demadem bid mudamî ku vekim dergahê raz
Qerqefa dildoz nexwe, dil nade qet berq û şîhab

15 Dil ji şewtê têtê nalînê dixwazîtin zîfal
Çî nezer de cewrê dilber nakitin ser me 'îtab

Teff û lehbê narê dil agir bera daye ufûq
Dilkulê ba coş û nal e, cerg û mêlak bûn kebab

Can dixwaze ku tefeddî kî tu dil teskînî be
Ba def û nay û suruûd û dilber û xemr û rubab

Bulbulê me der qefes enderxuroş e bû gelek
Der newa ye w ba terane nexme Newroz û şebab

Şekeramîz in kalam û cumleyê îmayê dar
Lew ji mehbûbê dixwazim şerbeta qend û xoşab

20 Min ev e ender heyatê daîmî qesd û hedef

Ku binoşim badeya hubbê heta biçme turab

Hesbiya pîrê muxan daye nişanê te terîq
Min yeqîn e ku ev e ender dukî ti ya sewab¹⁹⁴

Şêx Hesîb Axtepi di mezmûnan de ti guhertin çenekiriye. Êşên jiber yên aydê helbestvanên berê ne, dubare kiriye. Anegorî helbesta model lawaz e.

5.1.1.3.2.4. Nezîreya Hêşyar (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Kohê xem wer bû li min wenda kirim cewr û ezab
Dil bû çênî, pare pare ma li cergê sed kulab

Tercima halê me kurdan bête awaz û xezel
Ilmê derya wer bîbîne xwîn dibare afitab

Mifteya işqê werînim dergeyê mewzûn vebe
Xortê nûhatî bi xame da şiyar bin ji xewab

Aweyê şihran me danî pir bi inwan û edeb
Birca evîna me îro hilvedaye pir xitab

5 Ayê kurdan îro nîne hem li erd û ta sema
Lewre deng û gaziya me nayê şerhê sed kitab

Mem ji bo Zînê li zîndan sihtiye ten û giyan
Pîra Heyzebûn diyar be xêr xwa kî bê cewab

Perda şahî me rmûza ta ko azadî hebe
Îro pesnê xem rewa ye not qanûn û rebab

Ev riya qewmî ko dîr e, pir cefa ye hat û bat
Bi hezaran reng vedane wan bi xwînê bê hesab

Şam û sûrî bo me tal e, av vexwim wek henzel e
Ava heywên Dicle pak e, şekir û qend û gulab

10 Dêrazorê ta bi Qersê erdê bavê min heye
Dewsa avê xwîn rewan e, bîrc û seran tev xerab

Jar û pejmirde dinalin tev ko em pergende ne

¹⁹⁴ Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepi, Zeynelabidîn Zinar, Weşanxaneya Dozê, Stenbol 2009, r.34-36.

B'tenê Heşyar şîbhî mûman nav û ceger bûn kebab¹⁹⁵

Hêşyar bi tenê qalib û qafiyeya MC şuxilandiye. Lê naverok ji dûrê helbesta model e. Nêrînên xwe yî li ser kurd û kurdewariyê kiriye helbesta xwe. Vê çaxê jî ji edebîbûnê dûr ketiye bûye metneke hînger.

5.1.1.3.2.5. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Min di dil tèn û derin sed rewneq û nûr û şehab
Muhbetê Leylê kirim mecnûn û har û dilhebab

Dil li min pêt û lehîb e, ah ji ber husna hebîbe
'Îşq û şewqa min xerîb e, cerg û dil tev bûn kebab

Cerg û dil tev bûne agir, ah ji ber zulma te xadir
Dilbera b'hukmê xwe zafir, jê ra qet nînin cewab

Hukmeta emrê emîra, her dema bêt ser feqîra
Dê mutî' bin em ji wî ra, mûcibê nesa kitab

5 Mucibê nesa ku qatî', lazim e em bin ku tabî'
(Înne fî qelbiyye lami', min mesabîhî,i'l-lubab)

Dil ji lem'a bûye agir, ay'neyek j'nûrê xûya kir
Sûreyê "inna" û "nasir", (ca'e fî fethi's-sewab)

Her ji fetha zîkrê sadiq, ez li nezmê bûme natiq
Lu'lu'ên şêrîn û faiq, min jimartin bê hesab

Durr jimartin min bi kenzan, yar ku hat got min bi remzan
Nuqte nuqte wê bi xemzan, dil li min kir mahitab

Dil li min mahê exder, sed şu'a û şewq û cewher
Qafî ta qafan seranser, tev me dîtin bê hicab

10 Qafî ta qafan seranser, Qedriyê tîflê ji Heyder
Mislê sed camê Skender, wî sidît bê irtiyab

Qedriyê şîblê ji Heyder, hem ji nûra heq Pêxember
Dewr li qafan kir mukerrer, mislê çerxa afîtab¹⁹⁶

¹⁹⁵ Hêşyar, Kovara Hawarê, Hejmara 31ê, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012, r.530.

¹⁹⁶ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.Nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.42-43.

Ev helbesta dawî jî ji aliyê hunerê ve ze'îf e. Serwayên helbestê tu dibêjî bi zorê ketiye dawiya misreyan.

5.1.1.4. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “rast û çep”ê

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 Lew seher cewlan didit bayê sebayê rast û çep
Sosin û sunbul bi mestî bîn semayê rast û çep

Da ji mihraba du nûnan secde bit Eswed Hecer
Dil bi mîzan mahê new ebrû numayê rast û çep

Dil ji biska filfilîn bû fir dida xala siyah
Şehperê zulfa şepalê dali dayê rast û çep

‘Alemek wêranê zulfên te ji rengê ‘enberê
Çerx û perwazê didin carek li bayê rast û çep

5 Xencer û tîr û teber barîn şubih berq û burûsk
Misriyan lami’ ji elmasan didayê rast û çep

Teyrik û ‘iqd û şerab û netrik û berg û wereq
Her bi lerz û cezbe yîn yaqûtê tayê rast û çep

Bişkuwên benda girêbanê ji rengê kewkeban
Berq û tîrojên ji Xurşîdê vedayê rast û çep

Kewkeb û qewsê qezeh lu’luwê benda heyderî
Tên tewafa zulf û xalên dilrubayê rast û çep

Dil dixûnit zulf û xalan dêm û balayên ji nûr
Her bi qanûn mujdeya xeybê ji nayê rast û çep

10 Zengiyan cewşen vebestin pêşberê cûqa Hebeş
Daberistin yek bi yek çûn ber lîwayê rast û çep

Çinga çinga bişkovan awz û dengê zergowan
Sed melayik guh didin ber wê newayê rast û çep

Lew ji ‘işqa wê dinalin bazin û berg û wereq
Cezbeya dil min ji remza wan gihayê rast û çep

Zuhre û ‘iqda Sureyyayê di şerqê keşşifîn
Leyletulqedrê ji mexrib perde dayê rast û çep

Zuhre rengê Mah û Xurşîdê ji bala wê numa
Lew du kewkeb çûne vê ra îstîwayê rast û çep

15 Bête eywanê ji xelwê horiya qudsîsirişt
Sed hezaran horîqudsî tèn lîqayê rast û çep

Ma Melayî ez lebê le'l abê heywan bit nesîb
Qudsiyan ragirtiyin destê du'ayê rast û çep¹⁹⁷

MC di şanzdeh beytan de paşserwaya rast û çep di wateyên cuda de ji bo bedewbûna yara xwe bi hostatî bikaranîye. Mesela beyta pêşîn de sira bayê zulfên yarê rast û çep dihejîne, beyta duduya da herdu birihên yarê wekî hîva nû(hilal) rast û çep xuya dibin, beyta sisêyan de serê zilfa yar xefikeke rast û çep, beyta çaran de şûrên misrî rast û çep şewq vedidin hwd. Mezmûnên din jî bi serketî li ser vê rêçê didome.

5.1.1.4.1. Nezîreya Şêx Nûreddîn Birîfkanî (ss. 18-19)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + -

1 Rast û çep tîr dane canî rast û çep
Qews waş tozê kevanî rast û çep

Bê dil û însaf û zalim fitne xîz
Sîne 'xerbal kir nihanî rast û çep

Ez di xew da bûm me dî bê murwetan
Rête canê min nîşanî rast û çep

Tîr û rim dil ma di navê helqereng
Mîn bi ehwalê nezanî rast û çep

5 Erd e dil lew wê dibarit her li ser
Şubhê qetrê asîmanî rast û çep

Xem ji min nahilgirit lew hucetan
Lêk tekbîr tèn bihanî rast û çep

Lê me her dewran e şubhê kiljinê
Em li dewra baxebanî rast û çep

Vê cefayê her li nefsa xo dikit
Bes yekin bê şik ne sanî rast û çep

¹⁹⁷ Selman Dilovan, h.b. , r.41-42.

Ez birîndarê kevanê mal helak
Ev Zelîxayê zemanî rast û çep

10 Lê bila nûrî feda bit her tenê
Dîlberê bînim te Xanî rast û çep

Ehmedê Muxtar e dîlber Nûriya
Ka mirad û kamiranî rast û çep

Cergê etûnî te kir armancî tîr
Şubhetê Şêxê Yeman î rast û çep¹⁹⁸

Şêx Nûreddîn ji terîqeta Qadiriye ye. Lewma helbest xisûsiyeta tekyayê dide me. Ji yarê armanc, Cenabê Pêxember e. Paşserwaya rast û çep ne wekî helbesta model bi şibandinên orîjînal di cih de ye, bi tenê ji bo ahengê hatiye xebitandin.

5.1.1.4.2. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Îroke ceşê kafiran Rom da hisarî rast û çep
Hindî û Turkî û Hebeş hatin diyarî rast û çep

Turkêt ti mest û bêeman “ba” kêşe û tîr û keman
Êriş bire qesra cebîn xelqê Tetarî rast û çep

Bû zirmezirma zengûwan bû hurmehurma bişkûwan
Tîtî û nitrik qomçiyên hatin kinarî rast û çep

Meydan tijî bû ji ‘eskeran çavan bi kêrê keyberan
Carinan bi tîrê hawiran çûne hewarê rast û çep

5 Nesrîn ji xûna sorgulan sor bûn wekî bergê gulan
Çavan ji xûna qatilan tîr jê vexwarî rast û çep

Geh ser tiçû hewşa herîm geh hat diçû xala herîm
Car bûse û car tav li dêm ta bin guharî rast û çep

Perto tu zêde sahir î rû mu’min û dil kafir î
Ya her di xûnan mail î mekr û tirarî rast û çep¹⁹⁹

¹⁹⁸ Abdulreşîb Yûsuf, Şairên Klasik ên Kurd, Weşanên Jîna Nû, Sweden 1988, r.101-102.

¹⁹⁹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 120.

Her çiqas PBH pir di bin bandora MC de maye jî, ev helbest qasî helbesta model serketî ye. Teswîrên PBH pir zîndî ye, mirov xwe di qada şerekê de hîs dike.

5.1.1.5. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bit”ê

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 Ger ji wê horîsiriştê ‘işweyek îzhar-i bit
Dê bibit narê Xelîlillah û dogeh sar-i bit

Wer ji ber perdê yedê beyda bi mu’ciz bête der
Şems û kewkeb dê hilên ‘alem tejî enwar-i bit

Wer ji ‘eksa xemriyan qewsê qezeh dit yasemîn
Dê gul û reyhen bibarin têk têk gulzar-i bit

Şem’-i dê can dit ji şewkê bête ber şubhê nefes
Narit axir ger bi mûyek behsê zulfa yar-i bit

5 Silsila behsê ji xwîna dilber an zulfa biçîn
Dê xeta bit navê misk er nafe’ê tatar-i bit

Toqê gerden helqeyê zunnarê zulfa yarê min
Dê kilîta kelbê ‘işqê helqeya zunnar-i bit

‘Eqdê ihramê di ‘işqê da ko pîrê ‘işqê best
Dê çî xem ger xerqe rehnê xane’ê xemmar-i bit

Gezmeyek qewsê şevên ‘aşiq bi nîva dil kevit
Dê ji can destan bişût xasma kevan nûbar-i bit

Wer ji qewseyan bi mîzan bêne der cotek xedeng
Dê ceger bit pare pare sîne tar û mar-i bit

10 Xwîn ji mîlakê bi derba xencerê ger bête der
Bo şehîdê ‘işqê êdî dê ji kû hişyar-i bit

Dê ji wan le’lan şifayê dil bi qanûn telbe kit
Da îşaret xweş bikin herçî kesê bîmar-i bit

Bilbilê mecrûhê ‘işqê taqeta xaran nihin
Dê kulafa rîşê sîne bişkowek bêxar-i bit

Her dilê bazîsifet dê seydê teyxûnek we bê
Firr û perwaze humayî penceyê şûnqar-i bit

Yar-i dê hakim bitin qewlê reqîban guh nekit
Şahê mulkê dilberî dê fa'ilek muxtar-i bit

15 Teyrê dil bê tem'ekê nayête dest şehzadeyan
Quşçiyê şahîn di destê wî di bêazar-i bit

Bende'ê Baxwey bivêt dê meylê sîm û zer nekit
Da 'etaya padişahan bê hed û ijmar-i bit

Sar dibit dil ma bi sed cewr û cefayan zerreyek
'Işq-i teb'etnar e hingê dê biçit dijwar-i bit

Leşkerekê 'alem meger yekser te dijmin bin Mela
Xem bi mûyek nakişîn ger te dilber yar-i bit²⁰⁰

MC pêşiyê bi mubelexeyeke mezin behsa bedewbûna yara xwe dike û piştê dîsa di 'eynî formê de behsa xurtiya eşqa xwe dike. Di dawiya de dibêje heger hemû leşkerên dinyayê dijminê te bin netirse çimkî dilbera te piştgirê te ye. Herwiha ji bo dermanê bîrînan dike behsa kitêba bi navê El-Qanun ya Îbn-î Sîna dike.

5.1.1.5.1. Nezîreya Şêx Nûreddîn Birîfkanî

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun

(Fe'ilatun fe'ilatun fe'ilatun fe'ilatun)

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Te divê dil te bi rengê meh û xurşîdî celî bit
Her le jingarê sifir cewher û gewher 'emelî bit

Bi celîs mizyê kevn le xu pêçe xemûyî
Da ku 'xessalê tefekkur te bişotin ne belî bit

Nebilît ji te yek reng û nenas ji te resmê
Ins û weşet ji te ra waris û hem raz û welî bit

Sed pencah şewahid ku li bin cêbê kirasî
Te li herca bi 'eyan şahidna muhtemelî bit

5 Hefd qaz û qulingan be û kullê siyeh û xezelan
We le kohan çu ku bîn te miqamek cebelî bit

Tut ruhî ji kebabit ca li her kehf û h'efaran
Xo bi ser besta zira'î av ji 'uzran û gelî bit

²⁰⁰ Arif Zêrevan, Dîwan Melayê Cizîrî, Weşana Nefelê, Stockholm 2004(Çapa Dîjîtal), r. 55-56)

Xilweta dil ji te rengî nebitin 'eynî nifaqe
Ger te dil em hemî e'xyar û meberra û xelî bit

Text û hikmet we dibînîm di binê çah û li ser çel
Qismet jê bikirî sewme'e dê çah û çilî bit

Pîr û ustad çî hacet bi 'Elî Heyder hestin
Şev û rojan ji te ra pîrê xudawendî 'Eli bit

10 Meh û sal û şev û roj û dem û kat ez hemî 'emr
Me boran bi xisaret ta ve kengî hezelî bit

Wekû tiflan ji 'xurûrê bi dinê xafil in em
Rû siyah in ji Xude weqt e me şerm û xecelî bit

Xilweyek cilwe ji Nûrî me nedî safî bibit
Cilweya xilwe firan sîfe ji vî bedrê celî bit.²⁰¹

Di navbera nezîreya Şêx Nûreddîn û helbesta model de bi tenê teşe û qafiye hempar in. Şêx Nûreddîn di helbestê de şîretên olî û tesewwîfî dide xwendekaran. Herwiha termên wekî xilwe yên terîqeta Qediriye û Xelwetiye bikaraniye.

5.1.1.6. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “amet”ê

Mustefîlatun Mustefîlatun

Behra recezê - - + - - / - - + - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 ‘Er’erxerama bi qedd û qamet
Yek bûse da me bi sed qiyamet

Yek bûse bexşî ewwel bi ihsan
Axir li min kir curm û xeramet

Ji jeng û zerqê dil da bişotin
Cama sedef bîn rendo keramet

Ji herdu çeşmên te’y mest û xûnrêz
Nûra du çeşman kê dî selamet

5 Li derd û êşan peykan û nîşan
Me j’herdu çeşman kifş in ‘elamet

Ruswayê ‘işqê تنها ne ez bûm

²⁰¹ Abdulreqîb Yûsuf, h.b. , r. 99-100.

Kes dî zemanan hub bê melamet

Du secde ferz in filhal bibîn ber
Dema xuya bin ew qedd û qamet

Da ‘eybê rendan nekî bi badê
Nufûsu qewmin bîha tesamet

Mela li ‘umrê bêfeyde borî
Kêşa bi zor an qehr û nedamet²⁰²

MC di vê xezelê de behsa zordariya yarê kiriye. Heta tu maçek ji hildidî sed qiyamet radibin. Heta ew maç jî piştê dibe gunehêk û dikeve hustiyê evîndaran. Bi kurtî di warê eşqê de tu selamet tune ye. Dawî jî nedamet e yanî poşmanî ye.

5.1.1.6.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mustefîlatun Mustefîlatun

Behra recezê - - + - - / - - + - -

1 Hatim ji ‘îşqê bikim riwayet
Gelek mi kêşa herfa şikayet

Derdê mi dîtî ji vînê çavan
“Billah”neşêm bikim hikayet

Wa’iz mebêje bîhûde we’zan
Bi we’z û qewlan nabit hidayet

Ah im eser kir ti singê xara
Ti qelbê dilber nekî sirayet

5 Xelqa îlahî tebdîl nabit
“Mînel bîdayetî îlennîhayet”

Bi cewr û zulmê razî me cana
Ger dê nebitin rûyê ‘îneyet

Cana te Perto mekir bijarî
Lewra wî nînin “wellah” cinayet²⁰³

²⁰² Selman Dilovan, h.b. , r.57.

²⁰³ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 132.

Perto jî di nezîreya xwe de li pey rêça MC çûye. Ji belayê yarê çî hatiye serî wî yek bi yek anîye zimên. Zimanê Perto, asan e; beyî ku li ser mijarê serê xwe biêşîne, rasterast gilî û gazincên xwe kiriye helbestê.

5.1.1.7. Helbesta model ya Melayê Cizîrî bi paşserwaya “‘ebes”ê

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilun

Behra Remelê - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 ‘Umrê zayi’ bû me bê dilber ‘ebes
Wey tevê ‘umrê me borî ber ‘ebes

Dil emanet da bi naehlan nedî
Lê bi naehlan me da gewher ‘ebes

Da di seyra ‘îşqê bê dilber neçî
Lê dibit seyra te dilber ‘ebes

Pir di pê weslê me se’y û cehde da
Cehde û se’ya me hatin der ‘ebes

5 Ah,i wê kuştim bi derba xencerê
Ma di mêlakê diret xencer ‘ebes

Dil ji derba kaşuyan bû parepar
Goy di meydanê dibit sed ker ‘ebes

Mehdera vî suxteyî îro bikin
Ez dibêjim nabit ev mehder ‘ebes

Kifş e m’ena kê li lewhê sîmî dî
Nuqtayê misk û xetê ‘enber ‘ebes

Da Mela hişyar-i bî lê pir kesan
Sîne pir lédane seng û ber ‘ebes²⁰⁴

Peyva ‘ebes tê wateya “bêfeyde”yê. Di vê xezelê de MC dibêje ‘emrê me derbas bû bi tiştên vala. Divê em dilê xwe nedin kesê ku ne layiqê vê ne, divê bê yar jî nekevî rêya evînê ji ber ku çûna bêyar ‘ebes e. Peyva “yar”bi ihtîmaleke mezin murşîdê kamîl yanî rêberê terîqetê ye.²⁰⁵

²⁰⁴ Emîn Narozi , Dîwan Melayê Cizîrî, Weş. Avestayê, Stenbol 2012, r. 68-69

²⁰⁵ Mela Ebdusselamê Cizîrî, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Wer. Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018, r.207

5.1.1.7. 1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Were lutfê tu Şîrîna weqtê Ferhad çû 'ebes
Weqtê çakir bê edîbî haziqê ustad çû 'ebes

Heyrî mane ji tedbîran nizanin dê çi ken
Karê ma bê ustubar asas û bunyad çû 'ebes

Ah û hesret were Hezret da heyatek dî bikeyn
Rûh di herba leşkeran bêfeyd û imdad çû 'ebes

Rizqê ma cûz xeybetê der îz zeman hasil neşûd
Umrê ma der weqtê bê Hezret û ewlad çû 'ebes

5 Mededî ya Reb tu teysîr key ji ma ra an mezar
Lezzetê dunya bi aware zi ehfad çû 'ebes

Ev çi hal e wer dilo me bibêje dê çi key
'Eysê qurbet kî me ra bûd û îb'ad çû 'ebes

Çi heyat e çi welat e di dinê da me ku dîn
Ew heyata me ku dî der destê emcad çû 'ebes

Ev çi mal e ev çi mulk e were ey ehmeq-mezac
Mulkî der destê tu bî qutbê ewtad çû 'ebes

Çi beqa e çi sena e ev çi cah e te divê
Zahira cahî tu bê salarê 'ubbat çû 'ebes²⁰⁶

Di helbesta MZT de navê yar yanî şêxê terîqetê diyar e: Şêx Zîyaeddîn. Ev helbest xisûsiyeta helbesta tekyayê dide me, ji vê aliyê ve jî ji helbesta model vediqete.

5.1.1.8. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşerwaya "hudûs"ê

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Tu sehergeh bi temaşa were bazarê hudûs
Lê te bêfayide azarê nedit xarê hudûs

²⁰⁶ Amd. Mela Abdurrahman Biçici, Dîwan, Mela Zahir Tendûrekî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2007, r.59.

Da ji dil xunçebelek nazik û ter dane bijêrî
Bi tebessum bi te ra bête ji gulzarê hudûs

Sed girih min di dil in lew ku çep û rast-i dikir
Şahê husnê qidemê zulfê girihdarê hudûs

Bil ji sultanê qidem min bi tu îqrar-i nehin
Ger li kaba me nihen metqeb û bizmarê hudûs

5 Dil di deryayê qidem qaf e bi sabit qedemî
Gerçî daîm li serê ferqe me mînşai hudûs

Belku dîwar-i bi guh bin bi Xwedê kî bi Xwedê
Bi tu rengî nekirî eşkere esrarê hudûs

Lem'eyek ger ji kinarê qidemê pertewê dit
Dê ji ber wê se'etê mehw-i bin enwarê hudûs

Wê bi sed pencereyan daye şî'a'a qidemê
Gunbedê 'îşqê li ser kursiyê dewwarê hudûs

Tu hudûsê weh mebîn qenc-i nezer dê carekê
Li esasê qidemê daniye dîwarê hudûs

10 Here eslê xwe tertîbê qiyasê jê ke
Ger nizanî çî ye yekcarî berê darê hudûs

Ateşê 'îşqê wucûdê hel dikit şubhetê zêr
Heye mumkun nefirit zîbeqê ferrarê hudûs

Ellah Ellah ku di 'umrê xwe tu carek nebihî
Çî seda tête ji vê gunbedê dewwarê hudûs

Hal û musteqbel û mazî di xwe da têk-i yek in
Subhê mewcûd e bi eynê xwe di êvarê hudûs

Rast û çep gav û se'et her li me ew datînit
Zulfekarê qidemê Heyderê kerrarê hudûs

15 Rast û evraz û nişûvî me biwarin yek û yek
Lê tîne wê li me bû daîre berwarê hudûs

Dê li qelbê me çî dit lamî'eya îslamê
Ku li canê xwe me xef bestiye zunnarê hudûs

Reng û jengê hedesê neqşê hudûsê me di dil
Bide ber rendeşê 'îşqê ew e qessarê hudûs

Can li ser dest-i nihayî di riya cananê da

Rûh-i sef sef ku vewestane di bazarê hudûs

Dê ji xeflet biretin saya zewalê ey dil
Rûnenî da tu emanet li seha darê hudûs

20 Tu ji fêslê here eslê ku di vê derê xerab
Da nebî merkebê cehlê tu bin barê hudûs

Da nîgarê xwe bi sed rengî bibînî îro
Were carek bike seyrê tu di etwarê hudûs

Tu bi halê me dizanî çî ye herlehze mela
Me di dil têt û diret xencerê xeddarê hudûs²⁰⁷

Wateya hudûsê ew e: “Hebûna tiştêkî piştî ku berê nebû, yanî hebûn piştî nebûnê. Mebest jê dinyaye.”²⁰⁸ MC dibêje, divê em ji vê dinyayê nexapin, li pêşiya me axret heye. Ji beyta sisêyan jî em fêm dikin ku dîsa Mela behsa Wehdetul Wucûdê dike. Di beyta heftan jî li ser tecellaya Xwedê sekiniye. Ev xezel bi naveroka xwe xezeleke tesewwîfî ye.

5.1.1.8.1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Were bazar ke tu ruhan bibe asarê hudûs
Zarîxaran ez nedîrem lew bi azarê hudûs

Lew dinê teng e tijî ye ji derd û daman bira
Ber hezer bad zi ferîbeş mislê bêdarê hudûs

Zadegan çîperwered înek bi firr û işwe- war
Mikuşed ferdayê rûz bê rehm û xeddarê hudûs

Bi Xudê key mebe xafil bi xudê key bi Xudê
Xeyleten da nekujet ne wefadarê hudûs

5 Xadimê dêrînê xud ra dê bi sed cewr û cefa
Der helaket mîkeşed bê şufq û mekkarê hudûs

Were cana tu me hişyar ke ji neş’a sekretê
Da ji xeflet ve nekîred ma ra xerrarê hudûs

Rengî rengî eleman Zahir dikit der bedenê

²⁰⁷ Emîn Narozi, Dîwan Melayê Cizîrî, Weş. Avestayê, Stenbol 2012, r. 72-74.

²⁰⁸ Mela Ebdusselamê Cizîrî, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Wer. Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018, r. 218

Hêj nedêrin qet'ê qelban ra ji şerrarê hudûs

Lew Zîyaeddîn dilêr bû pehlewaneke namîdar
Kefte nêv herbê esîr kir wî qumandarê hudûs

Çûn temam bû weqtê wî xwestî bi nik xwe padîşah
Bexşî kir xelqe û îhsan lew bû namdarê hudûs

10 Mane bê ser der hurûban mislê robah der mesaf
Ser nedêrin ba pulungê ceng û kerrarê hudûs

Ey Zuweyhir dest bide mizraq û semsamê sureyc
Da bi peykaran nedî puşt nebî ferrarê hudûs²⁰⁹

Bandora helbesta model pir diyar e. Bo mînak misraya MZT “Bi Xudê key mebe xafil bi xudê key bi Xudê” wekî misraya MC “Belku dîwar-i bi guh bin bi Xwedê kî bi Xwedê” ye. Xezela MZT helbesteke tekyayê ye, hemû xezela xwe li ser wesfên Şêx Zîyaeddîn û terîqa neqşîbendiyê honandiye.

5.1.1.9. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ac”ê

Bi vî awayî du xezel hene.

5.1.1.9.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ac”ê ya yekê

Mufte'ilun mufte'ilun fa'ilun

Behra seriyê - + + - / - + + - / - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Dil ji 'ilacê ku biderket mîzac

Dê ji lebê noşî 'eta bit 'îlac

Ayîneê camê cehanbînê Cem

Badeê le'lî ne di cama zucac

Ji avê heyatê bi me da şerbetek

Zinde kirîn ma ji 'edû ra neşac

Bendî kirim ger çi şubih fili bûm

Sîmîberê sa'id û bazû ji 'ac

5 Exterê îqbal û mehê burcê bext

²⁰⁹ Amd. Mela Abdurrahman Biçici, Dîwan, Mela Zahirê Tendûrekî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2007, r. 65-67.

Mihrê sipihrê kemer û text û tac

Kûsê ku hingaftî bi şahî li text
Padişehan neqdê rewan dan xerac

Xusrewê Şîrînê li derbendê husn
Sîmîberan lazim e lê mehr û bac

Sikkeê şî'ra me bi navê te hat
Lew bi 'iyarê di cehan de rewac

Abê rewan min diye şî'ra Mela
Yunkiru li'l-mai li sûi'l-mizac²¹⁰

MC di beyta ewil de dibêje dermana dilê min lêvên hingivîn e, ji bilî vê tu derman tune ye. Piştê bi mezmûnên hempar ya edebiyata klasîkê wekî ayîneya Cem, 'ac, avê heyatê, padişeh, exter, Xusrewê Şîrînê xezela xwe radipêçe. Mijara her du beytên di dawîya xezelê de ne, pesindariya MC ye. Ewil helbestên xwe dişibîne sîkeyeke rewacdîtî û piştê jî dibêje helbestên min mîna abê rewanê ne, herkes qebl kiriye.

5.1.1.9.1.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Xeyrî tiryaka wisalê naketin derdî 'ilac
Lew ji jehra furqatê min munherif bûye mizac

Muflis im mayim xerîdarê yek im yek nazê yar
Can û dil îrane bazarê welê nakit rewac

Mestî û bengîniya çavan eceb heyran kirim
Dê ko bit sermestekê bê badeya cama zucac?

Gerdena beyza me dî Mûsa kirî şem'a bi roj
Meşriq û mexrib bi gerden wê ji bo têtin xerac

5 Padişahê mesnedê xûbî û şahê tac û text
Sed mubarek bin li te ew mesned û text û tac

Ey xiyala gerden û rû bînagûş û cebîn
Wê ti nîva zulmeta dil şu'le teşbîhî sirac

Nûra ehdaqa du çavan behceta qelbê min e

²¹⁰ Selman Dilovan, h.b. , r.68.

Nê bi te Perto dikit fexro mubahat îbtihac²¹¹

PBH hema hema hemû kelfimeyên di helbesta model de bûye serwa bikaraniye. Tu dibêjî PBH dîwana MC daniye pêşiya xwe û anegorî vê dîwaneke nû nivîsîye. Ev nezîre ne di asta helbesta model de ye, ruh û kêşa MC zêdetir tê hîskirin.

5.1.1.9.1.2. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî (ss. 19-20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Şehriyarane hebîban keyfî da nû hat xerac
Mecliû ew bezm û zewq û sor li derdim bû 'ilac

Ser samane her meşîm û ta gihîştîm helqeyê
Ten bi reqşê hat û can ba cezbeyê kir imtizac

Camekê der bezmê dilsazî binoşîm bê guzaf
Neadime ba sed hezaran koşîk û ewreng û tac

Mulkê dunyayê we ma fiha dihêje bê guman
Cami raha ku bide ew destê beydayê çu 'ac?

5 Çeşnê şahane ku min dî ketme behra dehşetê
Çun şebê deycûrî der yûlaxê bê nûr û sirac

Bê xûd û muxma 'eleyhi mame ez şewqê sede
Lê bi cama bezmê rabû perdeya an leyli dac

Peyki jê anî peyam û pur eba ferh û surûr
Lerzeyê girte dil û derhali jê rabû 'ecac

Camekê bîne ku da bigrin qerarê can û ten
Çun şikest, bû pare pare, sax dibêtin ma zucac?

Perdeyê rake munewwr ke tamamê 'alemê
Ku min û çehr û hezar Cimşîd bidin ez işqi bac

10 Mestê wê bada şedîda kuhne ya saf ke dilim
Go: Enel Heq, der wucûdê bêje her mislê Helac

Turre û muhra te ye ser van diravên wek peşîr
Gotinê Hesbî di alem de ji lew digrin rewac.²¹²

²¹¹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.137.

²¹² Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepî, Zeynelabîdîn Zinar, Stenbol 2009, r.49-50.

Di beyta dawî de ŞHA wekî MC bi ‘eynî kelîmeyan metha xwe dike. ŞHA li dewsa cîhanê peyva alemê, li dewsa peyva şîrê peyva gotinê, bikaraniye. Dest nedaye peyva rewacê. Bi vî awayî bandora MC pir eşkere ye. ŞHA jî di sedsala 20an de wekî helbestvanên klasîk ên din ji wan mezmûnan re listiye, ev edebiyat dubare kiriye.

5.1.1.9.1.3. Nezîreya Hêşyar (ss. 20)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Destpêka ilmê evînê pir bi me xweş bû mîzac
Behr û movik yek bi yek qelbê me de girtî rewac

Lewra dil perwaz nede ahên û fixan nayê der
Seyra işqê bê cefa dil nayê perhîz û mewac

Ger nebî naxweş û bêzar şîn û girî çênebe
Bijîşk nayê diyarî da bibexşîne ilac

Lew bizane işq û aşiq her li dînya serwer e
Şerbeta pirsane peyda ew dike cama zecac

5 Evîna paqij û hêja çêdibe werê nejad
Yektiya qewman dijîne kev li siltan text û tac

Çeng û tenbûr tev dinale dengê sazê zîz û jar
Şêx û seyda ma çi zanin lezeta işqê amac

Ger bixwînin , wer bibînin pend û nishê aşiqan
Leşkerê cengê siwar bûn , da ji Tûran bêne bac

Hiş û zanîn çêdike top û teyare nev û deng
Leşkerê mêrxas ê camêr tîne xûgî sed xerac

Em li ser keştê siwar in derya bextê me rewan
Dê li lîmanê gihin Hişyaro zo ke tê ecac²¹³

Di vê helbestê de li ser helbestên klasîkê rexneyeke mîzahî xwe dide der. Li gorî Hêşyar dewr dewra yekîtiya milletan e, dewra hiş û zanînê ye û divê em zû bikin da ku dijmin bi top û teyarê xwe ji me bac nestîne. Ji ber vê yekê, ji aliyê naverokê ve ti eleqeya vî bi helbesta model re tune ye. Bi tenê teşe û serwa hempar in.

²¹³ Hêşyar, Kovara Hawarê, Hêjmara 32an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012, r.542.

5.1.1.9.2. Helbesta model ya Melayê Cizîrî bi serwaya “ac”ê ya duduyan

Mustefîlun mustefîlun mustefîlun mustefîlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Dîsa ji nû bêhal e dil
Saqî werîn cama zucac
Muştqaqê xemra al e dil
Lê xweş-i anîbit mizac

Saqî ko dêm mehweş bitin
Kagul ji şêva reş bitin
Qerqef bila ateş bitin
Em dê bi wê dil kîn ‘ilac

Da em bi wê dil hey bikîn
Pê sîne dax û key bikîn
Sed menzilan pê tey bikîn
Ew dê di seyrê kit rewac

Bê nûr û narê muhbetê
Bê neqş û sun’ê qudretê
Naçîn meqamê wesletê
Nûrun lena we-l-leylu dac

5 Ev narê sîqala dil e
Da’im li wê qala dil e
Newroz û sersala dil e
Weqtê hilêtin ew sirac

Hetta bi nûra badeyê
Rengîn nekî seccadeyê
Dûr î ji wê şehzadeyê
Durdaneya gerden ji ‘ac

Durdaneya gerden bilor
Reyhan ji ser werdên di Cor
Hey hey bi mestî têne dor
Xala li nik ferqê bi tac

Mihra te pir ebter kirîn
Xalan ji ber biskan derîn
Zulfa muselsel ‘enberîn
Çîn çîn ji Çînê tete bac

Tenha ne Kurdistan didin
Şîraz û Yeng û Wan didin
Her yek li ser çehvan didin

Ji Espehan têtin xerac

10 Çehvên belek qewsên helek
Çerx û felek xalib melek
Fî hubbiha ‘umrî delek
We-l-hubbu yecrî fi ‘ucac

Şahid hezar reng xemmilîn
Reqs û sema pê kemmilîn
Îro Mela em sed di î
Saqî werîn cama zucac²¹⁴

Ev helbest xezeleke musammet e. Peyvên saqî, mey, bade, qedeh, cam di wateya tesewwifê de ne. Saqî yanî pîr, di qedehê de eşqa îlahî dide ‘aşiqan. Yar ewqas bedew e ku ji Kurdistanê bigre heta Çînê ji herkesî bac distîne.

5.1.1.9.2.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Ji remza dilbera hûrî
Girêdabû li ser sertac
Wekî jêrê şefeq morî
Wê gerden bû ji ‘ezmê ‘ac

Dibûm cûssê serê bê pa
Tebîb ku bèn ji Ewropa
Dawî nakit di gelo dil pa
Nebit gelo cameyek zucac

Bi camê tim dibit saxlem
Ji batin ew diçit elem
Mekêşan pur derd û kul xem
“Îzelleylî” dibit ewdac

Çi xweş ruya bi wehdanê
Rim û tîr û berek danê
Me can daye bi efxanê
Me xwîna dil “ceretilemwac”

5 Dibûm sail li asitan
Dibin dîlkûl li ser burcan
Me rûh da kewkeb û mircan
Bi reng hûrî libs dîbac

²¹⁴ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneyê Nefelê, Stockholm 2004, r.75-76

Nezerê tu ne hêja me
Belê îro ‘elîl ma me
Dahî derman li te da me
Nezîr ketiye li nav emwac²¹⁵

Misreyên Dahî jî li ser mey û camê ne. Di rastiyê de eşqa Xwedê dê aşiqan bibe wehdeniyyetê. Hemû armanc û nîyet ew e. Di helbesta model de ev rastî, bi remz û mezmûnan hatiye weşartin. Dermanê vê derdê jî li cem ti tebîban tune ye. Wekî Fuzûlî em bibêjin derman bixwe di nav derdê de ye. Dahî jî di nezîreya xwe de nêzikî van fikran e.

5.1.1.10. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “rûh”ê

Fa’îlatun Fa’îlatun Fa’îlatun Fa’îlat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Heyf di qeyda xak û gil bit ‘arifê çalakê rûh
Dê mucerred bit ko pertew dit ji new ew pakirûh

Qeyd-i xak û gil nebit da bêhicab û perde bî
Mislê bedrê carinan têxit xusûfê xak-i rûh

Şem’-i ser nûr nadirit ger ew nekit perhîza dil
Zewqa cama ‘işqê nakit ger nekit imsak-i rûh

Dil bi tayek nêrgizan de, nazikek terwende de
Gul dikin teşbîhê xaran her xes û xaşak-i rûh

5 Cama ‘işqê pakê rûhanî tuhûra batin e
Ê nenoşî her we ma hetta ebed napak-i rûh

Hey’eta keyf û kemê bêkeyf e keyfa ‘arif e
Dê bimînit ger nebit naçar-i bê tiryak-i rûh

Dê bi gulzara cemala sebzîpûşan wê çî kit
Ê di mihrê da nebit dil pare pare çak-i rûh

Ber ji can derrayek rewşenter û wala divêt
Sûretê husna muqeddes da bikit idrak-i rûh

Ger xeberdar î ji sirra “kuntu kenzen” guh bidêr
Da bi sed torê beyan kit me’neyê “lewlaki” rûh

²¹⁵ Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Dahî, Mela Nezîrê Bedewî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.40-41.

10 Lami'ê sirra tecellê ser li Torê dil didit
Debt-i nakit wê mecalê sed hezar eflak-i rûh

Herdû îlanên te dî min toqa gerden kir medam
Da mi her bêtin tebessum wek gula dehhak-i rûh

Cewherê husnê eda tenha dibit meqbûl-i teb'
Ger ne seyqel dît bi nûra 'îşqê wek hekkak-i rûh

Dê bi vê endaz û terzê key dibit sihrê helal
Ger ne balateb'-i bit wek pehlewan çalak-i rûh

Dil bi rim aviht û wî lê bar-i kir qewsê şevîn
Dê bidit her gezmeyan bêsûc-i ew seffak-i rûh

15 Şehsiwar îro kemend avêhtine qelbê Melê
Bend-i nakit xeyr-i firtaka te sed fitrak-i rûh²¹⁶

Îskender Pala peyva rûh wiha dide nasîn: “Tiştê bi xwe re zîndîbûnê tîne. Nevenda hest û azweriyan e. Ruhên meyla wî li ser nebaşiyê hebe pê re nefis dibêjin. Rûhên însanan namirin. Bi navê cemaadî, nebatî, heywanî û insanî çar cure rûh hene. Rûhê kullî, çavkaniya hemû rûhan e. Rûhê insanî re nefisê natika jî tê gotin. Pêşiyê hemû rûhên heyînan hatiye afirandin piştîre dinya hatiye çêkirin.”²¹⁷ Ev kelîme bi peyvên bezm-i elest û Kalû Bela jî eleqedar e. Ji ber ku Xwedê piştî hemû rûhên heyînan afirand û pirsî “Ez ne Rebbê we me?” Hemû rûhan jî gotine Kalû Bela yanî “Erê em şahîd in tu Rebbê me yî.” Li gorî MC divê ‘arif ji hemû têkiliyên bi dunyayê re û xeyrî Xwedê re qut be da ku wî ruhê pak ê tahir ronî bike.²¹⁸ Ev jî bi meya evîne dibe.

5.1.1.10.1. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Ger tu bî nûrê izafî cewherê me'nayê rûh
Hîret û 'icz û serencam qet dibî der rûhê rûh

Nuktedanê sûretê Rehman yeqîn ehlê dil e
Rengê wehdet inkişafê cilweyê mir'atê rûh

Feyza abê cilweyê nûrê tecela ger nebî

²¹⁶ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneya Nefelê, Stockholm 2004, r.79-80.

²¹⁷ Îskender Pala, Ansiklopedîk Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r.452.

²¹⁸ Mela Ebdusselamê Cizîrî, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Amd. Tehsîn İbrahim Doskî, wer. Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018, r. 252.

Ma dibî xalis bi avê gewherê balayê rûh

Hey'eta 'alem heqîqet xelq û eflak û şumûs
Muttehid bû ew bi emrê kaf û nûn me'nayê rûh

5 Guftûgoyên feylesofan qet nekî der zîb û goş
Ma dizanî kes bi 'eqlî keyf û kan esrarê rûh

Zawq û rûh û can didit şe'ra te ey Seyid Hezîn
Her hebit der teb'ê der meyxaneyê me'wayê rûh²¹⁹

Seyid Qedrî ji sureya 'Alî Îmran ayeta 59an re telmîhekê dike: *bi emrê kaf û nûn*. Yanî qun/bûn. Xwedê gotiye bibe, ew jî bûye. Ehlê dil zane ku ruhê ruhan Rehman e, ew di her tiştî de tecella kiriye. Sedemên heyînê ew e. Nezîreya Seyid Qedrî di ronahiya fikrên MC de ev rastiyên tesewwifê dubare kiriye.

5.1.1.11. Helbesta model ya Melayê Cizîrî bi paşserwaya “çerx”ê

Mustef' ilun Mustef' ilun Mustef' ilun Mustef' ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 Ahê ji derd-i dil dikit
Herçî nedî azarê çerx
Derbê li nêva dil didit
Lami'sifet nûbarê çerx

Tên sîneyan peykan nihîn
Amanca wan tîran em în
Dama belayê der kemîn
Her guşê dor madarê çerx

Bîra xwe tînin xenceyan
'Aşiq di nêv işkenceyan
Tavête dil ber penceyan
Herdem ji nû şunqarê çerx

Kû van letîfan gul'izar
Şona gulan restîne xar
Lew tîn bilbil ah û zar
Nêva cihê gulzarê çerx

5 Sed baziyan ev huqqebaz

²¹⁹ Amd. M.Nesim Doru, Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2016, r.183.

Tînit bi hîle kar-i saz
Geh geh ko naz e geh niyaz
Sehhar û pir mekharê çerx

Herçî bixwînit suhbetê
Axir di cama şerbetê
Zehra helahil dê detê
Da dil nedin azarê çerx

Ev erreya jehrîdîdan
Min jê di dil danin sinan
Ma l'behrê ferqê duşmenan
Bêt û bîret minşarê çerx

Dijmin ji can talan bitin
Ew xwe hero nalan bitin
Mîlak û dil kalan bitin
Lê bêt û ret xeddarê çerx

D'ev kuhnexanê mislê deyr
Çendîn kewakib têne seyr
Peykan di davê şubhê teyr
Her jê dibarin narê çerx

10 Şemsê bi şemsê cam bi cam
Hetta dikin dewrê tamam
Ateş dirêjit her medam
Ev gunbeda dewwarê çerx

Agir di ab û gil dîkî
Qelban ji qelban hildîkî
Metqeb di can û dil dîkî
Da'im evistin karê çerx

Çendî ko xoban bîn rezîm
Min jê di dil da nin gezîm
Amanca wan remzan ez îm
Ser'eskerê seyyarê çerx

Min pîr şevan hetta seher
Danîne rê sem' û beşer
Ew mahîrû ma bête der
Ta bême newbetdarê çerx

Kes dî li lewhê sîne qet
Neqşek vehatî bêxelet
Herdem ji nû yek tazexet
Tavête der pergarê çerx

15 Ma j'hesreta şîrînleban

Xew têtê çehvan qet şeban
Firyad-i der ber kewkeban
Pirsê bike j' bîdarê çerx

Van rehrewên himmetbelend
Berdane meydanê semend
Sergeşte yîn hetta bi çend
Ev rekbê meş' eldarê çerx

Gavek ji dengê zengilan
Êmin çi rûnîn menzilan
Hey hey dibînin mehmilan
Firyad e her qentarê çerx

Pir min ji vê çerxê Mela
Kêşane afat û bela
Ebleh dibînim wî hela
Herçî ji dil bit yarê²²⁰

Ev qesîdeyeke musammat e. Çerx tê me'neya felek û gerdûnê. Edebiyatê de bipiranî ji bo gilî û gazincên helbestvanan hatiye bikaranîn. MC jî gaznê xwe li felekê dike. Felek, mîna birûskekê derbe li nêviyê dil dide, di her quncikên felekê de tor û bela hene, sedemê îşkence û êşan e, li şûna gulan strî çandiye, ew derewker û xapînok e divê mirov xwe nesiperîne, wekî minşar yanî birrekê ye, diranjahr e, felekê mala her kesê wêran kiriye kesek jê nefilitîye hwd. Di dawiya helbestê de jî li 'aşiqan hişyar dike da ku jê nexapin ji ber ku felek bêwefa ye.

5.1.1.11.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mustef' ilun Mustef' ilun Mustef' ilun Mustef' ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Sed dad û sed feryadê min
Îro ji vê mekkare çerx
Ew hîlesaza pîrezen
Ew makirê sehmare çerx

Her çî ku rû det pilekî
Ji şeh bikev ew mîlekî
Axir bi derba sîlekî
Dê bêxitin aware çerx

Carek binêre alemê
Kî ma nekeftî matemê
Cin û melek ya Ademî?

²²⁰ Melayê Cizirî, Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneya Nefelê, Stockholm 2004, r.83-85.

Her yek bi yek kirdarê çerx

Kes nîne jê nalan nebû
Ya mal reben talan nebû
Ya girtiyê xalan nebû
Her çî demek bû bare çerx

5 Sultan û paşa û wezîr
Axa û şah û xan û mîr
Kî ma nebû jar û esîr
Encamê vê xeddare çerx

Ew sahibêt qesra bilind
Ew pehlewânê ba kemend
Ew şehsiwaranê lewend
Kuştin hemî cezzare çerx

Şewqa te ya sihr afirîn
Dîsa ji nû wê em birîn
Perto bi vî qelbê birîn
Wê daye ber minşarê çerx²²¹

Perto Begê Hekkarî jî gilî û gazincên xwe kiriye. Ji destê felekê ti kesek ne padîshahek ne axayek ne jarek filitiye. Derbên felekê bûye sedema feryad û figanan. Li gorî helbesta model nezîreya Perto Begê Hekkarî lawaz maye. Tu dibêjî têgeh û mezmûnên Melayê Cizîrî hatiye sade kirin. Giraniya tesewwifê jî nemaye.

5.1.1.11.2. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî(Dahî) (ss. 20)

Mustefîlun Mustefîlun Mustefîlun Mustefîlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Min di dil kul pir hene
Daim di dil reşmar çerx
Kom û bendê dijmine
Berdane dil azarê çerx

Dilbera dêmê bi nûr
Hûrî û perî ew têne dûr
Têne semayê bê qusûr
Govend kirin êvar çerx

Êvarê govend wa kirîn
Çîçek li ser zulfa kirîn
Çeşmê siyah mekhûl kirin

²²¹ Dîwan Perto Begê Hekkarî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2011, 140-141.

Hatin sema xubar çerx

Selwa li min ronî kir
'Aşiq jî lew bê hiş dikir
Kember li ber jêr ab dikir
Çeng û neyê şe'e'ar çerx

5 Van çerx û bayê dilberan
Xistin di dil sêsed sinan
Mîn her ji ber kiriye eman
Hatin bi ber neyyar çerx

Têne timaşeyê gelek
Zulfê siyah çavên belek
Dora semayê bûn xelek
Da em bibin guhdar çerx

Helqe dibûn zîr û zeber
Eslan li ser mil dane der
Meşha li ber Eswed hecer
Daim didin dildarê çerx

Eswed hecer min qible ye
Nabit qebûl bê 'umre ye
Dermanê dil wesla te ye
Bes tu bidê yek car çerx

Dahî dibêjit ya delal
Bême tewafa zulf û xal
Mîn xeyrî wa nîne mecal
'Işqa nezîr Xeddar çerx²²²

Ziman û şêwaza Dahî sivik û herikbar e. Fikr û raman ji MC, terz û honandin jî ji FT hildaye. Di vê warê de nezîreyeke serketî ye.

5.1.1.12. Helbestên model a Melayê Cizirî bi serwaya "ed"ê

Bi vî awayî du helbest hene.

5.1.1.12.1. Helbesta model a Melayê Cizirî bi serwaya "ed"ê ya yekê

Mustefîlun Mustefîlun Mustefîlun Mustefîlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

²²² Dîwana Dahî, Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.44-45.

Teşeya nezmê: Xezel

1 Neyşekera gerden ji ‘ac dîsa ji reştûzên Semed
Qewsên li bala ferq û tac keyber reşandin bê ‘eded

Keyber reşandin bê hesab misrî ku dan sîqal û tab
Sed Rustem û Efresiyab kuştin li wan ker kir cesed

Sed padişeh û xusruwan can dan ji ‘işqê we rewan
Nisrîn û lebsê erxewan min dîn li bejna serwîqed

Min dîn li bejna ‘er’erîn tayên zabad û ‘enberîn
Bayê seba da çenberîn zulf çûne ser nûra Semed

5 Zulf çûne ser nûra zelal carek were bayê şîmal
Biskan ji ser dêmê vemaal zulfan ji ber cotê esed

Sehharê cohtê caduwan îro ji remza ebruwan
Dil girt û da ber kaşuwan ker kir li miskînan kebed

Dil girt û da ber xenceran kuştim nigar û dilberan
Me j’destê zulma esmeran dad û meded dadû meded

Dilber ji le’lên xwo’y şefaf da min meya gulgûn û saf
Deryayê ‘işqê qaf û qaf peyweste têtin cezr û med

Husna munezzeh bêmîsal ser de lîbasê xett û xal
Sergeşte heyran ma û lal Ehmed ku dî nûra Semed

10 Allah ji nûra sermedî yek qetreyek da Ehmedî
Şîrînî û remzek we dî medhûşî ma hetta ebed²²³

Bejna yarê mîna neyşekeran e, qirika wê mîna diranê filan e, birûyên wê kêrên bêdeded direşîne. Ji bilî neyşekerê bejna yarê bi teşbîhên darên erxewan, serwî, ‘er’erîn didome. Bayê sibê jî zulfên yarê dihejîne hwd. Ji bo vê yara ewqas bedew, gelek sultan û pehlevan can dane. Piştîre MC bi nûra Xwedê yê bêamsal û bêmînak e sergeşte dibe û me’neya ‘esil yanî ‘eşqa tesewwîfî xwe dide der.

5.1.1.12.1.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mustef’ilun Mustef’ilun Mustef’ilun Mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Me ji zulma şîrîn esmeran dad û meded dad û meded
Sergîr û tîrêt aviran ker kir ceger kun kir kebed

²²³ Amd. Selman Dilovan, h.b. , r. 89-90.

Neyşekker in şêrîn leb in dêm qemer in gîso şeb in
Bû mawer in bi ‘enber in bala yela û ser û qed

Rû mahitab û çarde ye şeng û şepal û sade ye
Begzade ye şehzade ye ser ta bi pa nûra Semed

Husna butan mushef misal cezm û nuqet lê xett û xal
Ezman ji wesfan maye lal subhan ji neqqaşê ehed

5 Ew sani’ê sun’ê refî’ çêkir cemala wî bedî’
Hejmar bikin rengan cemî’ nînin qeder nînin ‘eded

‘Ariz kusanî kemmiland bi zulf û gulan xemiland
Sirra xwe tê da settirand berdane dil cotek esed

Ew nazdara bêniyaz lew afirand şeklê mecaz
Kir perdeya her sirrê raz mala li Perto ta ebed²²⁴

PBH gelek peyv ji helbesta model mesela *meded dad û meded* stendiye. Nezîreyên PBH piranî di asta teqlîdê de dimîne. Wateyeke nû nade mezmûnan. Di vê nezîreyê de jî di bin siya MC de maye, mijar nikariye fireh bike.

5.1.1.12.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ed”ê ya duduyan

Fa’ilatun fa’ilun fa’ilatun fe’ilun

Behra remelê - + - - / - + - / - + - - / + + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Sirrê wehdet ji ezel girtiye hetta bi ebed
Wahid û ferd e bi zatê xwe wî nînin çu ‘eded

Di qîdem da ezel û ‘eynê ebed herdu yek in
Sermediyet we dixwazit ne ezel bi ne ebed

Ferq e wahid ji ehed lê meqamê semedî
Bi heqîqet ko yek in herdu çî wahid çî ehed

Yek e derya tu bizan qenc-i çî mewc û çî hebab
Di esil da ko hemî av e çî av û çî cemed

5 Afitabê ehediyyet di xwe de girtiye kewn
Ne ko ‘ewrek heye lê girtiye çehvên me remed

²²⁴ Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 142-143.

Husna zatê but û latan ji cemala semed e
Ji misala senemê we ko tecella ye semed

Xeyrê derya niye sehra bi heqîqet emma
Ji rûyê keyf e ko ev ave bûyî şubhê zebed

Kulle yewmin huwe fi şe'nin nebî xafil-i jê
Her peyapey ji şu'ûnan dikirit feyd û medeb

Ger di Adem bidiya sirrê 'ilim Iblîsî
Hînema ebserehu kebbere hînen we-seced

10 Çi zeman û çi mekan û çi cihat û çi hudûd
Çi meqadîr û tefasîl û hisab in çi 'eded

Çi munafat û luzûm in çi qiyas û çi misal
Ev çi tewlîd û çi terkîb e çi rûh in çi cesed

Ser bi 'iczê didirit quwwetê derrakeê ma
Rece'el-'eqlu kelîlen we-meta qame qe'ed

Hîret û 'icz e serencam-i di babê nezerê
Key bi xaliq nezerê qasirê mexlûqê resed

Guftûgoyê me'rîfet çendî Mela peyda bikî
Gewhera me'rîfetê nagihetê kes bi xired²²⁵

Cureya vê helbestê tewhîd e. MC wehdeniyeta Xwedê aniye zimên. Ne ezel ne jî ebêdê
Wî heye. Ji bilî Wî tu afirîner tune ye. Di dawiyê de jî gotiye ti kes bi aqil û hişê nikare Xwedê
nas bike.

5.1.1.12.2.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Ah ji ber cewr û evînê heliya bû tim kebed
Neqş û xettê ku li bejnê mesnû'ê Rebbê ehed

Zahir û mezher di me'na batinê her du yek in
Ger nizanî wer binêre ismê Ellahê semed

Ev çi me'na zahire 'alim bi dev me'na dikin
Me'na i'cazê di batin bê hisab û bê 'eded

²²⁵ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneyê Nefelê, Stockholm 2004, r.89-90.

Bîst û pênc wech in ji bo ismê celalî hatine
Her yekî heftê û pênc me'na ji bo wî ne bi'ed

5 'Alimê ehlê zemanî zahirî me'na dikin
Bes nizanin me'na batin ta biçin burca esed

Ger divê me'nê bizanî tefekur daim bike
Derb û cem'ê lê bide da tu derînê jê zubed

Weye Dahî kes nizanit zerb û cem'a te bi xwe
Tekesûr bête hûrûfa qewlê te nabit fened

Nezîrê Dahî bibêje izhara me'na neke
Ji ewwel ve te helandî dil û mêlak û cesed²²⁶

Dahî jî bi awayeke serketî behsa yekîtiya Xwedê dike. Allahussemmed, yanî Xwedê yek e. Dahî rexneyek tîne li ser 'alimên zemanî yanî wê rojê. Ji ber ku li ser zahirî disekinin û batinî nizanin.

5.1.1.13. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya "kir"ê

Bi vî awayî du helbest hene.

5.1.1.13.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya "kir"ê ya yekê

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

Teşeya nezmê: Xezel

Derê meyhaneya 'îşqê seher 'arif ziyaret kir
Bi abê çeşm û xûnê dil wudû best û tehareet kir

Werîn cama hilalî da ji 'eksê mahê new bînî
Ku xanê mihr û cergê çerx û xwanê roze xaret kir

Bi mîzan qewsê mahê new li wechê dilberê min dî
Ji çeşm û goşeyê ebrû bi dor camê îşaret kir

Bi ebsaran nezer min çû ji çerxê qewsê ebrûyan
Şukurxwaz în ku çehvan karî ber 'eynê bîsaret kir

Ji ber dêmê nîqab avêt û destûra tewafê da
Di se'yê bêt û îhramê we min Eswed ziyaret kir

²²⁶ Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012, r.168.

Di dîdarê hezaran can nîsarê meqdemê yar in
Kesê canan bi can bînit di'îşqê wî ticaret kir

Bi dînarê dinê zinhar da yarê xwe tu nefroşî
Kesê Yûsif firotî wî di 'alem da xesaret kir

Tinê ew secdeya şukrê te bir mihrabê qewseyan
Ku delq û şeml û seccade bi vê avê qesaret kir

Di behsê le'lîleb her xamî narit teb'ê elmasî
Welê te'sîr û feyzê mihrê tedbîrê heraret kir

Di 'îcazê beyanê da suxen ger bête însafê
Dizanit muxteser herkes Melê sihre'îbaret kir²²⁷

Vê carê meyxane bixwe mala evînê ye. 'Arif dema meyxaneyê ziyaret dike bi xwîna dil û hêsîrê çavên xwe destmêj digire. Li gorî MC, di tîcareta evînê de kesê ku canê xwe ji bo yarê xwe qurban bike, ev tîcareta herî mezin e, lê divê 'aşîq haydar be, yara xwe bi diravên dinyayê nefiroşe û mînaka Cenabê Yûsif dide. Kesên ku ew ji bîrê derxistibûn, li Misirê ew firotibûn. Di beyta meqteyê de jî gotinên xwe dişîbîne gotinên sihirbazan. Di 'eynî zemanê de jî telmîhek li ser hedîsa "di hinek cureyên beyanê de sihr hene." dike.²²⁸

5.1.1.13.1.1. Neziyera Mela Ehmedê Heyderî (ss.20)

Mefa'îlun / mefa'îlun / mefa'îlun / mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Bi dêmê gulgulê îro li min mehubê dil şa kir
Bi sewtê bilbilê îro me 'alem dîn û şeyda kir

Li rast û çep du xawerbûn reyhan û sunbilê ter bûn
Li burca şemsê kerker bûn dil û fehmê me yexma kir

Şu'a'a xawerê hîlbû dema pir nûr û kamil bû
Yeqîn daba li ber dil bû ku ev tofan li min rakir

Sena da 'erd û 'ezmanî wekî berqe' ji ber anî
Şemalek saf û nûranî li Kûhê Tûrê Sîna kir

5 Şemla Tûrê Sînayê ji rûxsarê şekerxayê
Qemerweş pertewek dayê penah û 'ewnê Mûsa kir

²²⁷ Selman Dilovan, h.b. , r. 92-93.

²²⁸ Mela Ebdusselamê Cizîrî, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Wer. Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018, r.309-314.

Qemerweş refî' kir zulmet mu'enber kakul û cubhet
Hezaran te'ne û minnet li enfasê di 'Îsa kir

Di fezla kakulê tarî peya bû ayeta barî
Ji 'eksa husnê dîdarê li nahîd û sureyya kir

Bi husna bejn û balayê sîmenbûy û dîlarayê
Kirim deryayê xewxayê ji min dil girt windakir

Ji min dil bir bi çengalê enîmeh muşterîxalê
Şewata min di vê halê seraser zîr û bala kir

10 Seraser xerqê atêş bûm ji hîcrê mest û serxweş bûm
Bi de'wa muhbetê geş bûm şukur esfel mu'ella kir

Şekerguftarê serwa qed bi çeşm û ebrûyê eswed
Feqîrê Heyderî Ehmed cinûnê kûh û sehra kir²²⁹

MEH, tevî ku di sedsala 20 an de 'emir kiriye, tu dibêjî ne li vê çaxê di çaxa MC û FTan de 'emir kiriye. Ji ber ku di edebiyata klasîk de pir zana û serketî ye. Her çiqas ev Helbest nezîre ye jî, mohra xwe li helbestê xistiye. Rêça evînê, rêça tesewwifê ne hêsa ye. MEH, ji çavkaniyên medeniyeta Îslamê feyde digre, carinan bi telmîhan carinan bi teşbîhan mexseda xwe bi awayeke serketî tîne zimên.

5.1.1.13.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya "kir"ê ya duduyan

Mustef' ilun mefa' ilun mustef' ilun mefa' ilun

Behra recezê - - + - / + - + - / - - + - / + - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Ahî ji destê wê sirê ji meyê hewale kir
Her çi li min kirî Mela camê meya du sale kir

Şengî bi nazê meşsiha misk û zabadê weşsiha
Rûy ma di bin piya ne hêj zêde li min delale kir

Çîçek û gul sehergehane nesterînên di xergehan
Têkî ji misk û mawerê mahê xunav û jale kir

Dêmê di bîsk û xemriyan ta û lefên di şetriyan
Mane tamamî kesk û sor bedr e li dorê hale kir

²²⁹ Amd. Önder Beyter, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Artukluyê, Merdîn 2013, r.126-127.

5 Dûrî kirin ji sunbulan çiçek û bişko û gulan
Dil me ji rengê bulbulan şubhetê daxê lale kir

Pîrê muxan ji şîşeyê da me sefînekî meyê
Şukrê Xudê ku qulzemek min ji xwe ra qubale kir

Xedrê bi remz û mu'cizî mestî me dî di dengizî
Hatî peyaleyek di dest eşkere sed peyale kir

Xunçeleba ji renggulê dêmê bi sir numa Melê
Şubhetê bulbulan seher lew me fixan û nale kir²³⁰

Ji bo ehlê tesewwifê evîn, rêça gihîştina Xwedê ye, bade yanî mey jî di vê rêyê da navgînek e, ruhê helbestvanan ber bi coşiyê dibe.²³¹ Meya ku mela vedixwe du sale ye yanî zêdetir kevn bûye û tesîra vê zêde ye. Pîrê Mugan murşîdek e, tîne peyaleya mezin dide MC. Ji ber ku ew di behra evînê û deryaya tesewwifê de xwe meygereke mezin dihesibîne. Dîsa jî li hemberê yarê di nav nalîn û fixanan de ye.

5.1.1.13.2.1. Nezîreyên Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Li ser van helbestên Melayê Cizirî, Dahî du nezîre nivîsîye:

5.1.1.13.2.1.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) ya yekê

Mustefîlun mefa'ilun mustefîlun mefa'ilun

Behra recezê - - + - / + - + - / - - + - / + - + -

1 Dilber me dî di qûblê de
Jê re me zû temenna kir
Roj e di burca hemlê de
Mî ji xwe re qibale kir

Şewqa wê daye pencerê
Xal daye dora qemerê
Ya Reb şûkûr dîsa werê
Me ji qelbê xwe fixane kir

Fixan da ser bejna zirav
Sotin li min cerg û hinav
Xwîn têkelî teşbîhî av
Sed dax di dil wek lale kir

²³⁰ Selman Dilovan, h.b. , r. 91.

²³¹ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r.68

Zax dane dil te çav belek
Xistine tilyan deh xelek
Ser kemerê danîn gelek
Min ji xwe re timaşe kir

5 Hatîn timaşeyê feqîr
Hacî û sûfî can û pîr
Nîva bexçe dibûn esîr
Eswed hecer tewaf me kir

Tewafa wan biskê teter
Eslan li ser wan dane ber
Dil me danî ser wa xeder
Raberî wan zulfane kir

Zulfê li ser dêmê bi nûr
Meqsed li me ew kûrê dûr
Dahî îro dibû mehcûr
Nezîr ji ber emane kir²³²

Hunera î'adeyê bala me dikişîne. Peyvên fixan, dax, timaşe, tewaf û zulf hatiye dubarekirin. Ev jî ahengek daye nezîreyê. Derûniya helbesta model di vê nezîreyê de tune ye, lê ev nayê me'neya ev helbest ne rind e, ji ber ku ev nêrînên me li gorî helbesta modelê ye.

5.1.1.13.2.1.2. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) ya duduyan

Mustefîlun mefa'ilun mustefîlun mefa'ilun

Behra recezê - - + - / + - + - / - - + - / + - + -

1 Ah ji ber qehr û cefa
Dilber ji dûr xweya dikir
Hatî di Merwe û Sefa
'Îşqa li min pur zêde kir

Zêde dibû hubb û evîn
Peyda dibû sêsed birîn
Cerg û hinav min bûne xwîn
Cama dilê min pare kir

Kuştim bi derba xenceran
Wê dilbera ber penceran
Hewar ji zûlma esmeran
Min ey ji ber emane kir

Elîf di qiyamê ew e

²³² Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Dahî, Mela Nezîrê Bedewî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012, r.52-53.

Dale qû'ûdê de ew e
Mîme sûcûdê de ew e
Bê sewt me ser perwane kir

5 Hissa bi bulbul dîn kirim
Rûgul geşa bê hiş kirim
Bi wan sosina mehcûr kirim
Mehcûr bi baxa şa nekir

Kuşî li ber baxan ez im
Amancê wan remzan ez im
Heyranê wan herfan ez im
Nîva gula seyrane kr

Seyrana wan çavê belek
Yê nazika şûbhet melek
Kuştine wê Dahî gelek
Derdê li wan şifa nekir

Ey dilberê rehmê bike
Xemlê ji zêrê zer bike
Bulbilî raser gul bike
Derdê Nezîr xeddare kir²³³

Ev helbest jî wekî helbesta din e. Dahî îlhama xwe ji MC, stendiye. Bi zimanekê sivik tev lî hestên wî bûye.

5.1.1.14. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “ez”ê

Bi vî awayî du helbest hene. Ji ber ku wateya her du helbestan nêzîkê hev in, me nezîreyên wan jî hev cuda nekir.

Ya yekê

Mustefîlun mustefîlun mef'ûlatun

Behra munserihê - - + - / - - + - / - - - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Tûr im û bi dil peyrewê Mûsa yim ez
Ateşperes û Tûrê tecella yim ez

Barî ji we 'ellem ku xeberdari kirin
Îro tu bizan Ademê esma yim ez

²³³ Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Dahî, Mela Nezîrê Bedewî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012, r.56-57.

Înşaê ‘ulûmê ledunî çunkî mi dî
Zanî bi heqîqet ku çî inşa yim ez

Herfên reqemê lewhê wucûda min bixwan
Da qenci bibînî ku çî îmla yim ez

5 Zahir tu perîşaniyê halê mi nebîn
Mecmû’ê di zatê xwe û tuxra yim ez

‘Alem çî ye î’rab û hurûf û kelîmat in
Ew nuqte di nefsa xwe û me’na yim ez

Sed Nîli we tîn û diderin qelbê me
Pê nahisihîn qulzem û derya yim ez

Tu ji nusxeê tewhîdê mexûn ayetê nefyê
Bê aletê îsbatê ku “îlla” yim ez

Sed neql û rîwayet di meya safî mûyek
Îro ku ji pîrê xwe bi fetwa yim ez

10 Peyweste tu her bangî me kî şubhetê ney
Bê yar û mey û sazê mi go nayim ez

Herçî te bivêtin ji me wer can bi xwe bit
Cana bike ferwarî vewestayim ez

Ses şîşî li dil dane ji mîhrê me Mela
Lew her bi fixan mislê ney û nay im ez²³⁴

MC li ser terma “tecella”yê sekiniye. Îskender Pala peyva tecellayê wiha rave dike: “Tiştêk bi aşkere xuya bike. Wekî Xwedê di çiyayê Tûrê de bi Mûsa re tecellî kiriye. (...) merheleya pêşîn her tiştê Xwedê dike, ya duduya hemû sifet sifetên Xwedê ne ya dawî jî her tişt ji zuhura Xwedê pêk hatiye.”²³⁵ MC du ayetên(30-31) sureya Beqereyê tîne bîra me: Xwedê Adem fêrî hemî navan kir û Ez tiştê ku hûn nizanin dizanim. Ehlê tesewwifê jî dikeve li pey van raz û weşartîyan. Axirî helbestvan çareseriyê di tégaha wehdetulwucûdê de dibîne. Xwedê bi nûra xwe ev cîhan afirandiye. Madem ku em hatine afirandin vê çaxê niqteyek be jî, di me de nûra Xwedê peyda bûye. Ev zanîn merheleyek mezin e. MC di beytan de îfade dike ku şehsê wî gihîştîye vê merhaleyê. Divê em bibîrbînînin peyva “ez” ne ji bo quretiyê an jî fexrîyeyê tê bikaranîn. Ew “ez” niqteyek ji tecallayê ye, di yekitiya Xwedê de dihele û dixwaze bigihêje ‘eslê xwe.

²³⁴ Selman Dilovan, h.b. , r. 98-99.

²³⁵ Îskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 528

Ya duduyan

Mef'ûlu mefa'îlun mef'ûlu mefa'îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Cana ji cemala te muqeddes qebes im ez
Ger xûb û perîzade nezer kî te bes im ez

Mislê mehê new ger te divêtin me bibînî
Mêze bike camê tu dîzanî çî kes im ez

Yexma ji me can kir ku tecellayê li dil da
Min rûhê di qalib tu yî tenha qefes im ez

Hubba te ye min radihejînî ku binalim
Şeb ta bi seher nale ji rengê ceres im ez

5 Min go mehê new çâşitiyê ebrûwê yar î
Go min çî hed e şubhetê ne'lê feres im ez

Saqî ji ezel yekdu qedeh bade bi min da
Hetta bi ebed mest û xumar û teles im ez

Cana tû yî min can gula bêxari gerem bî
Minnet ku ne wek bulbulê mihnet 'ebes im ez

Sed cewr û cefa dî bi me naçîn ji derê te
Yekser tu nebatî û li teb'ê meges im ez

Ger we te divêtin bibirî ser bike ferman
Da vê se'etê ser bibirim xweş meges im ez

10 Ser ta bi qedem ez bisojim şubhê Melayî
Perwane sifet sohtim û sewt û his im ez²³⁶

Di helbesta duduyan de bi mecazên tesewwîfî dijwarbûna rêçên 'aşiqên xwedê hatiye îzahkirin. Ev rê ne hêsa ye. Rêyeke bistrî û bi derd û elem e. Piştî saqî mey li pêşkeşî 'aşiq kir, 'aşiq bi 'eşqa îlahî tije dibe û rêwîti destpêdike. Edî perwane heta radeya dawîn xwe nêzîkê ronahiyê dike û serdanpê dişewite yanî digihêje wehdetê. MC di vê helbestê de hunera întaqê pir xweş bikar aniyê. Piştî pirsê Mela, hîva nû(hilal) wiha cewab dide: "Go min çî hed e şubhetê

²³⁶ Selman Dilovan, h.b. , r. 96-97.

ne'lê feres im ez.” Yek jî teşbîhekê Mela pir orjînal e. Dibêje ez di ‘eşqê de wekî mêşa me, çiqasî berdane min jî, ez neçûme, şûnde hatime.

5.1.1.14.1. Nezîreyên Ehmedê Xanî (ss. 17)

Ehmedê Xanî li ser vê helbestê du nezîre nivîsiye.

5.1.1.14.1.1. Nezîreya Ehmedê Xanî ya yekê

Fe'ilatun(Fa'ilatun) fe'ilatun fe'ilatun fe'ilat(fa'ilun)

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

1 Her dinalim şeb û royan meger Eyyûb im ez
Hêstiran her vedimalim meger Ye'qûb im ez

Bi kerem dest ji me berdîn kul û derdan ku yek in
Wer bîpêçîn bi cefayê xwûnê mektûb im ez

Hindekê xem heye daîm li min ew vêk dikevin
Ez nizamim ku bi çav wan qewî mehbûb im ez

Xem telebkarê me ye em xwe telebkarê diyar
Weh tilsimê teleb im, talib û metlûb im ez

5 ‘Eceb îqbal ji min nihe Xanî ku li bal
Padîşahê xem û derdan wehe merxûb im ez²³⁷

Cenabê Eyyub ji bo sebrê tîmsal e, Cenabê Ye'qûb jî ji hesret û wuslatê tîmsal e. Divê ehlê dil bisebir be çawa ku Cenabê Ye'qûb piştî ewqas salan gihîşte kurê xwe, ehlê dil jî piştî ewqas zehmetan ê bigihêje wesla xwe. Xanî bi mubalexe derdên xwe tîne zimên û di dawiyê de dibêje ez padişehê xem û derdan im. Tevî ku ev helbest wek gilî û gazinc xuya dike lê helbestvan ji wan der û êşan kêfxweş e ji ber ku bi saya wan derd û kederan dikemile û payeya ‘aşiqbûnê qezenc dike.

5.1.1.14.1.2. Nezîreya Ehmedê Xanî ya duduyan

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

²³⁷ Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.156-157.

1 Seydê çengala serê zulfa şeha şehbaz im ez
Mestê cama îşweya şehnazê nazik naz im ez

Remz û î'cazê di xûban bê îbaret medh dikem
Murşidê kamil ez im îrohe sahibraz im ez

Beydeya ez tê 'bes bû aşiyana min qefes
Gerçi dil tê pirhewes bû bê per û perwaz im ez

Vê heyata hîretê çi bikem beqa nîne ji bo
Lew şehîdê xemzeya wê dîlbera tennaz im ez

5 Derdemendek min divêtin hemnefes bit Xaniya!
Ger me hemdestek hebîtin sazê xweşawaz im ez²³⁸

Ehmedê Xanî, di vê xezelê de behsa xwe dike da ku em bizanibin 'aşîqekê çawa ye. Beyta pêşiyê ew jî bi çengala zulfê yarê bûye nêçîrek. Ew îşwesaz û şehnaz bi 'eşqa xwe EX mest kiriye. EX di vê rêyê de hemû raz û remzên evîniyê hîn bûye û dawî de bûye murşidê kamil. EX wekî hemû helbestên klasîk bi eynî mezmûnan xwestiye tiştên nû bibêje. Di teşbihên bê per û perwazbûn û sazê xweşawazbûnê de piçekê ew daxwaz heye.

5.1.1.14.2. Nezîreyên Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Perto Begê Hekkarî li ber vê helbestê sê nezîre nivîsiye.

5.1.1.14.2.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî ya yekê

Mef'ûlu mefa'îlun mef'ûlu mefa'îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Kanî mi bi ta'et ku xerîdarê te bim ez
"Îlla"ku gedayê serê bazarê te bim ez

Min nîne reha gulşena wesla te nizanim
"Îlla" bi newa bulbulê gulzarê te bim ez

Bo xîret û exyar û reqîban te divêtin
Bê minnet û sergeştayekê karê te bim ez

Ger destî bidet minnetek e ey ji dil û can
Asûde du le'l payeyê dîwarê te bim ez

²³⁸ Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.153.

5 Haşa ku xemîn bim ji xema ‘işqa te cana
Dewlet mi heta mergê telebkarê te bim ez

Cennet ew e hetta wekû her dem û her hîn
Aşufte û sergeşteyê dîdarê te bim ez

Perto bes ev ahê şererbar heta key
Dê suxteyeyê ah şererbarê te bim ez²³⁹

Her çiqasî derûniya tesewwifê kê m be jî PBH, bi kurdiyêke rewan û xweş, ‘eşqa xwe aniye zimên. Di nezîreya yekê de wekî MC li ser xurtbûna evîndariya xwe agahiyan dide me. Xerîdar jî, geda jî, bulbul jî, sergeşte jî, telebkar jî, suxte jî ew e lê ti carî gaznê xwe jî nake.

5.1.1.14.2.2. Nezîreya Perto Begê Hekkarî ya duduyan

Mef’ûlu mefa’îlun mef’ûlu mefa’îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Çavê te bîmar in û bîmartir im ez
Xemze ti te mûkar in û birîndartir im ez

Min dît û nigahek bi xezeb kir li me lewman
Îro ji duhî zêde dil efgartir im ez

Rûyê te wekî şu’leyê atêş bi teşe’su’
Ba’is ew in atêşzen û pîrnartir im ez

Nazê te yê sed reng tixun xûna feqîran
Emma bi cegerxwarê xwe nexwartir im ez

5 Bejna te bi nazan çî wekî serweke azad
Da min me ji xûna dilî cobartir im ez

Mestî tu ji nazan ji tekebbur di xumarî
Ji derd û eleman badeke serşartir im ez

Yarim reqîban çî xeta kir çî xeta kartir îro
Perto ji segê bazî wefadartir im ez²⁴⁰

Qertafa “tir” wateya rengdêran bi rêya qiyasê zêde dike. Lewma PBH ji bo m’aşuq kanih bike vê rêyê tercîh dike. Edebiyata klasîkê de m’aşuq yek e lê ‘aşiq pir in. Wan re dibêjin reqîb. PBH îfade dike ku di her aliyê de ez ji reqîbê xwe pêşdetir im. Ev helbest armanca nezîreyê-

²³⁹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 164.

²⁴⁰ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 165.

nezîre ji bo îspat bike ku ev helbest bi awayeke din jî baştir dikare bên nivîsîn-bi heqê xwe aniye cih.

5.1.1.14.2.3. Nezîreya Perto Begê Hekkarî ya sisêyan

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Ji agirê 'îşqa te her dem halê digergûn im ez
Helqeyê zulfa te ra ser helqeyê mecnûn im ez

Nîv canek min hebû ew bû ji derdan muzderib
Way! Her yek lehze zêde izdirab efzûn im ez

Şêtê ku dilxûnê xûn alûde da min pir qelem
Bi 'alemê texmîn we ye xendan qeba gulgûn im ez

Bestine min pîtê 'eqlî rişteyê sewda qewî
Lew bi sûret "zûfinûn"ê sihr her efsûn im ez

5 Ger giriftar im bi dava 'îşqê xweş hakim gelek
Lew ku bê rahet ji xewfa mekra wî gerdûn im ez

Ten tibêjîtin were ku geştê gulzarê bikin
Can tibêt rûnî bi sed dil wa li te meftûn im ez

Ger çi mecnûn im dilî Perto ji her ilmî cunûn
"Şukrullah" xendezen ber 'ilmî Eflatûn im ez²⁴¹

Ev nezîre li gorî nezîreyên din yên PBH, lawaz e. Serwaya "ez" di rastiyê de navê hemû aşiqan e. Aşiq di rêya 'eşqê de gelek zehmetiyan dikişîne. Wekî Qays dîn dibe, bi navê Mecnûn têne bibîranîn. Ev teşbîh, di edebiyata klasîkê de zêdetir hatiye xebitandin.

5.1.1.14.3. Nezîreyên Siyahpûş (ss. 18-19)

Siyahpûş li ser van helbestên Melayê Cizîrî du nezîre nivîsiye.

5.1.1.14.3.1. Nezîreya Siyahpûş ya yekê

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun

²⁴¹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 166.

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Ah ji destê narê firaqê dil wekî biryan im ez
Her li ber wî iştîyaqê pur kul û kovan im ez

Pur bi kovan derd û ah im ‘aşîqê rûyê çû mah im
Bendeê zulfê siyah im Yûsîfê Ken’an im ez

Yûsîfê min ber bi ku da ço ji halê wî çû rû da
Tehilyan ser li me zû da Ye’qûbê Ken’an im ez

Ye’qûbê pir û hezîn im pur fîxan û pur girîn im
Mestê camê ‘eyn û şîn im bê mey û fincan im ez

5 Bê mey û mexmûr û mest im ‘aşîqê sûret perest im
Serxweşê camê elest im Mûsa yê ‘Imran im ez

Şubhê Mûsa min li Torê xweş temaşa kir li nûrê
Naliyam şubhê bilûrê bi nale û efxan im ez

Nale û efxan û zarî xweş li min bûne diyarî
Şubhetê teyrê biharê mailê bostan im ez

Mailê werd û hilalan dê ze’îf bin wek xêlalan
Ah ji dest fikr û xiyalan bê ser û saman im ez

Bê ser û ber şubhê goyê dil ji min bir ce’dê mûyê
Mailê çeşm û birûyê an mehê an taban im ez

10 Mah û xurşîdên munewwer best û seywanên mudewwer
Xweş dibin zulfê mue’nber sunbul û reyhan im ez

Sunbul û reyhan û sorgul rast û çep bûne muqabil
Lew dinalim şubhê bilbil teyrê xweş elhan im ez

Lehn û awazê ‘uşşaqan tèn ji hubbê sîmê saqan
Dad ji dest derd û firaqan wale û heyran im ez

Wale û heyran dimînim serxweşê camê yeqîn im
Sakinê beytilhezîn im çav li rê canan im ez

Çav li rêyê mahêtab im nale çûn çeng û rubab im
A’şîqê rind û xerab im mest û ser gerdan im ez

15 Mest û ser gerdan û serxoş gah hişyar gah bê hoş
Dil birîndar û Siyahpûş pur kul û kovan im ez²⁴²

²⁴² Siyahpûş Çend Xezel û Helbest, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, M.Reşît Irgat, Stenbol 1999, r.23.

Agahdarî û zanyariya helbestvanan ji berhemên wan tên kifşê. Siyahpûş di vê warê de helbestvaneke xurt e. Çavkaniyên Îslamê wekî Qurana Pîroz, hedîs hwd. di berhema xwe de xebitandiye. Xwendevan wexta vê helbestê dixwîne divê di hin mijran de xwedî agahî be. Mesela derheqê Cenabê Êsiv, Ye'kûbê de agahdar be. Siyahpûş wekî helbesta model ji bo nûr û tecellaya Xwedê bîne zimên behsa qisseyaya Cenabê Mûsa kiriye. Hunera î'adeyê ahengek daye helbestê. Di rêça MC de ev helbest rola xwe baş lîstiyê.

5.1.1.14.3.2. Nezîreya Siyahpûş ya duduyan (ss. 18-19)

Mef'ûlu mefa'îlu mefa'îlu fe'ûlun

Behra hezecê - - + / + - - + / + - - + / + - -

1 Ey xunçeleba talibê dîdarê tuwem ez
Çavnêrê leb û le'lê şekerbarê tuwem ez

Talib ne be meyxane me bo zewq û dilê xweş
A'şiqê be du çehvê mest û xumarê tuwem ez

Ey gul veke çehvan û bibîn bilbilê 'aşiq
Qurbanê du zûlfê wekî şehmarê tuwem ez

Ellah çi bi erzan tu bi dest min ketî îro
Ba can û heyat û ruh birîndarê tuwem ez

5 Min zû te dixwestî ji mekanek wehe xalî
We'dek bibetî 'aşiqê guftarê tuwem ez

Melhem bikerî min be du destê henerengî
Cerhê mi bibînî ku birîndarê tuwem ez

Sed şukur îlahî me dî husna te mukerrem
Heqê xwe dixwazim ku emekdarê tuwem ez

Yek bûse ji le'lê lebê can bexşê be men bexş
Bê ruh û heyat û dil û bîmarê tuwem ez

Ev dewletê baqî be Siyahpûş Xwedê da
Çavnêrê leb û le'lê şekerbarê tuwem ez²⁴³

Ev helbest ji helbesta yekê siviktir e. Helbestvanê me wekî hemû helbestvanên din li ser mezintiya 'eşqa xwe sekiniye.

²⁴³ M.Reşît Irgat, Siyahpûş Çend Xezel û Helbest, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1999, r.31.

5.1.1.14.4. Nezîreya Şêx Evdilqadirê Hezanî (ss. 19)

Mustefîlun mustefîlun mustefîlun mustefîlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Feryad ji destê dilberê, kuştim bi derba xencerê
Anîme ser kewna berê, talan kırım bê mal im ez

Talan kırım bê mal kırım, işqa te ez bê hal kırım
Ji hubba hebîba sar kırım, bibim sukranim ez

Çendî bibim sevdaser im, ji ehda Xuda bê bawer im
Heta nebîbim nawarim, her dilkujê rindan im ez

Rindan ez gelek kuştîme, mecrûh li erdê xistîme
Metrûk û bê hal hiştîme, her talibê derman im ez

5 Derman bike cerhan bilez, Luqman bi xu bêtin bi lez
Biskê sîyah xalî gevez, mecrûh kırım bê hal im ez

Mecrûh kırım bê hal ez im, sefil û malwêran ez im
Sergeşte û heyran ez im, dîwaneê şêxan im ez

Dîwanekî pur dilkul im, zer bûm ji rengê sumbul im
Ji meyla evînê dihelim, sohtim wekî mûman im ez

Suhtim wekî mûman gelek, zulfê di ser biskê xelek
Ew nazika teb'et melek, şehzadeê heyran im ez

Şehzadeya zerrîn kemer, xalê di sor zulfê di zer
Biskê sîyah zêr dane ber, esîr û bendewar im ez

10 Zulfê di zer hat nav milan, xalê di sor wek sorgulan
Kul kir li min cerg û dilan, ba zehmet û êşan im ez

Êşam ji te dîm enwerê, ey nazika sîmaperê
Misbah û nûra pencerê, perwaneê şem'an im ez

Mîsbah û nûra kulekê, ew hûrîya meşwerdekê
Çi b'kim bi dewra felekê, dûr kir ji min kovan im ez

Ew horîya meşxanimê, subhan ji şahê 'alemê
Ew melek e yan ademê, her qilê medhan im ez

Nuqşan dibêm medhan bi dev, ew nazika sînesedef
Carek bidîta min bi xef, her girtîyê zindan im ez

15 Carek bidîta min tamam, ew nazika şêrînkêlam
Şemsa felek ez bûm xulam, vêda ber dinalim ez

Ebrû hîlalan dîn kirim, wan awiran bengîn kirim
Bi yaran ez hîn kirim, lew aşiqê xûban im ez

Yarî bi min wê kir gelek, bala bilinda wek melek
Tûncik li enyê kir xelek, sefil û sergerdan im ez

Sefil û pur zar û hezîn, her dem dikim ah û enîn
Îro bi min ra kirye kîn, ba hirqet û nalan im ez

Îro bi minra xweş nî ye, dîm xwaera mîranî ye
Nabim ji wê bê hêvî ye, her racîyê efwan im ez

20 Her racîyê efwa te me, şayesteê wecda te me
Gerçî gelek bê ewle me, lê bendeê şahan im ez

Lê bendeê şahê xwe me, her suhtîyê işqa te me
Şermendeê ehda xwe me, her xaîn û xezlen im ez

Geh xaînê bê fayde me, geh aşiqê bejna te me
Geh can fiday canê te me, ser ta qedem heyran im ez

Heyran dibim ser ta qedem, şêxê ku berdaye herem
Her car dimînim dem bi dem, xweş bilbilê baxan im ez

25 Xweş bilbil im li baxê Îrem, daîm dixûnim dem bi dem
Şêxê ku çû Beyta herem, ba hesret û efxan im ez

Efxan dibêm ez bê eded, gazî dikim navê Ehed
Dilber bi min nabe meded, her talibê derman im ez

‘Ebdulqedîrê bêguman, her ew dikit ah û fixan
Ey Şêxê Taxî el-eman, Qitmîrê asîtan im ez²⁴⁴

Mela Burhanê Tarîni di pêşgotina dîwana ŞEH de wiha dibêje: “Ev Dîwan an menzûme a Şêx Evdilqadirê Hezanî ye, ji xwe ji navê wî tê zanîn ku şêxê tesewwif û terîqetê şaxa Xalidîtiyê ye, lewma qesîdeyên wî tev li gor têkiliyên şêxîti û muridîtiyê ne”²⁴⁵ Ev qesîde ji bo Şêx Evdirehmanê Taxî hatiye nivîsîn. Di helbestên tekyayê de murşîd yanî şêxê terîqetê pir muhîm e: “Tişteki din ku bala me kişand, ev menzûme bi me dide hînkirin ku Şêxê Hezanî di lîteratura terîqetê de “Fanî fi’ş-şeyx”bûye. yanî di baba işqê de, cenabê xwe di yê şêxê xwe de winda dike, xwe û wî wekî yek cesedî dizane.”²⁴⁶ Lewma ev helbest ji feraseta MC vediqete. Ji

²⁴⁴ Dîwan Şêx Evdilqadirê Hezanî, Mela Birhanê Tarîni, Weşanxaneya Lîsê, Amed 2016, r. 41-42.

²⁴⁵ Dîwan Şêx Evdilqadirê Hezanî, Mela Birhanê Tarîni, Weşanxaneya Lîsê, Amed 2016, r. 7.

²⁴⁶ Dîwan Şêx Evdilqadirê Hezanî, Mela Birhanê Tarîni, Weşanxaneya Lîsê, Amed 2016, r. 7.

ber ku di helbestên MC de murşîd bi mezmûnên saqî an jî pîrê muxan tê îfadekirin. Ev îfade jî nê wateyêke şênber. Lê dîsa jî armanc wesla wehdetê ye.

5.1.1.14.5. Nezîreyên Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Seyid Qedrî Haşimî li ser van helbestên Melayê Cizîrî sê nezîre nivîsiye.

5.1.1.14.5.1. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî ya yekê

Fe'ilatun fe'ilatun fe'ilatun fe'ilat

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

1 Esrerê ezel qet tu nizanî we ne ez
Piş perdeyê xeybê tu nizanî we ne ez

Hetta tu bizanî çi ye bin perdeyê xeyb
Ne bimînî tu ne hîç kes we ne ez

Ey ku sahib guneh û zenbê 'ezîm
Ne umîdî nebe ji lutfa Xuda tu we ne ez

Ey ku sahib huner û zuhd û 'emel
Nebe mexrûr ku tu qencî tu nizanî we ne ez

5 Bes bizan ji ezel Heq ku nivîsî ji te ra
Ew e Heq ku heqîqet tu nizanî we ne ez

Tu çira 'ilmê heqîqet ji ezel da tu dixwînî
Ku tu tefsîrê nizanî we ne ez

Neke inkara kesan ger çi xerab û ger çi qenc
Ne wekîlî ji ezel tu tu nizanî we ne ez

Ne wekîl î ji ezel tu ne kefil î ew e hêvî me 'elîlî
Tu nizanî çi ye derman we ne ez

Bes tu tetwîlê lisan ke tu ji esrarê Xuda
Karekî rabe bike hêj tu ne mirdî we ne ez

10 Bes e ey xwacê Hezîn rabe bike karekî qenc
Da bibînî ruwê saqî tu ne baqî we ne ez

Neke terka ruwê da vexwin badeya baqî
Bike cehdê tu traqî neke terkê we ne ez

Neke terka ruwê dildar bişo dil tu şer û zingar

Tu li qebra reş û purr-mar neke menzil we ne ez

Neke qebra reş û tarî bike tedbîr û tedarî
Her me îmdad ji Xefarî neke humqê we ne ez

Neke Qedrî tu cuwan î neke fê'lê şer û fanî
Bike tedbîr tu nihanî nebe rûreş we ne ez²⁴⁷

5.1.1.14.5.2. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî ya duduyan

Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - -

1 Bi dil Tûr im wekû nûr im ku her ez
Sifetberqa şefeşor im ku her ez

Xeberdar im ji sirra (kuntu kenzen)
Neseb'alî û meşhûr im ku her ez

Huseynî yim we Zeynî yim sedefpak
Ku ceddê'm Mustefa bû ku ez im ez

Ez im layiq ji bo îrşada herkes
Nekin înkâr heqîqetpeyrew im ez

5 Heqîqetpeyew im bê şek xeber dim
Seranser seyqel im hem bê şek im ez

Seranser neynika kesk im heqîqet
Husamuddîn sutûr e lê ku her ez

Heqîqet neynika her dilber im ez
'Elemdar im bilindşan im ku her ez

'Elemdar im ji neh turqan muyesser
Bigo îro li burcan purr-perr im ez

Du bîst perr bûn li canê min wekû teyr
Wekû bazî we 'enqa zorger im ez

10 Dikim medhê ji bo Qedrî nekin 'eyb
Ji şahê xwe çî serbest im ku her ez²⁴⁸

5.1.1.14.5.3. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî ya sisêyan

²⁴⁷ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.63-64.

²⁴⁸ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.65-66.

Mef'ûlu mefa'îlu mefa'îlu fe'ûlun

Behra hezecê - - + / + - - + / + - - + / + - -

1 Ehlê dila zanîn der hezretê şah im ez
Her çendekî der zahir purr neqş û ziyan im ez

Der mehfeleyê rindan, meyxwir û xezelxan im
Başed bi dilem dildar, lew ehlê sefa yim ez

Der zewqê dilawezan, hacet bi mey û ney nest
Bê mutrib û bê fincan sermestê Xuda yim ez

Der çêşmê hesedrêzan çon şîrê şefeqroj im
Der çêşmê sefadaran çon kuhlê şîfa yim ez

5 Ez rojê dikit nefret xeffaşê ji min munkir
Munkir we heyin me'yûb çon şemsê duha yim ez

Der telbeyê mehbûban her çendî bilûrbêj in
Durr-maderê mehbûban çon qafê hisar im ez

Ne talibê sîm û zer, ne girtiyê 'uqba yim
Der baxê gulîzaran, ez dînê riza yim ez

Nayêt bi xiyal'im(la), nayêt bi dil'im (illa)
(Elminetul li'l-mewla), ez 'ebdê Xuda yim ez

Ey Qedrîyê dilpertew, sergeşte yî lê ema
Ser helqeyê derwêşan, ez 'ebdê wefa yim ez²⁴⁹

M.Nesîm Doru təkiliya her du helbestvanan wiha îzah dike: “Li gorî lêkolîna me, Seyid Qedrî di helbest û naveroka Dîwana xwe de pîrr zêde di bin bandora Melayê Cizîrî de maye; ji ber ku, Dîwana Melayê Cizîrî di demeke dirêj û heta îro jî li medreseyên Kurdan hatiye xwendin, jiberkirin û ji aliyê qesîdebêjan ve bi miqam hatiye şîrovekirin. Seyid Qedrî jî ji ber ku li nav vê kevneşopiya herêmî perwerde bûye û bi qabiliyeta xwe ya mezin ji xwe re damezrînerê helbesta Kurdî(Kurmancî) Melayê Cizîrî wek ustad û rêberê fikr û helbest û evîne qebûl kiriye.” Em bîr nekin ku SQH, nûnerê terîqeta Xalidîyê ye. Feraseta tesewwîfa wî divê li gorî vê terîqetê bê nîrxandin. Em ê vê derê dîsa serî li xebata M.Nesîm Doru bidin: “Li gorî Melayê Cizîrî, eslê hebûnê yekîti ye. Her tişt ji vê yekîtiyê zaye. Pêşiya ku hebûn bê wucûdê bi gotineke dî pêşiya ku alem bê afirandin ev yekîtiya hebûnê hebû. Mela bi tesîra Mihyeddîn Îbn Erebbî Dîwana xwe de vê meseleya giran bi yekîtiya husn û mehebbetê an jî bi yekîtiya aşîq û me'şûqî tîne ziman. Ev merhele di felsefeya Tesewufê de bi navê “kenzê

²⁴⁹ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.Nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.182.

mexfî”yanê “hezîneya veşartî”tê binavkirin. Di vê merheleyê de her tişt bi yekîtiyekî mutleq tê binavkirin.(...) Seyid Qedrî jî ev mesele digel têgehê cuda jî wek Melayê Cizîrî îzah kiriye. Li gorî wî ew şikl û halê ku di nav veşartiyên xumamî de bi nûra ezêlî jî yekîtiyê li bal kesret û pirraniyê ve hatiye qulipandin.(...)”²⁵⁰ Di ronahiya van fikran de em dibînin nezîreya yekê wekî şîrenameyekê xuya dike. ‘Aşiq an jî kutabî heta bê merheleya perdeya xeybê bikaribe rake, divê pêşiyê bizanibe her tişt(kesret) yek e û ji wehdetê tê. Beytên din de jî behsa ji bo em rûreş nebin divê em çibikin ji dûrê çî tiştan bin kiriye. Nezîreya duduya de hem medha şêxê terîqeta Xalidiyê heye hem jî feraseta tesewwifê heye. Herwiha Seyid Qedrî di vê helbestê dibêje ku ez ji nesebê Cenabê Pêxember im yanî seyid im. Nezîreya sisêya jî li dor têgehên tesewwifê kon vedaye. Bi taybetî jî bi têgeha “la”, “illa” behsa wehdetê mutleq kiriye.

5.1.1.14.6. Nezîreya Mela Beşîrê Bedewî (Bêxew) (ss. 20)

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Dayikê heya deh sal
Çi şêrîn û delal bûm ez
Li dest maldarî û bê mal
Şimamoka bi xal bûm ez

Ji deh sala û jorê e
Bêkes bûm bêkesê sanî
Wekî mas’yê di torê dw
Esîr û bêmecal bûm ez

Deh û du sal tamamî bûn
Me dil da ders û nîzamê
Belê ew jî xelamî bûn
Di nava qîl û qal bûm ez

Li dor çol û çiya her dem
Çelengî û qefazî bû
Dilê geş yan dilê pur xem
Di nav bizmar û nal bûm ez

5 Temam bîst û sisê bûne
Melayê dîn û dunya me
Kulê dil nûve derbûne
Şev û roj nale nal bûm ez

²⁵⁰ Dîwana ‘Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.Nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.16-17.

Ji jêrê ji jorê de
Ji hawir ve bezînê de
Heçî hat zengilek lê de
Di reqsê halê hal bûm ez

Di nav beyna sî çil de
Zirav bû dil wekî mûyek
Heçî hat agirek hilde
Di nav duhnî şemal bûm ez

Me sotî can di nav pêtê
Li dest ma bûrca mîzanê
Ewaz min çû te Xerpetê
Digel kitab û fal bûm ez

Tilism û ew niviştê me
Ne dermanê dilê jaran
Ku jan daye teniştê me
Ji derdan pîr û kal bûm ez

10 Di şêst û heştî tarîxê
Hezar û nehsedê mîlad
Me tali' ket'ye merîxê
Nexweş rengê bêhal bûm ez

Ev e halê me ta îro
Ji vir pêde nizanim ez
Çi ronahî û çi tarîti
Hin û hin pur xiyal bûm ez

Çi bazîti çî siyûti
Nekarî yan çelengîti
Çi pars û yan 'etarîti
Ji wan tev bê emal bûm ez

Ji kaf û kewna cîhanê
Zerek er bête meydanê
Heçî çû nayê gûmanê
Di hukmê zulcelal bûm ez

Te kaf û kewn kire dijmin
Xweda ma ez ne insan im
Celal tev zulcelal nabin
Çiqas bêjî celal bûm ez

15 Meke nalîn û hawarî
Bêxew kewn û felek hatin
Qeder gel te bikî yarî

Ne bêje bê mecal bûm ez²⁵¹

MBB, jiyana xwe wek otobiyorafiyek aniye zimên. Bitenê paşserwaya “ez” bi helbesta model re şîrîk e. Ev peyv jî ji me’naya tesewwifê dûr e.

5.1.1.14.7. Nezîreya Şêx Memdû’h Birîfkanî (ss. 20)

Mef’ûlu mefa’îlu mefa’îlu fe’ûlun

Behra hezecê - - + / + - - + / + - - + / + - -

1 Evro ji xeman bêçare û vane dil im ez
Agir di hinava wekî gazê disojim ez

Agir di hinava te kirî şibhê tenûrê
L’ ser ta qedemê rengê bihê helpiqijim ez

Jan têne giyanim wekî bilbil bi fîxan im
Perwane ez im sotim û bêdeng dimrim ez

Xûnrêj e ji çavan wekî barana biharê
Şeb ta se’herê dwîr ji xewê her digezim ez

5 Şebgorî digel te ji me ra ’eynî ’heyat e
Ger bête li ser min l’ mirinê xoş dibezim ez

Çav nêrî li te derdê evînê l’ me diyar kir
Herçendî veşêrim ji serî her dihişim ez

Sê sal e ji derdê te xem û t’elî dibarin
Ma hêj tu nizanî ji birîna dikelim ez

Memdu’hî ji derda dil û canê xo li ser da
Ma hêj ne bes e dil şewitî sorepel im ez.²⁵²

“Hêja Birîfkanî her ji lawîniya xwe ji helbestan hez dikir. Wî helbestên şairên kurd yên mezin, mîna Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Melayê Bateyî, Bekir Begê Erizî, Şêx Nûreddînê Birîfkanî û Şêx Şemseddînê Exlatî û hwd. xwendine û bi kartêkirina wan dest bi helbest vehandinê kiriye. Û ewî xwe didît feqîyekî belengaz ji feqiyên dîwana Cizîrî.”²⁵³ MC ‘eşqa mecazî wek merheleyek didît. Piştî vê merheleyê meqseda esil hebû ev jî ‘eşqa Îlahî bû. Şêx Memdû’h Birîfkanî, murşîdê terîqeta Qadîriyê ye. Di vê helbestê de behsa êş û kederên

²⁵¹ Gaziya Belengazan Dîwana Bêxew Mela Beşîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2013, 23-25.

²⁵² Amd. Zahid Birîfkanî, Dîwana Şêx Memdû’h Birîfkanî, <http://www.koord.com/webbook/book/aras/aras1/Book/mamduh/Mamduh35.pdf>, r. 82.

²⁵³ Zahid Birîfkanî, h.b. , r. 10.

xwe yî ji bo ‘eşqê kişandiye kiriye. Lê tu îbarek tune ku em bizanibin derbasî merheleya duduya bûye. Ê din jî em dizanin ku Şêx Memdû’h Birîfkanî ji dûrê tesewwifê li ser millet û millatperweriya kurdan jî gelek helbest nivîsiye.

5.1.1.14.8. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî (ss. 20)

Mefa’îlun / mefa’îlun / mefa’îlun / mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Werin da qenc bizanin hûn çi Ehmed Heyderîyim ez
Bi semsamê ferehefzûn çi peyxam’ enberiyim ez

Peyamê misk û Mawerdê di fincanê Semerqendê
Ji destê min go ya werdê dibê mîr muşteriyim ez

Di fincanê me hin xişt in ‘ebîr û mawerê kişt in
Civata muşterî kuştin ‘egîdê kerkeriyim ez

‘Egîd û Feylezûrxanim Siyeh Salarê zîşan im
Li ser textê Suleyman im şehê deh kîşweriyim ez

5 Şehê xaqan û fexfûr in di sunduscamê mestûr in
Di gulzarê me mewfûr in gulîstan enweriyim ez

Gulîstanê gulê ter lê cîdala bilbilan her lê
Peyapey sohtin şer lê welê Eskenderiyim ez

Welê kenza me me’ mûr e belê der qulzema kûr e
Ne mechûl e ne mehcûr e xewasê ejderiyim ez

Bi xewwasî me dur anî di nêva sohbetê danî
Wa îro qenc bi min zanî çi murşîd ‘ebqeriyim ez

Çi muşkil se’b û dijwar e bi zahir batinê nar e
Gelo şah`m xeberdar e qetîlek bêseriyim ez

10 Qetîlek bêkesim îro zelîlek erxes im îro
Feqîrek emles im îro ji hîcrê dilkeriyim ez

Bi derba hîcretê har im bi mislê cemreyek nar im
Mudamê bende`ê yar im çi Qitmîr ber deriyim ez²⁵⁴

Ev nezîreya MEH, wekî fexrîye xuya dike lê ne fexrîye ye. Hemû navên ku di demên cuda de emir kirine hatine jimartin, di dawiyê de dibin bende`ê yarê. Heta telmîhek li ser qîsseya

²⁵⁴ Önder Beyter, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Artukluyê, Merdîn 2013, r.130-131.

Eshabê Kehf jî heye. Qitmîr kuçikek e lê diçe cennetê. Ji ber ku li cem xwediyê xwe maye jê veneqetiyaye. Halê hemû ‘aşiqan jî ev e.

5.1.1.14.9. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Xafil zi halê gorî bûm bê hiş di nêv ‘usyan im ez
Safilzelîl bê nûrî bûm newmîd di nêv hurman im ez

Lahî ji şe’nê nefsi bûm, bahî be şeyn û neqsi bûm
Sahî zi sûr û reqsi bûm bêhuş û sergerdan im ez

Bê yad ku man zi halê qebir mîzan sirat û ba heşîr
Zi weqtê zuhûq û ba neşîr bêhuş ji van ‘uryan im ez

Weqtê hîsaba pur serî’ te’mê zi xislîn û derî’
Ehwalê restaxîz fezi’ ebleh ji wan nisyan im ez

5 Roja tejî ehwal û bes qet nihîn der fikrê kes
Têda dibîtin nefsi nefz zanim di wê poşman im ez

Zanim ji e’falê xebîs der qebrê min nîne enîs
Belkî fî’alê bedcelîs, baderd û bêderman im ez

Madem dibêjî tu evan qelb kon muwafiq bade van
Tewbe bike roz û şevan taracê nefstalan im ez

Yexma ‘Ezazîl kir me nefz belkî ji bin ta ferqî re’s
Zi ef’alê bedferyad û res, zi e’malê sû nalan im ez

Îlla zi rehma wî mezin, daîm ricûkar im zi bin
Çav ma li rê qanit nihîn deryûze der xufran im ez

10 Seyid tu yî bedbende me, abiq zi tu şermende me
Muntin zi ‘usyan kende me Zahir bes e nedman im ez²⁵⁵

Di beyta meqtayê bi terkîba “Seyid tu yî” meqsed, Şêx Zîyaeddîn e. “Ez” murîd e, xwedî bi gelek kêmasî û qusuran e. Şêx jî murşîd e, rêya rastîn nîşanî murîdan dike.

5.1.1.15. Helbesta model (Xezel) a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “şeb û roz”ê

²⁵⁵ Amd. Mela Abdurrahman Biçici, Dîwan, Mela Zahirê Tendûrekî, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2007, r. 135-137.

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Tu dizanî bi Xudê min tu xiyal î şeb û roz
Bi xiyala xwe medam min tu li bal î şeb û roz

Her bi mîzan direşînî cegerê tîr û xedeng
Ji neseq sa'îqê me j'qewsê hilalî şeb û roz

Mislê goyîn te rewan nal ji dilê miskîni tên
Em nizanin tu çira her we dinalî şeb û roz

Te bi fıryad û fixanan bi xwe bulbul kerr kir
Allah Allah ji çi derdî we dikalî şeb û roz

5 Da ku dilber qedemê lê binihed rewşen kit
Lew tu xûnê weh ji çehvan vedimalî şeb û roz

Te tinê zewq û sefa kir bi seyên dilberê ra
Sernixûn geh şubhê nûn geh weku dal î şeb û roz

Fetweya pîrî Mela yan tu bi îlhamê Nebî
Vê meyê her we dinoşî bi helalî şeb û roz²⁵⁶

Wexta mirov beyta dawî dixwîne, wateya helbestê bi mezmûnan digêje wateya tesewwifê. Mey, 'eşqa îlahî ye. Rêber jî Cenabê Pêxember e. Paşserwaya şeb û roz ji bo berdeamiya vê 'eşqê ye. Beyta yekê de şev û roj xeyal dike yanî difikire, ya duduya de ma'şuq şev û roj tîran direşîne, ya sisêya de şev û roj MC dinale, ya çaran de carina mîna herfa dalê carinan jî mîna herfa nûnê serê xwe xwar dike û dawiya helbestê de jî em fêm dikin ew hemû tişt bi îlhama Cenabê Pêxember hatiye kirin. Helbest ji her aliyê ve helbesteke nuwaze ye. Hemû peyv roleke hempar dilîzin, meqseda MC tînin cih.

5.1.1.15.1. Nezîreya Hêşyar (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Ma dizanî aşiqan dilber xiyala şev û roj
Wer dinalin xwîn dimalin ew ji çavan şev û roj

Dilgirên dama evînê wan j'nedî ve gotiye
Guft û goyên zilf û xalan dane zanîn şev û roj

²⁵⁶ Selman Dilovan, h.b. , r.105.

Me b'tenê dilber divaye yara bê ten û gihan
Ew sirişta zende gaye landika me şev û roj

Bihuşt û zenda gihane wê di cîhan daye deng
Wê ji me sed dil rewa ye em li bendê şev û roj

5 Qenc û naz e tengudaz e padişahêk bê wefa
Her dema bersef dixwaze mînekar im şev û roj

Berfa yarê ji xuyina me nivîsi xêzexîz
Soz û peyman me dida wê olperest im şev û roj

Karê maşûqan wiha ye aşiqan erzan didin
Wan bi xişmê dil hewa ye xwîn dirêjin şev û roj

Sorgula bilbil divaye xişmê seywan lê veda
Ma li ser lat û zinaran tim şiyar e şev û roj²⁵⁷

Kevneşopiya edebiyata kurdî ya klasîk heta sedsala bîstan dewam kiriye. Di fikr û xeyalên helbestvanên modern de bandora edebiyata klasîk dewam kiriye. Hêşyar jî wekî MC jî bo yara xwe ji çavan xwîn dirijîne lê niyet û armanca wî cuda ye. Ev nezîre li dûrê feraseta tesewwifê hatiye nivîsîn.

5.1.1.16. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bes”ê

Fa'îlatun fa'îlatun fa'îlatun fa'îlat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Dil yek e dê 'işqi yek bit 'aşiqan yek yari bes
Qiblê dê yek bit quluban dilberek dildari bes

Min di benda zulfekî dil da bi destê pîrê 'işq
Lew di 'işqê da ku best îhram û yek zunnari bes

Terh û terzê bûne zunnar û çelîpa yek bi yek
Lew mi zunnar û çelîpa yek tinê yek cari bes

Hin ji nik dêrê ve tîn qesta keniştê hin dîkin
Ney ji van im ney ji wan im min derê xemmari bes

5 Ger çi tîn reqs û semayê her seher sed neyşeker
Min di bezma surşîrînan ew şîrînrefdari bes

²⁵⁷ Hêşyar, Kovara Hawarê, Hejmar 41ê, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012, r.693.

Weh çi walagewher in hatin libasê cism û can
Min ji wan horîsiriştan ew perîruksari bes

Hewce sihrê Samirî nînin ku zulfa reş bikit
Çeşmê benda dilrubayan kagula ‘eyyari bes

Bulbulan sed gul di çav in çav li sed gul dî dikin
Min di baxê gul’uzaran yek gul û gulfari bes

Min di baxê gulfiroşan dî ‘eceb resmek xerîb
Xariteb’an gul di dest in gulperistan xari bes

10 Ew cefa çû der ji hed zulma te bir hetta bi Çîn
Rehmekê carek nekî hey zalim ev azari bes

Xerqê deryayê gunah in teşneê lutfê heq in
Rehmetê Amirzîgar û şefqê Xeffari bes

Ehlê dunyayê seranser dijminên min bin Mela
Piştêmêrê min ‘Elî bê Heyderê Kerrari bes²⁵⁸

Çawa ku qible yek e û hemû misilman berê xwe didin vê qibleyê, ‘aşiq jî bitenê dilberekê hez dike an jî dilberek besî wî ye. Herwiha ji Sûreyê el-Ehزاب(ayeta çaran)re jî telmîhek heye.(Xwedê di hundirê mirovekî de du dil çenekiriye) Carinan bi tenê zulfek carinan dîtina rûyê yarê, wesla yarê ji bo aşiqan ji her tiştî qîmettir e. Heta gulperest qîma xwe ji strîya jî tînin. Mela di dawiyê de ji bo gunehkaran navekî Xwedê yanî navê Xeffar dide û ji bo piştgiriye jî navê Cenabê Elî dide.

5.1.1.16.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Fa’ilatun(Fe’ilatun) fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Bo lebê teşne dilan yek nemê heywan te bes
Qatil û ‘îşq du’ayek lebê xendan te bes

Sûd û sermayeyê can zindigî canê te xweş
Li perîşan hewesan zulfê perîşan te bes

Ji cemala te me sed şukir tezellum nekitin
Destê mezlûmê min ê bend bi daman te bes

Têhnî kirim bi yabanê ji ‘îşqê meger

²⁵⁸ Selman Dilovan, h.b. , 108-109.

Nezerek seyrê bi wî çahê zenexdan te bes

5 Ji hemî zexmê bidî çavê hesûdanî reqîb
Heykelê husnê cehan sûzengihan te bes

Zahirî ger çî bi sed renc ji der dûr bi gûş
Tu bi Xudê kî negiha lutfê peşîman te bes

Mebe xemgîn ji tekebbur û ji 'isyan, guneha
Perto rehma Xudê û xufran te bes²⁵⁹

Bandora MC pir eşkere ye. Mesela PBH jî wekî MC peyva “bi Xwedî kî” bikaraniye. Dîsa eynî terza MC hem bi hal û tevgerê m’aşuqê kêfxweş e hem jî dixwaze ev zilm biqede hem jî xwe dispêre navê Xwedê(Xufran).

5.1.1.16.2. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî (ss. 20)

Mustefîlun mustefîlun mustefîlun mustefîlun

Behra recezê -- + - / -- + - / -- + - / -- + -

1 Ya Heyderî ger ‘aşiq î husn û cemalek bo me bes
Xalis di ‘işqê sadiq î ebr û hîlalek bo me bes

Ebr û hîlalê mehcebîn sa’et bi sa’et her bibîn
Da pir bitin ‘işq û evîn şox û şepalek bo me bes

Şoxa me hey xweşme’de ye rûşems e nîşanzuhre ye
Me’yûs mebe hêvî heye awirxezalek bo me bes

Awir bi çeşmê muhbetê hadir dibînî lezzetê
Perwane’ê dewra te tê şem’ û şemalek bo me bes

5 Şem’a me rewşen kir cîhan rewneq giha hor û cinan
Çendan bikey se’ya nîhan nazik delalek bo me bes

Nazik dilawêz dilber in nîşan ji miska esfed in
Awir bi mislê xencer in ‘er’erfesalek bo me bes

‘E’erfesalê sadenûr batin ji min dil bir bi şûr
Çibkim bi sed wildan û hor kerb û mitalek bo me bes

Kerba evînê afet e berq û birûsk û hirqet e
Şed qîl û qal û muhnet e fikr û xiyalek bo me bes

Fikrê çî ehzen tali’ im derya ye lutfê sani’ im

²⁵⁹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 172.

‘Işqa bi min da qani’ im zergeş peyalek bo me bes

10 Zerrînpeyala min di dest ‘işqê dil û canê me gest
Ehmed sera ye meyperest şêrînzulalek bo me bes

Şêrînzulalê şehdîwar xef Heyderî camek vexwar
‘Işq û mehebbet bûn hezar xûrşîdmisalek bo me bes²⁶⁰

Beyta ewil de MEH mexlesa xwe bikaraniye. Di helbestê de giraniya hunera î’adeyê heye, ev jî aheengeke xweş daye nezîreyê. Di heman katê de ev helbest xezela musemmate jî, em dikarin bi çarînan jî binivîsin. Ji aliyê naverokê jî wekî helbesta model e. ‘Aşiq bi her hal û ehwalê m’aşuq razî ye, bes ku bila li dil muhbeta yarê hebe, vê çaxî mirov ji her tiştî qayîl dibe.

5.1.1.16.3. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Tu nazik xweş were can li ber çavê me yek car bes
Binêrin em li van burcan kulê dil ew du sê zar bes

Kevok û nêrgîz û çiçek li buxçan em ketin çerxê
Sera û mesken û dîlxwaz bi yek textor û beytar bes

Eger bêt sûretê husnê sehîfe setire salis de
Divê ew min di me’nayê belê emma bi hewwar bes

Dil û mêlak ji nû çûne bi derba fixanê şewqê
Eger ew bête meydanê ji vê teqşîr û zincar bes

5 Di teqşîra dil û can de dibûm êsîrê seywanê
Sebahler derketî neqşek di roja cum’e êvar bes

Heqîqet min nezer dayê dizanim rohnî bû izhar
Li ser textê wezîr û şah ji tac û fulkê dewwar bes

Cûda bûn jev rûh û qalib di ‘işqa bulbul û gul de
Di nevma nûbihar dîsa tenê ‘işqa me xeddar bes

Di me’na nezm û ‘işqê de melaik tene dîdarê
Di burca ‘eqrebê derket ji xewfa me ji dîdar bes

Ji dîdarê te şêrînê mela medhûş dibûm daim
Me cewher ‘unsurek xamis şeb û rojê ji xubbar bes

²⁶⁰ Önder Beyter, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Artukluyê, Merdîn 2013, r.136-137.

10 Berat û Leyletûlqedrê bi çeşman dane hev mizgîn
Fesîl û sef didît Dahî Nezîr emma bi hişyar bes²⁶¹

Dahî ne wekî hunermendên kurd ên di çaxa zêrîn de(16-17) jiyane li ser mezmûn û hunerên gotinê de zêdetir serê xwe êşandiye. Di nav qalibên jiber de gotina tiştên nû hem zehmet e hem jî sebir û tefekurekê mezin dixwaze. Ev nezîre bi naverokê nêzîkê helbesta model e lê di hunerê de di bin siya helbesta model de maye.

5.1.1.16.4. Nezîreya Cegerxwîn (ss. 20)

Mustefîlun mustefîlun mustefîlun mustefîlun

Behra recezê --+- /--+ /--+ /--+ /--+

1 Îro bi cengê dijminan daxin li dil kêşane bes,
Xwîn wek ciwên aş û çeman, pêl dane Kurdistan e bes.

Ev tirk û taçîk pir xezeb girtin ji Elwend ta Heleb,
Em dane ber hev rast û çep, tim kuştin û talan e bes.

Dîsa me dil pola ye tev, carek me lê kolaye ev,
Ey kurd bizane roj û şev, tac û key û îman e bes

Bê tac û şah û bê ser in, bê top û tang û leşker in,
Bê sikke û zêrê zer in, rabin ji xew îca ne bes.

5 Zanîn û xame û rêberî, yekîtî û mîletperwerî,
Nermî û merdî û serwerî ev rûmeta însan e bes.

Îro ne roja serxweşî, îro ne roja bêhişî;
Rojayekî, dilgeşî, ya gotin û xweşxwan e bes.

Axa binêr şêxên bedew, mêrên kurê mêran e ew,
Bê fort û bê pesn û derew îro wekî paşa ne bes?

Her yek meaşek dane wan, lê hon pezê tim bê şivan;
Ma yek ji we nabî beran, hon ên kul u derdan e bes

Bê padîşah û dewlet in, lewra ko hon bê rûmet in,
Îro tenê hon kêmetin, ev kêmiya kurdan e bes.

10 Herçî nezan e wek me ye, dîsa ewî piştekek heye;
Her dem li pey doza xwe ye, leşker li pişt Sîpan e bes.

Em kurd tenê bê mêr û pişt, dijmin li hawîr çartenişt

²⁶¹ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.68.

Hawîr dibarin tîr û xişt tim kuştin û zindan e bes.

Piştta xwe em nadin ecem, da em bijîn tev dem bi dem.
Bê kuştin û derd û elem, em kurd kurê Keyan e bes.

Kesra û Key tev yên me bûn, Eyran û Kurdistan nebûn;
Fîrsa Kevin tev tê de bûn, Ristem li nêv meydan e bes.

Gazî dikim xortên di nû, winda bikin herçî ko çû,
Ên wek Cegerxwîn ka ji kû, ew rêberê xortan e bes.²⁶²

Nezîreya Cegerxwîn ji aliyê naverokê ve helbesteke dewra modernê ye. Helbestvan aniye mijarên nû wekî milletperwerî, tarîxa kurdan, axa kurdan hwd. kiriye li nav qalibên berê.

5.1.1.17. Helbestên model ya Melayê Cizîrî bi serwaya “eş”ê

Bi vî awayî du helbest hene.

5.1.1.17.1. Helbesta model ya Melayê Cizîrî bi serwaya “eş”ê ya yekê

Mef’ûlu fa’ilatun mef’ûlu fa’ilatun

Behra muzari’ - - + / - + - - / - - + / - + - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Îro Mela serapa lew têki bûme ateş
Min dî seher xeraman neyşekera şîrînmeş

Ya Reb çî turfemêwe ev renga mey dibexşet
Şî’ra me tê perîşan nezma me tê muşawweş

Dil geşt e min ji dêrê naçim kenîşteê qet
Mîhrabi wê bi min ra wer da biçîne Laleş

Mehbûbî wek stêr e govend û ‘îşqibazî
Têkil biçîn semayê hişyar û mest û serxweş

5 Heywan li kû dimînit em muftiyê zeman în
Bêtin ji destê saqî cama zelal î bêxeş

Wer guh de çeng û nayê şîrîn ku bên semayê
Camê binoşe vêran çî sade û çî zerkeş

Tali’ ku têt û fûrset muhlet li nik heram e

²⁶² Cegerxwîn, Agir û Pirûsk, Weşanxaneya Avestayê, Stenbol 2014, r.20-21.

Min ‘umrê Nûhî nîne wer saqiyo bi lez xweş

Neyşekkera şîrînqed me j’dest me te mey divêtin
Da sîne pê cela dîn rewşwn bikîn dilê reş

Camid çò kin bi husnê ku wan nezer li xwar e
Xerteb’etên di ebleh çî nêrgiz û çî kerbeş

10 Kor e xwe nasipêrit carek bi dest delîlan
Ebleh çî kit tewafê nabîtinin Berê reş

Bêzî dikit ji qencan ji remz û naz û xencan
Qedrê gulân çî zanit kerbeş divêt kerê reş

Feyza me şubhê Nîl e em Dicle û Furat in
Ger şeyx û wer îmam e vê ra ye min keşakeş

Şoxa ku ez di bendê dil girtiye kemendê
Letîf e suhresîma ebrûhilal û mehweş

Birhên ji qewsê qudret nişane kir Nîşanî
Lami’ ji ber dibarin çî yengiyek we perweş

15 Allah li min hubba te çî şekker û nebat e
Ji nû ve dê ciwan bim ger bihn bikim gula geş

Şebê qedrê li me rewşen ke tu rûh î were xweş
Me ji nû xweş ke li ser çehvê şehîdên bimeş

Ma li min kî nezerek lutfê ji dil xemzeyeyan
Bireşînî cegerê rîşî ji qewsên xwe bimeş

Seherê cumle şehîdên te bi rim avêhtiyî
Êjimarî ne yekayek me hemî şeşsed û şeş

Lê şehîdên te bi ijmarê bi xencer kuştiyî
Hê neçû xûn ji birînan sed û heftad û du leş

20 Cengê hindî dikirin fêris û rimbazê ‘Ereb
Tox û ‘ala di Firingî ne kemendarê Hebeş

Tu binê Rûm û ‘Ecem kuştine Zengî di kemîn
Hane her tete peyapey ji teref Rûm xweş û xweş

Da me şehzade bi destê xwe mûbarek qedehek
Ne xubarek ji xumarî û ne tundî ne xeş

Du qedeh mey bi Nîşanî diderit rengi bi reng
Nêrgiza nazik û re’na û gula taze ye geş

Xaliba ehlê zemanî ma Mela ademî tin
Venumayin ji kerê me'y reş û gayê te yî beş

25 'Arfên ehlê bîsaret ji neseq merdumê çeşm
Surmepoş in di beyadê we qebayê xwe î reş²⁶³

MC pêşiyê behsa bedewan û xweşbûna meyê dike. Ev meziyetên ehlê dilan -her çiqas mijareke jirêzê be jî- ji aliyê şêx û softeyên xapînok(zahîd) tîn rexnekirin. Bi vî awayî ev helbest wekî cewabakê xuya dike. Di edebiyata klasîk de di nav felsefeya rîndan û feraseta ên ku dînê Îslamê bi tenê nimêj û te'at dihesîbînin de şereke mezin heye. An jî di şîhîra klasîk de ev terz 'adetek e. Lê MC bi zimanekê edebî sekna xwe û nêrîna xwe wekî hemû helbestvanên klasîk ên bi tesewwifê re hemhal bûye aniye zimên. Herwiha em dibînin MC rexneyên pir tund kiriye. Mesela ji bo zahîdan peyvên wekî ker, ebleh, kerbeş, kor gotiye.

5.1.1.17.1.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mef'ûlu fa'ilatun mef'ûlu fa'ilatun

Behra muzari' - - + / - + - - / - - + / - + - -

1 'Işqa te taze îro hel kir ti dil wek ateş
Hindî ji eşk baran lê tîn pirt bit xweş

Çavê ti mest û bengî hîna nezer me lê kir
Eser we kir ti çavî sermest mam û serxweş

Ba 'arizê ti gulgûn çû seyra gulistanê
Ji germiya heyayê efsûrde bû gula geş

Ji hiqdê payê bose xurşîd kete kuûfê
Wekî ji menzîlê hat ew mahitaba mehweş

5 Binêre bêwefayê çi rengî dil ji seng e
Nekir 'ibadeta vê 'elîl û pir muşewweş

Espê ku bed'emel bî bê faydeye 'egîdî
Çilo ji dil revaye 'işqa herûnê serkeş

Çi pehlewan e fêris Perto di cengê 'işqê
Daîm digel dilî xem derdan fica keşakes²⁶⁴

Ji bilî serwaya serkeş, PBH hemû serwayên MC bikaraniye. Di nezîreya Perto de tu rexne tune ye. PBH bitenê behsa mezinbûna 'eşqa xwe, seba vê 'eşqê derd û kederên çawa

²⁶³ Selman Dilovan, h.b. , r.110-112.

²⁶⁴ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 174.

kişandiye û zilma yarê kiriye. Telmîh, îstîfeyên orjînal ên MC kiriye helbesta xwe, di helbesta PBH de tune.

5.1.1.17.1.2. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî (ss. 19-20)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Seher nageh ji eywanê şekerney da şerabek xweş
Serasîmê kirim camê çiku ber der ku qelb û heş

Ji xwe mam bê xeber, ez lezzet û sukra şeraba yar
Çi der gîtî numam bê dîn û bê mezheb mudam serxweş

Mucered ma ruh ez qalib ji xwo me infisal kir çûn
Nedîtî talihê mes'ûdi der kaşane bextê reş

Derîn kuhne ribat û dêrîna me'mûr xirab e dil
Ji lew menzil xerabat e ji bona vî dilê pir feş

5 Meran ez muxgede pîra çu nîne xaniqe umîd
Gelek bê tab û fuxwar e ji pur derdî, niye sergeş

Bike amûn eya xame demadem ez şeraba nab
Bi avdanê dide dar meywe û pel, gul dibine geş

Bixîne abigîna dil nebe sedê remeq axir
Bide peyweste cami mey, we lêkin her bi heft û şeş

Bide gulrengi ba gulbangê bulbul bit serayende
Nezer de hikmet û ibret, hilîne sari ke ateş

Ji zeyta rahi der misbahi dil deyne seqa billah
Cihanê da munewwer ke seraser ev dilê xorweş

10 Nebe azade ba şurba meya saf a zelali dil
Mudam wê bit sukût ender miyanê end û hîn çun beş

Bide dil rewneqê da bit cihan bîn ba meya xalis
Cila de da sefa bigre, xelas bêtin ji xil û xeş

Bide ser dil humaya saye ya hifza xwe tu her dem
Çiku perwerde ye ew ez ezel ender penah û neş

Mudam hirzi dil e ismê te cana zikr e çun her an
Ji vê ye sirkelamê me dibin bê şubhe telq û ceş

Nebûne wek dilara mame der dunya û der 'uqba

Muheqeq kafir e, jê re bibîne, kî di dil de deş?

15 Nikarin yek bibînin yek murovê lûçûna dan bin
Li ku ma yê besîret ku nebe hem ku ribîtîn çeş?

Ji ‘ulw û mestiya can e, telattum tê dilê Hesbî
Mudam sermest e lewra kirye tecrîd ruhê wî ez leş²⁶⁵

Di nav helbestvanên klasîk ên di sedsal 20an de ‘emir kirine belkî jî yê herî lawaz Şêx Hesîb Axtepî ye. Peyvên ku bûne serwa tu dibêjî bi dara zorê bûne serwa. Peyvên ‘erebî, farisî û kurdî li hev dikevin û pir ferhengî xuya dikin. Naverok her wekî dîsa li ser mey û mestbûn û tesewwîfê be jî, tê de çêja edebiyatê tune.

5.1.1.17.1.3. Nezîreya Cegerxwîn (ss. 20)

Mef’ûlu fa’ilatun mef’ûlu fa’ilatun

Behra muzari’ - - + / - + - - / - - + / - + - -

1 Yarê diyarî da me ew badeya meya xweş,
Mîn bade girt û noşî tev bûme pêt û ateş.

Destê me girtî yarê serbest birim serayê,
Em dest bi dest û mest in ne serxweş û ne bê heş.

Keç rengê pedîşehî rû dêm û ebrû mahî,
Taca Keyo li ser şan rûniştî textê guhreş.

Gazî fikir nedîman danîne ber me tawle,
Zarê me tim yek û du zarê keçê şeş û şeş...

5 Wê nazika keç û rind şeş deste kirme bin dest,
Xwestin ji min dil û can şehmatê kir ne go keç.

Qend û şeker şikandin pîrsa cihan û can kir,
Wê nazika perîrû ebrû hilal û mahweş.

Zanî ko feylesûf e, seyda ye rengê Zerdeşt.
Wê bersivê sivik dî namênî ew mişeweş.

Naka me gotî zanim xana dîna ye dinya,
Pûtxane ye ji bo me mizgevt û dêr û Laleş.

Can pak e lê du par in, herdu ji hev cida ne,
Benda me rengê xar in benda te wek gula geş.

²⁶⁵ Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepî, Zeynelabidîn Zinar, Weşanxaneya Dozê, Stenbol 2009, r.91-92.

10 Yeksû ne xar û sorgul em tevde xak û av in,
Yekrû ne tev de candar çi henteş û çi menteş.

Seyda û pîr û zana pir wek me bûn Cegerxwîn,
Çerxa cihan revandin dijwar e cerx û kerkeş.²⁶⁶

Cegerxwîn ev helbest wekî çîrokekê honandiye. Lê ti eleqeya çîrokê ne bi helbesta model re ne jî kevneşopiya edebiyata klasîk ya kurdî re tune. Tu dibêjî Cegerxwîn tiranê xwe bi têgeh, mezmûn û ferasetên berê yanî yên edebiyata klasîk re dike.

5.1.1.17.2. Helbesta model ya Melayê Cizîrî bi serwaya “eş”ê ya duduyan

Fe’ilatun fe’ilatun fe’ilatun fe’ilat

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Şebê Qedrê li me rewşen ke tu tûh î were xweş
Me ji nû xweş ke li ser çehvên şehîdên xwe bi meş

Ma li min kî nezerek lutfê ji dil xemzeyeyan
Bireşînî cegerê rîşê ji qewsên xwe bi weş

Seherê cumle şehîdên te bi rim avêhtiyî
Êjimarî ne yeka yek me hemî şeş sed û şeş

Lê şehîdên te bi ijmarê bi xencer kuştîyî
Hê neçû xwûn ji birînan sed û heftad û du leş

5 Cengê hindî dikirin fêris û rimbazê ereb
Tox û ala di firîngî ne kemendarê hebeş

Tu binê rûm û ‘ecem kuştine zengî di kemîn
Hane her tete peyapey ji teref Rûm xweş û xweş

Da me şehzade bi destê xwe mubarek qedehek
Ne xubarek ji xumarî û ne tundî û ne xeş

Du qedeh mey bi Nişanî diderit reng-i bi reng
Nêrgîza nazik û re’na û gula taze ye geş

Xaliba ehlê zemanî ma mela ademî yin
Venumayin ji kerê me’ reş û gayê te yê beş

10 ‘Arifên ehlê bisaret ji neseq merdumê çeşm

²⁶⁶ Cegerxwîn, Agir û Pirûsk, Weşanxaneya Avestayê, Stenbol 2014, r.263.

Surmepoş in di beyadê we qebayê xwe yê reş²⁶⁷

Xezel li ser daxwaziyekê destpêdike. Di şeva qedrê de bila yar were bila şehîdên evîna xwe ji nû ve vejîne. Piştî vê beytê li ser zilm û derba yarê xezel didome. Di beyta 7an de ji du ayetên Quranê re telmîh hene. Di xezela yekê de zimanekê tund û rexneyên li ser sofî û zahîdan hebû. Di vê xezelê de rexne dewam dike. Xelkên vê zemanê guh nadin aliman û hewaltiya wan nakin. Piraniya xelkê mîna kerê me yê reş, gayê te yê beş in yanî nezan in.

5.1.1.17.2.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Ji dengê dilberek taze li min batin bû xwînê reş
Şefeq dabû li nav zaze bila bit ew bi lez wer xweş

Ne rêzan im herim nik wê bibosim ez bi şuca'et
Hicûm dayî bi rêzanî ji lew mam seriyek bê leş

Ma ahîn çûn di salê da felek dilber bû ez kuştim
Ji mêj ev bû di dil wê de neda min bey'ekê bê xeş

Ma can sofî di wê rê dane dî min yek tebîb bo xwe
Li ber penca ezê mame we nazik rû neda gul geş

5 Te sotin pur dil û cana dizanî tu birîndar im
Li babê wa ezê mame sî sal ne min dî bêhneyek ta xweş

Dinêrim ez di bûstanê şeb û rojê nezerdar im
Li babê wa ezê mame we nayê saqiyek tim xweş

Ma saqî çûn ji dunyayê li 'ebda ew ku guhdar bin
Dixwazim derseyek hikmet ji wê kitabe haşî reş

Me der bû nêrgîz û gul têk biçînim ez li bustanê
Şeb û rojê binêrim lê semayê bême ebrû reş

Divê min dersekê mentiq qiyas kem ez li wê husnê
Luzûm nayê mûnafatan dê çawa bît ewê herîmeş

10 Di qublê de me dî yek car tenaquz hate ser 'eksê
Ciza kir ewwel û axir li min wê hatî muşewweş

Di şî'rê de şatir bû me welakin hate ser min la

²⁶⁷ Emîn Narozi, r.121-122.

Bi nefyê dûr kirim îro felek dîsa dibûm bextreş

Wekî serbest nebim carek dê çawa bêm huzûrê de
Ketim heys û di beysê de bi nal û azarek Hebeş

Dahî can da bi efxana ku dibû dilberek rengîn
Li ber çavê Nezîr danîn hecer anîn semayê şeş²⁶⁸

Serwayên Dahî jî wekî Hesîp tam rûneniştiye. Tu tişteke nû negotiye. Ev nezîre hesreta rojên berê dikişîne. Êdî ne saqî heye ne jî bedewên berê. Ev tespît di ‘eynî demê de tê m’eneya edebiyatnas û edebiyata berê jî nema ye.

5.1.1.17.2.2. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Min dî li wechê dilberê sorgul sifet xendan û geş
Sed car tu qurban bi Hezîn weqtê ku bêtin ew bi meş

Hûr hûr bi meş bêtin şepal gorî bikim ez can û mal
Belkî bisit kasa zelal j’destê xwe ew yara keleş

Yara keleş ji kaseyê da min surehîk ji meyê
Dêma ku girt û xergehê rijandî camê zulfê reş

Rijandî cama min mudam fetla li dor bedra tamam
Şewqê didabû şerq û şam ron kir ji ‘erşê ta bi ferş

5 Ron kir Sureyya ta sera dilber li camê da gera
Naçî tu cild û deftera wesfên hebîba çavdires

Wesfên hebîba çavxezal te’na dida bedra kemal
Sed murşîd û şeyx delal j’ ber bûne ew daîm nexweş

Wesfên hebîba çavbelek hatin temaşayê melek
Tesdaq kirin wan purr gelek weqtê ku dîn xala hebeş

Xala li dor dêma binûr nadim bi sed hûr û qusûr
Ew çêtir e sed beyt û tûr weqtê ku ew zulfan biweş

Weqtê ku zulfan şeh dikî misk û gulavê ser dikî
Dîbac û etles ber dikî şabaş dikim rûhê xwe xweş

10 Şabaş dikim rûhê ‘ezîz l’ber dilbera xayet-lezîz

²⁶⁸ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stanbol 2012, r.69-70.

Gerden ji bellûra temîz xedeyn ji yaqûta bi leqs

Xedeyn ji yaqûta şefaf ‘eksê xwe dît Qedrî li nav
Teşbihê rojê bû li av hîna me dî bû çûm bi heş

Hiş min diçûbû ey Hezîn ber tayê zulfa çînbiçîn
Bedrî ji ber bû har û dîn weqtê ku dî dêma bi weş²⁶⁹

Hunera î’adeyê hemen bala me dikişîne. Her wiha ev helbest musemmet xezele jî. Pir diyar e, SQH ji bo vê helbestê serê xwe pir êşandiyê. Lewma hem serwa û hunerên edebî cih de ye hem jî yekîtiya mijarê heye.

5.1.1.17.2.3. Nezîreya Şêx Evdirehmanê Axtepî (Rûhî) (ss. 20)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Kesk û sor û şîn û zer, narencî û mawî û reş
Sef bi sef seyran konan, tèn dilberanê mahîweş

Wek di nîsan rengereng, çiçek vebin der murxîzar
Muxtelît bûn t êk di çîmen leşkerê Rom û Hebeş

Sed hezar Leyla û Şêrîn û Zuleyxa der xiram
Çeşmê şehla, serwî-bala, xunce-dêm elfazê xweş

Dîn û dil yekser ji min bir van şêrînan bê futûr
Ey gelo qat’i terîqen ev perî rûyan guleş

5 Dil yek e, dilber hezar in mam teheyur el eman
Bidme kê meyla evî qelbê birîndar î nexweş?

Mislê perwîn e sema cem in di çîmen lale-rû
Fewcefewc in der temaşa heft û heyşt û pênc û şeş

Çunkî ev dilber gulê cûr in di gulzarê cemal
“Rûhî”ya wek bilbilan her dem bibe efxanî geş²⁷⁰

Rûhî, li ser bedewbûna m’aşuqan rawestiye. Wekî Melayê Cizîrî behsa meyê an jî şêxên xapînok nekiriye. Bitenê terza serwayê ‘eynî ye.

5.1.1.18. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “reqs”ê

²⁶⁹ Dîwana ‘Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.Nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r. 70-71.

²⁷⁰ Dîwana Rûhî Şêx Evdirehmanê Axtepî, Rênas Jiyan, Weşanxaneya Belkîyê, Stenbol 2013, r.53

Mustef'ilun Mustef'ilun Mustef'ilun Mustef'ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Selwa sehîqed xemmilî lew kemmilî mestane reqs
Wer suhbetê ger qabil î dê bêt û ret şahane reqs

Mestane mestan noşaniş qerqef di caman hate coş
Ma dê bimînit kes li hoş weqtê ku bên durdane reqs

Suhbet bi sazan hate saz pê mewwicî deryayê raz
Da dil ji nû bayê mecaz wê keştiyê sukkan e reqs

Mehbûb bi'eynê kewkeb in reqsa ku tê dilber hebin
Sed can giramê min hebin bavême rê erzan e reqs

5 Kirişme û raza berî 'arif venabin lê derî
Hetta di nêva agirî ew xef nebit perwane reqs

Perwaneê şem'a geş înzulfên we nazik raweşîn
Şewkên di dil da pê xweş înzme j'penceyên şêran e reqs

'Ala we tayên qurmizîn eslan di ber daberizîn
Nêrgîz di baxan tewwizîn neyşekeran nîşan e reqs

Weqtê ku ba bin erxewan gulçîçek û terhên ciwan
Vê ra ne bê selwarewan 'arif li ferqê can e reqs

Îro şekerxendê birîn destê sipîzendê birîn
Dîsa bi govendê birîn derdê Melê derman e reqs²⁷¹

Hem paşserwaya “reqs” hem jî hunera î'adeyê ahengek daye helbestê. Li gorî Îskender Pala di edebiyata klasîk de “reqs” wek nîşaneyê şadumanîyê tê dîtin.²⁷² Beyta yekê de reqs tê wateya xweşîkiya reqsa yarê, ya duduya de hatina yarê li govendê ye, ya sisêyan de evîna mecazî ye wekî keştiyekê diheje, ya çaran de govenda dilberê ye, ya pêncan de reqsa perwaneyê ye, ya şeşan de pêçiyên şêran e, ya heftan de bejna dilberê ye, ya heştan de ruhê 'arifan e û dawiyê de dermanê derdê MC ye. MC di her beytekê de bi teşbîh û îstîareyên cuda peyva reqs bi awayeke nuwaze bikaraniye. Mijar dîsa bedewbûna yarê û meftûnbûna 'aşiqan e.

5.1.1.18.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

²⁷¹ Selman Dilovan, h.b. , r.114-115.

²⁷² Îskender Pla Ansîlklopedîk r.446.

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Ey dilê sermestê min mestane reqs
Bezma canan e wekî peymanane reqs

Gulfişan ke meclîsê carek ji min
Cam ti kef mislî gulan xendan e reqs

Leşkerê îman bihl birûn der
Di derûnî xaneyâ canane reqs

Ger te dûva xelweta dil bête ser
Dê wekî cûşa meya cûşane reqs

5 Bes niye ev qal û qîlê sûretî
Xweş bi wechê me'newî rindane reqs

Geh tigel dîwanegan bahay û hûy
Geh tigel ferzanegan ferzane reqs

Pertoyî avahiya dil bû xerab
Kef bi kef "ez" şadiya wêrane reqs²⁷³

Paşserwaya reqsê di vê helbestê de jî coşeke mezin çêkiriye. Tu dibêjî helbestvan piştî ewqas derd û qederan ketiye li nav rehetiyekê. PBH coşa MC daye dewamkirin.

5.1.1.19. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya "ferz"ê

Fa'ilatun mefa'ilun fa'ilatun mefa'ilun

Behra remelê - + - - / + - + - / - + - - / + - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Şêweyê dilberê bizan sunet e şêwe 'işwe ferz
Herdu nezer ku bin qeran wacib e yek kirişme ferz

Herdu Qeran ku kible bin herçi dema xwiya bin ew
Wê se'etê di dînê 'işq lazim e yek du secde ferz

Xirqeyê zerq û jengê zuhd min bi meyê muxane şûst
Şûst û şuwik di meykedê ewwelê karî ferz e ferz

Neyşekerên şîrînzaban mest-i bi cam û bade bân
Ferz e dibit ji tewbeyê salikê 'işqê tewbe ferz

²⁷³ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r. 179.

5 Saqiyê sîmisaqê ma zehrê helalilî bi dest
Canê me şukr û minnet e tîzirewan e reqs e ferz

Xal-i eger bi wechekî bête qiranê ebruyan
Şubhetê beytê Meqdes û Ke'be dibin du qible ferz

Ez kû di de'wa 'aşiqî kifşe dikit zeban derew
Ketmê şehadetê dibit wê se'etê bi şehde ferz

Cebhet û dêm û gerdenê perde dema ji ber biret
Ferz e Mela li haciyan se'y û tewaf û 'umrê ferz²⁷⁴

Peyva “ferz”ê peyveke dînî ye. MC ev peyv bi hunerên gotinê li ser ‘eşqê di wateyên nû de bikaraniye. Îşaretên çav û birhên yarê ferz in, şanik û birh dibin qible lewma secde dibe ferz, ji ber rindûna yarê devjiberdana meyê ferz e, enîya yarê wekî se'y e (çûyin hatina di navbera her du çiyayê Sefa û Merwa) lewma tewaf ferz e hwd. Ev xezel asta huneriya MC kifşe dike. Bi hemû mezmûnan de mohra wî ya edebiyata klasîk ya dewrê zêrîn(16-17) heye. ‘Eşq di destê wî de ne hesteke asayî ye, bi xurtbûna wî ya li ser hemû zanist û huneran dibe helbesteke tesewwîfi ya Îslamê.

5.1.1.19.1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Mustef' ilun mustef' ilun mustef' ilun mustef' ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Zahir were tewbê tu zû in bezze û 'usyan ne ferz
Xafil nebe tu new bi new in xeflet û tuxyan ne ferz

Herroz ji umrê te telef bê 'îwed û baqî xelef
Bê mayeî der ma selef in derdê bê derman ne ferz

Daê zunûban pur xedar nefis zalim e bêşerm û 'ar
Xewfê bike ji qehra Qehhar in ta'etê şeytan ne ferz

Ta nefisî bed ra negzerî der dînê xud key bawerî
Nageh zi dunya bugzerî in meylê ba xeyran ne ferz

5 Daîm yekî bîn yek bigo hem yek bixwan û yek bico
Ta eşk rewan bin co bi co in semmê ba însan ne ferz

Semma qettal daa îdal dîtin ji xeyran min bi hal
Bubzer tu hem ez qîlûqal in cengê ba xesman ne ferz

²⁷⁴ Emîn Narozî, h.b., r.125-126.

Xafir be bo cehla ewam sabir be ser lewma lewwam
Şakir be ber fezla kîram în tebetê nasan ne ferz

Xaîf be tu zi ef'alê bed z'usyanê bêhusban û 'ed
'Efwê bixwah tu ez Semed în helketê ez man ne ferz

Rebt ke tu qelbî ba Zîya hîvî bike ez neqşîya
Bigrî bike tu zarîya ez fê'lê xeyr 'uryan ne ferz

10 Tebdîl sîyah bo ba sefid raci' nebû 'ebdê 'enîd
Tageyî celef fi'lê pelîd laiq ji bo nîran ne ferz

Tewbe bike Zahir zi xeyr zi xeyr tefrîq bikon şeran zi xeyr
Ta xerq nemînî tu di deyr rû'yetê 'ebdan ne ferz²⁷⁵

Wekî hemû helbestên MZT ev helbest jî ji bo Şêx Zîyaeddîn hatiye nivîsîn. belkî jî di edebiyata kurdan di warê de MZT, bêemsal e. Li ser nefsa xwe şîretên olî dike, çareserî jî di terîqeta Nekşîbendiyê de dibîne.

5.1.1.20. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “xerez”ê

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Me ji bil husn û cemalê çi xerez
Bê cemalê ji peyalê çi xerez

Ger ne teşbîhê du birhên te bitin
Me di 'îdan bi hîlalê çi xerez

Ger ne qesta dil û canê me dikit
Me ji wê şox û şepalê çi xerez

Ger ne rûhê me di pê dil biretin
Me ji wê qenc û delalê çi xerez

5 Ger ne bi'smê te mu'emma bin hurûf
Me bi şiklê xet û xalê çi xerez

Ne ku şermende ji rûyê te biwa
Afitabê bi zewalê çi xerez

Qestê wehdet dikirit rûh-i bi rûh
We'r ne aşiq ji wisalê çi xerez

²⁷⁵ Mela Zahirê Tendûrekî, h.b. , r. 175-177.

Di şebê qedrê tecella tu bikî
Me li pê mom û şemalê çi xerez

Ne cemala te tecellî bikirit
Me ji xûban bi cemalê çi xerez

10 Ne ji le'lên te Mela behsê bikit
Me ji vê behs û su'alê çi xerez²⁷⁶

Xerez tê wateya qest û mebestê. Yanî Mela di tevahiya xezelê de dibêje hemû niyet û armanca min tu yî, an na ez çima behsa ewqas tiştan bikim, canê xwe bidim?

5.1.1.20.1. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Şeyxê neqşî di xezelan de me Zîyadîn bû xerez
Rehnumayê canibê eqdes rêya dîn bû xerez

Bulbulê besa gulê daîm ji wî ra bû enîs
Lê ji muqasatê şedîd recma şeyatîn bu xerez

Hem ji emrazê di batin ra tebîb bû bê mîsal
Ji 'îlacê def'ê emraz û rîya kîn bû xerez

Der xerabat û muxan saqî peyale leb û leb
Lê didana wan herîfan te meya jîn bû xerez

5 Nîne der tehzîbê exlaq û di sefwa batînî
Çûn Şehê Taxê Zîya siqla mewazîn bû xerez

Meyl nedared o bi fanî 'alî-mermayê nezer
Ne supend û ne xudûr haşa reyahîn bû xerez

Zahira daîm ricaçî be ji wî şeyxê kebîr
Lew li ser textê nîyabet wî Mela mîn bû xerez²⁷⁷

Vê carê xerez yanî mebest şêxê kebîr, şêxê nexşî, şêxê Taxê ye. Ew jî Şêx Zîyaeddîn e. Bi vî awayî ji helbesta model vediqete.

5.1.1.21. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “çi hez”ê

²⁷⁶ Emîn Narozi, h.b. , r. 127-128.

²⁷⁷ Mela Zahir Tendûrekî, h.b. , r. 171-173.

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Bê lebê le'lê Mela min ji meya al-i çi hez
Suhbeta tê nebitin yar-i bi herhal-i çi hez

Qedehek bade bi destê xwe li qelbê me birêj
'Aşiqê sûxite bê ateşê seyyal- i çi hez

Neko wek teyr ji mijên te bibarin peykan
Ji birînên di dilê şubhetê xirbal-i çi hez

Hezz û lezzet me bi 'umrê xwe di 'işqa te nedî
Hem bi van derd û xeman zêde tu îsal-i çi hez

5 Husn û sur zat-i nebit cezbe li dil dit mehbûb
Me ji zulf û xet û xal qedê meyyal-i çi hez

'İlmê 'işqa but û latan bi riwayet nabitin
Qedrek hal ko nebit şubhetê her qal-i çi hez

Bedewî pak-i çi kit feshetê meydan ko nebit
Mustemi' guh nedirit mutrib û qewwal-i çi hez

Durrê nasufte dibêjim ji lebê le'lê Mela
Ger Rewanbexş-i nebit nezma ker û lal-i çi hez²⁷⁸

Peyva "çi hez" di m'eneya qismet û parê de ye. Helbest serdanpê behsa hebûna yarê dike, ev tune be wateya tu tiştî namîne. Her tişt bi wê watedar dibe. Mey jî, çeng jî, helbest jî, rûh jî hwd. bi wê xweş dibe.

5.1.1.21.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Dilbera min di semayê bê bifroş me ji neqş û xettê delal çi hez
Di dîwanê bigerê mey bifroş me ji wê şerbete sualê çi hez

Ger bidê camek tijî misk û kafûr bireşîn
Ku bibin Loqmanê ew me ji dest şox û şepalê çi hez

²⁷⁸ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneyê Nefelê, Stockholm 2004, r.125.

Nêrgîza nazik û ter sed qedah meşrûb li dest
Pê tedawî kit li dil me mûma bi wê şemal çî hez

‘Enber û kafûr û miskê bireşînin roj û şeb
Li nav bexçe di sema me ji qemhê di wê xirbalê çî hez

5 Weye Dahî te divêt nêrgîz û sunbul jê du ta
Her Nezîr ew bû di dil me ji fikra di wê xiyalê çî hez²⁷⁹

Di kêşa ‘erûzê de gelek pîrsgirêk hene. Hêjmara hêceyan ji hev nagirin. MC paşserwaya “çî hez”bi teşbîh û îstîfeyan di wateyên nû de bikaranibû lê nezîreya Dahî de bi tenê ahengê saz dike, wateyeke nû qezenc nake. Peyva xirbal(bêjîng) ‘eynen ji helbesta model hildaye. Li gorî helbesta ‘esas ev helbest lawaz xuya dike.

5.1.1.21.2. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Mef’ûlu mefa’îlu mefa’îlu fe’ûlun

Behra hezecê - - + / + - - + / + - - + / + - - -

1 Ma ra ji heyatê di dinê mane çî hez
Şahid ji me çû xeyban tenê mane çî hez

Sed new’ê cefaan dikişînin bi tenê renc
Bê melceê hemderdan tenê mane çî hez

Derdê di me kûr in we curûh naête hed
Bê merhem û hem derman tenê mane çî hez

Eşkê di me sohr in wekî xalê xeddê yar
Bê hirqet û hem giryan tenê mane çî hez

5 Sed tîb û fewakîh bû li ser xwana te’am
Bê nî’met û hem biryan tenê mane çî hez

Sed bîn ji zurûbê kereman anî wucûd
Bê rifdet û hem îhsan tenê mane çî hez

Gumrah di dinê da te gelek anîye rê
Bê rehmetê ber însan tenê mane çî hez

Te gelek cem’a ‘ulûman dayî terwîc wekî zer
Bê xezlet û hem ‘îlman tenê mane çî hez

Çakir te wekî necmê bi sena’in di dinê da
Bêşu’let û hem dew’an tenê mane çî hez

²⁷⁹ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.75.

10 Zahir tu tenê muxlis î 'ûr î murîd
Bê turqet û hem pîran tenê mane çi hez²⁸⁰

Li gorî helbesta model di vê helbestê de 'yar' dibe "şêxê terîqetê" Vê carê jî tunebûna murşîd yanî Şêx Zîyaeddîn wateya tu tiştî namîne. Helbestê tekyayê de ne huner, peyam muhîmtir e. Lewma helbestvan an jî muridên tekyayan, guh nadin henermendiye. Armanc anînzimana rê û rêbaza terîqetê ye.

5.1.1.22. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya "zulf"ê

Fa'ilatun mefa'ilun fa'ilatun mefa'ilun

Behra remelê - + - - / + - + - / - + - - / + - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Ser dibit abê kewserê zemzeme û semayê zulf
Sayenumayê xawerê sidreê muntehayê zulf

Sayenumayê cebhetê neqş û xetê ji qudretê
Nuqte û herf û cezme tê bal û perên humayê zulf

Bal û perên sifethuma saye li cebhetê numa
Xemrî û lef çûne sema yek bi yek ew libayê zulf

Netrik û berg û şitriyan reqs e ji rengê xemriyan
Baz û 'uqab û qumriyan seyr e seher tabayê zulf

5 Her me ji burcê sunbul e pence di sîne û dil e
Dûr û diraz û muşkil e qisseê macerayê zulf

Bestine zulfê der kemîn helqe bi helqe çîn bi çîn
Yexma dikin dilan nihîn tene yeqîn Xetayê zulf

Rûm û 'Ecem ji her teref ceng û suwaş e wan bi xef
Hindî û Zengî sef bi sef hatine ber lîwayê zulf

Her dem û her sa'et ji nû bête di sîne nar û dû
Sebr û qerarê min ji kû 'aşiq û mubtelayê zulf

Zulfê siyahê bêwefa qet me nedî ji wê sefa
Kuştine ez bi sed cefa ahi ji dest cefayê zulf

10 Zor û feqîr û mubtela zahid û sofî û Mela
Kuştine ew bi sed bela kes nekevit belayê zulf²⁸¹

²⁸⁰ Mela Zahir Tendürekî, h.b. , r. 199-201

²⁸¹ Selman Dilovan, h.b. , r.127-128.

MC li ser peyva zulfê gelek îstîiare û teşbîh çêkiriye. Di heman katê de ev mecazê mursal e jî. Ji ber ku zulf , parçeyek ji hebîba dilê helbestvan e, yanî esil meqsed yar bi xwe ye. Ev zulf mîna dara sidreê muntehayê siya xwe davê je li ser rûyê yarê, serê zulfan wekî herfên cîm û dal û cezman dibin hwd. Ev, wesfên erênê ne. Lê carinan zilf kemîn e aşiq dikevên dahfikê, carinan bela ye, di dawiyê de jî hema hema herkesî bi evîna xwe dikuje. Herwiha em dibînin Mela di xezelên musemmetê de bêqiyas pir serketî ye.

5.1.1.22.1. Nezîreyên Ehmedê Xanî (ss. 17)

Ehmedê Xanî bi vî awayî du helbest nivîsiye.

5.1.1.22.1.1. Nezîreya Ehmedê Xanî ya yekê

Fa'ilatun mefa'ilun fa'ilatun mefa'ilun

Behra remelê - + - - / + - + - / - + - - / + - + -

1 Ey dil! Eger bi neqdê can, cînsê giranbihayê zilf
Dê bikiirî bizan mecan, cewher û canfedayê zilf

Her serî mû li sazekê, cîlwe dikit bi nazekê
Aşiq işqbazekê, bende dikit belayê zilf

Rom û fireng û hindiyan, xal û nîşan û xemriyan
Xencer û şîr û tirkîyan, ceng e li ber lîwayê zilf

Tac û tomar û binperan, le'l û guhar û gewheran
Serxweş û dîn û ebteran, reqs e li ber “huma”yê zilf

5 Law û rewal û rîsîpiyan, mîr û wezîr û cundiyan
Serxweş û mest û bengîyan, derd e ji macerayê zilf

Şêx û murîd û salikan, şah û feqîr û malikan
Çîst û çeleng û çapîkan, dil kete bendepayê zilf

Efa û mar û ejder e; misk û zebad û ‘enber e
Nefxeyê rûhiperwer e raîheyê hewayê zilf

Bê mey û bê dewayekî; bê def û çeng û nayekî
Dîn diketin “Mela”yekî, cezbeê dilrubayê zilf

Mîr û mela û mahiran; çendî belîx û şairan
Xanî û hindî hadiran, dade ji ber dewayê zilf²⁸²

Nezîreya EX jî xezela musemmet e. Xanî jî wekî MC peyva zilfê hem ji bo xweşikiya yarê hem jî ji bo bela anîna li ser herkesî wesifandiye. Di dawiyê de EX jî dikeve vê kemînê. Ev mecaz ji bo evîn û evîndariyê sembolek e. EX wekî helbesta model bi teşbîh û şibandinên cuda merama xwe biserketî îfade kiriye.

5.1.1.22.1.2. Nezîreya Ehmedê Xanî ya duduyan

Fa'ilatun mefa'ilun fa'ilatun mefa'ilun

Behra remelê - + - - / + - + - / - + - - / + - + -

1 Ey dil qelb nahejî yek ser mû ji tayê zilf
Ger nehejî tu pêlekî şubhetê min li bayekî

Xwûn û dil û ceger dixwin “nafe”firoşî her seher
Badê seba ku têk didit sinbilê mişixsayê zilf

Xunceê tenghewsele dil ji rikan bi ker dibit
Subhegahan ku sih dikit, lexlexeê hewayê zilf

Meşqê dikin di mekteban, rûyê nîgarê husnê xet
Hinde hezarê tîflê dil, hatine ber melayê zilf

5 Aşiqê bêceger meger, sebrê ji can û dil dikit
Manî'ê “genc”ê meqsed e, heybeta “ejdeha”yê zilf

Talibê nûra xeyb im ez, mame di qeyd û zulmet e
Hêvî Xwedê û hîmeta hadir ewliyayê zilf

Behra cemala yar, eger keştî sebrekî bikit
Destê min û teelluqa damenê ba Xwudayê zilf

Talî' û bext ger me dî, dewletê sermedî me dî
Dil ku xwe daye ber siha çeng û perê hewayê zilf

Xanî jar û bênewa, lê dicivîn wiha sîtem û cefa
Lew direvê ji dergeha şîr û şeha newayê zilf²⁸³

Xanî di vê helbestê de jî li ser zilfê yarê hubb û endîşeyên xwe tîne zimên. Tiştê balkêş

²⁸² Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.114.

²⁸³ Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.199.

ev e ku dîsa bi şibandinên nû wateyên nû afirandiye. Mesela zulf bûye mela û telebeyên dilan bi husnê xet hînê meşqê dike. Herwiha kelîmeyên Xanî ne ferhengî an jî kitabî ne, bi samîmîyeteke mezin cihê xwe de rûniştine, lewma ev helbest ewqas serketî ye.

5.1.1.22.2. Nezîreyên Melayê Bateyî (ss. 18)

Pirtûka bi navê “Mela Huseynê Bateyî Jiyan, Berhem û Helbestên Wî” ya M.Xalid Sadinî de ev herdu helbestên Ehmedê Xanî bi ferqên biçûk ve aydê Melayê Bateyî hatiye nîşandan. Lewma min jî bêşîrove ev herdu helbest di bin navê Melayê Bateyî hildaye jêrîn.

5.1.1.22.2.1. Nezîreya Bateyî ya yekê

Fa'ilatun mefa'ilun fa'ilatun mefa'ilun

Behra remelê - + - - / + - + - / - + - - / + - + -

1 Ey dil! Eger bi neqdê can
Cinsê giran bahayê zulf
Dê bikirî bi zan mecal
Cewherê can fudayê zulf

Xunçeyê teng hewsê e
Ji rikan dê bi bi dil e
Subhegehan ku sorgul e
Li xelxalê hewayê zulf

Dubare tum meşqê diket
Rûyê nîgar û husnê xet
Bende hezar tîflê diket
Hatine ber Melayê zulf

‘Aşiq bi dil meke sebre
Can û çiger dîr dibire
Manî’ ji xunc meqsed bere
Heybet du ejdîhayê zulf

5 Her serê mû bi sazêkî
Cilwe diker bi nazêkî
‘Aşiqê ‘îşqê bazêkî
Bendê diket belayê zulf

Rom û Fireng û Hindiyan
Xal û nîşan û xemriyan
Xencer û şûr û misriyan
Ceng e li ber lîwayê zulf

Tac û tomarêd bin peran
Le'l û guhar û gewheran
Serxoş û mest û bengiyan
Derd e ji macerayê zulf

Şeyx û murîd û salikan
Şah û feqîr û malikan
Cust û çeleng û çapikan
Dil kete bendê payê zulf

Ef'a û mar û ejder e
Misk û zebad û 'enber e
Nefheyê rûhê perwer e
Rayîheyê hewayê zulf

10 Bê mey û bê dewayekî
Bê def û ceng û nayekî
Dîn diketin Melayekî
Cezbeyê dilrûbayê zulf

Mîr û mela û mahiran
Çendî belîx û şa'iran
Bateyî û hindî haziran
Der de ji dest dewayê zulf²⁸⁴

5.1.1.22.2.2. Nezîreya Bateyî ya duduyan

Fa'ilatun mefa'ilun fa'ilatun mefa'ilun

Behra remelê - + - - / + - + - / - + - - / + - + -

1 Ey dilê qelb naheje yek
Serê mûy ji tayê zulf
Ger nehejînî tu pêlek
Şubhetê min li bayê zulf

Xwîn û dil û ceger dixwin
Nalî firoşî her seher
Badê seba ku têk bidid
Sunbulê mişkesayê zulf

Xunceyê teng hewse lê
Dil ji rikan biker didit
Seubhegehan ku seh diket
Bi xirxeyê hewayê zulf

²⁸⁴ M.Xalid Sadînî, Mela Huseynê Bateyî Jiyan, Berhem û Helbestên Wî, Weşanxaneyê Nubiharê, Stenbol 2010, r.147-148.

Meşqê dike dêm kitêba
Rûyê nîgar e husnê xet
Hinde hezaran tîflê dil
Hatiye ber malayê zulf

5 ‘Aşiqê bê ciger meger
Sebir ji can û dil diket
Manî’ê li genc meqsed e
Heybeta ejdehayê zulf

Talibê nûra xeyb im ez
Mam di qeyda zulûmatê
Hîvî Xudê û hummeta
Hazirê ewliyayê zulf

Behra camala yar eger
Keştî tê seyrê ger biket
Destê min tê te’elluq da
Min ta Xuda yê tayê zulf

Netrik û belg û kofîyan
Şirdanê zêrêd ferayan
Menzerê reqs û semayan
Li cebhetê civyane zulf

Tali’ê bext ger me dedî
Dewlet Sera amed me dî
Dil ku xwe da bi mededî
Ceng û perê hewayê zulf

10 Bateyî jarê bê newa
Civand heme sîtem cefa
Lew renc ji dergehê wefa
Siha newayê teyê zulf²⁸⁵

5.1.1.22.3. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss.18-19)

Fa’îlatun mefa’ilun fa’îlatun mefa’ilun

Behra remelê - + - - / + - + - / - + - - / + - + -

1 Badê seherê bi nik me ve aniye bû ji tayê zulf
Şubhetê çerxê nû ku ez wê tigram li bayê zulf

‘Arizê dilber “ez” heya behreke xemr û şîrê saf
Nîne qerar lew li ser ave hemî bi nayê zulf

²⁸⁵ M.Xalid Sadînî, Mela Huseynê Bateyî Jîyan, Berhem û Helbestên Wî, Weşanxaneyê Nubiharê, Stenbol 2010, r.149-150.

Ji agir û dûyê atêş în qet xidrek nekîr leman
Bûne hemî bi pîç û xem helqe bi helqehayê zulf

Sabrê Eyyûb û ‘umrê Nûh lazîm e da bikîm reqem
Dûr û deraz û muşkile mebhês û macerayê zulf

5 Dê çî Kelîm bikîr lewma bi te behra wehdetê
Tarî û ziya bi hev neman mu’cîze enbiyayê zulf

Bextê mi necmê se’ d bû burcê min meşriq kir mekan
Wek li serê me da şeha şahriyê humayê zulf

Zerdê rûyê min tu mebe zennê bi kes neke xerab
Sifrê me kir zeheb heme yeksere kîmyayê zulf

Zulmetê xem qebûl kir Pertoyê nezare û zar
Ram dê bikîr yînge hemmetê esfiyayê zulf²⁸⁶

Nezîreya PBH jî di naverokê de wekî helbesta MC ye. Zulf hem sedema kêfxweşî ye hem jî sedema xemgîniyê ye. Ev derdikeve holê, ‘aşîq bi her awayî bi sebra Cenabê Eyyub benda yarê disekine.

5.1.1.23. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “ef”ê

Mustef’ ilun mustef’ ilun mustef’ ilun mustef’ ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Îro ji şehkasa sirê
Mey hate fîncana sedef
Minnet ko îro dêmdurê
Da min meya husna xwe xef

Xef da me cama kewserê
Şêrînged û lebşekerê
Bayê seba da çenberê
Hatîna sema şetrî û lef

Şetrî û zulf û belg û per
Hemîyan li dêm de’wa û şer
Êlan li selwa bûne ger
‘Eqreb xwiyan ez her teref

‘Eqreb nehîn ew sinbil in
Bo ‘enber in dava dil in

²⁸⁶ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.189.

Nîşan ji misk û filfil in
Wan sîneya min kir hedef

5 Da sîne cohtê tîrxweş e
Qewsê hilalî tozreş e
Yek tîr-i pir kuştin leş e
Xwînê di cerhan daye kef

Min xwîn bi co têtin ji dil
Ew baziye bê tor û sil
Dakefte nêv tora qizil
Qumrî nehiştin ref bi ref

Ref ref nehiştin zax-i zax
Danîn li dil min dax-i dax
Dê kî bimînit sax-i sax
Westane leşker sef bi sef

Sef sef mi dîn hindî û zeng
Cengîz-i hat Teymûrileng
Xef man reşandin dil xedeng
Teşbîhê tîrên Xan-Şeref

Tîrek ji qewsê malzirav
Tê dil qewî tavêje nav
Xwîn tê pirê teşbîhê av
Firyad û efxan sed esef

10 Can dê nedit ew malxerab
Her sîne'ê cotek xurab
Tê da birin penv û kulab
Wî can di dest wî rûh di kef

Canê Mela rûha Melê
Nûra ji qudret nuqte lê
Remzek nihîn da min welê
Nalî ji ber wek nay û def²⁸⁷

Ev helbest xezela musammet e, hem wek çarîn hem jî wek beytan dikare bê nivîsîn. Bi hunera î'adeyê ve jî derdikeve holê ku ji bo van cure helbestan kedeke mezin lazim e. Yara bi her awayî bedew tîne mey(‘eşk) tije fîncana sedef(dil) dike. Êdî xelasbûna helbestvan namîne dikeve li nav derd û êşan, wekî def û bilûran dinale. MC ji bilî mezmûmên ji terefê herkesî hatiye xebitandin, cih daye mezmûnên niştecih jî. Mesela Xan Şeref-mîrekê Cizîra Botan e- wek teşbîhekê(tîrên Xan Şeref) kiriye Helbesta xwe.

²⁸⁷ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneya Nefelê, Stockholm 2004, r.128-129.

5.1.1.23.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Min dî seher şêrîn dihat
Mektûb li ser destane lef
Sebr û xeyala min xelat
Min ser didanê sed esef

Îro kelam şêrîn ew e
Gerden bi nûr xwey zulf
Leyla di 'îşqê min ew e
Eslan bi misk didan sedef

Gul periyar têtê sema
Ew min di 'îşqê pur xema
Têne sema dem bi dema
Ceng û bi 'ûd saz û bi def

Îro seher dilber didî
Nîv beççeya gul wê didî
Bulbul jî qet nakit fidî
Lew ku didî cotê xedef

5 Cotê xulam û sunbulan
'Ûqas û ferî' tèn ser milan
Hubba li wan dabû dîlan
Can min di bey'ê da selef

Dahî te dî hubb û evîn
Can û ceger tev bû birîn
Nezîr te dil her bûye xwîn
Mewc û bi mewc tê der bi kef²⁸⁸

Ev nezîre wekî helbesta model xezela musammet e. Bi tenê ji aliyê teşeyê dişibe helbesta model. Ji aliyê hunermendiyê ve helbesteke jirêzê ye.

5.1.1.24. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya "îq"ê

Fa'îlatun fa'îlatun mefa'îlun fe'îlun

Behra remelê - + - - / - + - - / + - - / + + -

²⁸⁸ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.78.

Teşeya nezmê: Xezel

1 Nazika min di semayê bi ser enguşt-i ‘eqîq
Da mi îro di serayê qedehek taze rehîq

Mi ji dest û yedê beyda qedehek safî vexwar
“Şe’şe’aniyyin ke-necmin bi-senahu we-berîq”

Sirrê le’lê lebê canbexş-i nizanî tu bi behs
“E’idi n-nezrete ya naziru fe-s-sirru deqîq”

Bi lebê le’lê şekerxende şikêna şekerek
“Ena bi-l-we’di le-wasiq fe-lehe l-we’du wesîq”

5 Di riya durrê muradê mi serî daniye rê
“Xudtu fi l-behri we-la zewrege we-l-behru ‘emîq”

Mi ji xeflet seherê dî we du remzan kuştim
Xweş bi heqqê xwe gehiştim “ena bi-l-qetli heqîq”

Qet neko qetle dikim bê guneh û mezlûm e
“Reşeqetnî bi-nibalin we-remetnî bi-remîq”

Tîr û rim herdu li dil dan li ceger çespan-i kir
Ew ji xwîna min e riştî tiliyên sohr-i ‘eqîq

Sosinên tey ter û nazik li gulan te’ne didin
“Fe-bihe l-‘enberu fa’ih we-bihe l-misku ‘ebîq”

Çi bi kuştin çi bi hiştin tu ko ferman bikirî
Ez bi hukmê te xweş im “Ehmedu ‘ebdun we-reqîq”²⁸⁹

Ev xezel hema hema nivî bi zimanê ‘erebî hatiye nivîsin. Li gorî vê çaxê ev rewş, ji bo hunermendan pir muhîm bû ji ber ku zimanê edebiyata klasîk ya Îslamê bi sê-çar zimanan pêk dihat. Heta kitêbên ‘ilmê bi zimanê ‘erebî yên edebî jî bi zimanê farisî dihate nivîsîn. Hunermend wexta tehsîla xwe dikir ev zimanên serdest hîn dibû. Ji xwe edebiyat ji aliyê van şagirtan dihat çêkirin, hem jî xwendevanên vê edebiyatê dîsa ew bûn. Em ji vê helbestê fêhm dikin ku MC zimanê ‘erebî di asteke bilind de zane û têdixe berhemên xwe. Mijar li ser evîne ye. Yara nazik bi tiliyê xwe yî eqîq, peyalekê didê. Helbest li ser meyê û wesfên yarê didome. ‘Aşiq bêqeyik dadikeve li nav behrê, ji ber ku benda alikariya Xwedê ye. Herî dawiyê de wekî her carê helbestvan hemû mihnetan qebûl dike û xwe wek bendeyê maşûqê dibîne.

5.1.1.24.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

²⁸⁹ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneya Nefelê, Stockholm 2004, r.130.

Fa'ilatun fa'ilatun mefa'ilun fe'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / + - - / + + -

1 Nazika min bi delalî her û her bûye sedîq
Wê li pey mom û şemalî 'işqa min maye heqîq

Secdeyek safî dibim di dilî ateşê 'ûd
Nûn û mihrabê di qublê kebedê kirine deqîq

Gerden û dêmê bi nûr "herreget qelbî"li ser
"Kullû men yûnzîrûhûnne"ceger dane mencenîq

Mah û eyyamê di salê bê feyde 'umr birîn
Ma gelo "yercî'ulmadî"bibînim zêr û rehîq

5 Me dil safî divêt yek muxnî û nayê li pey
Ceng û qews in di semayê periyan da bi heqîq

Di semayê dilberan ragirtine destê du'a
Amîn amîn dikirin bu 'ebeydê behrê 'emîq

Çi 'ebîd û çi xulam ev çi sebîh û çi xewas
Ev çi mewc û çi gir in rakirine wa yek xerîq

Lezzet û zewqa di dil te divêt Dahî Nezîr
Fikir û eftarê belav in nîva bustan û hedîq²⁹⁰

Dahî wekî MC peyv û hevokên 'erebî xistiye helbestê lê belê li gorî helbesta model peyv û hevokên 'erebî kêr in. Hemû beytên MC bi rêça bibîrxistinê li dora teşbîh, îstîfere û mijarê diçin û tên. Her beyt unsûrekê temayê ye. Kelîmeyên bûne serwa an jî paşserwa bi hendezatî hatine hilbijartin. Nezîreya Dahî di van xisûsan de lawaz e. Lê mijar 'eynî ye.

5.1.1.25. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya "arek"ê

Mefa'ilun mefa'ilun fe'ûlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Te'ale l-lah zehê husna mubarek
Tebarek sed tebarek sed tebarek

Meger Şîrîn bi vê şîraniyê bû
"Ela şemsu l-melaheti qed tuşarek"

²⁹⁰ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.79.

Ji xunçên buxçeya wê gul'izarê
Ji her xunçe di dil da maye xarek

Li textê dilberê rûnî bi şahî
Li te şahî mubarek bit mubarek

5 Ji dîdarê murada min bibexşî
Murada min ji te dîdar e carek

Di dil da nî we dîsa dil disojî
“E-tehriqu ya melîke l-husni darek?”

‘Izarê ger li min dî tu li dil de
“Li-enne l-qelbe qed yehwa ‘izarek”

Te cergê min ji dil kir pare pare
“Fe-carek ya bedî’e l-husni carek”

Were xanim bikuj biste bi xencer
Melê emma bi destê xwey’ mubarek²⁹¹

Hunera tekrîr bi peyvên tebarek û mubarek hatiye çêkirin û wate û ahengeke pir xweş daye helbestê. Helbestvan beyta yekê de li ber bedewbûna yarê şaş dimîne. Yara wî wekî Şêrîna Ferhad rindik e. Piştî methan daxwaza dilê xwe tîne zimên. Ew daxwaz jî -carekê jî be- dîtina yarê ye. Dîsa bi teşbîheke xweşik dibêje: “Dilê min mala te ye, meriv ket mala xwe dişewitîne?”

5.1.2.27.1. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Mefa’îlun mefa’îlun fe’ûlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - -

1 Me Xalid “Zul-Cenaheyn”dî tebarek
Me bosîn ew dest û payê mubarek

Ne hişyar bûm belê emma fûcaet
Me dî hatî ku ew zatê mubarek

Dema hatî du-sê fincan di dest da
Vexwarî min mey û ava mubarek

Sa’et heft û ewî nîvek şevê bû
Li min dest û we pa bûne mubarek

5 Fe qale qum ela ye eyyûhel ‘aşîq

²⁹¹ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneyê Nefelê, Stockholm 2004, r.136.

Tesîrû mîn kullînnas mubarek

Ena qultû fe ‘efûnî ya seyyid
Dizanim ez tu yî her wext mubarek

Fe qale ya Nezîr iq’ud mekanek
Bide şûkrê Xwedayê xwe mubarek²⁹²

Ev nezîre ne li ser rind û bedewan e. Li ser hatina zateke mubarek hatiye nivîsîn. Ji aliyê şewazê ve dişibe helbesta model.

5.1.1.26. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya “lek”ê

Fe’ilatun fe’ilatun fe’ilatun fe’ilat

Behra Remelê ++ -- / ++ -- / ++ -- / ++ -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Nazîkek min seherê dî bi cemala xwe ne wek
Hor û wildan û perî bûne beşer bûne melek

Wer temaşayê şehîdên xwe ke carek tu binê
“Ehsene l-lahu we-tebarek”ji du çehvên di belek

Sinbilên ter li gulan pal-i bi mestî diderin
Sosinên taze li nîsrînwereqan bûne helek

Nazîka min ko bi mestî di çemen hat-i xeram
Ji hesed çûne xusûfê meh û mihr-i di felek

5 Ê ji xeflet te bibînit ko dimînit heyihat
Te bi çehvên di belek kuştine mezlûm-i gelek

Zerreyek ‘îşqê giha kê we ji ‘eqlê xwe nebîr
“Kullu men sadefehu dahiyetu l’îşqi helek”

Xwisroyê ‘îşqê ko rûniştî li ser textê wucûd
“Fetehe l-qelbe ‘ele l-fewri we-li r-rûhi melek”

We çî ‘îşq û çî selamet herdu dûr in ji yekê
“Kullu men yesluku hubben subule n-nari selek”

Ah-i bêgavê ji dil tîn me ji pêta di ceger
Bes tu bêfeyde nesîhet ke me dil bûye pelek

10 Ma ji ‘umrê me çî mabit were êdî vî me ra

²⁹² Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.80.

Da di eqtarê wucûdê bikirîn seyr-i melek

Di'stiwa'ê ko ji husna te veda lami'ekê
"Nezeru ş-şemsi mine ş-şerqi ile l-xerbi delek"

Afitabê ko ne teswîr-i ji husna te bitin
Nûruha fî nezerî zulmetu dacin we-helek"

Ji hewa bend te kirim şubhetê bayê di sivik
Çi ji biska te bibêm ah-i ji biska te çelek

Ez ji zulfa te veristim mi teleb kir lebile'l
Lê di çaha zeqenê bê ser û pa çûme helek

15 Bi umîda te homayî ne ne Melê tor-i veda
Wer temaşayê cehan bûye hemî tor û şebek²⁹³

Ma'şuq ewqas bedew e ku ne hûrî ne wildan ne beşer ne jî melek nikarin pê re sola biqetînin. Wan çavê belek gelek evîndar kuştine û 'aşîq bûne şehîd. Li gorî Îskender Pala helbestvanê klasîk dixwazin bibin şehîdê 'eşqê.²⁹⁴ Bedewbûna yarê û bandora wê di beytan de didome. MC evîne dişibîne siltanekê, ev siltan gewdeyê 'aşîqan dagir dike û dil dixwe li bin hukimdariya xwe.

5.1.1.26.1. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî (ss.19-20)

Mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Sengîndila sîmînbeden,
Bend kirme ba zulfên xelek
Gerçi di bendê bûm şemen
Pir pê xweş im ez dil gelek

Çun pertew e ew lat û fux
Ender cihan lew bûne mux
Der gerdenê danîne cux
Wan awurên çesmê belek

Ahên şexeb nakin seher
Dertên ji nêv can û ciger
Ez destê zulfeyni di qer
Çûn bûne me cana şebek

Berqa cemala dilberê,

²⁹³ Melayê Cizîrî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneya Nefelê, Stockholm 2004, r.137-138.

²⁹⁴ Îskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r.504

Cama meya lebşekerê
Nadim bi Tûr û Kewserê
Lutf û tecella ke demek

5 Dilber tu yî, her bo me jûn
Xeyrê te nîne rehnumûn
Bê te dibim jar û zebûn
Rake ji nîva dil helek

Nestend me jê camek ji mêj
Umîd nebirrye jê me hêj
Der zikr û ed'îye w limêj
Ahê me diçne ta felek

Feryad ji naz û cewrê te
Ruh nakeve me dewrê te
Kes nagihîje xewrê te
Ger bête teht-il yem gelek

Xetê xeter nake yeqîn
Hencar û resmê in çunîn
Arif qe jê nabe emîn
Rahi biçe ender helek

Ber bamê gerdûn can rewed
Ex xwe çu bîrûnşan rewed
Der hezreta canan rewed
Dibhûre ez qismê melek

10 Demsazê cism e canê çend
Wê derkeve ez cism û bend
Birjîne ez leb yek-du qend
Dar bê emir na de pelek

Îsa sîfet Hesbiyê jar
Bûye li nîva ker suwar
Kirye ji dil wî kar û bar
Bighîje da biskên helek²⁹⁵

Mijar bi helbesta model re ‘eynî ye. Evîn û zehmetiya evîndariyê. Helbesta Hesbî di heman katê de musemmet e jî. Li gorî helbesta model, hunerên gotinê de nexurt e.

5.1.1.26.2. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Mustefîlun mustefîlun mustefîlun mustefîlun

²⁹⁵ Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepî, Zeynelabidîn Zinar, Weşanxaneya Dozê, Stenbol 2009, r.116-117.

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Îro j' nesîmê sorgulan, dîsa dihat biskan helek
Bêhnê dida can û dilan, mest bûm ji ber wê purr gelek

Mest bûm ji ber biskan siyah wê dêmmunîra mislê mah
Dad û meded sed ah û ah Ellah, çi sultan û melek!

Allah ji wê purr nazikê 'Îsa li min wunda dike
Mîryan ji qebra radikê wellah bi çehvên reşbelek

Çehvan li min hey kir beser gorî bikim can û ceger
Dîna cemala her seher ron kir li min erd û felek

5 Ron kir felek ta 'erşê nûr ker kir li min perde w sutûr
Subhan ji Xellaq û Sebûr ma qet hene wek te melek

Ma qet hene wek te perî husna te bû Yûsuf birî
Cennet bi te zînet kirî qesem bi zulfa te'y xelek

Cennet digel 'erş û sema enwar û ezharên çema
Husna hebîb û Meryema dîsa ji ber tac û perek

Billah ji ber taca hebîb jê çêdibûn her çî lebîb
'Eksê dida dil bû lehîb lewma dibûm pêt û pelek

Pêtê dida canê şîrîn j' wê enwera cubhet emîn
J' çehvên Hezîn tên av û xwîn seylan diçû ta ser semek

10 Dîdê me daim durr rijan erd û sema tev jê hejan
Hûtê buhûran jê pijan ateş li min xan û şebek

Qedrî ji can ateş dida (ya naru kûnî barida)
(Îrhem ubeydek) ya Xuda (fi 'işqiha 'umrî delek)²⁹⁶

SQH, hem di hunera î'adeyê de serketî ye hem jî peyvan ji bo ahengê pir xweş xebitandiyê. Ev helbest di heman katê de xezela musemmet e jî. Mijar wekî helbesta model e, pêşiyê bedewbûna yarê bi mubalexeyeke mezin aniye zimên piştê behsa çito zehmet daye canê wî kiriye.

5.1.1.27. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi serwaya "eng"ê

Fe'ilatun fe'ilatun fe'ilatun fe'ilat

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

²⁹⁶ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M.nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.77-78.

Teşeya nezmê: Xezel

1 Ko îşaret bi bişaret bidirit nexmeya çeng
Ji rûyê ayîne'ê dil biretin perdeya zeng

Fehm-i raz er bikirî wer bibehî mujde'ê saz
Çeng-i bêperde dibêjit ne ney û nay-i bi deng

Weh ko bê şahid û mehbûbê te 'umrê xwe biwar
Karikê rabe bike weqt e ko êvar e dereng

Berê meqsûdê ji tobê negirîn me'lûm e
Me ji destê xwe yê kutah û ji payê xwe yê leng

5 Dilê yarê me nebû nerm-i bi sed ab-i girî
Eserê dê çi bikit ab-i sed qetre li seng

Sîne geh têt ko bi ker bit ew ji derbê muhbetê
Me ceger şubhetê barût e we dil maye pereng

Bi çi rengî me di dil xef bibitin gewhera 'îşq
'Aşiqan muhbet û mihra zeriyan kifş e ji reng

Kifş e mecmû'û perîşaniyê halê me di dil
Ji serê zulfa perîşan û ji biska te ye şeng

Ne tinê gezme dibarin me ji qewsê du hilal
Me ji mijganê siyeh tene ceger tîr û xedeng

10 Mislê wê qewsê hilalê ko du nûn reyhanî
Kê nişan dane ji Şîraz û kê anîne ji Yeng

Her li dora Hecerê-eswed hebeşan çerx û tewaf
Tên wuqûfa 'erefatê bi sema nûbî û zeng

Sef bi sef tirk û muxul doguş û hindî di kemîn
Bi 'ceeb hatine cengê hebeş û rom û fireng

Mîr û kirmanc li holan qederek westa ne
Lê di nêvê bi sef û tîp-i 'ereb hatine ceng

Ji goher xunçe koşa'î digirit durcê 'eqîq
Bi şeker xende zenî ger bigirît şekkerê teng

15 Were bêperde Mela vê xezelê bîne meqam
Herdema bêne sema def bi def û çeng-i bi çeng²⁹⁷

²⁹⁷ Melayê Cizirî Dîwan, Arif Zêrevan, Weşanxaneya Nefelê, Stockholm 2004, r.139-140.

Xezel, bi amûrên muzîkê dest pê dike. Hunera teşhîs û întaqê bala me dikişîne. Ney û nay, çeng wiha dide axaftinê: “Wax wax ku te temenê xwe hemî bê yar derbas kiriye, de rabe zend û bendan bade û tevdîrekê bike, ev dem dema wê ye, çi ku êdî bûye êvar û dereng e, yanî temenê te gihiştiye ber bi êvara xwe ve, dema kar teng bûye lê tiştê ku mirov negihîje hemûyî, mirov divê dev ji hindikê wî jî bernede.”²⁹⁸ Xezel wekî piraniya xezelan li ser rindbûna yarê û li ser ehwalê ehlê dil sekinîye. Yar ewqas bedew e ku tu dewerêkê birhên wekî birhên wê tune ye. Wekî wê teşbîhê li ser wesfên dilberê gelek teşbîhên din jî hene. MC bi amûrên mûzîkê dest pê dike û dîsa bi mûzîkê dawî li helbesta xwe tîne: Were bê perde Mela vê xezelê bîne meqam.

5.1.1.27.1. Nezîreya Şêx Hesîb Axtepî (ss. 19-20)

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Eceb sir e, nikarim camê işqa te bidim ber seng
Çiqas dadî bikim ez çeşm û qaş û perçema şebreng

Yeşîn esrarê engîz e dilê der tev çu perwane
Demadem her bi sûz e sûk û arane welê bê deng

Ji vê şehkasayek cana keremke ser dilê mecrûh
Yeşîn e ev cewê bila nihayet jê re tar û teng

Sirişkê min wekî baran dibarin ez xemamê çeşm
Nezer din da li xett û xal û bisk û kîs û en û beng

5 Emir ke mutrib û saqî bila derfet û gotin bin
Ku der burcê felek ez rişkê zuhre berde saz û çeng

Ji bezmê dûr e dil lewra dibare çeşmê eşkîn le’l
Museykel ke eya rahî! Bi çi? Çirkabi rê û jeng!

Enîn û şîwen û ah e dilê xeste ji pur derdî
Bike şeyda û mest belkî xelas be ba şerab û beng

Muqîm bê tab û zar û bê newa û sûkîware w jar
Dilê xemdîde lewra ba xiyal e daima der çeng

Muşeweş sersem û mecnûn di kûh û deşt û rax û şex
Ditirse ma dilaşûb a ji rişt û eyb û nam û neng

10 Birîndar e seraser dil ji ber wan taqê burhên reş

²⁹⁸ Mela Ebdusselamê Cizîrî, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Amd. Tehsîn Îbrahîm Doskî, Wer. Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018, r.441.

Meke tehrîşê tu ba naxun û minqarê hicr û çeng

Giran e barê dil yekca nikare hilgire wellah!
Meger himmet bike yara delal a nazîdar û şeng

Ji ber êşa hinav û dil me nîne rahet û aram
Ji des çûye me can û qelb û jê ra ye zeka w ferheng

Tulû'a tali' ferxend e der burcê nema çêbit
Ji bo karwan bike rihlet, ceres feryad û zar û zeng

Bûye riswa di nêva alemê heyran û sergerdan
Çîku xaib û berbad kirye dil cana weqar û heng

15 Nikare derkeve ez ten dilê pejmurde yê mehzûn
Çewa wê seyri ke ba bazê geştî der dused ferseng?

J bêtabî dikare seyri ke der taremê eflak
Bi vê çûnê digîje menzîlê ba herdu payên leng

Perîşan calib e wê her di nîva mewcê tîmaran
Wekî we ev bitin adet li du gîtî yû cana meng

Îdare key dike bê çareyê mezlûm ê xwahende
Eba ferman de zalim, dsitem be daima wî yeng

Welê namîne ba keskî evê keyhanê dînperwer
Nezer de Key Qubad û Aferîdûn, Newzwed û Hoşeng!

20 Eceb resm û nîgarek daniye vir Hesbîyê neqqaş
Hesed ta jê dibin enderxeta yê Manî yû Erjeng.²⁹⁹

Di helbesta model de giraniya mezmûnên li ser amûrên mûzîkê hebû. Di helbesta Hesbî de bitenê beytekê de amûrên mûzîkê bi vî awayî hatiye xebitandin. Ev helbest jî wekî helbesta Cizîrî kompozîsyonek li ser wesfên dilber û halê aşiqan çêkiriye. Li gorî wê kompozîsyonê bedewbûna yarê bêqiyas û bêemsal e. Şervan û padişahên namdar jî li ber wan stûyê xwe xwar kirine. Hesbî helbesta xwe bi fexriyeyê xelas kiriye.

5.1.1.28. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “dil”ê

Mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Xezel

²⁹⁹ Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepî, Zeynelabidîn Zinar, Weşanxaneya Dozê, Stenbol 2009, oo9121-123.

1 Îro ji remza dêmdurê minnet ku min mesrûr e dil
Dilber bi fincana surê mey da me û mexmûr e dil

Remzek nihîn avêhte dil mihrê ji batin mêhte dil
Şehzadeyê sur rêhte dil şehkaseya ferfûr e dil

Hostayê ‘işqê dil hevot ser ta qedem hingî disot
Remza “enelheq”her digot bawer bikin Mensûr e dil

Dil lê bidit nûra meyê weqtê suwaş û heyheyê
Fehm er bikit wehya neyê jê dit xeber me’mur e dil

5 Nûra ji qudret lê du nûn jê ra dinalin erxenûn
Wer ayeta ‘işqê bixûn xweşnusxeyek mestûr e dil

Tefsîrê sirra ayetê ‘arif divêtin guh detê
Raza rumûzên qudretê ger deyn bikit me’zûr e dil

Dil Ke’be ye Mewla ye lê narê Kelîm îsaye lê
Bangê “enellah” daye lê hem Ke’be û hem Tûr e dil

Sed co we sed cobar e tê sed gulşen û gulzar e tê
Çendan ji ‘işqê nar e tê safî nezer dî nûr e dil

Suhbet ku kamil bû birê carek bi cayê ‘enberê
Qelbê bi avê mecmerê xweş’enber û kafûr e dil

10 Şox û şepala leb ji qend ew nazika wê qenc û rend
Wê dil ji dil dil da û xwend îro yeqîn fexfûr e dil

Er dil ji te mesrûr bitin min ji Melê dustûr bitin
Dê kit cehan pur nûr bitin lê daîma rencûr e dil³⁰⁰

Îskender Pala ji bo peyva dil van agahiyan dide: “Her cure geşedanên eleqadarê eşqa aşiqan e li dil derbas dibe. Ji bo mirov ‘emir bike îhtiyaca wê heye û têgeha can jî bêtir giringiyê dide wê. Dil, cihê banglêdanê ye. Aşiq bi dilê xwe re xeberdide, derdê xwe parve dike. Dil çûkek e. Bi xem û derdan zikê xwe têr dike. Bi xeyala evîndara xwe şad dibe, bi naziya wê mest dibe. Tehemila wê ji dijmin re tune. Ji evîndarê xwe ti car hêviyên xwe qut nake. Ew ji aliyê eşqê hatiye talan kirin, bi bedewiyên hebîba xwe belawela bûye, lewma perîşan e, derdmend e, heyran e, neçar e, xerab e, sergeşte ye, şikeste ye, bê qerar e hwd. (...)”³⁰¹ Di helbesta MC de dil bidor, kêfxweş e, serxweş e, peyaleke ferfûrî ye, Mensûrê Hellac e, fermanbir e, nusxeyek nivîskî ye, Ke’be ye, çiyayê Tûr e, kafûr e, padîşah e(Fexfûr)jar û nexweş e. Ev helbest bi mezmûnên xwe feraseta tesewwifê tîne zimên. “(...)Di tesewwifê de dil wek eynik tê dîtin. Di

³⁰⁰ Selman Dilovan, h.b. , r.147-148.

³⁰¹ Îskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r.204.

vê eynikê de tecellîya Xwedê zuhur dike. Tesewwif giringîyeke mezin dide li dil. Mirov puxteya hemû alemê ye, lewma rastiya mirovan dil e. Ên ku rastiya dilê zanin wan re dibêjin ehlê dil(...)"³⁰² Dema ku em behsa tecallayê bikin hem qisseyaya Cenabê Pêxember tê bîra me hem jî qisseyaya Mensûrê Hellac. MC bi van unsûran helbesteke têt û tije nivîsiye.

5.1.1.28.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mustef' ilun mustef' ilun mustef' ilun mustef' ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Şahê cemalê 'adîl e
Îro me jê mexmûr e dil
Minnet ku saqî şahid e
Lew şakir û mesrûr e dil

Ustadê 'işqa "bulhewes"
Hetta hebû cuz êk nefes
Remza "enel heq" day ti des
Serdar û xweş û Mensûr e dil

Husna ji qudret lê du sad
Bir seyqela qelb û fuad
Der qafê qelbê min nihad
Bi wê atiyê Mensûr e dil

Ger dil çi sextek qaîm e
Seydak û 'alim lazim e
Fehma rumûzan muşkil e
Keşf er nekit me'zur e dil

5 Dil 'erşê rehman e bizan
Hemla emanet tê nihan
Bo xazîne kenza giran
Bi îsmê heq me'mûr e dil

Carek bi çavê rehmetê
Resmek ji rengê şefqetê
Bêxe cihê vê zehmetê
Lewra gelek rencûr e dil

Perto li asîtana te ye
Lê dest ti damana te ye
Çavnêra îhsana te ye

³⁰² İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r.205.

Da rê bibit mesrûr e dil³⁰³

PBH bêyî ku zêde guhertinan çêke helbesta MC dubare kiriye. Teşbîh û serwayên MC ‘eynen kiriye helbesta xwe. Tişteki nû negotiye. Herwiha wekî helbesta model, nezîre jî wek musemmet hatiye nivîsîn.

5.1.1.28.2. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Me seyrek kir li baxê dil me dît û sorgul û bulbul
Dirêhtin durr li nêva dil hezar enwar dibû nazil

Dibû nazil ku nûra nûr digel sêsed melek tabûr
Sema û ‘erş digel me’ mûr vewinda bû li nêva dil

Belê dil xaneyê Heq e ji mexrib û şu’le da şerqe
Hezar renga dida berqe ji ber peşk û birûskên dil

Birûskên dibin sawî bi behra Yûnisê mahî
Weku Ehmed bi hemrahî xilas kit min ji behra dil

5 Xilas kit Qedriyê Zeynê hicab rabit ji mabeynê
Şuhûda Heq bibit ‘eynê heta rabit qiyama dil

Qiyama dil ew e daim bi emrê Heq bibim qaim
Ji mewlan ra bibim saim li nêv burc û serayên dil

Di nêv burc û serayên dil bi(Zikrullah)dibûm daxil
J’gula sor ra dixwend bulbul bi tasan mey didabûn dil

Bi tasa cewhera nûr e xemra bêhn ji kafûr e
Bi ‘ûd saz û tenbûr e dihat saqî li baxê dil

Dihat û saqiyê raqî dida min mey j’ meya baqî
Kirim mestê ezel Baqî me sekret bû ji nêva dil

10 Me sekret bû ji (Bazillah) digel bû ‘aşiqê (billah)
(Husamuddîn emînullah) Muhemmed her şemala dil

Şepal û nazika dil bû, delal û bulbulê gul bû
Muzilê karê muşkil bû, bi çavan nûr reşandî dil

Bi çehvên dil kirî came bi nûra Heq kirî dame

³⁰³ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.211-212.

Tulusmatên ‘eceb da me me seyran kir cemala dil

Tulusm û cedwelên bê’eyb bi emrê hatifê(la reyb)
Îzalet kir ji qelbî ‘eyb huzûz û şekk û wehmên dil

Huzûz û şek nema l’ canî bi emrê hukmê Rehmanî
Bi himmet şahê ‘Usmanî ‘Elî bû her dewayê dil

15 Dewayê dil bi emrê Heq wekîlê sadiqê mutleq
Mutî’ê emrê zikrê Heq hezar enwa’ dibû kamil³⁰⁴

Beyta ewil û beyta dawîyê de paşserwaya dil tune. Wek musemmet hatiye nivîsîn. Naverok divê li gorî terîqeta Xalidîyê bê şîrovekirin. Damezînerê terîqeta Xalidî, Mewlana Xalidê Şehrezorî ye. Şêx ‘Usman Siraceddîn û neviyê wî yê bi navê Şah ‘Elî Husamuddîn nûnerên vê terîqetê ne. Piştî Qedrî jî tevî vê terîqetê bûye. Helbestên tekyayê jî mezmûnên edebiyata klasîk bikartînin û li gorî feraseta terîqeta xwe me’neyan didin wan.

5.1.1.28.3. Nezîreya Cegerxwîn (ss. 20)

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Agir bi Kurdistanê ket lewra dîkî Hawar e dil;
Sed bax û sed bistanî ket manendî bilbil jar e dil

Pêtek ji Kurdistanê hat, mêlak û cergê min dipat;
Aman welat, aman welat, bawer bikin xwînxwar e dil

Bawer bikin ey yarê min, heval û hem guhdarê min;
Her gav û her êvarê min, naxwoş û hem bêzar e dil.

Bêzar û pir naxwoş e ew, kincên sîyeh-gûn-poş e ew,
Geh Sîn e geh Seydoş e ew, geh Heyderê kerrar e dil

5 Geh Ristem e, geh Xatem e, geh padîşahê Deylem e;
Bê yar û dost û hemdem e, lew mest û gerdenxwar e dil

Geh şah e ew, geh bêkes e, geh kurd e ew, geh faris e
Geh berber e, geh çerkes e, geh turk e, geh tatar e dil

Geh çol e geh zozan e ew, geh Dêrik e geh Wan e ew
Geh Şax e geh Wesatan e ew, geh Mûş e û geh Zinar e dil

Geh ar e dil, geh av e dil, geh tar e dil geh tav e dil,

³⁰⁴ M. Nesim Doru, Dîwana ‘Irfan Seyid Qedrî Haşimî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2016, r.96-97.

Murxê seher der dave dil, lewra Cegerxwîn par e dil³⁰⁵

Di nezîreya Cegerxwîn de peyva dil ji wateya xwe ya bi tesewwifê ve destebira bû dûr dikeve, dibe dilê welatparêzekê. Vê carê dil, ji bo welat ax û keseran dikşîne. Ev helbest jî musemmet e.

5.1.1.29. Helbesta model a Melayê Cizirî bi paşserwaya “dil ji min bir dil ji min”ê

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Şox û şengê zuhrerengê dil ji min bir dil ji min
Awirên heybet pilingê dil ji min bir dil ji min

Wê şepalê miskixalê dêmdurê gerdenşemalê
Cebheta biskan sema lê dil ji min bir dil ji min

Zulf û xalan nûn û dalan wan ji min dil bir talan
Goşeqê qewsê hilalan dil ji min bir dil ji min

Dêmnedirê bo’ebîrê xemrî û gîsû herîrê
Sîne kir amancê tîrê dil ji min bir dil ji min

5 Surşîrînê nazenînê kuştîm û nakit yeqînê
Wê bi çengala evînê dil ji min bir dil ji min

Fetl û taban da xuraban ebleq û cohtê şebaban
Dame ber pence’w kulaban dil ji min bir dil ji min

Xweşxeramê ez xulamê nazîkê şîrînkêlamê
Tûtiya eywanmeqamê dil ji min bir dil ji min

Mahiroyê miskêboyê surpelengê şêrixoyê
Wê bi zulfa şubhê goyê dil ji min bir dil ji min

Herdu weşman naz û xeşman kê ji ber wan ‘eql û hiş man
Sa’eta min dî bi çeşman dil ji min bir dil ji min

10 Mahitabê afitabê dêm bi roj û şebnîqabê
Xweş bi çengal û kulabê dil ji min bir dil ji min

Serwînazê serferazê şubhê zêr remza mecazê
Dame ber çakûç û gazê dil ji min bir dil ji min

³⁰⁵ Cegerxwîn, Agir û Pirûsk, Weşanxaneya Avestayê, Stenbol 2014, r.43.

Bejn û bala tox û ‘ala min kirin vêkra mitalê
Çîçeka terhîn î wala dil ji min bir dil ji min

Mîrê xazî şîrê tazî vêkiran min dî bi bazî
Kir li mi j’xeflet ve gazî dil ji min bir dil ji min

Şîr û xişt in zulf û qîşt in hin veşarin hin vehîştin
Pehlewanan dest vemiştin dil ji min bir dil ji min

15 Rohniya çehvên Melayî ew tecellaya te dayî
Ya ji Ehmed dil revayî dil ji min bir dil ji min ³⁰⁶

Belkî jî helbesta herî namdar ya MC ev xezel e. Neqerata “dil ji min bir dil ji min” bûye slogana aşiqan. Hem ji aliyê ahengê hem jî ji aliyê naverokê ev xezel di edebiyata kurdî de lutkeyek e. Bi hunermendiyeke mezin bedewbûna yarê bi zimanekê nazik û delal hatiye sewirandin. Helbestvan ancax bi eşqeke mezin dikaribû van beytan çêke. Ji dîwana MC re beleheq negotîne dîwana evîndaran. Dîsa ew rewş ancax bi tefekureke mezin, bi zanebûneke mezin, bi cezbeke mezin dikare bê îzahkirin. Her neqerata “dil ji min bir dil ji min”ê de MC sedemeke nû tîne zimên. Di her teşbîh û îstîareyê de ji bo hebîba xwe wesif û teswîrên nû diafirîne. Wexta behsa çengala evînê dike û dibêje “dame ber çakûç û gazê” şîdeta ‘eşqê em jidil hîs dikin.

5.1.1.29.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Wê ji nû cezba evînê dil ji min bir dil ji min
‘Îşweyek wê hûri’înê dil ji min bir dil ji min

Agirê hubbê bihîtim dil kire mislê kebab
Bi aviran wê surşîrînê dil ji min bir dil ji min

Sebr û aramek nema min her wekî l’dêmî semek
Dûriya wê nazenînê dil ji min bir dil ji min

Mehrûyê exter mîsalê afitaba tel’etê
Lem’eya nûra hebîbê dil ji min bir dil ji min

5 Çeşmimestê fitneqestê sahirêt cadûsifet
Hatî û kente kemînê dil ji min bir dil ji min

³⁰⁶ Selman Dilovan, h.b. , r. 170-171.

Ez nizanîm dê çi bêjim zulmeya wê dilberê
Kes ji min nakit yeqînê dil ji min bir dil ji min

Kirne êxsîret du çavan sed şeh û sultan û mîr
Ma tenê wê xemrevînê dil ji min bir dil ji min

Ez kirim mecrûhê zexman lê bi le'lan kir dewa
Merhema daxa birînê dil ji min bir dil ji min

Pertoyî dil şubhî wî kî wê li ser narê evîn
Ateşê cûşa kelînê dil ji min bir dil ji min³⁰⁷

PBH li gorî min fikra ez ji vê helbestê baştir dikarim helbestekê binivîsimê bêtir, xwestiye vê helbestê terennum bike, agirê ku di dilê MC de vêketiye gurtir bike. Dîsa wekî MC xwestiye ji bo dilbera xwe teşbîh û îstîfeyên nû çêke. Wexta em li vê nezîreyê dixwînin bêhemdê xwe coşa MC dibihîzin, nikarin ji hev cuda bikin, ji ber ku bi hîmmeta cenabê wî ev helbest derketiye holê.

5.1.1.30. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “e”yê

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 Feleka etlesê sergeşte di cama me hebab e
Mewc didit qulzemê 'işqê me li serdest e xurab e

Dil kemerbeste'ê 'işq e me xwe zunnariperest î
Mey û me'şûqe du'ayê me û seccade qîbab e

Ji hicabê were der nazik û mestane bimeş tu
Te cehan zîr û zeber kir bi Xwidê ev çi hicab e

Destê Cibrîlî hilavêtî ji bejna te niqabê
Bi yeqîn Qaf e li rojê were der sîne niqab e

5 Me bi işraqî su'alek ji lebê xunçe kuşa kir
Go bi ilhamê dizanî di su'ala me cewab e

Tu binê sazê bi awazê çi rengî me dixwazit
Ellah Ellah bi Xwidê qet dibihî ev çi xîtab e

Guh de nayê ji lebê le'l-i bi qanûnê hikayet

³⁰⁷ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.235-236.

Dê çî şehde bi defê ra bidirit şehde rebab e

Xweş perîşansifet û mecme'e'ê sûretê hal in
Pîrê 'îşq in û ciwanteb û dilê ehdê şebab e

Dûredest in ji xiyalan me divê yek ji Xwidê ra
Xef di behsa me ji dil bêt û birit 'eyn-i sewab e

10 Me muşarref ke du çeşmên me bisata qedemê ke
Pir li nik min heyê mey mêze ke min sîne kebab e

Kesk û şoran tu binê çerx-i li dora du hilalan
Du qeran mane beraber şafeqê perde 'isab e

'Er'eran ta di şepal in wereqan cezbe ye vê ra
Nêrgizan ser di giran in li binefşan xem û tab e

Çîçekên qewsê qezeh reng-i hezar reng-i sema ye
Sinbilan girtî xwinaw û li gulan taze gulab e

Mest û hişyar-i heme keckuleh in reqs û sema tîn
Ez nizamim çî neseq keyf e nizamim çî şerab e

15 Xaka payên te di rêza seg û tolan xwe dinasîn
Me ne sûc û ne gunah û ne xeta ev çî 'itab e

Ji wisala xwe zekatê bide miskîn û feqîran
Ko cemala te ye kamil di kemala xwe nisab e

'Âşiqê mes'elexwahê were em muftiyê 'îşq in
Destekê sunnet e tê da di yekê nessê kitab e

Dil bişû tu j' vê nifaqê ko bidit sîne beraqê
Bi sefa hemrehê erbabê dil û ehlê sefa be

Nezera 'eynê 'inayet bi me da şahê wilayet
Ji 'inayet nezerê dil me tejî 'ilmê 'ubab e

20 Lebê le'lên te dibê her bi yekê nuqte'ê 'ilm in
Bi xetê herfê elîf cezme şubê helqe'ê bab e

Xet û xalên te bi mû ji me ra mes'elego yin
Me ji wan haşiyeyan sîne tejî şerhê lubab e

Ab-i heywan te divê rast-i binoşî şebê qedrê
Destê ber gerdenê pîr pêc û xem an zulfê duta be

Me ji biskên te girihdar-i ji bextê xwe girê ne
Me ji zulfên bi xem û tab-i di dil da xem û tab e

Te divê berq û birûskan bireşînî tu nezer de
Te divê roj-i xwiya bit ji şibakê tu xwiya be

25 Te divê zîr û zeber kî me du zulfan bide ber ba
Te divê qenc-i qiyamet li me rabbit bi xwe rabe

Qesd-i serçeşme'ê heywan-i heqîqet ke Nîşanî
Bi cehanê mebe mexrûr ko cehan 'eynî serab e

Serkeşî, şîwe'ê erbabê wefa nîne, rihê min
Te ji dil sohtî mela bes bi Melê ra bi cefa be³⁰⁸

Hema hema di hemû helbestên MC de tema evîn e. Gotinên li ser evînê devê herkesî de bûye benîşt. Gelo ferqa MC çi ye? Dema em MC li gorî dewra vê çaxê dinirxînin dibînin ku helbestên vê de şopên 'ilm û îrfanên vê dewrê, hedîsên pêxember, ayetên Qur'anê, dîroka Îslamê, mîtolojiya Îranê, stêrknasî, pirtûkên vê dewrê, qisseyên enbîyayê, çanda tesewwifê, zimanên 'erebî û farisî, efsane û destanên medeniyata Îslamê, cil û berg , mûzîk û erdnigariyê hwd. dibînin. Ev hemû agahî dinizilin û dibin beytek an jî helbestek. Mesela di vê helbestê de bikaranîna peyvên feleka etles, îşraq, 'Ubab, haşiye, lubab hwd li ser terza wî, gelek agahî dide me. Di dawiyê de jî Mela ji dilbera xwe dilovaniyê dixwaze, dibê êdî dev ji zilmê berde.

5.1.1.30.1. Nezîreya Mîna (ss. 18)

Mef'ûlu mefa'îlu mefa'ûlu fe'ûlun

Behra hezecê - - + / + - - + / + - - + / + - -

1 Ey çehre perî dil me ji eşqa te kebab e
Daîm ji fîraqa te, me can her bi 'ezab e

Perwane misal in û ji hubba te bi reqs in
Ezman tezen û qelb û ceger çeng û rebab e

Şewqa te li nik ehlê dilan behrê 'emîq e
Sed şukrê ku dil min di wê deryayê hubab e

Se'yê dikirin cumle xewasin di meanê
Bo esle gewher xo sedef bûye niqab e

5 Mecmu' di wê deryayê serasîme digerhin
Heyran û perîşan dilê sermest û xirab e

Meqsûd ku bibînin te bi çehvên te beşer pûş
Husna te bikin seyr û nebit cismê hîcab e

³⁰⁸ Selman Dilovan, h.b. , r. 179-180.

Perda beşerê de bi çi ayîne sifet kin
Madam tu nekî lê nezerek şubhê xurab e

Wesfên di cemala te neşêm qet xo eda kim
Lew meseleyek husna te wahid du kitab e

Têk kewn û mekan û rûz û şeb 'alemî cism e
Êk ilmê ehed sirrê "elest" fehmê cewab e

10 Berqek ji cewaba te eger bête zuhûrê
Dê hey bibin emwatî hemû bên vê xîtab e

Cennet ji gulîstanê cemala te hebîbî
Gul xonçe ye ke girtî ji bêhna te gulab e

Ma nînin wekû min te du sed tûleyê dergah
Mehrûm ji çi nîme ji me ra ev çi xizab e

Carek bi kerem min vê huzûre tu bixûne
Da ser binihim ber qedemê şubhê kilabe

Geh geh tu bi ne'lên di xo di çehvên me vemale
Çendan ku segê kûyê ti me lêkî sewab e

15 Nisbet me divêt em vitedeyn gerçî bi seg' bin
Madam ji gedayê 'etebê bêne hisab e

Hîvî we dikim min ji derî qet neçîfûnî
.....(Nehatiye xwendin)

Ya Rebbî bi heq zat û sifet û kutuben xwe
Mînayî li dekê 'Heremê kiyeye turab e³⁰⁹

Ev helbesta han jî ya Mîna ye ku li ser nezma helbesta Melayê Cizîrî ya " Feleka Etles" hatiye nivîsîn. Di gelek gotinan de wek hev in. Îcar ne dîr e ku Mîna vê helbesta Cizîrî dîtibe û li ber wê helbesta xwe danîbe.³¹⁰ Hem serwayên hatiye şuxulandin hem jî mijar wekî helbesta model e. Dilê 'aşîqan ji ber 'eşqa xwe yî mezin an jî tesewwîfî dibin kebab, li per piyê yarê dibin segekî. Piştî ewqas derd û cefayan ji Xwedê şefa'et hatiye xwestin.

5.1.1.31. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya "ebrû"yê

³⁰⁹ Abdulreqîb Yûsif, h.b. , r. 77-78.

³¹⁰ Abdulreqîb Yûsif, h.b. , r. 77.

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Me lew fincan li ser dest e ku mehtaba hîlal ebrû
Numayin min di mir'atê meya safa zelal ebrû

Bi şîrînî bi zîbayê bi reftarî bi balayî
Binê nûnên di tuxrayî li bala herdu xal ebrû

Bila bêt saimiddehr û bila îftarî carek bit
Kesê zanî ji dilber wê xuya bin her du sal ebrû

Meşî mestane reyhanî dilê min dî di amancê
Reşandî sîneyê tîran bi qewsê her du mal ebrû

5 Sehergeh zuhresîma wa diçû gulşen bi seyranê
Bi ser çehvên Nîşanî da xiramê ew hilalebrû

Dibên xawerperest î tu nizanin min di keşfê da
Numayin min di şerqê nazika gerdenşemal ebrû

Tinê ma her terazû ne di babê husnê kêşayî
Hilalê xatemê husn in li wê dêmê bi xal ebrû

Me cewher 'unsirik xamis numa îro di tali' da
Di vê teqwîmê insanî li tali' bûne fal ebrû

Bi zunnara di dêrê da li hindava çilîpayê
Bi mihrabê me bir secde belê emma xiyal ebrû

10 Di mabeyna du ebrûyan dibînim qabê qewseynî
Didit min terfetil'eynî cewaba sed sual ebrû

Di batin secdegahê min li ber wan herdu ebrû ne
Bi 'eynê taqê mihrab in di 'ilmê ehlê hal ebrû

Eger de'wayê Mûsayî di 'işqê da bikim ca'iz
Mela daîm tecella ye ji wê terha şelal ebrû

Bi şîrînî bi zîbayî çî katib bû we kêşayî
Te'alallah nîşan dane we şîrîn ev mîsal ebrû

Ne Şîrîna li Derbendê ne mehbûbê Semerqendê
Nekêşayin bi vî rengê li neqşê bêzewal ebrû

15 Nîşana qabê qewseynî ku qews avête ebsaran
Di teqwîma tecellayî bi ser lê bûn hilal ebrû³¹¹

³¹¹ Selman Dilovan, h.b. , r.203-204

Di edebiyata klasîk de li ser ebrûyê yanî birhê gelek mezmûn hatiye çêkirin. Mesela dişibe hilalê(hîva nû). Meha rojiyê û qurbanê çima ku bi dîtina hilalê destpê dike, di gelek mezmûnan de navbera van de têkilî tê daynîn. Dişibe herfên ye, ra û nûnê. Birh, dibe keman û xençer. Carinan dibe mîhrab, qiblegeh û secdegeh. Xalên li goşeyên birhê jî xwedî cazîbe hwd.³¹² Birh vê derê bi hunera mecazê mursel tê m'eneya "yar"ê. MC wekî her carî bi destpêkeke nuwaze derdikeve pêşiya me. Dibêje: "Birhên yarê wekî hîva nû ye û di hundirê meya min de dibriqe, lewma peyala meyê her dem di destê min de ye." Piştî vê beytê çardeh beytên dinê de bi teşbihên nû li ser birhên yarê radiweste. Birh wekî nûn e nûn jî wekî tuxre ye, di bin tuxrayê de şanik hene. Birh wekî hilalê salê du caran xuya dibin. Birhên kevanê du mal in. Secdegaha 'aşiqan birhên yarê ne. Telmîhek jî li ser Cenabê Mûsa heye. Cenabê Musa di çîyayê Tûrê de xwest ku Xwedê bibîne. Mutesewwif vê qisseyê ji bo tecallaya Xwedê di berhemên xwe de pir bikartînin. Bi kurtayî ev helbest hemû taybetiyên helbesta klasîk bi hostatî xebitandiyê. Mela wekî zêrîngerekê beytên xwe bi îhtîmamekê mezin xemilandiyê. Lewma helbestên wî giranbiha ne.

5.1.1.31.1. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî (ss. 20)

Mef'ûlu mefa'îlu mefa'îlu fe'ûlun

Behra Hezecê -- +/+ -- +/+ -- +/+ --

1 Tîrê di xedar in ji kemaneynê du ebrû

Hemwar e dibarin ji hilaleynê du ebrû

Geh geh diwerîn û medhûş manendê du ejder

Qelbê me dikin pejmurde mareynê du ebrû

Rengfaniyê sedsale me çûn ta ye li ser min

Tîrsa du xedengê ku ji qewseynê du ebrû

Ez çûm û bi xewwasî ketim derya'ê 'işqê

Nageh bûme yexsîrê 'uzareynê du ebrû

5 Şem'a ji cemala qemerê şewq û sena da

Perwane helandin ji cenaheynê du ebrû

Bilbil bi hezar rengî li ser wirdan dibêjit

Meqsed ev e şa bit bi wisaleynê du ebrû

³¹² İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, r. 159-150. (Min nivîs, kurt kir)

Şebnalîn û kalîn im bi ro fikr û xiyal in
Ez sohtin ji ser ta pê bi nareynê du ebrû

Yan ruhî dixwazit yan dilê xeste divêtin
Em birne hilakeynê bi hazeynê du ebrû

Burhê bi heyat û beserê taze we tenha
Bo nezdîkê yezdanî çû mabeynê du ebrû

10 Da xas û digel ‘aman bi Daraê binasî
Nîn e me tu îlla ku di dareynê du ebrû

Sed aferî ber nezmê tu ey ‘aşiqê şeyda
Ya Heyderî Ehmed li siraceynê du ebrû³¹³

Paşserwaya “du ebrû” mecazê murselek e. Qesta yarê dike. Mijar jî wekî helbesta model li ser evîn û cefayên ‘aşiqan e. Heyderî, hestên MC di sedsala 20an de bi zimanekê sivik dewam kiriye.

5.1.1.32. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bû”yê

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Min dî seher şahê Mecer lebsê di ber mexmûrî bû
Ew dêmzerî surmuşterî ya Reb perî ya hurî bû

Horîweş e şîrînmeş e kagulreş e xalhebeş e
Xalên di qer miska Teter nazikbeşer kafûrî bû

Nazikletîf gerdenzerîf lebsê şerîf kêmxew qedîf
Min dî bi wext ew nîkibent îro li text Fexfûrî bû

Fexfûrsur e sîmadur e heybetpur e pur dilgur e
Ew hate miş min çûne hiş dil min di ‘işqê fûribû

5 Dil bû kerî zaya berî lazim herî dê ew zerî
Min dî gelek ew surmelek wek meş’elek purnûrî bû

Dêmfener e xal’enber e bomawer e lebşeker e
Ew meyperest meşha û mest cama di dest ferfûrî bû

Mey ber kefê meşha safê soza defê da qerqefê
Husna li dêm wesfan neşem her çi dibem jê dûrî bû

³¹³ Önder Beyter, h.b. , r.218-219.

Da min suroş wer binoş zewq û xuroş lew çûm ji hiş
J'wê 'işweya yar bû xuya ew ne j'meya engûrî bû

Min dî bi xwab ew mahitab da dil kulab cohtê xurab
Dil şewwişand xwoy lê reşand xweş herişand têk hûrî bû

10 Hûr kir cesed qewsên Semed tîr dan kebed dad û meded
Cerhan ji new xûn daye kew 'işqa me lew meşhûrî bû

Lew yek neseq min tên sebeq nûra yeqeq da dil şefeq
Şîrînlebê dêmkewkebê lê bende bédustûrî bû

Dilber nezer da min seher xeclîm ji ber lê ew qeder
Zanim gowa ew mahruwa wek lu'luwa mensûrî bû

Paş firqetê zor mihnetê mi j'tel'etê çûm hedretê
Wesla hebîb min bû nesîb mel'ûn reqîb rencûrî bû

Cama zelal xemra helal yarê şepal da min bi hal
'İşqa xedar sohtî sitar nêv me û yar sed sûrî bû

15 Şahî cevîn xem jî revîn marê şevîn îsand evîn
Der û bela wên çûn hela 'umrek Mela mehcûrî bû

Pur min zecir dîtin hecir mabû ecir subh û fecir
Şem'a me hilbû sed 'emil minnet me dil mesrûrî bû

Yar we'de da b'le'lên xwe da wer ba me da çîn perde da
Di spêdeyê çûm we'deyê ku j'badeyê mexmûrî bû

Îhram mi best eswed bi qest yar hate mest ez çûme dest
Cohtê Hebeş tîr dan bi weş hecca mi xweş mebrûrî bû

Wê kagulê çînên dilê qelbê Melê dav dane lê
Dava dîlan nêv sunbulan ser sorgulan menqûrî bû³¹⁴

Di vê helbestê de beriya her tiştî ahengeke mezin heye ev jî bi saya alîterasyon û asonansê bûye. Hema hema her beytê de deng hatine dubarekirin heta kelîmeyên ji aliyê dangan nêzikê hev in jî hatiye hilibjartin, wekî kerî-berî-zerî, letîf-şefîf-şerîf-qedîf hwd. Ji aliyê naverokê ve jî dîsa em dikarin bêjin mijar serdanpê li ser evîne ye. Li ser hebîba xwe peyvên ewqas xweş çêkiriye ku mirov me'tel dîmîne: dêmzer, surmuşterî, horîweş, şêrînmeş, kakulreş, nazikbeşer, nazikletif, gerdênşefîf, fexfûrsur, sîmadur, heybetpur, dilkirr, dêmfener, lebşekker hwd.

³¹⁴ Selman Dilovan, h.b. , r.205-207.

5.1.1.32.1. Nezîreyên Perto Begê (ss.18-19)

Perto Begê Hekkarî, li ser vê helbestê sê nezîre nivîsiye.

5.1.1.32.1.1. Nezîreya Perto Beg a yekê

Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - -

1 Ti dil da agirek sûzan mi helbû
Ji şewqa avirêt çavêt bi kil bû

Li min zahir nedî azarê borî
Lemanê dax û êşa min ti dil bû

Ti 'alem da heçî şûr û şerê hey
Serê fitnê serê zulfa li mil bû

Çi êş e pir bi jan e û derd û sotin
Ji jehra tîr û peykana qizil bû

5 Newa û nale û efxan û zarî
Ji destê mehweşa şoxa çelek bû

Ji bo tedbîra mecnûnan û dînan
'Eceb zulfa te xweş zincîra xel bû

Nabêje Pertoyê mecnûn û dîn e
Eger dîn e welê dînêk bi cil bû³¹⁵

5.1.1.32.1.2. Nezîreya Perto ya duduyan

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Ji badê nikheta subhê çû bulbuli can me serxweş bû
Rihan û sunbul û nesrîn li etrafê gula reş bû

Hicab û perdeya zulfan bi ser 'ariz wekî şev hat
Nesîmek vêket û şemsa munewwer derket û geş bû

Heçî şûr û şer û fitne ti dinyayê ku bûn zahir

³¹⁵ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.272.

Binasê wan hemî zulfan siyahê wan sor û reş bû

Kesê çû suhbeta rendan nema quwwet û bû dilxûn
Ji ya mexmûr û sermest û mudamê ew muşewweş bû

5 Wekî Eskenderî daîm me ‘ezma ‘eynê heywan kir
Welê serçeşmeya hewyan nesîbê Hindûwek reş bû

Bi îhramî wî ten bestin ti sehra dil lema meqsed
Ji ke’ba dil tewafa xalê teşbîhî berê reş bû

Eger Perto ne şa’ir bû welê çavnêrî vê beytê
Wekî mestan xezel çêkir lema beytek muşewweş bû³¹⁶

5.1.1.32.1.3. Nezîreya Perto Begê ya sisêyan

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra Remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Min birîna dil ku dîsa wê ji nû ve taze bû
Lew ku zulma dilberê bêhed û bêendaze bû

Dê ji kê kim gilleyê ya dê bi kê bêm şekweyê
Her çi ya min dî ji yara nazenîn û taze bû

Ê bi qurbanî te bim ez derna canî çi bû
Nê me can seg bendeyê xakê derê derwaze bû

Quwweta nazik me nîne dê kû kim hemla xezeb
Lew ji efxanê tu min ‘alem tejî awaze bû

5 Ez ji canan her tikim omêdê wesla şad kim
Wer ne min binyadê tali’ derd û xem bêraze bû

Lewmeya min hûn mekin ger ez tikim ah û girî
Murdeyê sed sale dê dev goya xemyaze bû

Ger bitirsin hûn yara ku Perto we kir zelîl
Çav ji nazan mest bû ebrû ji quwwet xaze bû³¹⁷

PBH hema hema hemû helbestên MC ên ecibandiye, tenzîr kiriye. Ev her sê helbest jî di bin bandora MC de hatiye nivîsîn. Mijar mijarên xezelan e. Li gorî helbestên model ew helbest kurt in û ne xwedîyê hunereke mezin in.

³¹⁶ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.274.

³¹⁷ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.275.

5.1.1.32.2. Nezîreya Bekir Begê (ss. 18-19)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Bi derkeftim temaşa kim
Tu yê roj î l'dinê dabû
Xiyala dîlberê nakim
Medînakim ku peyda bû

Medînakin ji îhsanê
Hilîn perda derizanê
Ji burcê hate eywanê
Muqabil hat û westa bû

Muqabilhat û rawesta
Du xadim dest li ser desta
Li pêşî dîlbrê westa
Hilat roja l'dinê dabû

Hilat roja wekû wextê
Binêrin talih û bextê
Durust rûnişt li ser textê
Sîfethorê Xwedê dabû

5 Sîfethorê melekwû bû
Elîf bejn û perirû bû
Keşîde "nûn" û ebrû bû
Berê xwe wê bi min dabû

Berêxwe da bi min carik
Hilîna Xadimê çarik
Me dît hilbû ji wê narik
Çikû zêra şefeq dabû

Şefeq dabû me qenc dîtin
Guhar û berben û tit in
Muxalif new' û texlît in
Muresse' cumle lê dabû

Muresse' teyr û qemçî ne
Rex û rex belg û rêşîne
Hemî zêr û merarî ne
Li ser enyê temenna bû

Li ser enyê yekayek tîn
Lîta û belg û netrik tîn
Li sîmayê mubarek tîn
Bi wê sûret muheyra bû

10 Bi wê sûret muzeyyen bû
Şerab û pak û rewşen bû
Wekû baxê bi çîmen bû
Du zulfan secde kêşabû

Du gêsû bûn di secdê da
Sera ew bû di bendê da
Hewayê carekî lê da
Hejandin zulf, û ta-ta bû

Hejandin zulf û sunbul bû
Wekû baxê qerenful bû
Di wê rojê ji balayê
Ji rûbarê vegeryabû

Vegeryabû ji rûbarî
Dev û lêva şekir barî
Du gêsû bûn sîyehdari
Wekû îlan vehona bû

Vehona bû bi çengala
Binêr toqê çiqas mala
Dur û gewher bi misqala
Çu cara kes nekêşabû

15 Peşîman in qewî gêj im
Gelek wesfan neşim bêjim
BEKIR me'lûlekî j'mêj im
Kul û cerhan mî huda bû³¹⁸

Em dikarin bêjin bitenê paşserwa û mijar wekî helbesta model e lê şêwaz û terz wekî FT e. Bi taybetî jî hunera î'adeyê û zimanê sivik sedema vê tespîtê ye. Jixwe Bekir Begê Erzî li gorî gelek kesan -mesela Abdurrahman Adak- hunermendiya xwe de di bin bandora FT de maye.

5.1.1.32.3. Nezîreya Hacî Qadirê Koyî (ss. 19)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Umêdî weslî tom zanî nîşaney bînîşanî bû
Ewey êmey firîb da îltîfatî ser zubanî bû

³¹⁸ Zeynelabidin Zinar(Kaya), Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî, Weşanên Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r.152

Le ser Tûtî ruxt Mûsa ke Fîre'wnî xetî la da
Le sîrrî zarî toy pîrsî cewabî len teranî bû

Eger Mûsa û Dara bî le dinya behrewer nabî
Dezanî mensebî herdû şîwanî û aşewanî bû

Le sayey lêw û dinidanî le ber çawim nema şanî
Eger le'î yemanî bû, weger ellmasî kanî bû

5 Meger bîstûyefî xettit le nêw çahî zenexdanit
Esîrî Yûsif e boye nizûlî karwanî bû

Ewî to hetbû û min nembû qerar û sebr û 'îzzet bû
Ewî min hambû to netbû wefa û mîhrebanî bû

Zemanî hall û sermayey bed û nîkit nebû kellkî
Le musteqbel billê Hacî le mazî da zemanî bû³¹⁹

Ev helbest di dewra modern de hatiye nivîsîn. ji tesewwifê û mentîqa xezelê gelekî dûr e. HQK, fikrên xwe yî li ser feraset û dîroka berê aniye zimên.

5.1.1.32.4. Nezîreyên Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) (ss. 19-20)

Mela Mihemedê Liceyî li ser helbesta Melayê Cizîrî de du nezîre nivîsiye.

5.1.1.32.4.1. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî(Hadî) ya yekê

Mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Ber rûyê yar miskê Tetar
Neqş û nigar menzûm bû
Tê da berrat şehd û nebat
Abêheyat mektûm bû

Zulfê rûmal ruxsarê al
Le'lê zelal xettê delal
Ew bûne sef wan da bi xef
Camek bi kef mextûm bû

'Aşiq daye ser pur bû keder
Ew rûqemer da dil zeher
Ceng û selem êş û elem
Roja qelem meqsûm bû

³¹⁹ Hacî Qadirê Koyî, h.b. , r.102.

Qewsê letîf enfa elîf
Qeddê minîf zendê şerîf
Her yek ji wan avête can
Tîr û keman mesmûm bû

5 Dunya tamam rence dewam
Cama mudam bikşîne kam
Qîza reza waye li Hezan
Her çi nezan mehrûm bû

Sîm xebxebê dêm kewkebê
Zulf ‘eqrebê leb ‘inebê
Camek mûlî ji rengê gul î
Da wî dilî mehmûm bû

Fasid mizac pavêje tac
Xemre ‘ilac cama zucac
Bigre bi dest wek meyperest
Ev ji “elest” meqsûm bû

Sohbet xweşê kakûl keşê
Xal hebeşê hacib reşê
Tîra qizil avête dil
Dil ku ji xîl mexmûm bû

Lebşekerê hûr peykerê
Tac bi serê zêrkemerê
Îro bi kerb ker kir wê qelb
Dil hate cezba mehmûm bû

10 Ew xedtufah sînesebah
Camek ji rah weqtê rewah
Hatî xeram da dil tamam
Dil kir qiyam wek mûm bû

Dosta xecend ew pur gezend
Sîret lewend himmet bilend
Zulfê herîr lêkir ‘ebîr
Dil kir munîr meşmûm bû

Neqşê xerîb xettê ‘ecîb
Zanî lebîb rûyê hebîb
Nûra rewan cezba cenan
Hertim ji wan mefhûm bû

Ew şehsuwar hatî bi xar
Tîrek xedar teşbîhî mar
Avête rûh da dil futûh
Teşbîhî yûh melzûm bû

Feryadres her ‘iŝqê bes
Baqî hewes nef’i nade kes
Cumle ‘ulûm pêkve sumûm
Qal û rusûm mewhûm bû

15 Ew leb ‘eqîq camek rehîq
Da min xerîq ez bû herîq
Cem’a du zid wî kir bedîd
Qanûn cedîd merqûm bû

Şahê ‘elim qutbê kerîm
Xewsê ‘ezîm şeyxê hekîm
‘Ebdê muzaf Qadir bi nav
Sîret ‘efaf me’lûm bû

Kelbê kemîn hadî bibin
Şahê şîrîn babê Emîn
Da wî necat rûh û heyat
Hetta memmat merhûm bû

Qutbê humam “kehfulenam”
Seyda bi nam Nûrşîn meqam
Qelbê siyah bû ji wî çû mah
Îslam penah qeyyûm bû

Medhê kebîr bedra munîr
Ebdulqadir me’zûnê pîr
Ew bulbulê seyda gul e
Hey kir dilê deyyûm bû³²⁰

Hadî jî wekî MC xwestiye bi teşbîhên wekî “qewsê letîf, enfa elîf, qeddê minîf, zendê şerîf, sîm xebxebê, dêm kewkebê, zulf ‘eqrebê, leb ‘inebê hwd li ser hebîba xwe wesfên xweş bîne zimên û ji vê aliyê serketî ye jî. Lê unsurên helbesta tekyayê jî berbiçav e. Navên şêxên terîqetê di helbestê de derbas dibe. Ev jî Şêx Ebdilqadir e û Neqşebendî ye. Lewma divê em vê helbestê di nav helbestên tekyayê de bihesîbin.

5.1.1.32.4.2. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî(Hadî) ya duduyan

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Ew dilruba dil da biba
Şeq bû qeba mexlûb bû

³²⁰ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r.69-71.

Lew çû ji heş maye nexweş
Ew bext reş meczûb bû

Ew mahtab sîmîn qubab
Rakir niqab dil kir kebab
Hubba weten avête ten
Rûh çû beden mexlûb bû

Horiya bihişt der dil sehişt
Şewqa kenîşt lew wî dihişt
Mal û minal ehl û ‘iyal
Kasa wisal metlûb bû

Qelbê lihas geriya delap
Avêt esas go: “Elxeyas”
Camek ji mey pê dil ke hey
Weslet bi tey muhûb bû

5 Ew nuktesenc pur naz û xenc
Dil kir sipenc ba êş û renc
Lewra bi ser kêşa sefer
Rûh jî di ber mensûb bû

Ew mah û yûh kasek sebûh
Rête li rûh da wî futûh
Rûh hat tereb sing kir neqeb
Bal ‘erşê Reb meclûb bû

Ew şeng û şox ba daç û dox
Qelbê kelox lê daye mox
Lew bû nişan damem kişan
Nik “lamekan”menhûb bû

Çeşmê du “sad” ewwel widad
Wî da fuad pê bûye şad
Nageh sitem cewr û elem
Lêda ‘elem mexzûb bû

Hub kir niyaz dil bû cuzaz
Doste melaz ya Reb mû’az
Rûnişt li ber sohbet eser
Dabû ciger meslûb bû

10 Yek dost û yar şêrîn şî’ar
Sohbet disar bûye diyar
Şahê Hezan qutb e bizan
Her çi nezan mehcûb bû

‘Umrê ‘ezîz çû bê temîz
‘Eyba xerîz jê ke kerîz

Dil ke dewa bavêj hewa
Ev bê newa me'yûb bû

Rûh wek 'ese şubhî ceres
Der her nefes feryadres
Nefsa rezîl nabe zelîl
Lewma 'elîl meshûb bû

Çavê di reş qewsê dixweş
Zulfê hebeş ev bûne şeş
Her yek ji wan der du kevan
Avête can mes'ûb bû

Ûstadê xas behre xewas
Bûne xewas dîne menas
'Ebdê feqîr wek min esîr
Ma'ye hesîr mesbûb bû

15 Der dil merez hubba 'erez
Doste xerez bavêj 'iwez
Şeyxê letîf qamet elîf
'Ûnsir nezîf mehbûb bû

Hubb û neşat bûye sirat
Kêşa simat bîz û şetat
Xwarin 'ebîd şehd û 'esîd
Dêwê merîd medrûb bû

Lewmê wû'az hatî lezaz
Her çi hûfaz gotin xilaz
'Aşiq ewan dîtî hewan
Şubhî 'ewan meşbûb bû

Yar çû yefa' jê çû şu'a'
Her çi xida' go: "Elweda"
Lewra xufaş nabîne faş
Şemsa bi şaş mexzûb bû

Ev bax û rax ev hewş û cax
Ew Şahê Tax kir wî çirax
Lew wek esed ew mahê xed
Da me meded ye'sûb bû

20 Seyda sedef zulfê bi lef
Çêkir bi xef meşya bi sef
Lêda bi tîx bo wî çû mîx
Ah û derîx mesbûb bû

Yarê şefîq cama 'eqîq
Pur kir rehîq da min xerîq

Pê bûme mest ez çûm ji dest
Ev ji “elest” mehsûb bû

Ew xwe melek zulf kir xelek
Rakir belek ser çû felek
Daim mudam rête bi kam
Dil wî meram mewhûb bû

Ev çav xezal meşya bi hal
Lêvê zelal xemra helal
Da me bi dil ev ab û gil
Jê çûye xil mensûb bû

Babê Selîm qutbê hekîm
Qelbê seqîm kir musteqîm
Şer’a mubîn pê bû metîn
Îslam û dîn mestûb bû

25 Raha cinan hatî mecan
Îro me can tê da ‘iyan
Ew meyfiroş hatî xurûş
Sohbet bi coş pur xûb bû

Ew mihr û mah dîn kir penah
Ew qutb û şah rakir tebah
‘Ewn û meded hûbba xeled
Da wî semed merxûb bû

Ew mişk bû ber xedd û rû
Gîsû û mû hem sû bi sû
Wî kir belav xelqê tevav
Bê qeyd û dav mekbûb bû

Dîtin dila mîr û mela
‘Îşq û wela bûn mubtela
Hubba ehed hetta lehed
Têkil kebed meshûb bû

HADÎ bû ‘ey tûmar bû tey
Ya Reb bi mey tu dîl ke hey
Babê şêrîn hubb û evîn
Da wî kemîn meczûb bû³²¹

Ji navên Şêxê Hezan û Şêxê Taxê em fêm dikin ku ev helbest helbesteke tekyayê ye. Mezmûnên li ser yarê hatiye gotin wek mecaz hatiye xebitandin û armanc pesindana şêxên terîqetê ne.

³²¹ Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.72-76.

5.1.1.32.5. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Me dilber dî li mihrabê
Di dil de agirek hilbû
Me can daye di 'ezabê
Felek dîsa ceger kul bû

Ez im îro birîndar im
Li dergahê te zarzar im
Şeb û rojê bi hewar im
Bizanê cergê bulbul bû

Wekî bulbul dinalim ez
Şûbjî goyîn dikalim ez
Li burca esmeray im ez
Şûkûr dîsa şemal hil bû

Wê şewq dabû li ber tavê
Bila tîr û rima bavê
Me can dermanê gulavê
Dema dilber mûqabil bû

5 Ji gul rengan gula zer tîn
Seher îro şêrîn xef tîn
Ji destê dilberê ber tîn
Ji ber wan ba hîn û kûl bû

Ne lazim bû bikim efxan
Ne mehbûbê te sîtem kir
Eger yek carî rû dît tu
Ezê bêjim ew e çil bû

Bi şewqa wê tecellayê
Bi wê husna Xwedê dayê
Cemal daye li dunyayê
Li nava baxa Mûsil bû

Ji ber husnê ezê dîn im
Ji ber weslê kezêb xwîn im
Wekî bulbul e nebînim
Dema gul ey Nezîr hil bû³²²

³²² Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.109-110.

Dahî hemû mezmûn bêyî ku tu guhertinek çêbike bikaraniye. Mesela di benda dawiyê de qisseyaya bilbil û gulê bi vî awayî ye. Mijar rindbûna yarê û derdkêşiya aşiqê wê ye.

5.1.1.32.6. Nezîreya Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Seher min dî perî hat û ji derda mûkî esmer bû
Çi şêrîn bû qed û bala, misala laleya ter bû

Bi qed çon nêrgîza mest e, rûhê şêrîn ji min xweste
Di zulfên reş cegergest e, şebîhê marê ejder bû

Du şehmaran li dêm hale, li cubhê perçem û xale
Di wesfê qet neşem qal e, ji sun'ê şahê ekber bû

Ji neqş û sun'ê cebbarî, li ser qelban dibit carî
Yekayek da bi ijmarî, ji 'eql û fikrî purr der bû

5 Ji husna dilberê dîsa, ne şubhê Yûsuf û 'Îsa
Yedê beyza bi wî îsa, dibêm ya reb çi cewher bû

Çi cewher bû te kir ferde, sema û kursî û perde
Te jê êkir şihand erde, li 'erşê pakê enwer bû

Ji 'erşê nûr tecellî kir, ferşê bo me bellî kir
Bi wehdet dîn temellî kir, ebed baqî û exyer bû

Ziya û kasika Bedrî, nuqûş û neynika sedrî
Hewar û gaziya Qedrî, çi purrbazî û purrbaz bû³²³

Me di pêşiyê de jî gotibû SQH bi tesewwifê re mijûl bû û feraseta wî nêzîkê MC ye. SQH mensûbê terîqeta Xalîdiyê ye. Divê helbest li gorî vê bê xwendin. Têgehên wehdet û tecella temaya vê helbestê dide. Xêncî wê SQH wekî MC li ser bedewbûna yarê şibandinên xweş çêkiriye.

5.1.1.32.7. Nezîreya Mela Zahirê Tendûrekî (ss. 20)

Mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun

Behra Recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

³²³ Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, M. Nesim Doru, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.143.

1 Weqtek xirab hatî bi ‘ezab pur bê sewab meqtûlî bû
Jana zirav dax kir hinav mehbûs di nav mehzûlî bû

Dax kir ceger kerb û keder qelb kir du ker ah sed keser
Semma qettal da2a ‘edal ‘ezl û melal meşmûlî bû

Şûm û melal rehgom zelal hatî bi hal lew man kelal
Bûne ‘edîm man bê nedîm xetba cesîm meslûlî bû

Semsamê tîz dîn der ‘ezîz man bêtemîz bo restaxîz
Weqt sa’et e sed hesret e çû Hezrete menqûlî bû

5 Ah sed enîn şeyxê metîn şahê emîn Zîya’uddîn
Çûn Hezretî ba re’fetê der qudretê meqbûlî bû

Meqbûl bizan ferdê zeman ah sed eman bê wî ku man
Mane bi tenê dût ji wetenî di weqtî genî meqtûlî bû

Man der bi der bi zêr û zeber der behr û ber man bê mefer
Man bêsebat her bê tebat zi pût û Lat me’zûlî bû

Ji Lat û pût em mane rût koş kir temût lew man sukût
Lew mane gêj bi jana dirêj bi kerbê ji mêj mekbûlî bû

Bi xillê zeman hey ezgiran ta bi giran man bê eman
Benamîzed équtbê semed” ji bo me meded mersûlî bû

10 Man bê surûr di nêva xurûr ji yarê ku dût man bê huzûr
Man bêqirar bi derdê xedar sed ah û zar mes’ûlî bû

Dût bû ji millet lew dî zillet, hati ‘illet di nêva qillet
Zar û zelîl ê pur ‘elîl bi fi’lê celîl mef’ûlî bû

Dostê ‘ewam bûye lewam pur bû heram têkda ku mam
Hatî bela têkî xela bi derdê ‘ula me’mûlî bû

Qelbê di reş têk çar û şeş tîrê hebeş hat min bi reş
Hatim be zûd xerq bûm be rûd ji min sed surûd mebzûlî bû

Sed new’ xenî bi cewr û ‘ena bi delf û dena ebd û ena
Rîşa ku zîşt bû der tenîşt mecrûhî kuşt mesmûlî bû

15 Mane terîh jar û cerîh nêzî derîh merdê melîh
Gurdê fetak şahê sefak merhûm bi xak medxûlî bû

‘Erda xerîb ‘esra ‘ecîb man dil kebîb û bêtebîb
Man bêdawa di nêv xewa der dam kewa mexlûlî bû

Man bê mudam di nêva ‘ewam meşbûk bi dam di weqt û heyam
Man serserî bêrehberî der meqberî mewkûlî bû

Ferd û fer e Şîrê ner e bû rehber e ser ta ser e
Ez qaf û Qaf ta kaf û kaf heyva tefaf me'fûlî bû

Sed bîn dirûd tîk tîb û 'ud li şeyxê wucûd eya Wedûd
Rehm key Xuda li merqeda ku li Serheda merhûlî bû

20 Şahê kebîr bedra mûnîr Hezretê şîr li me tu binîr
Hatî 'edû Zahir sed û hîsam bed û mesqûlî bû³²⁴

Şahê kebîr, bedra mûnîr, Hezretê Şîr, Şêx Zîyaeddîn e. Wekî hemû helbestên MZT ev
helbest jî li ser şêxê xwe nivîsiye.

5.1.1.32.8. Nezîreya Cegerxwîn (ss. 20)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Me dî bû dîlberek nazik sehergehane xweyanî bû,
Kitan û perde û çarîk ji ber dêman hilanî bû.

Hilanî perde û poşî qumaş û etles in boşî,
Bi lêvan şerbetek noşî ji rengê zaferanî bû.

Bi min da şerbetek meyxweş ji şîra paqij û bê xeş,
Dema noşî nema min heş di kasa kamiranî bû.

Ji wê kasê ji wê tasê ko naşî min li ber masê,
Me hiş çû girtî weswasê ji remza "lenteranî" bû.

5 Ji remza dûriya yarê giha dil pêtiya arê,
Me ten bû her wekî darê pirîsk û şe'şeanî bû.

Pirîsk û pêt û lem'ane disojit her ten û can e,
Belê dil rengê perwane li hawêr helqe danî bû.

Li hawêr hat û xweş refî li min ew tîreya keftî.
Birîn kir li dil diaxiftî ji reşbîrhê kevanî bû.

Çi ebrûyek qezehreng e, di bin de rû wekî peng e,
Semawî xetê erjeng e, ne şaş im neqşê manî bû.

Li rû sed nekşê Qefkas in di çavan heybet û bas in,
Kepo leb rengê elmas in û dil derya meanî bû.

10 Cegerxwîn kurdiyê Torê di benda dîlber û horê,

³²⁴ Mela Zahirê Tendûrekî, h.b. , r. 261-265.

Şekerxend û golîsorê ji mirxê zamanî bû.³²⁵

Temaya helbestê evîn û bedewbûna yarê ye. Ferqa vê helbestê û helbesta model ev e, ev helbest helbesteke ji tesewwifê dûr e, helbesteke dinyewî ye.

5.1.1.33. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “tu”yê

Mef’ûlu mefa’îlu mefa’îlu fe’ûlun

Behra hezecê - - + / + - - + / + - - + / + - -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Kes nedye sehergeh ku çi nazikweres î tu
Me j’belgê gul û nêrgizê sermesti bes î tu

Zanim ne tinê ku yedê beyda tu didêrî
Wer xweş ke şehîdên xwe ku ‘Îsa-nefes î tu

Rûh î tu ne cism î ji cimalê bi çi ism î
Rengi reng tibî keşf û şuhûdê çi kes î tu

Roj î tu li şerqê bi cemala xwe we berqê
Billah ku ji serçeşmeê eqdes qebes î tu

5 Billah ji çi nûr î we tecella li çi Tûr î
Geh geh li seraperdeê can multemes î tu

Şemsa felek î ya melek î hê jî nizanim
Horî û perî ya bi xwe Rûhilqudus î tu

Cana ceres û rehberê ‘îşqa te ez im qet
Ageh bi fixan û herekatê ceres î tu

Ma yek nefesek min dibitin bê tu wucûdek
Dê bê te çi bim hem tu rûh û hem nefes î tu

‘Îşqa te me go zêrisifet zer dikirîn go
Iksîr e evîna me bi ‘eynê we mes î tu

10 Min go ji nigaran tu gul î bes bi şokûh be
Zanim ne muhib her kes û xar û xes î tu

Ey horîsirîştê li me xweş meywe te ber kir
Cennat e di wesla te we atesperes î tu

Min go di şevan şubhê nucuîman bi tewaf î

³²⁵ Cegerxwîn, Agir û Pirûsk, Weşanxaneya Avestayê, Stenbol 2014, r.268.

Go 'işwe dizanin bi çi qest û hewes î tu

Min go me bi tîxan vedî nakin ji derê tu
Go em ji nebat î n we li teb'ê meges î tu

Min go ji kemenda serê zulfa te verestim
Perwazê lebê le'lî me go ger veresî tu

15 Yek dem venehiştî n te di hamûnê firaqê
Bê hemdemê derdan ku çi firyadî res î tu

Min go ji dilê şubhê bixûr te bi ker kir
Ker kir bi du le'lên xwe şeker go 'edes î tu

Min go li rexan î n ne ku kecrew weku ferz î n
Şah gote mi kiş mati li bazê feres î tu

Min go te divê ser ji reqîbî bibirim ez
Go min diye zanim dibirî jê meqes î tu

Ta çendi bi xef bade binoşî we nefes da
Îca bi def û ney were mîrê 'eses î tu

20 Min go ji qedîm ez meyê 'işqa te dinoşim
Go min ji 'uşşaqan ne tinê meyteles î tu

Min go di şevan şubhê şemalan we disojî n
Perwanesifet ca here bê sewt û his î tu

Min go beser û quwwetê sem'a mi tu yî go
Zanî n te em î n rûh û mucerred qefes î tu

Te j'zulfê butan sihhet Mela reştî r e tali'
Yarê te seher bê t û bîret pê nehêsî tu³²⁶

MC dîr û dirêj metha rindbûna yara xwe dike. Halê xwe wekî pirsekê tîne zimên û yara wî cewaba wan şîrove û gotinan dide. Mesela Mela dibêje: "Min ji yarê re got evîna te em wekî zêran zer kirin yanî nexwaş kirin." Yar jî wiha bersiv dide: "Evîna min mîna îksîrekê ye, tu jî wekî sifîrê yî, evîna min dikare te celî bike." Ev hunera gotinê yanî pîrs û cewab heta dawîya helbestê didome. Em îcar bi devê yarê hem derhekê ma'şuqan de hin tiştan hîn dibin hem jî li ber êş û kederê 'aşîqan çawa tevdigerin hîn dibin. MC di çarçoveya sînordar ya edebiyata klasîk de ji bo nekeve tekrarê bi hunermendiya xwe yî mezin fersend û rêçên nû dîtiye. Belkî mijar dîsa 'eynî ye lê hostatiya Mela, me ji vê hestê dîr dîxîne, mezmûnên berê bi hunerên nû ya gotinê ve zindî dike, em jî çîroka 'aşîq û ma'şuqan ji nû ve dixwînin.

³²⁶ Selman Dilovan, h.b. , r.213-215.

5.1.1.33.1. Nezîreya Mela 'Ebdulfettah Hezroyî (Fethî) (ss. 20)

Mef'ûlu mefa'îlun mef'ûlu mefa'îlun

Behra Hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Ey dil bi xemê hicran
Ta kengî binalî tu
Wî mecnerê pur nûran
Daim di xiyalî tu

Ev ah û fixanê te
Çûne felekê 'alî
Bêzar û birîndarî
Ji wan qewsê hilal î tu

Ev cism û cesed pêkve
Zerbûne ji destê te
Serkesşte û bîmarî
Bê mal û minal î tu

Xemperwer û xemnakî
Herdem tu elemnakî
Sed pare û sed çakî
Muştqaqê wisal î tu

5 Can bû ji te fersûde
Carek nebû asûde
Wek murxê xem alûde
Her weqtî dinalî tu

Perwnayê xweş reng î
Bê sewt û hiss û deng î
Geh gahê bi aheng î
Heyranê şemal î tu

Xweş murxekî demsaz î
Şehzade û şehbaz î
Pur talibê perwazî
Lê bê per û bal î tu

Ev bal û perê sûrî
Hetta te hebin dûrî
Bêçare û mehcûr î
Mehrûmê kemal î tu

Rabe xwe mu'erra ke
Van bal û peran rake
Wek xalê xwe sewda ke

Ger talibê xalî tu

10 Du gav e riya dilber
Yek ser ser û yek der ber
Belkî yek e ya ser ser
Ger nemirê misalî tu

Bê şubhe şubhî lax î
Dê tu bibê bin axî
Cismê xwe ji vî kaxî
Her çende delal î tu
“naqis xeyru tam”³²⁷

Prof. Dr. Mehmet Yalar gava li ser helbestvantiya Fethî disekine van şîroveyan dike: “(...)seba mensûbiyeta wî bi tesewufê re xurt bû, bi vê tesîrê em dibînin ku him şê’rê bi coş û him jî yên pendane nivîsiye.” Ew jî dibêje ji ‘eşqa yarê cism û cesedê min zer bûye. Di vê nezîreyê de wekî helbesta model di nav aşiq û maşuqan de xeberdan tune ye. Bi tenê helbestvan di rêya hubbê de çi bela hatiye serê wî, ev aniye zimên. Sivikbûna zimên û beytên kurt dişibin terza Feqîyê Teyran.

5.1.1.33.2. Nezîreya Seyîd Huseynzade Ebdulxaliq Esîrî (ss. 20)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ûl

Behra Remelê - + - - / - + - - / - + - - / - -

1 Kurd e dezanî le ko cîgir e xizmanî tu
Go ger e bo te bilêm cîgehê xêlanî tu

Kêwê Ter[s]ûs û ‘Emeq hewze Îskenderûn
Xerbiye ta Behri Reş sînorê meydanî tu

Behrî Reş û Erdehan awî Aras e bizan
Heddê şîmal e eme bo kuç û colanî tu

Ehlî Wan û golî Ormî ta serê awî Aras
Sînorî rojhelat e hibûke û keywanî tu

5 Hewaz û Kêwî Hemrîn Jengar û rê Misêbîn
Sînor e bo cenûbî baxçe û baxanî tu

Le nawî em sînore diwanze wilayet heye
Delên diwanze milyon nifûsê kurdanî tu

³²⁷ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r.171-172.

Haşa dirû ye te ra nifûsiyan nenûsra
Degate bîst milyon binûsray qewmanî tu

Le derye em sînore le Enqere w Xurasan
Bilûş û Ezirbaycan le wêşe xizmanî tu

Ey wetenê xwoşewîst nawtim ew ca ke bîst
Mindalêkî sawe bûm debûme qurbanî tu

10 Witey welatê kurd e le ser ziwaniyê wîrd e
E êrey em hale te delîlî îmanî tu³²⁸

Peyva “tu” herdu helbestên klasîk de wateyêke tesewwîfî qezenc kiribû. Lê di vê helbestê de peyva “tu” di wateyêke modern de ye: Kurd an jî milletê kurd. Bi armançêke propagandîst hatiye nivîsîn. Eleqeya helbestê ji edebiyata klasîk nemaye.

5.1.1.33.3. Nezîreya Cegerxwîn (ss. 20)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Ey bira şebazê ewe î fen û hem îrfan î tu
Sed wekî Îbn-el Esîrî gorî û qurbanî tu

Tîrê xweşxwanê te suhtan can û dil ey kakî xwom
Natiwanim ez xwe ragêrim li ber xweşxwanî tu

Bax û bustanî xweş in seyranî lê kirdim seher
Cennet ul-me’wa ye şaxek ez rez û bostanî tu

Zab û Dicle avî Xabûr û Firat her la diçî
Avê Sûrî û Îraq ez kanê Kurdîstanî tu

5 Faris û rom û ereb muhtacê dexl û danê min
Tacirê dunya hemû muhtacê şuxlê Wanê tu

Dîn û millet herdu fewtan kes li wan nabit xwedî
Hîç li xwo huşyarî nabin alim û şêxanî tu

Daîma cehl û nezanî bo xwe isbatî ekin
Menfe’et hîç bo me nadin şêx û mamostanî tu

Hê tiwanî mekteba min ger serfirazî bibin
Bê bijî an dewleta Sasan we hem Keyanî tu

³²⁸ Seyid Huseynzade Ebdulxaliq Esîrî, Kovara Hawarê, Hejmara 10an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012, r.164

Sed selaheddîn û pêsed wek Ebî Muslim hebî
Faîde hîç bo me nadin setwet û şahanî tu

10 Guft û goyit pir xweş e her çûnî fermanit kirî
Nisbeta Arî bes e bo 'en'ene w'inwanî tu

Lazim e em hewl bidin bo îttîfaqî Kurdê me
Buxtî û zazanî min hem Sorî û babanî tu

Hêwîdar im go xeta negrin li xwaşxwanim çiku
Ez ne meydan im bilêm ber şêwe û goranî tu

Lê silavan ez dikim daîm li Ekradê Îraq
La cerem dost û heval û hogir û cîranî tu

Ger meha paîzê paşê bê bi xêr û pir xweşî
Lê hebin pare li nik min dê bibim mewanî tu

15 Ez Cegerxwun im li derdan lew li min sotaye dil
Melhema derdê dilê min lawik û heyranî tu³²⁹

Cegerxwîn ev helbest li ser helbesta Seyid Huseynzade Ebdulxaliq Esîrî gotiye. Îskeleta helbestê wekî helbesta klasîk e lê me jorê jî behs kiribû mijar modern e, li ser milletperweriyê ye.

5.1.1.34. Helbestên model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bî”yê

Bi vî awayî du helbest hene.

5.1.1.34.1. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bî”yê ya yekê

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra Remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Qesîde(Medhiye)

1 Xanê xanan lami'ê necma te her purnûri bî
Keştiya bextê te ez bayê muxalif dûri bî

Kewkeba se'da şeref tali' di nêv burca te bit
Da tinê j'çerxê bela şubhê mehê menzûri bit

Encumê çerxê muheddeb her ji zatê te'y şerîf

³²⁹ Cegerxwîn, Kovara Hawarê, Hejmara 10an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012, r.147-148.

Kesbê enwarê bikin hetta ku nefxa sûri bî

Lew ziyaret asitanê tête şemsa dewletê
Da sehergehane ji dîdarê şerîf purnûri bî

5 Extera te j'perdeya xeybê eger bêtin zuhûr
Dê birin nisfinnehare wer şebê deycûri bî

Ayetelkursî û En'am heykela toxê te bin
Bê nihayet pur murad û bê 'eded mensûri bî

Her kinarê wergerînî pê ve 'ezm û himmetê
Rayeta fethê bi nesra lem yezel menşuri bî

Keymeta nûrê 'inayet zillê memdûdê te bit
Sûrê Ummilkîtab madarê hedret sûri bit

Paşê Newşîrwan dibêm dê hakimê 'adil tu yî
Mislê Hatim dê bi danê der cihan meşhûri bî

10 Ma Cizîrê şubhê darê textê haft iqlimê bit
Hem bi hukm û seltenet Eskender û Fexfûri bî

Mislê Cem cama zerîn xalî nebî te j'badeyê
Da ji xemra şadimanî daîma mexmûri bî

Ma di baxê 'îş û noşê her bi sza û erxewan
Kamiran û kamibexş û dilxweş û mesrûri bî

Çendekî şîrînpuser derbendê dîwana te bin
Bendê şapûrê te bin ta Xusro û şapûri bî

Hindekî roj û şev in têk 'îd û Leylilqedri bin
Cam medam pur bade bit lê ne j'meya engûri bî

15 Şubhetê Rûhilqudus 'erdê tu pê lê dayinî
Sebze û reyhan û nesrîn û gulê menqûri bî

Her derê ne'lê feres şubhet buraqê vê kevit
Çeşmeê heywan ji ew 'erdê mubarek fûri bî

Ma te 'umrê Xedr û Nûh û mulkê Zulqerneyn bitin
Gunbeda çerxê mulemma' her bi te me'mûri bî

Ger çi der dîwane hedret pur heqîr in şubhê mûr
Çeşmê te çeşmê Suleymanî bi halê mûri bî

Ê ne wek goy bê ser û pa bêt di benda xizmetê
Ma di çewgana te her perkende û meqhûri bî

20 Ma lîsanê min de'agoyî li derheq wesfê xan
Mezherê sirra kelimê wek direxta Tûri bî

Her di medhê te'w senayê sîne û qelbê Melê
Bê tefawut qulzema purlu'luwê mensûri bî

J'asitanê dewletê xaib nebî carek Mela
Da ji fermanê mukerrem dem bi dem me'mûri bî³³⁰

Li gorî Emîn Narozi her du methîye jî li ser Mîr Xan şeref in: “Ev qesîde û ya pey ne weke yên din pesnê evînê ne, lê ew yên pesnê ne ku çawa tê zanîn Mela bi wan pesnê deshilatdarê Cizîrî yê serdema xwe de ye. Li gor ku dixwiyê Mîr Xan Şerefê kurê Xan Ebdal ê Kurd yê Ezîzan e ku malbatê heyamekî dirêj heya serhildana Mîr Bedirxan beg ya destpêka sedsala 13yê koçî(1838-48) li pêşberî împeratoriya osmanî ku hingê hatiye girtin û bo Stenbolê hatiye cîhêlkirin û welatê wî jî hatiye vegirtin, fermandarî li herêma Cizîra Botan û der û dorên wê kiriye. Mîr Xan Şeref bi xwe di destpêka sedsala 10/dawiya sedsala 15 û destpêka ya 16an de desthilatdarî kiriye ku Mela jî çawa ji gotinên wî tê zanîn hevçerxê wî bûye.³³¹ Ev medhiye ne medhiyeke jirêzê ye ji ber ku bi termên Îslamê û tesewwifê helbesta xwe xemilandiye, heger em bixwazin beytên ku Mîrê Cizîrê meth dîke fêhm bikin divê em fikr û medeniyeta Îslamê xweş bizanibin. Mesela MC navên Ayetu'l Kursî, Sûreyê En'am, Sûreyê Fatiheyê dibore. Ji pêxemberan navê Cenabê Xizir, Nûh, Zulqerneynê , Suleyman, Mûsa derbas dibe. Ji mîtolojiya Îraniyan navê Xusrev û Şapûr derbas dibe hwd. ji bo mirov ewqas telmîh û şibandinan beyî ku li nezmê biêşîne têxe li nav helbestekê divê pir zana û xwedî tefekkur be. Di encamê de ev helbest medhiye ye, wekî hemû helbestên vê terzê hatiye nivîsînê ji bo kesên methkirî ji Xwedê hem ji bo vê dinyayê hem jî ji bo axretê saxî û silametî tê xwestin, di'a tê kirin.

5.1.1.34.1.1. Nezîreya Wedaî (ss. 19)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

Teşeya nezmê: Qesîde(Medhiye)

1 Min ji heq daxwaz e daîm, dê ji heq destûr bî
Her bikam û şadiman û xûrrem û mesrûr bî

Qe't di dinyayê nebînî xem ji dewrana felek
Kewkebê bextê Homayûnî te pir nûr bî

³³⁰ Selman Dilovan, h.b. , r.224-226.

³³¹ Emîn Narozi, 240.

Xunçeya bextê te xendan bê bi ‘eyş û nûş û naz
Roz û şeb ez aftê çeşmê hesûdan dûr bî

Her di nîva serfirazan bextiyar û kamiyab
Xettê îqbal û kerem ber rûyê tu mestûr bî

5 Ey cewanbext û felekîyar û keremkarê cihan
Min ji heq hîvî heye milkê te dê me’ mûr bî

Her kesê vê dewletê her dê nexwazit ta qiyam
Rûsiyah û şermisar û xeste û rencûr bî

Nezm û Eşa’rê Weda’î ger bibit meqbûl Mîr
Dê di iqlîmê cihan, şe’rê me dê meşhûr bî³³²

Wedaî jî ev medhiye ji bo Şêxî Beg Mîrê Miksî gotiye. Şewaza vê nezîre ‘eynî ya helbesta model e, bi tenê ji aliyê şexsê ku hatiye methkirin cûda ye.

5.1.1.34.2. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “bî”yê ya duduyan

Fa’îlatun fa’îlatun fa’îlatun fa’îlat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Ey şehinşahê mu’azzem Heq nighdarê te bî
Sûreê “Înna Fetehna” dor û madarê te bî

Her kinarê pê ve wergêrî ‘inanê himmetê
Zuhre bî peykê te û Kêwan rikêbdarê te bî

Daîma menzilgeha sûra te bit burca şeref
Tali’ê ferxende û bextê se’îd yarê te bî

Seb’eyê seyyare û neh çerxê sergerdan bi vê
Girdîû û dewrê ‘eceb der xizmet û karê te bî

5 Mahîtaba dewletê yek pertewek şem’a te bit
Afitaba ref’etê berqek ji enwarê te bî

Lami’ê fetha ezel berqê ji ber tacê te dit
Kewkeba Se’da ebed necmek ji seyyarê te bî

Berqê subbûhî ku îşraqê li sed canan didit
Ew ku keşfa dil dikit remzek ji esrarê te bî

Rayeta fethê ji nesra te ku her menşûrî bû
Şaehsiwarê ferrê subhanî ‘elemdarê te bî

³³² Seîd Dêreşî, h.b. , r.73

Ney tinê Tebrîz û Kurdistan li ber hukmê te bin
Sed wekî şahê Xurasanê di ferwarê te bî

10 Ger çi der iqlimê rabi' hate textê seltenet
Padişahê hefti iqlîman selamkarê te bî

Çîmena sultaniyê yek laleyek baxê te bit
Gulşena xaqaniyê xarek ji gulzarê te bî

Ê ji emrê te'y muckerrem serkeşî kit şubhê şem'
Ber serê tîx te û meqtûlê mûkarê te bî

Şahibaz er çendî perwazê bi bala bêt û ret
Dê nêv tora te bêt û seydê şunqarê te bî

Şahi pur heybet didêrit lê bi sehmê zêde yî
Sa'eta xeflet xuya bî kûz di bin barê te bî

15 Her serê dewlet hebit dê her di nêv benda te bit
Her kesê 'aqil bitin dê her di çokarê te bî

Ê divêt azade bit dê çehvinêr lutfa te bit
Her çi isitixna di dil ber minnet û parê te bî

Her kesê qestek di dil dê qestê degahê te kit
Ê di xatir ercû kit dê her ricakarê te bî

Ê ne dewletxwahê hedret bit ji nêva can û dil
Şubhetê ehlê şeqa ber qehr û azarê te bî

Ma bi 'îş û noş û şahî ew qeder 'umrê te bit
Çendekê salik mucedded bêt û bêzarê te bî

20 Her kesê ne j'can du'ago û senaxwanê te bit
Girtiyê qeyda te û amancê nûbarê te bî

Medrekê 'ilmê demîrê şemmeyek wesfa te hat
Wer ne key 'alem bi şe'nê qedr û miqdarê te bî

Qest û daxwaza Melê daîm ji can û dil ev e
Her di benda xizmetê pêşdestê dîdarê te bî³³³

Di beyta ewil de navê Sûreya Înna Fetejna derbas dibe. Me'ala ayeta yekê ya vê sûreyê wiha ye: "Bêguman me (Xwedê) fetiheke eşqere daye te." Bi telmîha vê ayetê MC dixwaze ku Xwedê li Mîr Xan Şeref biparêze û wî bike fatîhê cîhanê.

³³³ Selman Dilovan, h.b. , r. 221-223

5.1.1.34.2.1. Nezirêya Weda'î (ss. 19)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Min ji Heq daxwaz e mîrim
Heq nighdarê te bî
Sûreê İnna fetehna
Yawerê karê te bî

Şuhre der afaq-i başî
Adil û himmet bilind
Kamikara der cihan
Daîm felek barê te bî³³⁴

Wedaî ji helbesta model bitenê beyta ewil hildaye û medhiyeke kurt çêkiriye. Texmîna min ev helbest jî ji bo Şêxî Beg Mîrê Miqsî hatiye gotin ji ber ku Wedaî pir hez ji Şêxî beg kiriye, piştî hatiye kuştin jî li ser wî mersîyeyek nivîsiye.

5.1.1.34.2.2. Nezirêya Seyid Eliyê Findikî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Ey dilê meskenê derda ma tu zanî ku çi bî
Ew Se'idê canfida j' dînê me ra j' kîsî me bî

Beyreqa ku wî hilanî ji bo vî dînê mubîn
Me çîqa pûrsî û seh kir vê demê kes dî nebî

Çepera dîn girtibû pakî ji keskî nedikir
Heq dizanî heq digot û heq dikir herdem we bî

Ew dikana ku wî danî ew meta'ê difiro
Ew li Şam û Misr û Bexdayê nihû peyda nebî

5 Çû wefat kir çi musîbet sedhezâr rehmet li ser
J'ehlê vî dînê mubîn ra çi numûnek taze bî

Sêsed û heftê w nehê piştî hezarê hicretê
Dergehê baxê bihiştâ kereme l' ber wî vebî

Ew li Nûrsê hate dunya wî li Urfayê wefat kir

³³⁴ Seîd Dêreşî, h.b. , r. 103.

Ew Şehîr bû ew Bedî'bû ez çi bêm serdeste bî

Ey Se'îdê herdu dunya dîtina te bû keder
Em j'Xudayê xwe dixwazin l'axretê em l'cem te bî

Ey Elî ger çi Se'îd çû lê Rîsalê Nûr neçûn
Sed emanet min li te da tu ji wan mehrûm nebî³³⁵

Se'îd Nûrsî di sala 1960an de li Rihayê çûye li ber rehma Xwedê. Seyid Eliyê Findikî li ser wefata Bedîuzzeman ev mersîye nivîsiye. Ji helbesta MC û nezîreya Wedaî ji aliyê terz û serwayê 'eynî ye lê ji aliyê şexsê ku hatiye methkirin cûda ye ji ber ku vê carê şexseke dînî hatiye methkirin.

5.1.1.35. Helbesta model a Melayê Cizîrî bi paşserwaya “feryad ji destê firqetê”

Mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Qesîde

1 Vê firqetê ebter kirîn feryad ji destê firqetê
Jar û zeîf û zer kirîn feryad ji destê firqetê

Pur zer kirîn wek zêrî mam çehvên di lutfê pîri mam
Daîm li rê çavnêrî mam feryad ji destê firqetê

Çavnêrê reftara te bûm muştqaqê gulzara te bûm
Lew dûr ji dîdara te bûm feryad ji destê firqetê

Dûr bûm ji wê reft û çûnê wan 'işweyan guft û kenê
Nayê bi çehvan min dinê feryad ji destê firqetê

5 Dunya bi min mij bû xemam xew jî li çehvan min heram
'Umrek bi vî halê he mam feryad ji destê firqetê

Sa'et li min têk sali bûn daîm li ser dest fali bûn
Herfên dihatin dali bûn feryad ji destê firqetê

Îro tinê derhat elîf me'na diçû bejna şerîf
Ya xar e lê kemxe'w qedîf feryad ji destê firqetê

Vê firqetê pur dil şewant cerhên qedîm dîsa kewand
Şîşên di sor tê da tewand feryad ji destê firqetê

Daxên me dîsa reş kirin yek yek ji nû ateş kirin

³³⁵ Dîwan, Seyid Eliyê Findikî, Selman Dilovan-Huseyn Şemrexî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2017. r. 224-226.

Lê zêde penc û şeş kirin feryad ji destê firqetê

10 Sewda û sews û gêj kirim pur her di dil xûn rêj kirim
Çendan we bûm lê hêj kirim feryad ji destê firqetê

Billah ji nle'w zariyan gezmên di wan xummariyan
Xew rakirîn şevtariyan feryad ji destê firqetê

Şev bû dinê çeşmê me da hetta beşîr mizgînî da
Dê bê seher şahê geda feryad ji destê firqetê

Mizgîn ku da min ev qeder rûhê şîrîn min hate ser
Xeylek li min ron bûn beser feryad ji destê firqetê

Ron bû bi dîdarî te dil bû xerqê enwarê te dil
Naret ji ferwarê te dil feryad ji destê firqetê

15 Minnet me dildarê xwe dî dîsa ji nû yarê xwe dî
Sultan û xundkarê xwe dî feryad ji destê firqetê

Reşkagulê sunbul çevîn minnet me dîsa xem revîn
Nû bûn li dil hubb û evîn feryad ji destê firqetê

Derdê xedar bêm firqet e firqet ji can pur zehmet e
Ya sehl ku 'aşiq rih dite feryad ji destê firqetê

Narê fîraq û sohtinê êşa xedengê nuhtinê
Pirs kin ji 'uşşaqan dinê feryad ji destê firqetê

'Aşiq ew in her dimirin çendyek di remzên dilber in
Keybir li dil min bihtir in feryad ji destê firqetê

Ya reb bi dîdarê xwe kî min wasilê yarê xwe kî
Bes sohtiye narê xwe kî feryad ji destê firqetê

Me j' dostê satek dûr nekî perkende û mehcûr nekî
Dîsa ji nû dil hûr nekî feryad ji destê firqetê

20 Xaka riya dilber Mela bikşîn di çehvan wek cela
Dîdarê qismet bû hela feryad ji destê firqetê³³⁶

Paşserwaya "feryad ji destê firqetê" ji xwe temaya vê helbestê dide: ji yarê dûrbûn. Ji belaya firqetê helbestvan an jî 'aşiq dikeve nav derdên xedar. Mela ji Xwedê niyaz dike ku bi qasî saetekê jî ji yara xwe dûr nekeve. Dawiya helbestê de hêviyek heye ji ber ku Mela bawer e ku ê yara xwe bibîne.

³³⁶ Selman Dilovan, h.b. , r.246-248.

5.1.1.35.1. Nezîreya Perto Begê Hekkarî (ss. 18-19)

Mustefîlun mustefîlun mustefîlun mustefîlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Vê furqetê sewda kirim
Feryad ji destê furqetê
Mecnûnekê şeyda kirim
Feryad ji destê furqetê

Dûr bûm ji dîdara şerîf
Ji derd û xeman bûme nehîf
Bê mû'nis û yar û herîf
Feryad ji destê furqetê

Avê birin kesb û se'î
Umrê 'ezîz l'min bû ze'î
Heyv im sera "erd ibli'î"
Feryad ji destê furqetê

'Îşqa ezîzan ateş e
Her dem ji nû taze geş e
Ger çi bi min halek xweş e
Feryad ji destê furqetê

5 Aman ji hecra bê'eded
Geh agir e gahî cemed
Dad û meded dad û meded
Feryad ji destê furqetê

Hecr û firaqa namidar
Bêbextiya çerxa xedar
Têkda kirîme tarûmar
Feryad ji destê furqetê

Şewqek ji 'îşqê hate cûş
Fir da me nav muhbet bi toş
Heyirî ne 'eql û fehm û hoş
Feryad ji destê furqetê

Ev furqeta dûzex sifet
Cehnem ku hifzê jê tiket
Bes pertoyî dê pê çi ket
Feryad ji destê furqetê³³⁷

³³⁷ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwan Perto Begê Hekkarî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2011, r.285.

Perto dîsa li pey şopa MC, helbesta xwe honandiye. Hema hema ‘eynî tiştan bi kelîmeyên din aniye zimên.

5.1.1.35.2. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) (ss. 19-20)

Mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun mustef’ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Kasek şeraba zilletê
Camek ji qehwa mihnetê
Da min bi kîn û kurbetê
Hesret û derdê firqetê

Can û ciger kirye birîn
Qelb û dilan kirye hezîn
Sebr û qerar kirye tunîn
Hesret û derdê firqetê

Dunya di çav min kir ‘edem
Da min xem û derd û elem
Bê hiş kirim hem jî esem
Hesret û derdê firqetê

Bê ‘eql û bêcan ez kirim
Bê şah û bêxan ez kirim
Dilsoz û buryan ez kirim
Hesret û derdê firqetê

5 Firqet ji canan zehmet e
Mewt û mirin yek sa’et e
Her gav dide dil kurbet e
Hesret û derdê firqetê

Bênûr kirî beyta dil e
Hem jî şikandî bask û mil e
Lê kir hezar cerh û kul e
Hesret û derdê firqetê

Bêmal û bêhal ez kirim
Bêqal û hem lal ez kirim
Hem pîr û hem kal ez kirim
Hesret û derdê firqetê

‘Alem bi terzek dî gerand
Şahan ji text û bext rand
Her sa’etek xelq pur mirand
Hesret û derdê firqetê

Naçar û bê zar ez kırım
Bê beyt û bê dar ez kırım
Bê newn û bîdar ez kırım
Hesret û derdê firqetê

10 Hêstir ji çavan kirye xwar
Memzûc kirî bi xûnê ‘ezar
Da ‘aşiqan ev reng şî’ar
Hesret û derdê firqetê

Dil sar kirî ji mal û minal
Hem jî ji rutbe û cah û hal
Pur kir jî ji rutbe û cah û hal
Hesret û derdê firqetê

Reş kir li min rojek şeve
Dost û biran kir ji min reve
Xelq anî seyra min teve
Hesret û derdê firqetê

Ebkem kırım ebter kırım
Jar û nehîf û zer kırım
Mecnûn û dîn jî der kırım
Hesret û derdê firqetê

Derdek li min kir sed hezar
Efxan ji min anî diyar
Da min du ‘eynê eşkbar
Hesret û derdê firqetê

15 Rêya Hezan li min bûye nûn
Şahê li wê wunda dibûn
Da min ji sazan erxenûn
Hesret û derdê firqetê

Dewran li min pur reş kirî
Mexluq hemî bê heş kirî
Teşbihê bê rûh leş kirî
Hesret û derdê firqetê

Hadî bi efxan haniye
Wê li gûş ‘ûzlet daniye
Dunya dibêjit faniye
Hesret û derdê firqetê³³⁸

Paşserwaya “feryad ji destê firqetê” di heman aheng û wateyê de bûye “hesret û dersê firqetê” Helbest coşa ku ji helbesta model girtiye dewam kiriye. Ev helbest di nav kategoriya

³³⁸ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r.182-184.

helbestên tekyayê de dikare bê hesabandin. Bi îhtîmaleke mezin ji bo mirina şêxê terîqetê ya Neqşebendiyê hatiye nivîsîn lewma firqeta Dahî ne wekî firqeta MC an jî ya PBH ye. Li dewsa yarê firqeta murşîdekê heye.

5.1.1.35.3. Nezîreya Mela Nezîrê Bedewî (Dahî) (ss. 20)

Mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Vê seferê ez dîn kirim
Hewar ji derdê seferê
Roj û şevê bê hiş kirim
Hewar ji derdê seferê

Îro feqîr bê hiş kirî
Mehbûsê zîndanê kirî
Ser çavê wî xwîn rêzkirî
Hewar ji derdê seferê

Pur carî bû ew xwîna reş
Mame ser yêk tim bê leş
Lew ku me dî ew berê reş
Hewar ji derdê seferê

Bê laş û bê ser yek demam
Ma ez ji wîsalê revam
Mektûb bi dem'a bûn xitam
Hewar ji derdê seferê

5 Dem'ê li çav Dicle û Ferat
Nazir dibûm qasid nehat
Hêvî dikim biçme necat
Hewar ji derdê seferê

Hêvî dikim bal te kerîm
Rehmê bike eya rehîm
Me xilas ke mîn nar cehîm
Hewar ji derdê seferê

Narê dila nay gotinê
Husn û cemal ket vê dinê
Cerg û hinav sot min tenê
Hewar ji derdê seferê

Vê seferê medfûn kirim
Ez muxniyê dinê kirim
Can ez ji rûhê dikirim

Hewar ji derdê seferê

Nûrha mûnezzeh min divê
Sed du qedah min jê divê
Daim seher xef min divê
Hewar ji derdê seferê

10 Pur zêde bûn derd welem
Hêstir li çavê min bûne çem
Ma kî dizant keyf û kem
Hewar ji derdê seferê

Kem mire me'şûq didî
Herwext li ser tûr min didî
Remzek seher her min didî
Hewar ji derdê seferê

Îro seher ez da'î me
Daim li ser mûşterî me
Ser'eskerê alaî me
Hewar ji derdê seferê

Dîwan gerandin pur gelek
Hatîn ji semmayê melek
Dora hecer bûne xelek
Hewar ji derdê seferê

Nezer me da wan dûr ketim
Bê hiş li erdê ez ketim
Ger ew nebit ez bê xetm
Hewar ji derdê seferê

15 Ya Reb 'elîl du'a dikî
Roj û şebê zarîn dikî
Bi wesla wî da tu şa bikî
Hewar ji derdê seferê

Yek nuqte nûr tu deynî ber
Me'şûq bibînî her seher
Mîm pê û ya û xeyn û ber
Hewar ji derdê seferê

Kes nîne ku mehder bikit
Ev 'ebd tenê du'a dîkit
Bes 'aşiqan meqhûr bikit
Hewar ji derdê seferê

Subhan ji şahê zulcelal
Da min mey û ava zelal
Min navê ev dunya û mal

Hewar ji derdê seferê

Ey Dahiyê kelam şîrîn
Nû bû li dil hubb û evîn
Nezîr dibû 'aşîq li dîn
Hewar ji derdê seferê³³⁹

Paşserwaya “feryad ji destê firqetê” vê carê bûye “hewar ji derdê seferê.” Ew coş û heyecan di vê helbestê de jî didome. Dahî jî biqasî helbesta model derd û kederên xwe xweş rave kiriye.

5.1.1.35.4. Nezîreya Seyid Eliyê Findikî (ss. 20)

Mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Ey xurbetê ey xurbetê
Ey xurbetê ey xurbetê
Ey xurbetê ey xurbetê
Eywah ji derdê xurbetê

Vê xurbetê em dax kirin
J'qelb û ceger nasax kirin
Bê perde û bê cax kirin
Eywah ji derdê xurbetê

Em dax kirin daxa beza
Em kezixandin wek reza
Qebhet çi bû ev bû ceza
Eywah ji derdê xurbetê

Vê xurbetê em pîr kirin
Bê ray û bê tedbîr kirin
Bav û bira em j'bîr kirin
Eywah ji derdê xurbetê

5 Vê xurbetê em jar kirin
Bê îhtibar û sar kirin
J'her kes re em biribar kirin
Eywah ji derdê xurbetê

Însafsîza em rakirin
L'pêlan û deştan kar kirin
Me çend delal wenda kirin
Eywah ji derdê xurbetê

³³⁹ Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî, Tehsîn Îbrahîm Doskî, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2012, r.117-120.

Heta bibin em kal û pîr
Derdê ewan nakin jibîr
J'qehrê ewan bûne esîr
Eywah ji derdê xurbetê

Em bûne goyînê şevê
Heta sibê ew nanivê
Sebr û tebat me j'Reb divê
Eywah ji derdê xurbetê

Her kes nizanî hal çî ye
Yê têr, çî ha j'yê birçî ye?
Pirsê bikin j'yê dîtîye!
Eywah ji derdê xurbetê

10 Giryê ewî l'halê mi tê
Ê dîtî halê xurbetê
Wek min ketî vê ezyetê
Eywah ji derdê xurbetê

Nayê beyanê ya mi dî
Em bûne teslîm û kedî
J'wan ra,ku qet nakin fedî
Eywah ji derdê xurbetê

Ehlê zemanê me bitr in
Wek du reha ew didirin
Qedrê xerîba ew nagirin
Eywah ji derdê xurbetê

Serwer tunînin vê demê
L'derdan bikin ew melhemê
Hewar ji destê vê xemê
Eywah ji derdê xurbetê

Seyda me dî j'ehlê zeman
Qedrê xerîba taze zan
Cih wî bibit rewda cenan
Eywah ji derdê xurbetê

15 Ya Reb bilind kî qedrê wî
Hem dunyewî hem uxrewî
Mehrûm neke me j'feyza wî
Eywah ji derdê xurbetê

Kurt e Elî vê qissetê
Sebrê bike ser xurbetê
Heyfa te maye l'axretê

Eywah ji derdê xurbetê³⁴⁰

Vê carê paşserwa, bûye “eywah ji derdê xurbetê” Seyid Eliyê Findikî di vê helbestê de hem gilî û gazincên xwe yî li ser dewra îroyîn hem jî êşa xurbetiyê tîne zimên.

5.1.1.35.5. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Ey mehê xûrşîd sena durra ji kenza qudretê
Rohniya ‘erd û sema wirda li baxê cennetê
Merhemet ey rehnuma firyard ji destê firqetê

Ey şehînşahê du ‘alem bû di ramê Xatemê
Sed Suleyman û Sîkenderha di emr û xidmetê

Xakê eqdamê mubarek nûrê çeşmê ‘alemê
Ne sedef hindî mekan xerq in di şewqa cubhetê
Dawerê kewn û mekangîrê di berya Ademê
Gulcebînê tensîmînê leşşêrînê şehde lê

Ey mehê xûrşîd sena durra ji kenza qudretê
Rohniya ‘erd û sema wirda li baxê cennetê
Merhemet ey rehnuma firyard ji destê firqetê³⁴¹

“Wekî gelek kesan Heyderî jî, di bin tesîra herdu otorîteyên edebiyata klasîk a kurdî; Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî de maye. Di dîwana Heyderî de ev bandor berbiçav e.”³⁴² Di nav nezîrenûsan de ferqa Mela Ehmed Heyderî, îhtîmam û derûnî ye. Tu dibêjî ev nezîre ne di sedsala 20an de, di sedsala 17an de hatiye nivîsîn. Temaya firqetê bi tevî agahiyên dîroka Îslamê hatiye vegotin.

5.1.2. Nezîreyên li ser helbestên Feqiyê Teyran

Di edebiyata kurdî de kevneşopiya nivîsandina menzûmeyên dînî aydê Feqiyê Teyran e. Menzûmeya Bersîsê ‘Abîd û Zembilfiroş di vê kategoriyê de ne. Menzûmeya Bersîsê ‘Abîd ji xwe di edebiyata Îslamê de hebû lê Zembilfiroş aydê milletê kurdan e. Ji bilî vê, Feqiyê

³⁴⁰ Zeynelabidîn Zinar(Kaya), Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî, Weşanên Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r.330-332.

³⁴¹ Önder Beyter, h.b. , r.127.

³⁴² Önder Beyter, h.b. , r.50.

Teyran destaneke kurdî jî wek menzûmeyekê nivîsiye, ew jî destana “Kela Dimdimê” ye. Di dewra modern de Ereba Şemo li ser vê bûyerê di bin bandora Feqiyê Teyran de bi zihnîyeteke netewî romanek nivîsiye. Jan Dost ev destan ji nû ve kiriye helbesteke dirêj. Di vê xebatê de me cih da nezîreyên li ser menzûmeya Zembîlfiroş ji ber ku nezîreyên li ser wî li gorî mantalîteya dewra klasîkê bûn lewma me cih neda berhemên ku di bin tesîra destana Kela Dimdimê de hatiye nivîsîn.

5.1.2.1. Nezîreyên li ser menzûmeya Zembîlfiroş

Di Wêjeya Kurdî ya Klasîk de bi navê “Zembîlfiroş”sê destanên nivîskî hene ku ya pêşî Zembîlfiroşa Feqiyê Teyran(1549-1631) e, ya duyem Zembîlfiroşa Melayê Bateyî(1675-1760) ye, ya dawî jî Zembîlfiroşa Mûradxanê Bayezîdî ye ku di sala 1776an de nivîsiye.³⁴³ Feqiyê Teyran, wekî rewşenbîr û alimek gelê xwe, çîroka Zembîlfiroş ku bi salan bi rêya dengbêj û derwêşan di nav gel de wekî devkî belav dibû, ji nû ve daye ber dest û bi awayekî nivîskî derbasî ser rûpelan kiriye. Wekî ku me di destpêkê de jî gotibû ku destan piştî ku di nav nifşan de belav dibin, ji aliyê hin kesan ve derbasî nivîsê dibin û ev destan dikeve qonaxa tomarkirinê. Li virê jî ji bo destana Zembîlfiroş bi saya Feqiyê Teyran dest pê kiriye.³⁴⁴ Her bendek ji çar risteyan pêk tê. Berhema wî bi giştî 65 bend in. Bi vê hejmara xwe ji aliyê şiklê nezmê ve “destan” e.³⁴⁵

Destpêk û dawîya menzûmeya Feqiyê Teyran wiha ye:

1 Dê dê hilon dîsan bi coş
Carek ji carê mey binoş
Bêjim qîsa Zembîlfiroş
Da seh bikin ‘hîkayetê

2 Zembîlfiroş lawê rewal e
B kulfet û ehl û ‘eyal e
‘Husna Yûsivî li bal e
‘Heq rizayê qîsmetê
(...)

64 Ya Mihemmed ‘xemxwarê Ummetê
Herçî ji min bawer netê
Ne muste’heqî şefa’etê
Mexrec dûr e roja axretê

65 Ey Mîm û ‘Hê xweş defter e
Herçî ji min ne bawer e

³⁴³ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.81.

³⁴⁴ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.82.

³⁴⁵ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.87.

Ne j' Ummeta Pê'xember e
Ne laiqê şefa'etê³⁴⁶

5.1.2.1.1. Nezîreya(Zembîlfiroşa) Mela Bateyî

Zembîlfiroşa duyem ku bi helbestkî hatiye nivîsin a Melayê Bateyî ye. Her çiqas di çavkaniyan de li ser navê Mela tê gotin ku Zembîlfiroşek nivîsiye jî, lê belê helbesta Mela ya resen ku behsa Zembîlfiroş û Gulxatûnê dike, negihîştiye roja me. Bi tenê em, bi berhevokên Albert Sosin û bi destnivîsa Qanadê Kurdo qîma xwe tînin; lê belê li gorî ku lêkolînerên mîna Aram Gernas jî dibêjin, vê yekê şik û gumanan dixê dilê mirov. Ji ber ku berhevokên Sosin û Kurdo helek dişibin helbesta Feqîyê Teyran. Heke di pêş de destnivîsek ji Melayê Bateyî an jî li ser navê wî ku berhema Zembîlfiroş bihundirîne bê dîtin, dê vê valahiyê jî dagire. Heke na, mijara Mela û Zembîlfiroşa wî, dê bi awayê xwe yê biguman, bimîne.³⁴⁷ Kesê ku cara duyem çîroka Zembîlfiroşê bi awayekî helbestî nivîsiye, Melayê Bateyî(1675-1760) ye. Lê belê wekî berhema Feqîyê Teyran û Mûradxanê Bayezîdî, berhema Mela bi awayekî tekûz negihîştiye ber destê me. Ji ber ku rasterast ji hibra Melayê Bateyî, Zembîlfiroşa wî li ber destê me tune ye(...)³⁴⁸

Di nusxeya Qanadê Kurdo de Zembîlfiroş wiha dest pê dike:

1 Zembîlfiroş selikan dibe û tîne
Mal bi mal dîgerîne
Bejn û bala vî nûrîn e
Jin û bûkan ji îmanê dertîne

2 Rojek hat roja bixîr
Zembîlfiroş kire tevdîr
Selik hildan, selikê di hejîr
Birin geriya li nav bajêr

3 Kûçe kûçe dizivîrî
Ber xanîkî ra bihirî
Jina mîr lê ninêrî
Huba wê ser da firî³⁴⁹
(...)

5.1.2.1.2. Nezîreya(Zembîlfiroşa) Mûradxanê Bayezîdî

³⁴⁶ Seîd Dêreşî, Dîwana Feqîyê Teyran, Weşanxaneya Lîs, Diyarbekir, 2011, r.189-217.(jg. Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.203-214.)

³⁴⁷ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.27.

³⁴⁸ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.89

³⁴⁹ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.219.

Kesê ku piştî Melayê Bateyî çîroka Zembîlfiroşê nivîsandiye, Mûradxanê Bayezîdî ye. Piştî derbasbûna nivîsê ya çîroka Zembîlfiroş, kesê ku çîrok herî berfireh û dirêj nivîsiye Mûradxanê Bayezîdî ye. Mûradxanê Bayezîdî, li gorî ku em ji benda wî ya dawîn hîn dibin di 1190ê koçî de Zembîlfiroşa xwe nivîsiye ku ev dîrok jî 1776ê zayînî ye.(...)Mûradxanê Bayezîdî, destana xwe ya Zembîlfiroş, bi awayê “Çîroka Zembîlfiroş”bi nav kiriye. Çîroka Zembîlfiroş a Bayezîdî, tevî benda destpêkê ya seristeyî, ji 129 bendan pêk tê.³⁵⁰

Destpêk û dawîya vê menzûmeyê wiha ye:

1 Zembîlfiroş kurê mîran e
Lawekî bejin-ruhan e
Xwedanê koçk û dîwan e
Le keyf û seyran şev û roj

2 Şev û roj keyf û xwoşî ye
Be ‘îşq û reqs û şahî ye
Çu a’cizî di dil da niye
Ne dîtiye sa’etek nexwoş

3 Şevêkî şeva îne bû
Xewnek e’caêb dîtîbû
Li nav xew da girîbû
Dil û hinav lê hate coş
(...)

127 Hukim gêra dirêj zeman
Wî xizmet kir zor bi eman
Mîrin bi kez nodet peyman
Hemû vêkra dê biçin cihek xwoş

128 Sed û nehwêd sal boriye
Paşî hezara hicrî ye
Mûradxan dibêt şer hatiye
Bi şî’r bi gotineka xwoş³⁵¹

5.1.3. Nezîreyên li ser berhem û helbestên Ehmedê Xanî

Di vê xebatê de me cih da nezîreyên 19 helbestvanan. Ji van, 4 nazîre li ser Memû Zînê ne, 2 nezîre li ser Eqîdeya Îmanê ye, 3 nezîre li ser mulemmaya Xanî ye, 3 nezîre jî li ser mersiyeya Xanî ye, yê din jî me bi tenê navên 8 ferhengên wekî Nûbiharê hatiyê nivîsîn da.

5.1.3.1. Nezîreyên li ser berhemên Ehmedê Xanî

³⁵⁰ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.91-92.

³⁵¹ Aziz Samur, Destana Zembîlfiroş û Gulxatun, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2015, r.223-244.

Hemû berhemên Ehmedê Xanî hatiye tenzîrkirin. Ji vê aliyê ve Xanî, di edebiyata kurdî de bêemsal e. Gelek edîbên kurdan xwestine wekî wî binivîsînin an jî di bin bandora fikrên wî yî sîyasî de berhemên nû çêkin. Di sêrî de Memû Zîn piştî jî Eqîdeya Îmanê û Nûbihara Biçûkan mezherî eleqeyeke mezin bûne.

5.1.3.1.1. Nezîreyên li ser mesnewiya “Mem û Zîn”ê

Mem û Zîn mesnewiyeke orijînal e. Lewra di edebiyata Kurdî de berî Ehmedê Xanî li ser vê mijarê û bi vî terzî ti mesnewî nehatine nivîsandin. Di tarîxa edebiyata Kurdî de yekem mesnewî ye ku bi awayekî rêk û pêk hatiye nivîsandin. Digel ku di edebiyata Kurdî de berî wê mesnewiyên wekî “Şêxê Sen’anî”, Bersîsê Abid” û “Kela Dimdimê” hatibin nivîsandin jî, Mem û Zîn bi hêza xwe ya edebî ji wan derbas kiriye.³⁵²

Zehra Toska mesnewiya Ehmedê Xanî dide li ber Leyla û Mecnûnê: “*Mem û Zîn*, di nav çîrokên ku ji eşqa mecazî derbasî eşqa îlahî dibin de, herî zêde dişibe *Leyla û Mecnûnê*. Bi heman weznê, bi behra xeffif (mef’ûlu mefa’ilun fa’ûlun) hatiye nivîsîn. Xanî jî wekî Nîzamî (k.d. 1204) çîrokeke gelêrî, bi normên edebiyata klasîk ji nû ve afirand, bi tam û çêja zimanê wê demê nivîsî û ew derxist asta edebiyata klasîk. Ji Nîzamî cudahiya wî ev e ku Xanî çîroka xwe ji çanda xwe hilbijartîye.³⁵³

Berhem, li ser destana Memê Alan hatiye avakirin. Ev destan di edebiyata kurdî de destana herî kevn e û di sedsala 19-20 an de derbasî nivîsê bûye. bi îhtîmaleke mezin Ehmedê Xanî ev destan ji dengbêjan bihîstîye û bi şîroveyeke dînî û tesewwîfî ji nû ve nivîsiye. Wekî kevneşopiya mesnewiyê ya Îslamê ji beşên dîbace, minecaat, na’at, sedema nivîsîna berhemê, vegotina bûyerê û xatîmeyê pêk tê. Bi vî awayî ferqa vê ji mesnewiyên din tune ye lê belê tiştê bala me dikişîne ew e ku zimanê kurdî bi hemû xweşikiya xwe û bi devokên xwe yî ji hev cûda di 2657 beytan de derdikeve pêşiya me , ev jî nesîbê gelek zimanan nebûye. Dema em behsa edebiyata kurdî û çanda kurdî dikin hema hema pêşiyê berhema Mem û Zîn tê bîra me. Edebiyatên netewî bi destanan destpêdikin. Ji bo edebiyata kurdî ev destan Memê Alan e. Xanî, ev destan bi rengê Îslamê xemilandiye. Ji aliyê mijara ve jî ehememiyata vê ew e ku beytên vê

³⁵² A.Adak, h.b. , r. 229-230.

³⁵³ Zehra Toska, Di Peywenda Edebiyata Klasîk De Mesnewiya Mem û Zînê, Sempozyûma Edebiyata Berawirdî Ji Duh Heta Îro Di Edebiyatên Tirkî û Kurdî de Texeyulên Nasnameyî, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları Çapa Yekem (Birinci Baskı) 2015, Mêrdîn, r.112.

mesnewiyê di heman katê de jî hatiye tenzîrkirin. Ev mesnewî ji du aliyan ve hunermendên kurdan kiriye li bin bandora xwe. Yek, qebûlkirin û tetbîqkirina fikrên siyasî ku di mesnewiyê de Ehmedê Xanî anîbû zimên e, dudu jî nivîsîna mesnewiyên wekî mesnewiya Mem û Zînê ye.

5.1.3.1.1.1. Nezîreyên ji aliyê siyasî ve hatiye kirin

Di namdarbûna mesnewiya Mem û Zînê de esil sedem beşa bi navê “Îş’ara medhiyeta tewaifêd ekradan e bi şeca’et û xîretê û izhara bedbextî û bêtali’iya wan e di gel semahet û hemiyetê” û beşa bi navê “Sebebê nezma kitab e bi vî ezmanî, di sûretê şekwaya ji dewranî û giliya ji ebnayê di zamanî ku li bal wan ne hunera danayî di gel ‘eyba nadanî”ne. Xanî di van herdu beşan de bi gelemperî li ser rewşa kurdan sekiniye û ji bo çareseriyên pirsgirekan jî fikrên xwe aniye zimên. Xêncî hin îstîsnayan (Abbas Walî, Remezhan Alan) li gorî piraniya rewşenbîr û hunermendên kurdan Xanî damezînerê milleperweriya kurdan e, ev herdu beşên mesnewiya Mem û Zînê jî vê fikrê îspat dike. Lewma ev herdu beş hem rojnameya ewil ya kurdan bi navê Kurdistanê de û hem jî kovara ji bo zimanê kurdî roleke mezin lîstiyê ya bi navê Hawarê de hatiye weşandin ne tesaduf e. Fikrên di vê mesnewiyê de hatiye gotin, hê jî di qadên edebiyat, huner û siyasetê de tê bikaranîn. Beytên wan her du beşan wiha ne:

Îş’ara medhiyeta tewaifêd ekradan e bi şeca’et û xîretê û izhara bedbextî û bêtali’iya wan e di gel semahet û hemiyetê

Mef’ûlu mefa’ilun fe’ûlun

Behra Hecezê - - + / + - + - / + - + -

1 Saqî tu ji bo xwedê kerem ke
Yek cur’eyê mey di Camê Cem ke

Da cam bi meyê cihannuma bit
Herçî me irade ye xuya bit

Da keşf-i bibin li ber me ehwal
Kanî dibitin muyesser iqbal

Idbara me wê giha kemalê
Aya biwe qabilê zewalê?

5 Ya her wehe dê li istiwa bit
Hetta we ku dewrê munteha bit?

Qet mumkin e ev çerxê lewleb
Tali’ bibitin ji bo me kewkeb?

Bextê me ji bo me ra bibit yar

Carek bibitin ji xwabê hişyar

Rabit ji me jî cîhanpenahek
Peyda bibitin me padişahêk

10 Şîrê hunera me bête danîn
Qedrê qelema me bête zanîn

Derdê me bibînitin ‘ilacê
‘ilmê me bibînitin rewacê

Ger dê hebuwa me serfirazek
Sahib keremek suxennewazek

Neqdê me dibû bi sikke meskûk
Nedma wehe bêrewac û meşkûk

Herçend-i ku xalis û temîz in
Neqdêne bi sikkeê ‘ezîz in

15 Ger dê hebuwa me padişahêk
Layiq bidiya xwedê kulahek

Te’yîn bibuwa ji bo wî textek
Zahir vedibû ji bo me bextek

Hasil bibuwa ji bo wî tacek
Elbette dibû me jî rewacek

Xemxwarî fikir li me yetîman
Tînane derê ji dest leîman

Xalib nedibû li ser me ev Rûm
Nedbûne xerabeê di dest bûm

20 Mehkûmê ‘eleyhî we se’alîkak
Mexlûb û mutî’ê Turk û Tacik

Emma ji ezel xwedê wisa kir
Ev rom û ‘ecem li ser me ra kir

Teb’iyyetê wan egerçî ‘ar e
Ew ‘ar-i li xelqê namîdar e

Namûs e li hakim û emiran
Tawan çî ye şair û feqîran

Her çî bire şîrî destê himmet
Zebt kir ji xwe ra bi mêrî dewlet

25 Lewra ku cîhan wekî 'erûs e
Wê hukm-i di destê şîrê rûs e

Lê eqd û sîdaq û mehr û kabîn
Lutf û kerem û 'eta û bexşîn

Pirsî ji dinê min ev bi hikmet:
Mehra te çi? Gote min ku himmet

Hasil ku dinê bi şîr û ihsan
Tesxîr-i dibit ji boyî insan

Ez mame di hikmeta xwedê da
Kurmanc-i di dewleta dinê da

30 Aya bi çi wechî mane mehrûm?
Bilcumle ji bo çi bûne mehkûm?

Wan girtî bi şîr-i şehre şuhret
Tesxîr-i kirin bilad bi himmet

Her mîrekî wan bi bezlê Hatem
Her mêrekî wan bi rezmê Rustem

Bifikir ji ereb hetave gurcan
Kurmanci ye bûye şubhê burcan

Ev rom û 'ecem bi wan hesar in
Kurmanc-i hemî li çar kenar in

35 Herdu terefan qebîl-i kurmanc
Bo tîrê qeza kirîne amanc

Goya ku li ser hedan kilîd in
Her tayife seddek in sedîd in

Ev qulzemê rom û behrê tacîk
Hindî ku bikin xurûc u tehrîk

Kurmanc-i dibin bi xûn mulettex
Wan jêk vedikin misalê berzex

Cwamêrî û himmet û sexawet
Mêrînî û xîret û celadet

40 Ew xetm e ji bo qebîlê ekrad
Wan daye bi şîrê himmetê dad

Hindî ji şeca'etê xeyûr in
Ewçend-i ji minnetê nefûr in

Ec xîret û ev ‘uluwwê himmet
Bû mani’ê hemlê barê minnet

Lew pêkve hemîşe bêtifaq in
Dayim bi temmerrud û şîqaq in

Ger dê hebûwa me ittifaqek
Vekra bikira me inqiyadek

45 Tekmîl-i fikir me dîn û dewlet
Tehsîl-i fikir mi ‘ilm û hikmet

Rom û ‘ereb û ‘ecem tamamî
Hemyan ji me ra fikir xulamî

Temyîz-i dibûn ji hev meqalat
Mumtaz-i dibûn xudan kemalat³⁵⁴

**Sebebê nezma kitab e bi vî ezmanî, di sûretê şekwaya ji dewranî û giliya ji ebnayê
di zamanî ku li bal wan ne hunera danayî di gel ‘eyba nadanî**

1 Xanî ji kemalê bêkemalî
Meydana kemalê dîtî xalî

Yanî ne ji qabilî û xebîrî
Belkî bi te’essub û ‘eşîrî

Hasil ji ‘inad eger ji bêdad
Ev bid’ete kir xilafê mu’tad

Safî şemirand vexwar-i durdî
Manendî durrê lisanê kurdî

5 Înaye nizam û intizamê
Kêşaye cefa ji boyî ‘amê

Da xelq-i nebêjîtin ku ekrad
Bê me’rifet in bê esl û binyad

Enwa’ê milel xudan kitêb in
Kurmanc-i tenê di bê heseb in

Hem ehlê nezer nebên ku Kurmanc
‘Işqê nekirin ji bo xwe amanc

Têkda ne di talib ne metlûb

³⁵⁴ Jan Dost, Ehmedê Xanî Mem û Zîn, Weşanxaneya Avesta, Stenbol 2010, r.125-139.

Vêkra ne muhib in ne mehbûb

10 Bêbehre ne ew ji 'îşqibazî
Farix ji heqîqî û mecazî

Kurmanc-i ne pîrr di bê kemal in
Emma di yetîm û bêmedal in

Filcumle ne cahil û nezan in
Belkî di sefil û bêxudan in

Ger dê hebûwa me jî xudanek
'Alî keremek, letîfedanek

'Ilm û huner û kemal û iz'an
Şi'r û xezel û kitêb û dîwan

15 Ev cins-i biba li ba wî me'mûl
Ev new'-i biba li nik wî meqbûl

Min dê 'elema kelamê mewzûn
'Alî bikira li banê gerdûn

Bînave ruha Melê Cizîrî
Pê hey bikira 'Elyê Herîrî

Keyfek we bida Feqîhê Teyran
Hetta bi ebed bimaye heyran

Çibkim ku qewî kesad e bazar
Nîn in ji qumaş-i ra xerîdar

20 Xasma di vî 'esrî da ku hemyan
Me'şûq û hebîb e bo me hemyan

Yanî ji teme' dirav û dînar
Her yek ji me ra we bûne dildar

Ger 'ilm-i tamam bidî bi polek
Bifroşî tu hikmetê bi solek

Kes nekite mêterê xwe Camî
Ranagirtin kesek Nizamî

Weqtê ku me dî zemanê ev reng
Bilcumle li ser diravê bû ceng

25 Hez kir me bbibîne kîmiyager
Gava ku me dî nebû muyesser

Nisfiyye me pêlekî ‘emel kir
Tesfiyyeê cewherê dexel kir

Qelbê me nekir qebûlê hîle
Qet bo xerezî nebû wesîle

Dîn çû û neket bi dest me dînar
Paşê ji neçarî bûne seffar

Sifrê xwe ê xef me eşkera kir
Qirtasiye bû me lê du’ a kir

30 De’wet geriya bi sidq icabet
Bû wasîteê qezayê hacet

Ev polî eger çi bê beha ne
Yekrû ne û saf û bêbuha ne

Bê hîle û xurde û tamam in
Meqbûlê mu’amela ‘ewam in

Kurmancî ye sirf e bêguman e
Zêr nîne bibên sipîdeman e

Sifrê me ê sûret aşikare
Zîv nîne bibên ku kem’iyar e

35 Neqdê me mebêje kêmbuha ye
Bê sikkeê şah e, şehrewa ye

Ger dê bibûwa bi zerb-i menqûş
Nedma wehe bê rewac û mexşûş

Mehbûb e bi kes ne namizad e
Lew bext-i siyah û namurad e

Qirtasiyeya me bêpenahan
Bê zerbê qebûlê padişahan

Me’mûl e li ba gelek ‘elîman
Meqbûl e li ba gelek hekîman

Lê hakimê weqt ê me’rifetnak
Mesmû’î nekir bi sem’ê idrak

Mîrê ku bi nav-i Mîriza ye
Mehza nezera wî kîmiya ye

Qelpê di zexel dikit bilorî
Pûlê di dexel dikit Filorî

Sed bar-i hebin filûsê ehmer
Derhal-i dîkî bi yek nezer zer

E'layî dîkî bi qehr-i edna
Ednayî dîkî bi lut-i e'la

Paşan dîkîrî wekî esîran
Aza dîkîtin wekî feqîran

Her roz-i hezar-i bênewayan
Her lehze bi lutf-i sed gedayan

Zengîn dîkîtin bi destê himmet
Hikmet ew e nakîtin çu minnet

Ger dê wî nezer bida me carek
Iksîrê teweccuha mubarek

Ew qewl-i hemî dîkirne eş'ar
Ev polî hemî dibûne dînar

Emma nezera wî zêde 'am e
Lew xas-i nezer jî dil neda me

Ew rehmetê xas e bo'ewamê
Yareb tu bidî wî her dewamê³⁵⁵

Di beşa yekê de Xanî li ser ehwala kurdan tabloyek çêkiriye û jî bo çareserî jî hin fikir beyan kiriye. Li gorî Jan Dost, Xanî jî bo rewşa kurdan û bindestiya wan du sedeman tîne zimên. Yek êlperestî û cudatîyên kurdan. Dido, xurtbûna du dewletên mezin: Osmanî û Sefewî. Kurd navberê de mane.”³⁵⁶

Di beşa duduyan de jî bi gelemperî li ser zimanê kurdî sekîniye û gotiye em li ser zimanê xwe nesekinîne û me giringî nedayê. Em dikarin bêjin tesîra ra van fikran hê jî li ser nivîskar û helbestvanên kurdan didome. Ên bi helbestên xwe ev fikir dubare kirine ew in:

5.1.3.1.1.1. Nezîreya Selîmê Silêman (ss. 18)

Mef'ûlu mefa'ilun fe'ûlun

Behra hecezê - - + / + - + - / + - + -

1 Kurdên bi zemînê xwe seza bûn

³⁵⁵ Jan Dost, Ehmedê Xanî Mem û Zîn, Weşanxaneya Avesta, Stenbol 2010, r.141-151.

³⁵⁶ Jan Dost, Ehmedê Xanî Mem û Zîn, Weşanxaneya Avesta, Stenbol 2010, r.141-151.

Sahib huner û we pehlewan bûn

Lê çi bikim diçin di rêka vajî
Her şaşî di bazin ne bi sazî

Her dem bi temmerrud û şîqaq in
Bê ol in bi hev re bê tifaq in

Daxwaza me tu bi hêvîgah î
Tedbîr(i) bikî bi lutf û gahî

5 Asar û edeb ji bona Kurdan
Agahî bikî ku bêne pêkdan

Lakin e jî mam e çar û naçar
Nîn in ji qumaş-i re xerîdar

Sed barî tejî bikî cewahir
Sed new'î ji tuhfeê di nadir

Bil cumle bidî hemî tamamî
Pûlek nekirî evî zemanî³⁵⁷

Selîmê Hêzanî bi navê din Selîmê Silêman, şopgerê Xanî ye. Heger em beytên wî bidin ber çavên xwe em ê bandora Xanî bi rehetî tespît bikin; fikrên wî hema hema wekî fikrên Xanî ye. Jan Dost di vê mijarê de wê tespîtê dike: “Destana wî ya bi navê Yûsif û Zuleyxa ku sala 1168ê koçî(1755 zayînî) nivîsiye dide zanîn ku ew gav bi gav li pey Xanî ye. Hema kopiyeye ji Mem û Zînê ye. Heta ku gelek malik yên Mem û Zînê bi xwe ne.”³⁵⁸ A.Adak jî di heman fikrê de ye: “Berhem (Yûsif û Zuleyxa) ji aliyê edebî û hizra netewî ve di bin bandora Ehmedê Xanî de maye.”³⁵⁹

5.1.3.1.1.1.2. Nezîreya Şêx Evdirrehmanê Axtepî (ss. 19)

Fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl

Behra muteqaribê + - - / + - - /+ - - /+ - -

1 Ji van qesdê min nîne 'erzê huner
Welê da li dunya bimînit eser

Ku tirk û ecem qet nebên carekê:
Nehin kurdî şair di misra'ekê!

³⁵⁷ A.Adak, h.b., r.257

³⁵⁸ J.Dost, h.b., r.52.

³⁵⁹ A.Adak, h.b., r.257.

Bizanin ku şair ji kurdan hene
Ji ‘uşşaqê tirk û ecem zêde ne

Welê bêxwedan in nehin me reîs
Ku meqbûl-i bin nik wî şî’rê selîs

5 Ma jî ger hebûya xwedanek çunîn
Guhernas û qîmetşunas û emîn

Ji kurdan gelek şairê sihridar
Bi nexme dihatin wekî mûsîqar

Welê çon me dîtin ku em bêkes in
Ji bêçaregî kes bi me nahesin

Ma anî qeti’ kir kalamê metîn
Me xame hilanî ji nezmê şêrîn!

Binêrin li şî’ran heçî zaniye
Çi terkîbekî sîrfê Kurmanciye

10 Ji kurmanciya xwe me anî nîzam
Mu’ella û şêrîn û efsêh kalam³⁶⁰

Ev beytên a ji Rewdenne’îm ê hatiye hildan, tesîra Xanî pir aşîkar e. Jan Dost ji bo sedema vê yekê, li ser rewşa sîyasî radiweste: “Ku mirov pêşgotina Mem û Zînê û bîr û baweriyên di Rewdenne’îmê de dide berhev dibîne ku Axtepî pîr bi Xanî tesîr bûye. Rewşa sîyasî ya Kurdistanê di dema Axtepî de mîna rewşa sîyasî ya di dema Xanî de bû. Mîrîtiya Botanê têk çûbû û di navbera osmaniyan û qacariyan de êdî nakokîyan serî hilda bûn. Loma jî fikrên Xanî bi wê zûtîyê tesîr li Axtepî kirin.”³⁶¹

“Wekî din jî dîsa Axtepî mîna Xanî behsa bazara kesad û bêxwedîtiya şî’rê li ba kurmancan dike û gotinên Xanî dubare dike:

Xerîdar-i nîn in ji bo cewheran
Ketin ber piyan cewherê defteran

Qewî teng e meydana me şairan
Kesad hate bazara me şahiran³⁶²

5.1.3.1.1.3. Nezîreya Şêx Mihemmed Can (Xakî) (ss. 19)

Mef’ûlu mefa’ilun fe’ûlun

³⁶⁰ J.Dost, h.b. , r.54.

³⁶¹ J.Dost, h.b. , r.54.

³⁶² J.Dost, h.b. , r.55.

Behra hecezê - - + / + - + - / + - + -

1 Peyda bikira ger me emîrek
Sahibhuner û xwedan-i şîrek

Ev tirk û ereb, tetar û faris
Carek bibûna li ber me naqis

Her şa'irekî zebanê kurdan
Qet nayê ji halê wan xeberdan

Emma ku xwedan ji bo me nîne
Nêv rom û ereb ne ademî ne

5 Hasil ketime te'essuba wan
Xîret me kişand bi qelb û hem can

Ne ko me heye tu qabiliyet
Belkî me heye hinek ji xîret

Şêx Mihemmed Can (Xakî) fikrên xwe ên çima kurd ji aliyê sîyasî ve têk çûne û ji zimanê xwe xwedî derneketine ji Xanî stendiye: "Wî destana Mecnûn û Leyla (Leyl û Mecnûn) sala 1884an nivîsiye. Di beşa sebebê telîfa kitêbê de xuyaye ku tesîra Xanî qenc lê bûye. Ew jî wek Xanî dibêje ku eger mîrekî me kurdan hebûya dê tirk û ereb û ecem di bin fermana me de bûna. Ew gilî û gazinan ji demê dike û dibêje ku milletperweriya wî hiştiye ku dest biavêje qelemê û bi kurdî binivîse. Wa diyar e ku Xakî heta bi kêşe û qafiye gelekî nêzîkî Ehmedê Xanî ye û li ser rêya heta dawiyê meşiyaye."³⁶³

5.1.3.1.1.1.4. Nezîreya Şêx Mihemmed Eskerî (ss. 20)

Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun

Behra hezeczê + - - - / + - - - / + - -

Di vî wextî de şem'a 'ilmê kurdî
Qe natîse , nema tê zeyt-i, min dî

Evê qîza bi zêr û zînet û qenc
Ber û sîne qed û qamet wekî genc

Dizanim iltifatê nadinê kes
Ji ber ehlê huner kê mî in muderres

Gelek şêrîn e ev ezmanê kurda

³⁶³ J.Dost, h.b. , r.55-56.

Derîxa me ji dest yekcarî berda³⁶⁴

Di van beytên ku ji berhema Şêx Mihemmed Eskerî(1898-1952) ya bi navê ‘Iqdê Durfamê hatiye girtin, tesîra Xanî pir diyar e.

5.1.3.1.1.2. Mesnewîyên li pey şopa Mem û Zînê hatiye nivîsîn

Xanî bi mesnewiya xwe yî Mem û Zînê ne bitenê fikrên li ser şert û mercên kurdan derketiye pêş, herwiha bi fikra nivîsîna mesnewîyan jî helbestvanên kurdan kiriye bin tesîra xwe. Bi vî awayî kevneşopiya mesnewiyê daye destpêkirin û helbestvanên wekî Selîmê Silêman, Xarisê Bitlîsî xwediyê vê kevneşopîyê derketine. Piştî Ehmedê Xanî, di zaraveya kurmancî de cara ewil mesnewiya Yûsif û Zelîxa ya Selîmê Silêman derdikeve pêşiya me: “Yûsif û Zelîxa”ya Selîmê Silêman derheqê bûyera Yûsif Pêxember û xanima ezîzê Misirê Zelîxa de ye. Berî wî di edebiyatên Farisî û Tirkî de ev mijar hatiye nivîsandin, lê di edebiyata Kurdî de cara pêşî ev mijar ji aliyê Selîmê Silêman ve derbasî nezmê bûye. Berhem ji aliyê hecma xwe ve mezin e û ji 7212 beytan pêk hatiye. Selîmê Silêman di vê berhema xwe de ji aliyê edebî û hizra neteweyî ve di bin bandora Ehmedê Xanî de maye.”³⁶⁵ Piştî wî, Xarisê Bitlîsî du mesnewîyan dinivîse. Ew jî Leyla û Mecnûn û Yûsif û Zelîxa ne. Di mesnewiya Yûsif û Zelîxayê de tesîra Selîmê Silêman pir kifş e, tu dibêjî Xarisê Bitlîsî, mesnewiya Selîmê Silêman aniyê sade kiriye û ji nû ve nivîsiye: “Li gor agahdariyên A. Jaba û M.B.Rûdenkoyê, Harisê Bidlîsî du heb destan nivîsîne. Yek, Destana Êsiv û Zuleyxa. Ya din, Destana Leyl û Mecnûn. Rûdenkoyê dibêje ku, li nav qirnên 17-19 an, di medreseyan li Kurdistanê de, ew destana Xarisê Bidlîsî ya bi navê "Usib û Zuleyxa" bi dersîtî dihate xwendin. Çimkî zimanê destanê pak û rind bû û xweş dihate fêmkirin. Dibêje ku: Serê ewil Destana Êsiv û Zelixa, Selîm Silêman nivîsîbû. Paşê Xarisê Bidlîsî ew destan bi Kurmancîyeke vekirî û zelal dinivîse, bêjeyên biyanî ji nav avêtine û xistiye şûfê xeberdana zargotinî.”³⁶⁶

Abdurrahman Adak, di gotara xwe a bi navê “Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de Mesnewiyên Leyla û Mecnûnê” de tîne zimên ku di edebiyata kurdî de 13 lib mesnewiyên bi navê Leyla û Mecnûnê hene. Ji nav wan ên ku bi zaraveya kurmancî hatiye nivîsîn, navên Harisê

³⁶⁴ J.Dost, h.b. , r.56.

³⁶⁵ A.Adak, h.b. , r.257.

³⁶⁶ Zeynelabidin Zinar(Kaya), Nimûne ji gencîneya Çanda Qedexekirî, Weşanên Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r.111.

Bedlîsî, Mela Mehmûdê Bazîdî, Şêx Mihemed Aqtepe, Hacî Ebdulfettahê Hezroyî û Mela Mihemedê Hezanî dide.³⁶⁷

Di edebiyata tirkî de jî bandora mesnewiya Mem û Zînê heye. Zehra Toska di bin navê “Di zimanê tirkî de mesnewiyên Mem û Zînê” de wan agahiyan dide: “Di zimanê tirkî de Mem û Zîna ewil aydê Ahmed Fa’îkê Bitlîsî ye. Di sala 1206/1791-92an de hatiye nivîsîn, qet behsa Ehmedê Xanî nake. Cih nedaye beşên wekî munecaat, na’et, sedemê nezmê hwd. Bitenê li du beytan sedema çima xwestiye wekî Leyla û Mecnûnê mesnewiyek binivîse aniye zimên û piştê derbasî mijarê bûye.

Sarf eyle kelâm-ı dürr-i meknûn
Mânend-i kitâb-ı Leylî Mecnûn

Wergera ewil di sala 1273/1856 an de hatiye kirin û aydê helbestvanekî bi navê Nazmî ye. Ev werger di hin lêkolînan de aydê Ahmed Fa’îk tê hesibandin lê ev tespît nerast e. Ji munecaatê bigre heta gelek cihan de tercuman navê xwe wek Nazmî dide, rêzgirtineke mezin daye şexsê Xanî, di destpêk û dawiyê de jî gotiye ji bo ez metnê çavkaniyê wergerînim çî ji destê min hatiye min kiriye. Em dikarin bêjin, Nazmî hin beyit ‘eynen hin jî bi guhertinên biçûk wergerandiye, bipiranî jî serwaya metnê çavkaniyê bikaraniye. Em du mînakên bidin:

Bu Nazmî’ye rehber olsa Hânî
Belki bula cân-ı câvidânî

Ol mîve-i Kürdî idi elhak
Türkî diline bu geldi ancak

Wergera duduya jî di sala 1906an de ye û aydê Abdulazîz Halîs e.(Çikintaş, kd.1935) Halîs di dîbaceyê de behsa Xanî û berhema wî dike, ji bo Xanî gotiye ew tevî ku li Fuzûlî dişopîne, bi xweşikiya quwweta fikran, firehbûna xeyalan, tesîra îfadeyan, hêza ku dixwaze tiştên nû biafirîne, Ehmedê Xanî xwedî şêwazeke aydê xwe ye. Gotiye ez mutercim û nazim im, min metna çavkaniyê carinan me’alen carinan jî piştî berfirehkirinê wergerandiye, jî ez mecbûr mame(hasbe’l-îcab) hin beş kurt bikim û ji vê tercumeyê xêncî xizmetê ti armanca tune. Herwiha di “sebebê tercume”yê de gotiye şêwaza metna çavkaniyê zehmet e, ji ber vê yekê li ser zimanê Botî yê lehçeya vî cuda ye xebitiye û pir zehmet kişandiye.

“Noksânını görme olsa da kem
Bir nâme ki Kürdîden mütercem
Söz başka selîka lehçe başka
Türkî dili başka Kürdçe başka

³⁶⁷ Abdurrahman Adak, Di Edebîyata Kurdî Ya Klasîk De Mesnewiyên Leyla û Mecnûnê, Kovara Wêje û Rexne, hejmar: 3 sal: 2014, r.99-119.

(...)

“Bûtî dilin tetebbu‘ itdüm

Oldukça biraz temettu‘ itdüm

Türkâne idüp o Kürdi tezyîn

Geydürdüm ana libâs-ı rengîn”³⁶⁸

5.1.4.1.2. Nezîreyên li ser “Eqîdeya Îman”ê

Xanî ev berhema xwe di 37 salîya xwe de nivîsandiye. Xwestiye ku xwendekarên medreseyan eqîdeya dînê xwe bi Kurdî fêr bibin. Eqîde ew zanist e ku li ser 6 hêmanên dînî yên baweriya dînê Îslamê radiweste. Bi awayekî xwezayî termînolojiya vê zanîstê bi zimanê Erebi ye. Li vir pêwîst e bê gotin ku Xanî di vê berhema xwe de hinek îstîlahên dînî ji Erebi qulubandine Kurdiya Kurmancî.³⁶⁹

Ev berhem ji aliyê mijarê ve dînî ye lê bi uslûba edebî hatiye nivîsandin ku ev bi berhemê bi vî rengî edebiyata dînî tînin meydanê. Yan jî meriv dikare ji metnên bi vî rengî re metnên dînî-edebî bêje. Di vê çarçoveyê de ev berhema Xanî di dîroka edebiyata Kurdî de dibe yekem berhema dînî-edebî.³⁷⁰

Kevneşopiya nivîsîna berhemên dînî bi zimanê kurdî aydê Ehmedê Xanî ye. Herçiqas ji bo kutabîyên medresyê ev berhem hatiye nivîsîn jî, ev xebat ji bo helbestvan û ‘alimên kurdan bûye mînak, wan jî wekî vê berhemê, berhemên dînî nivîsîne. Bi vî awayî şopgerên herî girîng Mela Xelîl û Fethî ne. Di berhemên her du helbestvanan de bandora Xanî heye. Huseyn Şemrexî berhema Ehmedê Xanî û Mela Xelîl di eynî kitêbe top kiriye û ji bo ‘eynîbûna van berhemên fikrên xwe wiha aniye zimên: “Lê gelo îcar Mela Xelîl di edebiyata Kurdî da herî pir di bin bandora kîjan şa’irê da maye? Baweriya min haya Mela Xelîl ji ‘Akîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî hebû, lewra kesê ku hinekî çav li kitêba Nehcul Enamê û ‘Akîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî bigerîne dê bibîne ku Seydayê Mela Xelîl gelekî di bin bandora wî da maye. Çunkî dema ku meriv li herdu berhemên dinêre tê dîtî ku kêşa herdu berhemên jî li ser behra muteqarib a meksûr “fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun fe’ûl”hatiye honandin. Hem tê dîtî ku hinek malikên Nehcul Enamê û ‘Aqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî sedî sed hevdû digirin; hinek jî jê nêvî hevdû digirin.

³⁶⁸ Zehra Toska, Di Peywenda Edebiyata Klasîk De Mesnewiya Mem û Zînê, Sempozûma Edebiyata Berawirdî Ji Duh Heta Îro Di Edebiyatên Tirkî û Kurdî de Texeyulên Nasnameyî, Mardîn Artuklu Üniversitesi

Yayınları Çapa Yekem (Birinci Baskı) 2015, Mêrdîn, r.113-114.

³⁶⁹ A. Adak, h.b., r.229.

³⁷⁰ A. Adak, h.b., r.229.

Her wekî ku e mê li jêr mînakên herdû berhemana jî bidin. Evêya jî tê wî me'nayê ku haya Mela Xelîl ji 'Aqîdeya Ehmedê Xanî hebû û ji fikrê wî gelekî îstîfade kiriye. Lê ev tiştên ku ez dibêjim, di birrê yekem yê Nehcul Enamê da pêk hatiye, lê di yê duyem da tu têkiliya wî , bi 'Aqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî tune ye, ji bo ku di 'Aqîdeya Ehmedê Xanî da birrê duyem yanî birrê tesawwuf û Exlaqê tune ye."³⁷¹ Piştî vê tespîtê beytên ku wekî hev in wiha rêz dîke:

Ehmedê Xanî:

Di heft asimanan ewî ew perand
Biqasî du qewsan wî bal xwe gehand

Mela Xelîl:

Ji wê ew bire sidretul muntehî
Bi qabê du qewsan bi bal wî geha

Ehmedê Xanî:

Muhaqqeq bizan wî xudê dîtiye
Nihayet nizanî heqîqet çî ye

Mela Xelîl:

Li wê ew dibîtin rebbê 'alî ye
Welêkin nizanin heqîqet çî ye

Ehmedê Xanî:

Meke lec di lutfan û Eskenderî
Ji bo wan ne me'ruf e ne peyxemberî

Mela Xelîl:

Di Lukman û Eskenderî lec meke
Ne peyxember in ew 'inadê meke

Ehmedê Xanî:

Xudê nîne cewher, ne cism û 'erez
Ne kulle ne be'z e bizan bê xerez

Mela Xelîl:

Ne cism e, ne cewher ne nûr û 'erez
Ne zûlewn û miqdar û şekl û merez

Ehmedê Xanî:

Iradat diket ew bi xeyr û şerran
Riza nîne emma bi fi'la şerran

Mela Xelîl:

Murîda ji bo xeyr û şerran we lê
Riza wî tûnîne bi şola nalê³⁷²

³⁷¹ Huseyn Şemrexî, Nehcul Enam û 'Eqîdeya Îmanê, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 9

³⁷² Huseyn Şemrexî, Nehcul Enam û 'Eqîdeya Îmanê, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 11.

Fethî jî tu dibêjî sentezkarê her du helbestvanan e. Aniyê berhema her du helbestvanan xwendiyê, ji van berheman berhemek nû çêkiriye. Ev jî tam li gorî danasîna nezîrê ye; di edebiyata Îslamê ya kurdî de ji bo helbestvanan armanc, nivîsîna berhemeke nûwazê ye û dîtîna vegotîneke ji yê baştir e. Fethî di “Diwan”a xwe de bi navê Eqîdenameyê sê beş nivîsiye û wekîhevûna van beytan ji berhemên Xanî û Mela Xelîl re pir balkêş e:

Ehmedê Xanî:

Xudê nîne cewher , ne cism û ‘erez
Ne kulle ne be’z e bizan bê xerez

Mela Xelîl:

Ne cism e, ne cewher ne nûr û ‘erez
Ne zûlewn û miqdar û şekl û merez

Fethî:

Ne cism û cewher e ne kulle ne be’z
Ne nûr e ne ‘erez nînin seraser

Ehmedê Xanî:

Iradat diket ew bi xeyr û şerran
Riza nîne emma bi fi’la şerran

Mela Xelîl:

Murîda ji bo xeyr û şerran we lê
Riza wî tûnîne bi şola nalê

Fethî:

Murîd e ew ji bo xeyran û şerran
Welakîn nîne razî ew ji bo şer³⁷³

Ji bilî van helbestvanan kurê Mela Ehmed Heyderî yê bi navê Şêx Mihemmed Emînê Heyderî jî kitêbeke bi navê Eqîda Îmanê nivîsiye û bûye şopgerê vê kevneşopiyê.³⁷⁴

5.1.3.1.3. Nezîreyên li ser “Nûbihar”ê

Berhem, ferhengeke menzûm a Erebî-Kurdî û Kurdî-Erebî ye. Ferheng bi mebesta ku di sîstema medreseyan de ji bo pêdawîstiyên zarokên Kurdan bi zimanê Erebî bibe bersivê hatiye nivîsandin.³⁷⁵

Nûbihara Biçûkan, ji 13 beşan pêk tê. Tê de derdora 220 beyt û 1000 bêjeyî hene. Destpêk, beşa yekem û beşa dawî li gorî teşeya “xezel”ê hatine nivîsandin. Di berhemê de 7

³⁷³ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 43-44.

³⁷⁴ Önder Beyter, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Artukluyê, Mêrdîn 2013, r.17.

³⁷⁵ A.Adak, h.b. . r. 227.

heb behrên erûzê hatine xebitandin ku ew jî ev in: Hezec, recez, remel, mudari', besît, serî' û muteqarib.³⁷⁶

Ev berhem yekem ferhenga Kurdî ye. Yekem ferhenga Kurdî ya menzûm e. Di tarîxa Kurdan de yekem kitêb e ku ji bo perwerdeya zarokan û herweha ji bo perwerdeya bi zimanê dayîkê hatiye nivîsandin. Yekem kitêb e ku tê de li ser 'erûzê hatine sekinandin.³⁷⁷

Kevneşopiya ferhengên menzûm di nav berhemên edebiyata klasîk de wekî berhemeke girîng derdikeve pêşiya me. Ev cure, di edebiyata berê de ya piraniya milletên misilmanan de cih digre. Piştî edebiyatên 'ereb û farisan di edebiyata tûrkî de gelek mînakên ferhengên menzûm hene, di lêkolînên van rojan de hatiye dîtin ku di edebiyata klasîk ya kurdî de ev tradîsyon dewam dike. Ev cureya edebî, bigelemperî ji ber sedemên wekî ji bo zarok zimên fêr bibin, çêja edebiyatê derkeve holê, zarok xwedî qabiliyeta ezberê bibin û ev jî bibe hîmê perwerdehiya medreseyê, amedekirina termonolojiya Quranê û 'ilmê 'eruzê ji temenê biçûk ve bidin aşînakirin hatine nivîsîn. Bêguman li rex van sedeman, di temenê biçûk de ji bo di tûrikên zarokan a bi du zimanan de kelîme zêde bibin jî sedemên van berhaman in. Herwiha ev ferheng, ji aliyê hîmê zimaneke beyanî bê avêtin(ev piranî zimanê 'erebî ye) wezîfeyê girîng daye hustiyê xwe.³⁷⁸

Di edebiyata kurdî de kevneşopiya ferhengên menzûmê ji aliyê Xanî daye destpêkirin. Danêrê vê Xanî ye. Ferhengên piştî wî hatiye nivîsîn berdewam in. Z. Zinar, dema behsa Şêx Mihemed Kerbela dike li ser tesîra Xanî dike: "Vî welatparêzê mîrxas, li paş xwe du heb pirtûkên granbiha ji me re diyarî hiştine. Yek dîwanek e û ya din jî ferhengokeka Kurdî-Farisî ye. Wî ew Ferheng di sala 1912 an de nivîsîye. Her çiqas pirtûk bixwe ferheng e, lê wek NÛBARa Ehmedê Xanî, bi kêş û qafiyê û kite, bi helbestkî nivîsîye. Tê de li dor 1350 heb bêje hene. Navê wê, bi mana riya (papûr) piçûkan e. Lê mixabin heta niha jî, li çapê neketiye. M.Kerbela di destpêka wê de gotiye ku: Fergengokê "Ji bo etfal û ewladê di Kurdan" nivîsîye. Û gotiye:

"Wekî wê NEWBEHARa Şeyxê Xanî

Esasê wê ji bo etfalan danî"³⁷⁹

³⁷⁶ A.Adak, h.b. ,r. 228.

³⁷⁷ A.Adak, h.b. ,r. 228.

³⁷⁸ M. Zahir ERTEKİN, İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17), s. 89.

³⁷⁹ Zeynelabidin Zinar(Kaya), Nimûne Ji Gencîneya Çanda Qedexekirî, Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r. 170-171.

Jan Dost, li Mele Ismailê Bayezîdî jî wekî şopgerê Xanî dihesibîne: “Li pey rêya Ehmedê Xanî çûye. Ferhengeke biçûk bi zimanê erebî, farisî û kurdî nivîsiye navê wê Gulzar e.”³⁸⁰

M. Zahîr Ertekîn, di edebiyata kurdî de behsa 8 ferhengên menzûm dike. Navê van bidorew in:

1. Nûbihara Biçûkan, Ehmedê Xanî, ‘Erebî-Kurdî, (1683).
2. Gulzar, Mela Îsmailê Bazîd, Kurdî, ‘Erebî, Farisî.(1655-1710)
3. Luğetnamey-i Ehmed, Şeyh Maruf Nodeyî, ‘Erebî-Kurdî.(1926)
4. Mîrsad’ul Etfal, Şeyh Muhemmed Kerbelayî, Farisî-Kurdî.(1970)
5. Dû Rişte, Mamoste Mela ‘Ebdulkerîm Muderris, ‘Erebî-Kurdî.
6. Nûbihara Qur’anê, Mela Mehmud Tîruwayî, ‘Erebî-Kurdî.
7. Nûbihara Mezinan, Abdulkadir Bingöl, Tirkî-Kurdî.(2015)
8. Nûbehara Mizgefta Sîriyê, Abdusettar Rêkanî, ‘Erebî-Kurdî.³⁸¹

5.1.3.2. Nezîreyên li ser dîwançeya Ehmedê Xanî

Helbestên Ehmedê Xanî ji aliyê wî ve bi şiklê dîwaneke muretteb nehatine tertîbkirin. Helbestên wî yên ku di destnivîsan de hatine dîtin, piştî wî re ji aliyê gelek kesan ve hatine komkirin.(...)³⁸² Di dewamê de A.Adak dibêje di xebata Ebdulllah Varliyê de cih dane 109 helbestên Xanî. Kadrî Yildirim di xebata xwe ya bi navê “Ehmedê Xanî Kulliyati”de cih daye 30 helbestên Ehmedê Xanî. Di edebiyata kurdî de du helbestên Xanî zêdetir hatiye nezîrekirin, ji wan yek mulemma ye, yê din jî mersîye ye.

5.1.3.2.1. Nezîreyên li ser mulemmaya Xanî

Mulemma herî kêma bi du zimanan tê nivîsîn: “Cara pêşî Farisan bi Farisî û Erebî helbestên bi teşeya mulemmayê nivîsandiye. Piştî Tirkan bi Tirkî-Erebî, Tirkî-Farisî yan jî Tirkî, farisî-Erebî helbestên Farisî nivîsandine.”³⁸³ Em ê dîsa ji A.Adak fêr bibin ku di edebiyata kurdî de heya pênc zimanan(ê pêncan zaraveya zazakî ye, aydê Mela Ehmedê Xasî ye) mulemma hatiye nivîsîn. Her çiqas di helbestên Melayê Cizîrî de beytên ‘erebî û farisî hebin

³⁸⁰ Jan Dost, Ehmedê Xanî Mem û Zîn, Weşanxaneya Avesta, Stenbol 2010, r.51.

³⁸¹ M. Zahir ERTEKİN, İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17).

³⁸² A.Adak, h.b. , r.231.

³⁸³ A.Adak, h.b. r. 402.

jî cureya mulemmayê jî cara ewil ji aliyê Ehmedê Xanî hatiye nivîsîn. mulemma renegeke edebiyata klasîk ya Îslamê ye. Ji ber ku yên edebiyata Îslamê afirandine ne bitenê milletê ‘ereban e. Hemû milletên misilmanbûyî rengê xwe daye Îslamê. Her wiha mulemma ji bo helbestvanan tê me’naya îspatkirina zanatiya wî jî. Bi sê-çar zimanan helbestnûsîn ne karê herkesê ye. Di mulemmayên kurdiya kurmancî de çar ziman hene, ew jî bi dor ‘erebî, farisî, tirkî û kurdî ye. Mulemmaya Ehmedê Xanî wiha ye:

Helbesta model a Ehmedê Xanî

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Teşeya nezmê: Mulemma

1 Fate ‘umrî fî hewake ya hebîbî kulle hal
Ah û nalim hemdemem şod der firaqet mah û sal
Ger benim kanim dîlersen çokten olmîşdir helal
Mest û serxoş im ji ‘îşqê min nema ‘eql û kemal

Ente fikrî fî fuadî ente rûhî fî’l cesed
Leşkerê xemhay-i to milkê dilim wîran kerd
Dade geldim işq elinden isterim senden meded
Van Tetaran kirne talan eql û dîn û milk û mal

Tale xemmî zade hemmî, şa’e sirrî fî’l-mela
Teşne-i camê wîsal im çûn şehîdê Kerbela
Yoksa sen dîvane oldin nîce halin ey dila!
Ya ji nû ve ‘îşweyek da min hebîba çavxezal

Bîttu mehcûren hebîbî lesti minnî ‘alîmen
Her dem ez derd-i firaqet xafil î ez hal-i men
Can û dilden erzi kildim halimi canane ben
Erdêhala min tu xafil î qet nepirsî ‘erdihal

5 Hel lena mîn nî’meti’l-wesli hebîbî mîn nesîb?
Ûftadem der deret bîçare, sergerdan, xerîb
Derdimin çok olduxundan ona yoktur hiç tebîb
Ey tebîbê min! Dewayê derdê Xanî her wîsal³⁸⁴

Mijara mulemmayan wekî xezelan e. Di vê helbestê de jî Ehmedê Xanî behsa ‘eşqê, ji yarê veqetînê û ji ber vê jî behsa êş û kederên xwe dike.

³⁸⁴ Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.236.

5.1.3.2.1.1. Nezîreya Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) (ss. 19-20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Nûru 'eynî nûru 'eynî qelle wezdade eş-şu'ûn
Taxet ber dili leşkeri xemnake salari cunûn
Taquetim taq oldî bende qalmaqadî sebr we sukûn
'Eql û dîn te bir bi talan can û dil te kir zebûn

Qed usellîl-bale înan banet 'elamatul-wisal
Keftî dil durest înan xwoş xamî mî bîzî xiyal
Mumkin olmaz kim îde sultan we gedaye ittisal
Tu bike rehmê şepalê bes li min dil ke tu xwûn

Fî meqasatîl-hewa bittu ke'yiben billiwa
Bes nebûd înan daxî ferzudî bizan nari newa
Noldî gîr sor sen dîsen halin nedir ey bî newa
Da ku bêjim xanima min te li min dil kir dirûn

Lem yazuq mînan xeddihîl-wedî kû'sen mînan şerab
Ankê ez 'işq Xuda der dil nebûd est iltihab
Oyle ebleh bîlmez asla qiymet xemr we kebab
Tu bi mey ke Xwedaya ev dilê jar û nugûn

5 Qed sebet Selma reşîqel qeddî 'eqlî billihaz
Der piyşî uftadi dil min'eş nekerd pend û w'az
Herke muştâq ole 'işqî lewm île olir xelaz
Tu tenê fersode dil mayî heval borînan û çûn

Kullema izdadet hewa balî hunen zadeleh
Arî yek nûnest ferqîşan binezdi 'aqileh
Mecnûn olur 'işqî hicûm edfîkce nefsi kamileh
Her ez im meqtûlê wan çeşmê du sad û birh û nûn

Kun edîben Hadiya la tebxî fil-erzîl fesad
Misli Seyfeddîn mebaş bî bak ez ehli reşad
Bîrgun elbette bulur zalim cezasini çoq şîdad
Hadî mûnqadê Şehê Sanî bi Şahê dehnimûn³⁸⁵

Tehsîn Îbrahîm Doskî, ji bo vê helbestê di jêrenota xwe de li ser bandora Xanî radiweste:
“Ev şî're bi çar zimanan hatiye vehandin, rêza êkê ji her çarîneyekê bi 'Erebî ye, ya duwê bi
Farisî ye, ya siyê bi Tîrkî ye û ya çarê bi Kurdî ye. Aşkera ye ku şa'irê di vê çendê da çav li
şa'irê mezin Ehmedê Xanî kiriye, çunkî wî jî şî'reka bi vî rengî heye.”³⁸⁶

³⁸⁵ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 27.

³⁸⁶ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 27.

5.1.3.2.1.2. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî (ss. 20)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Qed qeweste`l-qametî be`de`l-firaqî bî`l-lehaz
Dûriya dîdarê to şod der derûnê men meraq
Bendeniz bülbül gibi gece ve gündüz kış (ş)u yaz
Ah û nalan lew dikêşim lerizîn Şam û `Iraq

El-meded înnî mesektu`l-hemye fî eydî`l-esed
Dil be leb awerde, nêzî cergê ra hem mîzened
Sen beni aslana verdin bendedir sizden sened
Ger li min îro nepirsî me û te yewme`t-telaq

Ente fî`l-husnî emîrun ferre `eqlî fî hewak
Şod vocûdem ez durexşanê cemalet zexminak
Bak benim halim gorürsün olurum şimdi hilak
Agirê `işqa te sohtim ma muruwwet bû yesaq

Yecrî mîsle`l-erxuanî dem' û `eynî mîn cedîd
Mîşewed axir der în derya rewanem na-pedîd
Ruhumu xewxaya saldın sen dahi vurdun cerid
Dê ji vê derbê xelasbim yane dê çêbit muhaq

5 Înne eslî`l-qissetî yewmen hereret li`n-nesîm
Goftem în name`ê xemha bedeh an yarê helîm
Belki murwet yüzlerinden derdime yollar hekim
Werne êşan ez helandim min nema sebr û teyaq

Saqiya qum fasqinî ke`sen mîne`l-husnî`l-hebîb
Cerg û dil ez teşnegî bûdend manendê kebîb
Yuregim muhbet elinden kapkara olmuş `acib
Ger dipirsî `aşiq im lew taqeta min bûye taq

Fate `umrî ma re`eytu`l-qedde qet wa hesreta
Çîst în şimşîrê mubir kerde balayem du ta
Firkatın kılıçlarıyla olmuşam sarhoşi ta
Ruh di qalib da hebî min hazir e ev îhtîraq

Bel mîne`d-derbî`n-neşabi`l-fîrquetî ya Heyderî
To çûnîn hemware mîayî be ne`rê ejderî
Sen de ya Ehmed içip sen hicretin fincanları
Lew şev û rojan dibêjî el-firaq û el-firaq³⁸⁷

³⁸⁷ Önder Beyter, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Artukluyê, Mêrdîn 2013, r.177-179.

Mijara helbestê serdanpê êş û keder in. Ji ber ku MEH di fincana koçê de meya ji hev veqetinê vexwariye. Ji naleyên wî Şam û Iraq dilerize. Ev helbest li gorî sedsala 20an bi her awayî helbesteke serketî ye. MEH di nav qalibên berê de dikare tiştên nû tiştên aydê xwe çêke.

5.1.3.2.1.3. Nezîreya Şewkî (ss. ?)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Hubbuke efna şebabîya hebîbî fî te'eb
Işqê to beğdaxtê canem der cefa û tab û teb
Eqî û hûsem qalmedî sebr û qerarem gîtî hep
Sotime j'daxa fîraqê lew dinalim roz û şeb

Qed meda fil hecrî umrî ya hebîb iltif bîna
Mandem bîyar û bîxemxwarê der renc û 'ena
Gormîşem bîr gun wîsalin neylerim genc û xîna
Ger nebînim dîlberê min bo çi ne nav û leqeb?

Leyse lîl ussaqî meqsûdun sîwa weslîl hebîb
Zarezoyê weslê gul başed fixanê 'endelîb
Dîlberin weslî dîler aşiq 'ela rexmîl reqîb
Xeyrî wesla dîlberê aşiq çu dî nakit teleb

Qale lî: "mîn eyne cî'te?", qultu: "mîn şehril fîraq!"
Goftê: "Kalayê to?", goftem: "Derd û mîhnet îştîyaq
Soyledî: "Derman?", dedim: "Weslin!", dedî: "Mecnune baq!
Talibê wesla mi dî sabir bitin sahibedeb

5 Munzu edla xalîq-ul erwahî ruhî fil cesed
Narê işqem der dilê sûzan nîhade ta ebed
Îsterim meqsûdimî senden îlahî qil meded
Da bibînim rûyê dîlber bê hîcab û bê neseb

Rebben'exfîr zenbe men naca ke bîl qelbîs 'selîm
Kirdîgara rehmê kon ber bendeyê pîr û seqîm
Fezl û îhsanin dîler biçare qûlin ya Kerîm
Da bifezla xwe 'efû kî ŞEWQÎyê Xanî-neseb³⁸⁸

Z.Zinar, di antoliyya xwe de cih daye vê helbestê û gotiye ev helbest di bin bandora Xanî de hatiye nivîsîn: "Ev helbesta vî hozanê ku bi navê Şewqî navdar e, di paşîya helbestên Ehmedê Xanî de bû. Honandina vê bendê, wek honandina "Çargoşeya Ehmedê Xanî" ye. Hem

³⁸⁸ Zeynelabîdîn Zinar(Kaya), Nimûne Ji Gencîneya Çanda Qedexkirî, Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r. 104.

bi kite û bi jmara rêzên xwe, hem jî bi nikl û dengê xwendina xwe li gor wê çêbûye. Ev Hozanê han, di paşiya benda xwe de ev gotîye: "... Şewqîyê Xanîneseb"! Îcar ew, bi vê yekê dide dîyarkirin ku, ew ji azbata Ehmedê Xanî ye. Lê mixabin, me derbarê wî de agahdarîyekê peyda nekir."³⁸⁹

5.1.3.2.2. Neziyeyên li ser mersiyeya Ehmedê Xanî

Mersîye cureyek ji teşeya qesîdeyê ye. Piştî mirina mirovekî namdar an jî dihate hezkirin tên nivîsîn. Di van helbestan de helbestvan xemgîn in û di şînê de ne. Xanî di çardeh saliya xwe bûye katibê begê Bazîdê. Ew jî Mîr Muhammed Purbelalî bû. Piştî mirina wî Xanî ev mersîye nivîsiye. Misraya "Kanê Muhammed Beg gelo" bûye rengê mersîyeya kurdî, ji ber ku di mersîyeyên dinê de ev qalib hatiye dubare kirin, bitenê nav hatiye guhertin. Mesela di şîhîra Bateyî ew Cenabê Pêxember e, di helbesta Wedaî de jî Şêxî Beg e. Bi vî awayî Xanî danêre cureya mersîyê ye. Ên li pey wî hatine, mersîyeya Ehmedê Xanî ji xwe re kirine nimûne , li gorî wê nivîsîne.

Helbesta Model a Ehmedê Xanî

Mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Teşeya nezmê: Mersîye

1 Kanê Muhammed Beg gelo?
 Kan Padişahê Serhedan?
 Îro ji dil bigrîn de lo!
 Kan Padişahê Serhedan?

Îro bibînin îbretê,
 Axa û xelqê hêşetê
 Kanê xudanê xîretê?
 Kan Padişahê Serhedan

Mîrê di nêv mîran binav
 Eşheb siwarê rim zirav
 Balabilindê per belav
 Kan Padişahê Serhedan?

³⁸⁹ Zeynelabîdîn Zinar(Kaya), Nimûne Ji Gencîneya Çanda Qedexkirî, Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r. 104.

Kê, dî wereng zatek şerîf?
Erkan û ezmanek letîf
'Alem di dest wî bû de'îf
Kan Padîşahê Serhedan?

5 Koma Dimil bû sê hezar
Sed mîrekan vêkra du car
Jêk ra kirin kir tar û mar
Kan Padîşahê Serhedan?

Senceq ji ser Qersê birî
Bitlîsiyan Wan jê kirî
Xanê Dimil kirbû çirî
Kan Padîşahê Serhedan?

Kanê 'Ezîzê Misriyan?
Kanê 'Eduwwê Waniyan?
Kan hevrikê Mehmûdiyan?
Kan Padîşahê Serhedan?

Kanê emîrê namîdar?
Serhednişînê xwundîkar
Paşan ji bo pêşkêş hinar
Kan Padîşahê Serhedan?

Kanê emîrê zu'lfunûn?
Kan 'aqilê teb'et cunûn?
'Alem li ber wî bûn zebûn
Kan Padîşahê Serhedan?

10 Di 'îlmê xwe ew 'ellame bû
Behramê gulgûncame bû
Qettalê pir hingane bû
Kan Padîşahê Serhedan?

Çend mîr û hakim ra kirin
Çend xan û sultan da kirin
Kom û heşem berba kirin
Kan Padîşahê Serhedan?

Ew hakimê pir nav û deng
Hem teb'etê Teymûrê Leng
De'we dikir biçme Fereng
Kan Padîşahê Serhedan?

Pêla ku wî dîwan digirt
Xelqê edeb erkan digirt
Heybet ji wan dîwan digirt

Kan Padîşahê Serhedan?

Weqtê bi ser hespê diket
Şeş caniban rev pê diket
Heybet bi ser xelqê diket
Kan Padîşahê Serhedan?

15 Daîm ‘edalet pîşe bû
Xayet deqîqendîşe bû
Nazik tebi’ tîşe bû
Kan Padîşahê Serhedan?

Dîwan û ‘edl û dadgîr
Îz’an pir û rewşen demîr
Hetta xweşîn nakin ji bîr
Kan Padîşahê Serhedan?

Dîwan û eywan şanişîn
Ew sedr û hewdê nazenîn
Man şubhê Fîrredwê berîn
Kan Padîşahê Serhedan?

Ferşê di dîba û herîr
Îstebreqêd wî bênezîr
Bê îxtîyar mayîn ji mîr
Kan Padîşahê Serhedan?

Ev xaliyet ermûş û qez
Wernagirin kes şubhê xez
Xalî bûyîn meydan û rez
Kan Padîşahê Serhedan?

20 Rez bû mîsala cennetê
Eywan ji sun’a qudretê
Kes nîne têket şuhbetê
Kan Padîşahê Serhedan?

Elmas û le’l û gewheran
Tomar û tac û bin peran
Hed nîne bêxme defteran
Kan Padîşahê Serhedan?

Ew Şehnişîn û hewd û av
Nêçîrgehê pîrr seyd û rav
Nabit bibêjim ew bi nav
Kan Padîşahê Serhedan?

Şahînşehê gerdenfiraz
Aza kirin teyhûn û kaz
Terxan kirin teyxûn û baz

Kan Padişahê Serhedan?

Mîrê me wê nabit siwar
Têr bûye ew naçit şîkar
Teyxûn û terlan man li xwar
Kan Padişahê Serhedan?

25 Serdariya koma gelek
Naket siwarê çavbelek
Çavet spî bin ey felek!
Kan Padişahê Serhedan?

Taq û rewaq û menzeran
Koşk û kelat û xeyberan
Wan cumle nîşan Heyderan
Kan Padişahê Serhedan?

Ew cumle wî îcad kirin
Her çend qewî binyad kirin
Çerxî hejand berbad kirin
Kan Padişahê Serhedan?

Xwahê kelatan bi zefer
Dujmin ji ber wî bê mefer
Wê çûye nîva ax û ber
Kan Padişahê Serhedan?

Dunya diborîtin bi dor
'Umrê 'ezîz nadin bi zor
Dewlet dibên naçîte gor
Kan Padişahê Serhedan?

30 Ya Reb hebit ocax qedîm
'Emmê di wî xweş bin 'emîm
Bîlxasse ew durra yetîm
Kan Padişahê Serhedan?

Durdaneê gewhersedef
Ew ma ji wî eslî xelef
Ya Reb nekî wan zor telef
Kan Padişahê Serhedan?

Xanî tu jî destan hilîn
Herçen ku zêde dilkul î
Îro bo Mîrî sailîn
Kan Padişahê Serhedan?³⁹⁰

³⁹⁰ Kadri Yıldım, Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, r.204-208.

Xanî di 32 çarînan de hem metha Mîr Mihemmed kiriye hem jî piştî mirina wî hem xemgîniya xwe hem jî halê dinyayê aniye zimên.

5.1.3.2.2.1. Nezîreya Melayê Bateyî (ss. 18)

Mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun mustefî ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Kan me'dena sidq û sefa
Kan e'taya cûd û sexa
Behra kerem kanê wefa
Kanê Muhemmed Mustefa

Kanê gelo şahê letîf
Kan qameta şubhê elîf
Mesken di nêv ewda şerîf
Kanê Muhemmed Mustefa

Kanê gelo şahê Ereb
Kan hakimê esl û neseb
Mu'ciz ji bo oir bûn e'ceb
Kanê Muhemmed Mustefa

Mu'ciz ji bo pir bûn gelek
Heft asîman hem neh felek
Xadim ji bo wî bûn gelek
Kanê Muhemmed Mustefa

5 Xadim ji bo wî Cibraîl
Mensûx kirin Tewrat û Încîl
Mesken ji bo wî selsebîl
Kanê Muhemmed Mustefa

Bi wehy û xandinî lamekan
Te'lim di furqanê heman
Bê herf û elfaz û ziman
Kanê Muhemmed Mustefa

Kanê gelo ebul deqîq
Sumestewa 'eleterîq
Kanê Ebû Bekrê Sidîq
Kanê Muhemmed Mustefa

Kanê emîrunel bewab
Kanê gelo kuhnê sehab
Kanê 'Ummer binî Xetab
Kanê Muhemmed Mustefa

Kanê emîrunel zeman
Kan cami'ê cumle Quran
Kanê 'Usman binî 'Efan
Kanê Muhemmed Mustefa

10 Kanê gelo zad e el kerar
Kan fatihê seful kufar
Kanê 'Eliyê namidar
Kanê Muhemmed Mustefa

Lewra zemanek rabitid
Şer'a şerîf nuqsan bitid
Dînê mubîn dê hebitid
Kanê Muhemmed Mustefa

Ger mu'min in ger kafir in
Ger hakim in ger sabir in
Wellah cemî' dê bimirin
Kanê Muhemmed Mustefa

Qewlê wî da xafil nebî
Heta tenefus dê hebî
Sellû e'la rûhul Nebî
Kanê Muhemmed Mustefa

Lewra ku ew Bateyî ye
Emma esil Ednanî ye
Ew neslekî tahirî ye
Kanê Muhemmed Mustefa³⁹¹

Ev mersîye li ser Cenabê Pêxember hatiye nivîsîn û li cem milletê kurdan jî pir namdar e, bimeqam tê xwendin, biqasî mewlûda Bateyî hatiye hezkirin. Bateyî lewma hem bi mewlûda xwe hem jî bi vê mersîya xwe di dilê kurdan de kon vedaye.

5.1.3.2.2.2. Nezîreya Wedaî (ss. 18-19)

Mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun mustef'îlun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Îro ji destê felekê
Kanê Cihangêrê Cihan
Bigrîn ji bo Şêxî Begê
Kanê Cihangêrê Cihan

³⁹¹ M.Xalid Sadînî, Mela Huseynê Bateyî Jiyan, Berhem û Helbestên Wî, Weşanxaneyê Nubiharê, Stenbol 2010, r.143-146.

Mîrê bi Îhsan û kerem
Kan sahibê cûd û nî'em
Wesfê di vî her dê bidem
Kanê Cihangêrê Cihan

Çaxê di nav komê diket
Heybet bi ser Romê diket
Ma ev felek domê diket
Kanê Cihangêrê Cihan

Romê dema esker dikir
Bê hedd û bê defter dikir
Mîr leşkerê wan ker dikir
Kanê Cihangêrê Cihan

5 Mîrê bi îhsan û xelat
J'Romê vegirtin pir welat
Esker ji Bohtan bo duhat
Kanê Cihangêrê Cihan

Kanê gelo mîrê bi nav
Esker li Romê bir belav
Dijmin bezendin vî tevav
Kanê Cihangêrê Cihan

Ev hakimê pirnav û deng
J'Romê vegirt Top û Tiveng
Dijmin li ber mabûne teng
Kanê Cihangêrê Cihan

Mîr pir hebû qedr û rewac
Pêçan evî Rom û Helac
J'behran dihat jê ra xerac
Kanê Cihangêrê Cihan

Xesmê Şikak û Waniyan
Kan dijminê Ertoşiyân
Koçer li ber Mîr lerziyan
Kanê Cihangêrê Cihan

10 Hazir di îmdada di mîr
Hîzan û Şêrwan û Cizîr
Hetta xoşim nakem ji bîr
Kanê Cihangêrê Cihan

Romî di qels in bêzirav
D'lerizîn wekî torra di av
Serhed hemî hatin silav
Kanê Cihangêrê Cihan

Serhed selamkarê te bûn
Dijmin birîndarê te bûn
Jar û feqîr barê te bûn
Kanê Cihangêrê Cihan

Wek mîr nebûn ‘alîhîmem
D’Kirmanciyê hetta ‘Ecem
Kan leşker û Ceyş û heşem
Kanê Cihangêrê Cihan

Berda Wezîr û Begleran
Şebxûn didane ‘Eskeran
Nayêne şerh û defteran
Kanê Cihangêrê Cihan

15 Kan hakimê ‘alîcenab
Wesfê di vî nabin hesab
Lê felekê zû kir şîtab
Kanê Cihangêrê Cihan

Ma Mîr tinê îhsan dikir
Fermahî l’b’hran dikir
Vî serwerî l’Westan dikir
Kanê Cihangêrê Cihan

Ma Mîr tinê Westan vegirt!
L’ber koçeran Zozan vegirt
Hetta cihê Bohtan vegirt
Kanê Cihangêrê Cihan

Dijmin li ber Mîr bûn zebûn
Westan û Şax wergirtibûn
Firyad ji çerxa wajigûn
Kanê Cihangêrê Cihan

Her çî dema Mîr ba siwar
Dijmin dibûne tar û mar
Wergirtibû hetta Xumar
Kanê Cihangêrê Cihan

20 Ma kes hebû vê ra mecal
Daîm hizar mêr bûn li bal
Teqdîr heqq e nabit betal
Kanê Cihangêrê Cihan

Çi b’kem ji vê çerxa felek
Muhlet neda çavêd belek
Vê nazenîn kuştin gelek
Kanê Cihangêrê Cihan

Carek li teqdîrê binê
Çerxî gerande kuştinê
Nav û kerem hişte dinê
Kanê Cihangêrê Cihan

Esker hegirt û çûyî Şax
Pêkve hinarin çûye Tax
Ev çerx-i pir azar e, ax
Kanê Cihangêrê Cihan

Joryan şihand û Mîr birin
Sed sûnd û 'ehd jê ra kirin
Mekrê hinan her hazir in
Kanê Cihangêrê Cihan

25 Mîr xwendin û birne herem
Jê ra kirin sûnd û qesem
Vêkra kirin lutf û kerem
Kanê Cihangêrê Cihan

Çi b'kem ji teqdîra Cebâr
Destûr nedan Mîr bête xwar
Wan hişte jor ev şehsiwar
Kanê Cihangêrê Cihan

Mîrê ku pir qedr û wîqar
Ev huqeqbaza hîlekar
Şêx şand û xencer jê veşar
Kanê Cihangêrê Cihan

Hetta ku Mîr raza bi xef
Nesraniyan girt çar teref
Sed heyf ku Mîr kirne telef
Kanê Cihangêrê Cihan

Zîndî çî kir çerxa cihan
Ev hakimê pir dest û dan
Kuştin bi dest Nesraniyan
Kanê Cihangêrê Cihan

30 Babê feqîr û rêwiyan
Deryê mirad û hêwiyan
Sed heyf-i Mîrê Meksiyan
Kanê Cihangêrê Cihan

Medhê di Mîr min kir tamam
Daîm ji heq lê bin selam
Her şa bit ev cennetmeqam
Kanê Cihangêrê Cihan

Her çî dibêjim her we bû
Medhê di Mîr hêj zêde bû
Qet kes li van wesfan nebû
Kanê Cihangêrê Cihan

Ya Reb bi heqqê qudretê
Mîr çûye mala zulmetê
Şa key bi lutf û rehmetê
Kanê Cihangêrê Cihan

Ya Reb ji te destûr bitin
Qebra vî her pir nûr bitin
Mehremserayê xor bitin
Kanê Cihangêrê Cihan

35 Qet mislê Xan Mehmûd yekê
Nînin di dewra felekê
Xoş bit li cih Şêxî Begê
Kanê Cihangêrê Cihan

Her çî bivê vî her webî
Çendî dinê bî her hebî
Tali' li wî ferxundebî
Kanê Cihangêrê Cihan

Mîn dil ji bo Mîr sohtiye
Dê behs biken jê 'amiye
Bêjin Weda'î gotiye
Kanê Cihangêrê Cihan

Ya qenc ew e em vê bikeyn
Navî li tarîxê bideyn
Bo xeyn û rê û lam û zeyn
Kanê Cihangêrê Cihan³⁹²

Jixwe sernavê vê helbestê “Der mersiyyê Şêxî Bêg Hakim Meksî”ye, yanî ji bo Şêxî Beg hatiye nivîsîn. Seîd Dêreşî, wexta vê helbestê şîrove dîke cih dide van îfadeyan: “Hejî gotinê ye, ku Wedaî ev helbeste li ser awayê helbesta Ehmedê Xanî “Kanê muhemmed beg gelo/Kan Padişahê Serhedan”nivîsiye. Ehmedê Xanî helbesta xo li ser Mihemed begê hakimê Bazîdê gotiye, Wedaî jî li ser Şêxî Begê mîrê Miksê gotiye.”³⁹³

5.1.3.2.2.3. Nezîreya Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî (Fethî) (ss. 20)

³⁹² Seîd Dêreşî, Dîwana Weda'î, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 100.

³⁹³ Seîd Dêreşî, Dîwana Weda'î, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 95.

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Gelek îro birîndar im
Ji hicra Hezretî Sanî
Gelek mecrûh û bîmar im
Gelo kan Hezretî Sanî

Feqîr hal im xerab hal im
Esemm û ebkem û lal im
Ji hicra yarî bê hal im
Gelo kan Hezretî Sanî

Dilêm sohtî ji hicranê
Ji hicra şeyxê dîwanê
Esîr im ez di zindanê
Gelo kan Hezretî Sanî

Gelo kan rehumaya min
Delîl û pêşewaya min
Tebîb û muktedaya min
Gelo kan Hezretî Sanî

5 Xwuya nabit şapala min
Hebîb û hem delala min
Ziyabexş û şemala min
Gelo kan Hezretî Sanî

E nabînim cemala wî
Feqîr mame ji wisala wî
Dikim her dem xiyala wî
Gelo kan Hezretî Sanî

Rewaca milk û millet bû
Ziyaya dîn û dewlet bû
Belê şeyxê şirî'et bû
Gelo kan Hezretî Sanî

Ji bo qelbê murîdan e
Nehin wek wî tu Loqman e
Di mulkê dil de sultan e
Gelo kan Hezretî Sanî

Di babê lutf û rehmê da
Di halê 'ilmê qelbê da
Nebû wek wî di dewrê da
Gelo kan Hezretî Sanî

10 Di babê fezl û 'irfanê
Nedî min wek te xaqanî

Te'alellah ji ihsanê
Gelo kan Hezretî Sanî

Heyat û raheta dil bû
Di nav sahib dilan gul bû
Di zikrê heq de bulbul bû
Gelo kan Hezretî Sanî

Bi dil behra me'anî bû
Bi husnê mahê Sanî bû
Ji mewla ermexanî bû
Gelo kan Hezretî Sanî

'Eceb zîba û re'na bû
'Eceb şox û dilara bû
'Eceb mehbûbê mewla bû
Gelo kan Hezretî Sanî

Bi xemzê afetê can bû
Bi qamet serwê bostan bû
Bi xed werda gulistan bû
Gelo kan Hezretî Sanî

15 Hebîbê rûh û hem can bû
Tebiyê dax û derdan bû
Binefşa baxê werdan bû
Gelo kan Hezretî Sanî

Bi ismê xwe Ziyadîn bû
Bi cismê xwe Ziyadîn bû
Ziya û rewneqa dîn bû
Gelo kan Hezretî Sanî

Çi xweş "heblul-metîn" bû ew
Çi xweş misbahê dîn bû ew
Çi xweş i'zazê dîn bû ew
Gelo kan Hezretî Sanî

Mehellê sohbeta dilber
Ji baxê cennetê xweşter
Weqara wî ji wî geşter
Gelo kan Hezretî Sanî

Şev û roj û sehergehan
Dikêşim hesret û ahan
Ji feqda mîr û hem şahan
Gelo kan Hezretî Sanî

20 Di mulkê xem şehinşah im
Ji giryan Yusûfê çah im

Şeva tarî û bêmah im
Gelo kan Hezretî Sanî

Ketim vê zulmeta hicran
Wekî bêjin di nêv zindan
Kuda çû Rustemê Kurdan?
Gelo kan Hezretî Sanî

Kuda çû nazenîna min
Enîs û xemrevîna min
Nehin kes dilhebîna min
Gelo kan Hezretî Sanî

Feqîr û jar û ‘uryan im
Di nava pêt û nîran im
Herîqê narê hicran im
Gelo kan Hezretî Sanî

Gelo kan Hezretî nûrîn
Celîsê mesneda Nûrşîn
Xwedanê ‘izz û hem temkîn
Gelo kan Hezretî Sanî

25 Celîsê mesneda dil bû
Di baxê dil de ew gul bû
Ji bo ferqa wî dil kul bû
Gelo kan Hezretî Sanî

Ne tenha dil ji ber bû kul
Kete deşt û çiya xulxul
Dibêjin tev wekî bulbul
Gelo kan Hezretî Sanî

Hinek bûn xaif û hail
Hinek bûn ‘aşq û mail
Ji kar û kesbê bûn ‘atil
Gelo kan Hezretî Sanî

Hinek bûn mest û hem sekran
Hinek bê xwab û bê xew man
Hinan soht agirê hicran
Gelo kan Hezretî Sanî

Ji bayê hicrê rûzer bûn
Ji dil ah û enîn der bûn
Çiku bê yar û dilber bûn
Gelo kan Hezretî Sanî

30 Nebû qet kes tesellî ke
Ku qelbê wan teherrî ke

Ji daxan wan teberî ke
Gelo kan Hezretî Sanî

Çi ku sebra dilan sed ah
Gula gulzara fethullah
Ji pêşve ‘ezm kir ev rah
Gelo kan Hezretî Sanî

Di şehraha liqayê da
Bi bal şehra beqayê da
Sulûk kir wî firaqê da
Gelo kan Hezretî Sanî

Firaq da yar û eshaban
Esef da dost û ehbaban
Meşî çû kûhê mehtaban
Gelo kan Hezretî Sanî

Gihan nik merqeda ‘alî
Der û dîwan kirin xalî
Ji derdan dar û ber nalî
Gelo kan Hezretî Sanî

35 Mela û şeyx ‘Elaeddîn
Selîmullahê şemşa dîn
Çewan dê ew bikin teskîn
Gelo kan Hezretî Sanî

Çewan dê ew tehammul kin
Çi reng dê ew texaful kin
Heqe daim texelxul kin
Gelo kan Hezretî Sanî

Xwedawenda tu sebrê de
Tu ihsan û tu lutfê de
Demadem feyz û rehmê de
Gelo kan Hezretî Sanî

Derê şahan mehêl vala
Ji qutb û xews û ebdala
Ji nalîna xwedan hala
Gelo kan Hezretî Sanî

Cemaleddîn û hem baqî
Di gel sultanê leb saqî
Bide wan tu meya baqî
Gelo kan Hezretî Sanî

40 Di ‘ilmê batin û zahir
Bigîn wan rutbeya axir

Di dehrê wan bike nadir
Gelo kan Hezretî Sanî

Di xeyn û şîn û mîm û ba
Li Fethî huzn û şîn serda
Reha ke wî ji van derda
Bi heqqê Hezretî Sanî³⁹⁴

Hezretî Sanî, Şêx Evdîlqadirê Hêzanî ye. Şêxê terîqeta Xalidîtiyê ye, ev jî şaxeke Neqşîbendîyê ye. Li sala 1908an çûye li ber rehma Xwedê. Fethî, li ser mirina wî ev mersîye nivîsiye.

5.1.4. Nezîreyên li ser berhem û helbestên Melayê Bateyî

Di xebata me de xêncî nezîreya Seyfiyê Şûşî, hemû mînakên nezîreyên di bin bandora Melayê Bateyî de hatiye dayîn, mesnewî ne yanî “Mewlûd”in. 38 helbestvan an jî ‘alim mîna “Mewlûd”a Bateyî mewlûd nivîsîne. Di edebiyata kurdî de, nezîreya zencîrîn ya herî dirêj ev e.

5.1.4.1. Nezîreyên li ser berhemên Melayê Bateyî

Di vê warê de bi tenê Mewlûda wî hatiye tenzîrkirin.

5.1.4.1.1. Nezîreyên li ser Mewlûda Melayê Bateyî

Nusxeya herî kevn ya A.Jaba ji 17 beş û 576 beytan û ya Hazik ji 16 beş û 527 beytan pêk hatiye.³⁹⁵Bateyî, ev berhem bi kêşa Fa’îlatun fa’îlatun fa’îlunê nivîsiye. Behsa welidîna Cenabê Pêxember kiriye. Ji aliyê teşeyê jî mesnewî ye.

Mewlûda Bateyî ji aliyê kurdan pir hatiye hezkirin. Gelek ‘alim û helbestvanên kurdan Mewlûda wî ji xwe re nimûne girtine û mewlûd nivîsîne: “Mewlûdeke Kurdî ku sedî sed bê bandora Bateyî hatibe nivîsîn tune. Bêşik bandora herî mezin a li temamê mewlûda hatîye kirin ev e ku, bi besmele û hemdeleyên destpê dîkin. Pir an hindik behsa jidayîkbûna pêxember dîkin. Beşa jidayîkbûyînê (merheba) melodîyane ye. Dîsgotin (neqeret) di tevan de jî heye û tev jî him bi wezn in û xelasîya ji agirê dojhê selewatên li ser pêxember pêşnîyar dîkin. Ev kevneşopîya

³⁹⁴ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 178-184.

³⁹⁵ A.Adak, h.b. , r.250.

dîsgotinê jî bi Bateyî ve destpê kirîye. Herwiha di dawîyê de dia di tevan de heye ku ev jî kevneşopîya Bateyî ye. Helbestbûna van mewlûdan jî dîsa teqlîdeke Bateyî ye. Lewra helbestvanên van mewlûdan dikaribûn bi pexşan jî mewlûdên xwe binivîsandana. Hetta mewlûdeke Kurdî heye ku mewlûdeke Erebi ya pexşane wergerandîye Kurdî û şêwaza arûzê lê kirîye. Gelo çima vî şairî ev mewlûda ku ji Erebi wergerandîye Kurdî, weke orîjînal wê, yanê pexşane wernegerandîye? Helbet ev kevneşopîya nivîsarîya mewlûdên Kurdî ye ku Bateyî bi helbestê nivîsîye. Loma jî nivîskarên/ helbestvanên mewlûdên Kurd, piranî mewlûdên xwe nezmane nivîsîne.³⁹⁶

M.Zahîr Ertekîn, di derheqê mewlûdên kurdan de van agahiyan dide:“Di Kurdî de yekemîn mewlûd, mewlûda Bateyî ye. Ji bilî mewlûda Bateyî –li gorî tespîtên me- 31 kurmancî, 6 Zazakî û 2 soranî bi tevahî 39 mewlûdên Kurdî hene. Hin mewlûd jî henin ku tenê di çavkanîyan de navê wan derbas dibe. Lêbelê me agahîyeke teqez bidestnexistîye.”³⁹⁷ Di berdewama nivîsê de M.Zahîr Ertekîn di derheqê helbestvanên van û naverokên van gelek agahiyan dide. Mewlûdên ku behsa wan kiriye ew in:

a) Mewlûdên Soranî

- 1- Mewlûdname(Husênê Qazî (1810-1875)
- 2- Mewlûdname(Mela ‘Ebdullahê Koyî yê Celîzade(1835-1908)

b) Mewlûdên Kirmancî/Zazakî

- 1- Mewlûda Ehmedê Xasî(1867-1951)
- 2- Mewlûda Osman Esad Efendî (Osman Efendîyo Babij) (1852-1929)
- 3- Mewlûda Mela Mehemed Elîyê Hûnî: (20.yy)
- 4- Mewlûda Mela Mehemedê Muradan(1952-...)
- 5- Mewlûda Mela Kamilê Puexî(20.yy)
- 6- Mewlûda Mele Evdilqadirê Mûşekî

c) Mewlûdên Kurmancî

1. Mewlûda Bateyî: Mela Huseynê Bateyî
2. Mewlida Pêxember: Mele Nûrîyê Hesarî (Pirêsan)
3. Sîyera Pêxember: Mele Zahid Pasor-Qulp/Amed, Sal: 1976.
4. Rîsalet ul-usûl fî mewlid irresûl:Mele Mûhemmed Şerîf kurê Mele Şêxmûsê

Batêrgiz/Kercews/Batman, Sal: 1976.

³⁹⁶ M. Zahir Ertekin, Mewlûda Kurdî Ya Yekem û Bandora Wê Li Ser Mewlûdên Din, Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu, Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyum Bildirileri, Şırnak Üniversitesi Yayınları No: 5, İstanbul 2015,r.190.

³⁹⁷ M.Zahir Ertekin, h.b. , r.184.

5. Mewlûdu Nebî: Mele Hesên kurê Elî Firfêlî /Hezex/Şirnex, Sal:1979
6. Mewlûda Nebî: Şêx Mûhemmed Emîn Heyderî.
7. Mewlûda Şerîf: M. Zahit Kardeşlik
8. Gula Narincî Mewlûda Kurmancî, Seyîd Feyzullah kurê Şêx Mûhemmed Findikî/Dihê/Sêrt, Sal: 1983.
9. Mewlûda Nebî: Mele Elîyê Baqustanî, Stewr
10. Mewlid Nebî: Mele Zahid kurê Mele Mûhemmed Hadî Hezro/Amed, Sal: 1989.
11. Fêkîyê Narencî Mewlûda Kurmancî: Mele Ehmed kurê Mele Yûsivê Zinarex/Ehmed Nas
12. Hate Sefa di Mewluda Mustafa: Seyîd Feyzullah kurê Şêx Mûhemmed Findikî
13. Mewlûda Nebî: Mele Şewqî Helex/Midyat/Mêrdin, 1994.
14. Mewlûda Kurmancî – Kurtehîya Mewlûda Bateyî, Şêx Mehdî Seyfulmulûk/Amed, Sal:2000.
15. Mewlûda Kurdî bi Zimanê Gundî: Seyyîd Bedreddîn Ibn Mela Salih El- Hesenê Şefî'î El-Kefsûrî
16. Ava Heyat: Mele Elî kurê Seyîd Ebdurrehman Omerî /Mehsertê/Mêrdin
17. Mewlûda Mûhemmed Mustefa: Mele Ebdurrehman Bêcirmanî/Kercews/ Batman, Sal: 2000.
18. Mewlûda Şerîf Ji Ewwel Heta Axir Rehberî Xelasî Hz. Muhammed (S.A.W.): Mele Mustafa kurê Mele Elîyê Êzdarî (Mustafa Turan)
19. Mewlûda Nebî: Mele Ehmed kurê Mele Osman Hêştrekî/Midyat/Mêrdin, Sal:2005.
20. Mewlûda Pêxember: Mele Suleyman Kurşun
21. Mewlûda Pêxember: Seydayê Tîrêj
22. Nezma Şerîn Der Mewlid û Sîreta Resûlê Emîn: Mele Mûhemmed kurê Mele Ehmedê Xursî2
23. Mewlûda Pêxember – Resûlê bê hember: Şêx Feyzûllah Xiznewî
24. Mewlûda Sîyer, Mele Ebdurrehman Xerxori/Perwar/Sêrt, Sal: 2011.
25. Kitêba Durra Birincî Mewlûda Kurmancî, Mela Muhammed Sîraceddîn kurê Mela 'Ebdulhekîmê Xelîfî
26. Herdûbat, Mele Zahidê Hadîyê Endarî yê bi navê Zahidê Dîyarbekirî,
27. Mewlûda Kurdî Bi Şêwaza Hedbî: M. Burhan el- Hedbî, Dêrik/Mêrdin.
28. Mewlûda Şerîf: Mela Muhammed Elî Fûdeylî.
29. Pesindana Mûhemmed: Mihemmed Helîm Xursî: Destxet.
30. Mewlûda Nebî: Mela Şewqî Xak

31. Mewlûda Fexrê ‘Âlemê Muhammed: Seyîd Mela Ebdurrehman Kurê Mela Hemze³⁹⁸

Mehmet Tiraşci, di xebata xwe ya bi navê “Di Herêmên Anadolîya Başûrê Rojhilatê û Anadolîya Rojhilatê de Mewlûdên ‘Erebî, Kurdî, Zazakî û Wek Mûzîkal Şêwaza Îcraya Wan” de navên 26 mewlûdên kurdî dide. Di vê rêzkerinê de navê Mewlûda Bateyî rêza yekê de ye. Lîsteya Mehmet Tiraşci wiha ye:

A) Mewlûdên bi zaraveya kurmancî hatiye nivîsîn

1. Hasan Ertûşî, Mevlîd-î Nebî Aleyhî’s-Selatu we’s-Selam(ss. 18)*
2. Şeyh Muhammed Emîn el-Hayderî, Mevlîd-i Nebî(ss. 20)
3. Durra Bîrîncî Mewlûda Kurmancî, Muhammed Sîraceddînê Xelîlî(ss. 20)
4. Molla Muhammed Ekîncî (Xursî), Nazm-i Şîrîn (ss. 20)
5. Muhammed Şerif el-Batîrgîzî, Risâletü’l-Usûl fî Mevlîdî’r-Rasûl(1973)
6. Mustafa Ezdarî, Mevlîdî-î Şerîf(2003)
7. Mele Şevkî, Mevlîdîn-Nebî Aleyhî’s-Salati we’s-Selam(1994)
8. Mele Alî Mardînî, Haza Kîtab Ava Hayat(ss.20an)
9. Mele Ahmed, Mevlîdî’n-Nebî Aleyhî’s-Salatî we’s-Selam(2005)
10. Seyyîd Bedreddîn, Mewlûda Kurdî Bizimanî Gundî (ss. 20)
11. Molla Ahmed Nas, Feqîye Narîncî Mewlûda Kurmancî(1990)
12. Feyzullah Haznewî, Rasûlî bî Hember(ss.20an)
13. Mele Abdurrahman Becîrmenî, Mevlîd-î Muhammed Mustafa(ss. 20)
14. Mele Hasan, Mewlûdu’n-Nebî(1979)
15. Feyzullah Erzen (Seyyîd Feyzullah Findikî), Hate Sefadi Mevlîdî Mustafa(1994)
16. Feyzullah Erzen, Gule Narencî Mewlûde Kurmancî(1983)
17. Mele Zâhid, Mevlîdî Şerîf Herdû Batî(1973)
18. Şeyh Muhammed Mehdî, Mewlûde Kurmancî(2002)
19. Mele Abdurrahman Harhûrî, Mewlûde Sîyer(ss. 20)
20. Mele Suleyman Kurşun, Mewlûda Peygamber (Mewlûda Pêxember)(2010)

B) Mewlûdên bi zaraveya zazakî hatiye nivîsîn

1. Ahmed el-Hâsî, Mevlîd (1898)
2. Osman Esad Efendî; Bîyîşe Peygamberî(1903)
3. Mele Hunîj, Mevlîd-î Peygamberî(1971)

³⁹⁸ M.Zahir Ertekin, h.b. , r. 184-187.

* Hasan Ertûşî li Stenbolê dema Mewlûda Bateyî çap kir, bi şaşî hate zanîn ku şahîrê mewlûdê ew e. Lê ev şaş e.

4. Mele Kamîl; Mewlîd-î Nebî. (1999)
5. Mele Muhammed el-Muradanî el-Gencî, Mewlîd-î Zazakî(ss. 20an)
6. Abdulkadîr Arslan, Mewlîd-î Nebî(ss. 20an)*³⁹⁹

Em li ber rêberiya herdu lêkolîneran dikarin bi rehetî wêya bibêjin: Ev zîncîreya nezîreyê yên nêzikî bi 40 mewlûdan pêkhatî, wekî pêlên behran, bi dilopên tevî vê bûye gurr bûye û her diçe jî gurr dibe. Di edebiyata kurdî de li ser mewlûda ewil hema hema du sed sal derbas bûye. Piştî ewqas sal hê jî di bin siya mewlûda Bateyî de mewlûdên nû tîn nivîsîn. Her mewlûdên hatîn nivîsî hem dewama vê kevneşopiyê ye hem jî bi rengê xwe mesnewiyeke nû ye. Mewlûdên salên 2000an de hatine nivîsîn nîşan dide ku di edebiyata kurdî de kevneşopiya nivîsîna mewlûdan hê jî zindî ye, geş e. Ev kevneşopî ji aliyekê ve parçeyeke edebiyata Îslamê ye, ji aliyekê din ve jî rengeke aydê xwe ye, edebiyata kurdî ev rengê xwe tev li xemla Îslamê kiriye. Beşa yekê ya mewlûda model wiha ye:

Helbesta model(Mewlûd) a Mela Bateyî

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + -

1 Hemdê bê hed bo xwedayê alemîn
Ew Xwedayê daye me dînê mubîn

Em kirîne ummeta xeyr-ul beşer
Tabî'ê wî muqtedayê namiwer

Ew Xwedayê malikê mulkê 'ezîm
Daye me mîrasa Qur'ana kerîm

Dînê me kir kamîl û ni'met tamam
Ye'nî da me Ehmed û dar-us selam

5 Ew Xwedayê bê nezîr û zulcelal
Bê mîsal û bê heval û bê zewal

Razîqê bê dest û pa û mar û mûr
'Alîmê sirra negotî der sidûr

Karisazê bende û sultanê can
Rahîm û Rehman Latîf û Mihriban

³⁹⁹ Mehmet Tıraşçı, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013, Cilt: XVII, Sayı: 2, Sayfa: 209-236.

* Mehmet Tıraşçı, zarevaya Zazakî wekî zımaneke din hesabandiye.

Asîmanê bê sitûn wî kir bedîd
Suretê bê xal û xet wî aferîd

Hêvîdar î n em ji te Şahê Kerîm
Îhdîna ya Reb sîrat-el musteqîm

10 Nê ji me sûc û xetafîn û sitem
Lê ji te îhsan û xufran û kerem

Ya rab îmanê dixwazin em mudam
Jêrî alaya muhemmed wes-selam

Ger divêtin hûn ji narî bin necat
Bi eşq û şewqek hûn bibêjin es-selat⁴⁰⁰
(...)

Nezîreya ewil bi kurdiya zazakî hatiye nivîsîn. Ev nezîrenûs Mela Ehmedê Xasî ye. Xasî, ev berhem di sala 1898an de weşandiye. Z.Kaya dibêje Xasî, di bin bandora Bateyî de maye: "Pirtûka Mela Ehmedê Xasî ya ku îro li Kurdistanê bi nav û deng e, "Mewlidê Nebî" ye. Bi tevayî 18 beş û 378 beyt in. Rêz, bi yazde kiteyan dikişin û qafiyeya her du rêzên beytan jî bi yek tîpê ne. Herweha eynî wek Mewlûda Mele Ehmedê Bateyî ye."⁴⁰¹

Ji van beytên Xasî em fêhm dikin ku Xasî, ne bitenê ji aliyê teşeyê bi tevahiya mesnewiyê de di bin bandora Bateyî de maye:

Mewlûda Mela Ehmedê Xasî

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + -

1 Ez bi bîsmillahî îbtîda kena
Raziqê 'aman û xasan piya kena

Rebbî hemd û şukrî ancax to rî bê
Kîbr û medh û fexrî pêro to rî bê

Çende rey bê ma sewabê hemdê ma
Labelê nêrê hîsaban çendê ma

Hemd û şukrê to eda qet nêbenê
Ma ser a rebbî ti zanê vînenê

5 Wazenê germa xelasîya tamam
Vatisê ma esselatû wesselam

⁴⁰⁰ M.Xalid Sadîni, h.b. , r.175-176.

⁴⁰¹ Z.Kaya, h.b. , r.18.

Rebbena lew lem yekun lutfun 'emîm
Evne Xasî fi'l- Sîratî Musteqîm?⁴⁰²

Di nav zencîreya nezîreyê de nezîreya duduya jî dîsa kurdiya zazakî ye. Ev jî di sala 1903an de hatiye nivîsîn û aydê 'Usman Efendîyo Babij e: "Mewlûda 'U.Efendîyo Babij, bi tevayîya xwe heşt beş in û 196 beyt in. Bi kite û qafiyeyên xwe, wek Mewlûda Melê Bateyî ye."⁴⁰³

Ji van beytên jêrê em tesîra Bateyî dibînin lê tiştê balkêş ev e ku helbestvanê me dema berhema xwe nivîsiye ne bi tenê ji Bateyî feyde girtiye, ji mewlûda Xasî jî feyde girtiye. Ev rewş jî nîşan dide ku edebiyata Îslamê ne bi destê ferdan bi destê ceme'atê tê çêkirin. Armanç û niyet hizmeta Îslamê ye lewma ji nezîre an jî îqtîbas dikeve dirûvê navgînekê.

Mewlûda 'Usman Efendîyo Babij

Fa'îlatun fa'îlatun fa'îlun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + -

1 Bi namê Hûma ez do kena îbtîda
Xaliqê nê 'erd û azmîn yad kena

Bibo 'efû gunayê ma vêrdo
Gunehkarey ki 'emrê xo di kerdo

Selewatî biwanîn rind û bolî
Biresnên peydê may resûlî

Jew hîkayet qal keran to rê bira
Qedrê Mewlûdî bizan ti ci ra

Sûka Bexdadî mîyan di bî cenên
Zeydê cey nêdîbî kes erbabê dîn

Hem viraşdoxê kitabê xasekî
Lajê muftîdê ke'andê Sêwrekî

Yanî 'Usman Es'ed û ti ey qîjî
Lajê Hac Eyûb Efendî Babijî

Ey û lajî pêr û pîrbanê verî
'Ef kerî ti merdimanê ey berî

⁴⁰² Zeynelabidîn Zinar(Kaya), h.b. , r.19.

⁴⁰³ Zeynelabidîn Zinar(Kaya), h.b. , r.20.

O kî nuşte kerdo no Mewlûdê ma
Cenneto 'edn û miyandê ci, dî ca

**A dinê û na dinê di dî necat
Kam kî wend pêxemberî rê esselat⁴⁰⁴**

Di nav zencîreyê nezîreyê de em ê bo mînakê mewlûdeke kurmancî ya Mela Zahid (ss. 20) bidin. Z. Zînar(Kaya) dema Mela Zahid dide nasîn navê Bateyî dide:“Çewa ku diyar e, serê pêşî Mele Ehmedê Bateyî mewlûda Kurmancî nivîsiye. Di pey wî de, gelek mele û nivîskarên Kurd, bi gelek zaravayên Kurdî, wek Mewlûda Batê, mewlûd nivîsîne. Mele Zahid jî, eynî wê Mewlûda Batê ji bêjeyên biyanî (Erebî,Farisî) bêjing kiriye û ango bi Kurmanciyeka zelal nivîsiye. Lê belê ew li ser nîkl û deng û rewşa qafiye û yazdekitetiya di Mewlûda Batê de lipikiye. M.Zahid di malikeka pirtûka xwe de weha nivîsiye:

"Seydayê Batê digel vî Zahidî
Pesnê Mewlûdê bi Kurmancî didî"⁴⁰⁵

Bala mirovan dikişîne, Mela Zahîd di helbesta xwe de navê dide û dê vê tevgerê de jî ti beîsekê nabîne. Armanç, tev li mewlûda ewil e ya ji terefê herkesî hatiye ecibandin, xwendin û bûye merasîmeke dînî, di 'eynî sefê de cihê xwe girtin e û dan dewamkirina terennumê ye. Ferqa van mewlûdên berdewamê, zimanê wan e. Mewlûdên di salên nêzîk de hatî nivîsî ji aliyê zimên ve sade ne. Beytên jêrê yên ji Mewlûda Mela Zahid hatiye girtin, bi wekheviya helbesta modelê bala me dikişîne:

Pesnê pir bona Xwedayê alemîn
Ew Xwedayê daye me pir keremîn

Em kirine umetek b'xêr û ber e
Pêgirtyê wî Muhemed Pêxember e

Ew xwedayê xweyê mulkê pir mezin
Me musulman kirye tev hev mêr û jin

Daye me îman bi Qurana şêrin
Em kirine umeta Muhemed emîn⁴⁰⁶
(...)

Ji nav helbestvanên mewlûd nivîsiye, yek jî Muhammed Siraceddînê Xelîlî ye. Navê berhema wî Durra Birincî Mewlûda Kurmancî ye. Di berhema xwe de gotiye min bi tenê zimanê Bateyî sade kiriye: "Min ev mewlûda şerîf ji mewlûda Ertûşî ya bi destxetê aydê wî

⁴⁰⁴ Zeynelabidîn Zînar(Kaya), h.b., r.20-21.

⁴⁰⁵ Zeynelabidîn Zînar(Kaya), h.b., r.219.

⁴⁰⁶ Zeynelabidîn Zînar(Kaya), h.b., r.220.

hatibû nivîsîn hilda. Ji bo hin peyv bîn fêmkirin min hin guhertin çêkir. Li vê kêlikê belkî min hin misre îlawe kir an jî hin peyv min jê derxist, ji bilî van min ti guhertin çênekir. Sedema vê yekê jî hin peyv di herema me de tune bûn an jî dihat me' nayên din."⁴⁰⁷

Di sedsala 20an de ji nav mewlûdên hatiye nivîsîn berhama bi navê Mewluda Nebî ya Seydayê Şêx Muhammed Emin el Heyderî ye. Wekî mewlûdên din hem ji aliyê weznê hem ji aliyê naverokê hem jî ji aliyê şewazê dişibe mewlûda Bateyî.

Em bidin hemdê xwedê ey musliman
Daye me peyemberê axir zeman

Ew xwedayê go hîdayet daye me
Nî'meta xweş dînê Îslam daye me

Nî'meta ji her nî'metê xweştir ev e
Minneta ji her minnetê mestir ev e

Go me îman aniye bi rebbê 'ezîm
Em mûşerref bûn bi Qur'ana Kerîm

Ey xwedayê xaliqê erd û sema
Tu nehêlî ummeta ha der xema

Em gunehkar çav li xufrana te ne
Hêvîdarê rehm-û îhsana te ne

Em bi îman bêne erdâ mahşerê
Pey Mû'hemmed herne 'hewdê kewserê

Ey Mû'hemmed ey şefî'ê ummetê
Hadî û Mehdî hebîbê izzetê

Ey tu buyî çêtirê kewn û mekan
Şehsiwarê alemê fexra cîhan

Ey Mû'hemmed ey resulê îns û cin
Xwediyê tac û beyreqa roja mezin

Mesneda vê ummeta ha her tu wî
Deriyê fetha cenneta me her tu wî

Ey Mû'hemmed ey îmamê enbiya
Ey tu nûra ruh û canê êwliya

Em gunehkar û de'îfin bê 'emel
Hêvi ma efwa xwedê ezzewecel

⁴⁰⁷ Mehmet Tıraşçı, h.b. , r.217.

Em bi cahê te xelas bin ey nebî
Ruh û canê me fîda canê te bî

Hûn ji eşqa dil bibêjîn berdewam
Ser Mû'hemmed essellatu wesselam⁴⁰⁸

Di vê mijarê de em ê cara dawî behsa mewlûda Mela Suleyman Kurşun bikin. Navê mewlûda wî Mewlida Pêxember e. Di sala 2002an de hatiye nivîsîn. Ferqa vê mewlûdê ji yên din ev e, Mele Suleyman mewlûda Bateyî rexne kiriye. Li gorî îddîaya wî di mewlûda Bateyî de hin beyit dijî dînê Îslamê ye: “Pir balkêş e, Kurd di şînê, şahîyê, demên xweş, tengasiyê, rojbûnê û mirinê de mewlûdê didin. Nêzîkê 550 salan e mewlûda Bateyî tên xwendin. Ev mewlûd îddîa dike ku Kurd di nav gunehan de ye ji ber ku şer avêtêne Cenabê Pêxember.

Gotî wî Peyxemberê ‘alî sifet
Mewlida min her kesê mazin biket

Ez şefî'ê wî me roja meşherê
Dê vexut ew tasek ava kewserê

Serfê mewlida me yek dîrhem fer e
Hemberê yek kûhê zêrê ehmer e

Fîsebîlillah bibexşî ber feqîr
Qedrê Mevlidê bizanin hûn kebîr

Kê ji bo mewlûdê hinek pere xerc ke, di riya Xwedê de tu dibêjî ji bo feqîran wekî çîyayeke ji zêrîn xerc kiriye. Bi rastî jî mirov nizane ji kêdera vê mewlûdê bigre û li kêdera vê mewlûdê binêre.(...) heqîqeten millet, bi hevî, xewn û xeyalan ji têkoşînê tên dûr xistin. Cennet ewqas erzan bûye, bê pêşîya malên wan jî, tu kesek ê hilnede. Ji vê mezintir bobelat dibe? Cenabê Pêxember(s.a.w.) wiha gotiye. ‘Li roja qiyametê êşa herî mezin ev e ku ‘alim bi ‘ilmê xwe ‘amel nake.’ Ya Xwedê! Bitenê tu zanî aliman çi aniye serê milletê me. Halbukî ji Cenabê Pêxember sedsalan şûnde mewlûd derketiye holê. ‘Alimên Kurdan nikaribûye van derew û şeravêtinan ji holê rakin. Bawer bikin ku li mijara dînê di nav milletê me de xetayên hatine kirin ji rastiyan zêdetir in. Wexta em van tînen zimên hin kes dibêjin bi saya mewlûdan zimanê me hatiye parastin. Rast e, lê çima bitenê ji vê aliyê ve rast e, em nikarin vê biparêzin. Ji ber vê, êdî em ji bo zimanê xwe biparêzin ne mecbûr in vê karê bikin. Hemû Kurd bibe nivîskar jî, belkî nikaribin bisedsalan e ev xetayên hatine kirin sererast bikin. Rastî ev e, hezkî em baweriya pê sewaba mewlûdê bînîn hezkî neynin , ji ber sedema mîsyona vê-millet tîne cem hev-divê em bala xwe bidin mewlûdê. Wexta em bala xwe didin jî ji derewên ku naleta Xwedê bîne li ser

⁴⁰⁸ <https://kerboran.wordpress.com/2009/05/23/seydaye-sex-muhammed-emin-el-heyderi-k-s/>

me divê dûr bisekinin. Alimên Kurdan pê hesiyane ku wek naverok jî giran e lê tam jî têngihîştinê. Ji ber vê yekê li ser mewlûda Bateyî sekinîne, tespîten derew û îftîrayan kirine. Ji van îftîrayan haya me jî jê çêbû. Lê li pêşiyê guh nedayê jiber ku di derheqê helbestvantiyê de em xweyî fikrên neyînî bûn. Waye, ji ber van sedeman me biryar da berhemeke bi navê “Mewlida Pêxember” binivîsinin.”⁴⁰⁹ Ev rexneya dûr û dirêj jî Mewlûda Mela Suleyman Kurşun ji bandora Bateyî xelas nake. Ji ber ku ev berhem jî ê bibe parçeyeke vê kevneşopiyê.

Her wiha em bînin zimên, kêşa ‘erûzê ya Bateyî di mewlûda xwe xebitandiye, hatiye teqlîd kirin: “Wek kêşa Mewlûda Melê Bateyî, malikên Rewdneîmê (Şêx Evdirehmanê Axtepî) jî tev bi yazde kiteyan dikişin û rewan in, bi kêş û qafiyê ne. Her du rêz, bi eyni tîp qafiyê ne.”⁴¹⁰

5.1.4.2. Nezîreyên li ser helbestên Bateyî

Mela Bateyî ji yên piştî xwe tesîr li ser Feqe Reşîdê Hekkarî û Seyfîyê Şoşî kiriye. Helbestvanekî dî yê ku têkiliyeke wî ya taybet bi Melayê Bateyî re çêbûye û di bin tesîra wî de maye, Ebdilqadirê Hekkarî ye. Ev helbestvan feqîyê Melayê Bateyî bûye. Çawa ku ji navê wî jî diyar e, ew xelkê Hekkarî ye. Dema ku Melayê Bateyî wefat kiriye li ser wî mersiyeyek nivîsandiyê.⁴¹¹

Tesîra herî ber bi çav ya li ser Seyfîyê Şoşî, tesîra Mela Huseynê Bateyî ye. Ev her du helbestkar, ji aliyê bikaranîna teşeyên helbestê û zimanê helbestê ve dişibine hev. Bi taybetî di bikaranîna murebbayan de Bateyî tesîreke mezin li Seyfî kiriye.⁴¹²

Helbesta model a Bateyî

Mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - -

1 Ji bextê min reşî rabû

Xiyala min ne batil hat

Li min roja xem ava bû

⁴⁰⁹Kurşun, Mela Silêman, Mewlida Pêxember, Beroj Yayınları, İstanbul, 2010, r.5-15. (Aktaran, Hasan karacan-Nurettin Aykut, Mele Huseynê Bateyî'nin Mewlid-i nebî adlı Eseri ile Mele Süleyman Kurşun'un Mewlida Pêxember adlı Eserinin Karşılaştırılması, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt1, Sayı2, Kasım 2015, r.139)

⁴¹⁰ Zeynelabidin Zinar(Kaya), Nimûne Ji Gencîneya Çanda Qedexekirî, Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r. 162.

⁴¹¹ A.Adak, h.b. , r.255.

⁴¹² Müslîh Sezer, Dîwançeya Seyfîyê Şoşî,(Teza Lîsansa Bilind), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Mardîn, 2016, r.77.

Siyehzulfê miqabil hat

Siyehzulfê ku peyda bû
Ji rojê nûra hinda bû
'Ecîb nûrek li min dabû
Heta şehmarê qatil hat

Çi şehmarê xenapencê
Tilismê wî li ser gencê
Dilo rabe bibîn qencê
Çi bîşeng e şil û mil hat

Gelo bîşenge yan 'er'er
Gelo yan misk e yan 'enber
Şepala nazika esmer
Bi xilxal û selasil hat

5 Selasil toqê gelwaz in
Guhar û berben û bazin
Hizar rengê bi awaz in
Çiringêne j'ber û mil hat

Ber û mil rastî bişkoj in
Cewahir tê wekî roj in
Di ber da xunce dilsoj in
'Ecaib baxê kamil hat

'Eca'ib baxê gulgeş bû
Heçî dît ew muşewweş bû
Demaxa dil me pê xweş bû
Belê dara qerenfîl hat

Belê dara du gul pê ve
Hinar û zerbih û sêv e
Siyahzulfê ketî nêv e
Ji belga ra celacil hat

Celacil belg û şutrî ne
Dema ew hate temkin e
Ji en'yê gul dibarîne
Li ser çava enîgul hat

10 Enîgul bû belê spî bû
Bi gerden şuphetî sî bû
Sih û seywan meyasî bû
Ji dêmê xwe bi zengil hat

Ji dêmî zulfê serkêş in
Ceger bê hed ji ber têşîn
Qol û xadim ber û pêş in

Şemala taze menzil hat

Şemala min lefeq se'dê
Dinalim şuphetî re'dê
Şirînlêvê şekerwe'dê
Sera mesta ji min sil hat

Vê mehbûbê bi ser mestan
Celat îna ji kurdistan
Ruha min wî demî bistan
Celadê reş mu'eccil hat

Mu'eccil hat perî hale
Bi şimşîr û şer û qal e
Ne pirsî ev çi 'ebdal e
Li dergahê mesa'il hat

15 Ez im sail li dergahî
Ne go: 'ebdal çi mîxwahî
Ji min qet nîn e agahî
Fîxan û ahê bilbil hat

Çi gul bû çi bilbil bû
Mîrad û metleba dil bû
Eger çî ew ji min sil bû
Ji bo Batê Hema'il hat⁴¹³

5.1.4.2.1. Nezîreya Seyfîyê Şûşî

Seyfîyê Şoşî, murebbaya Mela Huseynê Bateyî ya bi redîfa “hat”ê hatî nivîsîn tenzîr kiriye. Ev her du helbest, bi wezna eruzê, bi qaliba “Mefa’îlun / Mefa’îlun”ê, bi cureyê qafiyeya murdefê û bi peyva redîfê ya “hat”ê hatine nivîsîn. Her du murebba jî di mijara xwe de li ser evîn û pesnê yarê ne. Murebbaya Bateyî ji 16, ya Şoşî jî 18 çarrêzan pêk tê.

Mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - -

1 Ji bextê min reşî têkel
Seher bangî bi hawar hat
Kê mîr û begler in wêt'gel
Xulamên şahê xundkar hat

Çi xundkar e we şêrîn e

⁴¹³ M.Xalid Sadînî, Mela Huseynê Bateyî Jiyan, Berhem û Helbestên Wî, Weşanxaneyê Nubiharê, Stenbol 2010, r.113-116.

Çi sultan e bi temkîn e
Bibexşim Çîn û Maçîn e
Hilo rabe bi xo yar hat

Hilo yar hat wekî horî
Zuleyxa bît bi xo gorî
Enî gul bû gula jorî
Bi zeryok û bi guhar hat

Bi zeryok û bi tîtik bû
Bi nîşan û bi netrik bû
Siyeh û kala nazik bû
Gulav zêra gûher war hat

5 Gûher pêkve cewahir bûn
Li ser dêmê di zahir bûn
Pişt(i) borî we hazîr bûn
Bi belbîk û kulavxwar hat

Bi belbîk bû bi hesab e
Reşandî ji misk û gullab e
Ji çeng û zenga şerab e
Bi dol û saz û neqqar hat

Şerab û heyzeran berda
Xizem û ney kirî serda
Gula sor qet nema perda
Wekî gul weqtê sehhar hat

Wekî gul weqtê dilxwazin
Heme zêr bişkoj û bazin
Li ser singê bi awaz in
Ti nav baxî da bihar hat

Di baxî sîng û derzî ne
Zilîfe zêr mirarî ne
Qewî berben bi rîşî ne
Her ev sale wekî par hat

10 Wekî par tewqe zerrî bû
Heme têk befreke sipî bû
Bejn selwa ye ristî bû
Bi cêrî'w xizmet û kar hat

Heme kar 'enber û misk in
Li rex dêmê hemî bisk in
Mîrarî'w durr di ber bisk in
Bi elmasê di muxtar hat

Hemî elmas û zumrûd in

Ji sîlan û ji ya'qûd in
Di dêmê da di mewcûd in
Enî gul bû di gulzar hat

Di gulzarê gula sor e
Bi 'etrîşan û kafûr e
Dikir 'enber eser dûr e
Wekî bayê di Bulxar hat

Wekî bayê dikir seyran
Cih û doşmek perêt teyran
Her çi zanî bibû heyran
Li hir dîn bû ji wê har hat

15 Ji wê har hate hadirî
Kum û zerrîna şatirî
Xeml wa li bejnê karkirî
Bi bêhna miskê Tatar hat

Bi bihna 'ûd û sunbul tê
Qehwa bi hêl û qerenfil tê
Her ji wan lêvêt şil û mil tê
Tûtîn kêşa qelûn nar hat

Qelûna baskê asmîn e
Ji ziddê lewmê mûdîn e
Muţella pêk ve zerrîn e
'Emel karê ji Qend'har hat

Ji Qend'har xercê sultan e
Bi bo Seyfî du'axwan e
Hindî mabim rih û g'yan e
Li min bîr têt ku her car hat⁴¹⁴

5.1.5. Nezîreyên li ser helbestên Şêx Şemseddînê Exlatî

Şêx Şemseddînê Exlatî ji terîqeta Xelwetîyê ye. Li gorî tesewwifê bi wateya parastina ji guneh û ji bo îbadetê baş ji jiyانبûna li cihên xewle , tê îfade kirin.⁴¹⁵ Dîwana wî heta vê rojê nehatiye. Di destê me bi tenê 16 helbestên wî hene. Ji aliyê nezîreyê ve jî bi tenê nezîreya Heyderî heye.

Helbesta model a Şêx Şemseddînê Exlatî (ss. 17)

⁴¹⁴ Müslîh Sezer, h.b. , r.77-78.

⁴¹⁵ Sûleyman Uludax, Halvet, DÎA, Stenbol 1997, c.XV, r. 386(Vgz. Bamed Serdar)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fe'lun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - -

1 Ez ku mestê meyê 'ışq im tenenaha ya hû
Misr û Bexdad û Dimeşq im tenenaha ya hû

Teşne ê abê wisal im ji xemê 'ışqê tinalim
'Aşiqê Heyyê Celal im tenenaha ya hû

Gellekî cerge kebab im bêxwud û mest û xerab im
Saqiyê û xemr û şerab im tenenaha ya hû

'Aşiq û deng im û kas im melek û cinn im û nas im
Xeyrî wî kes dî nenas im tenenaha ya hû

5 Walleh û kas im deng im mest im û şox im û şeng im
Serbiser pêt û pereng im tenenaha ya hû

Ez(i) bêcah û meqam im xadim û şah û xulam im
Meşriqê nûr û zelum im tenenaha ya hû

Mezherê zat û sifat im me'denê 'eynê heyat im
Keştiyê Nûh û necat im tenenaha ya hû

Hadiyê rahê delîl im nemekê û xwanê xelîl im
Beniyê xaşê Celîl im tenenaha ya hû

Sahibê qelbê selîm im dujminê dêwê recîm im
Cebelê Tûrê kelîm im tenenaha ya hû

10 Muşkil û hellê beyan im xefî û sirrê nihan im
Nadirê ehlê zeman im tenenaha ya hû

Waleh û mest im û faş im ser û rîşan di tiraş im
Ku ev est mal û qumaş im tenenaha ya hû

'Enber û misk û bixûr im sihuf û lewh û Zebûr im
Agir û av im û nûr im tenenaha ya hû

Ji meyê 'ışqê xumar im me nema sebr û qerar im
'Aşiqê wesletê yar im tenenaha ya hû

Waleh û mest û cunûn im ji xemê 'ışqê zebûn im
'Aşiqê heyîyê bêcûn im tenenaha ya hû

15 Bilbilê 'aşiqê werd im gelekî bêxwab û xwerd im
Ji xemê dostê bi derd im tenenaha ya hû

Samit û lal û xemûş im sirê yarê dipoş im

Ger çi ez badefiroş im tenenaha ya hû

Xelwetî ‘aşiqê mest im qedehê bade bi dest im
Ji dinê da ew perest im tenenaha ya hû⁴¹⁶

“Tenenaha ya hû” termeke tesewifi ye: “Li gorî sofîyên ku bi felsefeya Wehdet-ul Wicûdê vr girêdayî ne, kinkirina, “ente ene; ene îlah, ya hû”ye.”⁴¹⁷ Bamed Serdar, di devê Şêx Nûredîn îzaha vê têgehê dide: “Çi kelimên heyî weke şetafat, reng, çêbûn, beqa, fena û tiştên heyî tev ji gotina “Laîlahe îllellah”çêbûne. Xwestiye di wirdên xwe de yekîtiyekê di navbera xwe û rebê xwe de çêke û hem jî di gorinê de veqetandinekê deyne. Tewhîda heqîqî guhertian zat bi zatê heq e û guhertina sîfatê ebd bi sîfatê heq e. Weke çawa wêne û şikil ji ser lewheya wicûd ya heqîqî derbasî ser lewheyan dibe û weke veqerandina ronahiyê ji avê ber bi qursa rojê ya rastî. Agirê safîbûna zatê Xwedê yê ku bi kaînate weke hesinê di nava agir de ye. Dema ku hesin di nava agir de sor û zer dibe, dibe mîna agir. Lê di eslê xwe de hasin nabe agir. Lê hesin mîna agir dide xuyakirin. Di eserê xwe de heraret wî dike mîna agir.”⁴¹⁸ Ji van îzahan fêm dikin ku helbesta Exlatî serdanpê bi têgehên tesewwîfî û terîqeta Xelweyîyê xemiliye.

5.1.5.1. Nezîreya Mela Ehmedê Heyderî (ss. 20)

Fa’îlatun fa’îlatun fa’îlatun fa’îlatun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Hû bikêşe Heyderîya cewherê ‘ezman e hû
Dem bi dem cehr û cefîya seyqelê qelban e hû

Her zeman bîne xiyalê meş’elek hilbit li balê
Mujdeya qesda wisalê kaşîfê kerban e hû

‘Erd û ‘ezman ab û xak in îns û cin teyr û simak in
Ger ne ew bit ev hilak in muhye’ê mewtan e hû

Pîşe’ê derwêş mudam î hû digo lefzê humamî
Kesbê kir ‘ulya meqamî şafîyê derdan e hû

5 Derd û alamê ji ‘îşqê lê dide manendê berqê
Jê dişû her êş û herqê dawiyê cerhan e hû

Her ji ‘erdê ta sema’ê ta bi Sîdrî’l-Munteha’ê
Dawerê renc û şifa’ê hakimê merdan e hû

⁴¹⁶ Dîwana Şêx Şemseddîn Exlatî, Amd. Bamed Serdar, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2015, r. 146-148.

⁴¹⁷ Bamed Serdar, h.b. , r. 64

⁴¹⁸ Bamed Serdar, h.b. , r. 65.

Dilber û husn û cemalek mehsifet serwa fesalek
Saqî yû şêrîn peyalek xeste'ê Loqman e hû

Xeste'ê Loqman divêtin merhem û derman divêtin
Dilmehê xûban divêtin cûdê ke`l-'umman e hû

Cubhet û dêma mu'enber serw û sîma'ê di enwer
Şedhezar eqlîm û kîşwer pê bidî erzan e hû

10 Pê didem ruh û rewanî pir dikem ah û fixanî
Meqşeda min asîtanî bûsî kim sultan e hû

Serxoşê 'işqa hebîbê kuştîyê tîra reqîbê
Heyderî Ehmed xerîbê dîn û sergerdan e hû⁴¹⁹

Herçiqas bandoreke aşîkar a Şêx Şemseddînê Exlatî li ser helbestvanê me xuya nake jî, em dixwazin li vir balê bikişînin ser helbesteke Heyderî ku bi qafiyeya helbesteke Exlatî re hevbeşîya wê heye. Qafiyeya helbesta Heyderî ku peyva "hû" ye, wekî peyva dawî ya qafiyeya helbesta Exlatî ye.⁴²⁰ Nezîreya Heyderî li ser peyva "hû" hatiye honadin. Ev peyv jî xwedî meneyên tesewwîfî ye.

5.1.6. Nezîreyên li ser helbestên Macin (ss. 18)

Mixabin dîwana Macin nehatiye heta vê rojê. Di destê me de muxammes û xezelekê wî heye. Bateyî, li ser vê muxemmesê nezîreyek çêkiriye.

Helbesta model (Muxammes) a Macin

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Sorgula xunçedehen naziknihala kê yî tu
Mehweşa dilpîreheh şox û şepala kê yî tu
Gulruxa sîmenqezen fikr û xeyala kê yî tu
Ahûya deşta xeten mişkîn xezela kê yî tu
Nazika sîmasemen qenc û delala kê yî tu

Ew çi dêm e çi rû ne, ew çi zulf e ew çi xal
Ew çi gul baxê gulan e ew çi husn e bê mîsal
Ew çi ebrû ne çi qews in ew çi nûn in rengê hilal

⁴¹⁹ Önder Beyter, h.b. , r. 219-220.

⁴²⁰ Önder Beyter, h.b. , r. 56.

Ew çi mujgan in çi tîr in ew çi elmas in bi qal
Qatilê xûnrîz û xûnxûr pur qîtala kê yî tu

Ew çi badamin siyah in ew çi çav in xemzerîz
Ew çi reyhan in di şeng in ew çi zulf in muşkebîz
Ew çi hindû ne siyehdil ew çi xal in fitnexîz
Ew çi lêv in rûhîperwer ew çi unnab in ezîz
Leb-xemûşî badenûşî laubala kê yî tu

Ew çi bejn e ew çi qamet çi qeddê dilruba
Ew çi exbar in te can de ew çi durr in purbiha
Ew çi narinc û turinc in ew çi sêv in sîneca
Ew çi mehtab in binakûs ew çi subh e nûrfeza
Rohniya şama firaqê şem'û mala kê yî tu

5 Hûr û 'eynê xem-revînê diltîşînê dilfirîb
Bu qusûrî hem çi hûrî nûrê Tûrî pur'ecîb
'Işvesazî serfirazî dilnewazî dilşikîb
Şhlewendî leb ji qendî çeşmabendî purxerîb
Sînesûjî dil-firûzî mehcemala kê yî tu

Ew çi 'ac e reng zucac e ew çi nûrîn gerden e
Ew çi durca le'lê kon e can rewan tê mesken e
Ew çi destên reng-henayê riştina xûna min e
Şubhê te mehbûb û xûb ma qed di dunyâê hene
Cebherojê qelbîsojê qedşemala kê yî tu

Ew çi dil bend in muselsel ew çi zincîrin kezî
Ew çi mehyûş in çi ala kesk û sor û qurmuzî
Netrik û îlan û ştrî têk li demê tewwuzî
Dê bi meş carek tu serwa min were seyra rezî
Da bi qurbanê te bit **Macin** xezela kê yî tu⁴²¹

Muxammes li ser bedewiya “yar”ê ye. Macin, pir xweş yara xwe sewirandiye. Paşserwaya “kê yî tu” hem ahengek xweş daye helbestê hem jî ‘eşqa helbestvan dide xuyakirin. Heger em cewaba vê pirsê bidin, piştî ewqas gotinên latîf, divê ew bibe yara Macin bi xwe.

5.1.6.1. Nezîreya Melayê Bateyî (ss. 18)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Subh û êvarî şeva tarî şemala kê yî tu
Leyletul qedr û berat in nûra mala kê yî tu
Çiçeka baxê îrem şûx bejn û bala kê yî tu

⁴²¹ A.Adak, h.b. , r.399-400.

Bo Xwedê kî key bêje min kanê şapala kê yî tu
Dêm kitiêb e zulf e haşî şerhê xala kê yî tu

Dilbera gerden şefîf î danuwa durra ‘Eden
Nazik û mewzûn letîf î nexliya selwa çîmen
Gullîbas î, gulqiyas î, gulenî gulpîrehen
Ahûya deşta Tetarê rehzena aska xeten
Horiya baxê beheştê çav xezala kê yî tu

Qiblegaha aşiqan î şengala ebrûzirav
Hate burca şaneşînê sed melaîk çûn silav
Dax û kovana evînê sotî canê min tevav
Extera subha se’îd î reşrihana ta belav
Filfila hindûstanê zulf û xala kê yî tu

Ew çî dême şahebax e gulşena darul qerar
Sed hezaran nal û awazê di bulbul çar kenar
Helqe pê da bes tu hatin ‘eqreb û îlan û mar
Nêrgiza şehla şepal î asemîna mêrxuzar
Lebxemûş î meyfiroş î dêmpeyala kê yî tu

5 Pêncî salîşehlewendî keftime çaha reset
Min nizamim çerxê dêm e tê heye burca esed
Çengelek avête dil kun kir li min dad û meded
Qelbekî hişk û sufalîn min divêt can tê ebed
Şah li textê dilberê fikr û xeyala kê yî tu

Sefhekêşa katibê xeybê ji nûra la yezal
Xaleke wa l’gerdenê mîslê Berê reş mah û sal
Sedhezaran rekbehacî tèn tewafa zulf û xal
Netrik û şutrî û îlan daneber bayê şemal
Laubal î çardexal î çardesala kê yî tu

Şehkitêbek min divêt behsê muhebbet bit tamam
Sed tilism û sihrê tê da pêkve Suryanî meqam
Ebceda ‘eşqê me xwend û eql û wendakir we mam
Horiya baxê beheştê tûtiya tawusxeram
Xeyrî Batey padîşaha min delala kê yî tu⁴²²

Li gorî Abdurrahman Adak û Tehsîn Îbrahîm Doskî, ev nezîre aydê Bateyî ye lê Xalid Sadinî ne di eynî qenaetê de ye: “Herçenda ku Tehsîn Îbrahîm Doskî dibêje: “Li ber şê’reka Macin hatiye danan”jî ez ne di wê qaneetê de me. Ez bawer dikim ku Macin li ber Bateyî nazîre kiriye lewra di helbesta Macin de mezmûn û peyvên sedî zêdetirin.”⁴²³ Bateyî jî wekî Macin bedewbûna yarê aniye zimên. Sedema herî mezin tenzîrkirina vê helbestê xurtbûn û rindbûna paşserwayê ye. Mela Bateyî heqê nezîreyê dayê.

⁴²² M.Xalid Sadinî, h.b. , r.107-109.

⁴²³ M.Xalid Sadinî, h.b. , r.109.

5.1.6.2. Nezîreya Jan Dost(1994)

Fa'ilatun Fa'ilatun Fa'ilatun Fa'ilun

Behra Remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1 Surperî hatin semayê tev bi toq û gerdenî
Her yekî yarek di dest de wek gula geş dikenî
Ew sema, bezm û civat bû bexçeyê ku zeyyinî
Min tu dî wek hîveke ronî xuyabû ezbenî
Lê nizanî min di wê bezmê de yara kê yî tu

Herdu çavên te xuya bûn tîr dibarandin dila
Guliyên te wek du marên reş xwe berdan ser mila
Te bi bejna xwe birî dîne hezar şêx û mela
De bi wê beşna şeoal ke bêje bo min ka hela
Tu di gulzarê evîn de serwedara kê yî tu

Gulşena işqê tijî gul lê mi yên wek te nedîn
Ger memê carek tu dîba nedibû aşiqê Zîn
Yan ku Mûsa tu bidîta nediçû Tûrê Sinîn
Pîrê Botan tu bidîta wê bima bêhiş û dîn
Agirê Tûrê evîne rûfenera kê yî tu?

Yên wekî Iskenderê Makdonî bo te kole ne
Rustem û Xusro û Cemşîd girtiyên zulfê te ne
Sed hezar Iblîs û şeytan tev li ber te sicde ne
Hîv û istêrên li ezman gewherên taca te ne
Her li ser textê dila yî şehreyara kê yî tu

5 Awirên te pir xedar in kohê Qaf kerker dîkin
Aşiqê bêçare wek mûmên şeva reş, zer dîkin
Weke murxê ser li ber kêrê ji bask û per dîkin
Agirê mûmê yî aşiq tîn xwe tê de wer dîkin
Tev bi zulma te diçin awirxedaran kê yî tu

Ey şîrîna rû ji hîva çarde ye lêv ji nebat
Te ji husna xwe ye kamil daye uşşaqan zekat
Lew şevên wan tev de bûne Leyletul qedr û Berat
Sal û meh borîn li min lê min nedî dora mi hat
Her demê bê par ji husna te me para kê yî tu

Va ji hêsrên min çem û cobar û derya dixuşin
Dil û can cegera min ji firaqê nexweş in
Ax û nalîn û fixanên min bi te çendî xweş in!
Tev ji ber sihrê du çavên weke bextê min reş in
Ez dibêm tirk û tetar î dil zinara kê yî tu

Lê bizan yarê çiqas min dûr bixî dûr nakevim

Min bisojî bi firaqê ez seranser vêkevim
Bibme rengê pelê payizê zer û ber bê kevim
Ev e doza min ji îşqê her û her dê pêkevim
Bê te payiz û zivistan e buhara kê yî tu?

Tu bi lêvên xwe bixwazî canê şêrîn es didim
Ez du birhên te bibînim dev ji Ke'bê berdidim
Ji bo carek te bibînim ez heyatê derdidim
Weke min aşiq ji bo te tune ne ez can didim
Ko tu yara Jan nebî ka bêje yara kê yî tu?⁴²⁴

Jan Dost, bigelemperî bi romannûsiya xwe tê nasîn. Lê bi xebata xwe yî li ser Mem û Zînê, destana xwe yî bi navê Kela Dimdimê û bi Dîwana Jan di navbera edebiyata klasîk û modern de bûye wekî pireyekê: “Mixabin helbesta klasîk êdî têk çûye û hema hema ji holê rabûye. Yan jî di hucre û medreseyan de maye û li ber xwe dide. Ew şeweyekî girîng e ji wêjeya me lê êdî di nefesên xwe ên dawî de ye. Piraniya helbestvanên me yên nûjen jî nikarin li ser bingeha klasîkên xwe projeyên xwe yên afrênêrî ava bikin, ew li hewa daleqiyayî mane. Ji rehên xwe qut bûne. Ku dibe qal û behs jî, tenê navên mezin jiber kirine. Nikarin di hundirê wan klasîkan de bigerin û dakevin kûrahiya deryaya klasîkan û gewheran ji xwe re berhev bikin.”⁴²⁵ Gava em li gorî vê îzahatê vê helbestê binêrin, ev helbest ji aliyê şikil û serwayê wekî helbesta klasîkê ye, lê naverok ji tesewwif û ji nêrînên berê dûrtir, modern e. ‘Eşqeke beşerî rengê xwe daye li helbestê.

5.1.7. Nezîreya li ser helbesta Emîn Alî Bedirxan

Di hejmara pêncan ya kovara Hawarê de helbesteke E.Alî Bedirxan tê weşandin. Temaya helbestê jî, li ser kurê wî ye, dinya êdî ciheke nebaş e, lewma ji bo kurê xwe xemgîn dibe. Hejmara şeşan ya kovarê de Qedrican nezîreyek li ser vê helbestê dinivîse, dibêje hêvîdar bibin, her tişt ê baş bibe. Ev helbest û nezîreya vê ji aliyê şikl û teşeyê ve di nav kevneşopîya edebiyata klasîkê de dikare bête hesibandin lê ji aliyê naverokê ve divê em vê helbestê di nav edebiyata modern de bihesibînin.

Helbesta model a Emîn Alî Bedirxan (ss. 20)

1 Binve xweşîya dil û du çavan,
Dadê ji te re her ru'nigehban

⁴²⁴ Dîwana Jan, Jan Dost, Weş. Avestayê, Stenbol 2011, r.75-79.

⁴²⁵ Dîwana Jan, r.16

Da zû tu mezîn bibî Bedir-Xan,
Binve kezeba min binve lo! lo!

Hişyar mebe, niho ne qenc e
Mehdik ji te re bizane genc e
Bê xew mehe paşîya wê renc e
Binve kezeba min binve lo! lo!

Xweşhal î weqî kevok û berxan
Fekrandina te melek jî heyran,
Paq e neseba te dadê kurban,
Binve kezeba min binve lo! lo!

Dewra felekê li ser me kin e
Bextê me reş e, kezeb birîn e,
Mesken ji me re niho nivîn e
Binve kezeba min binve lo! lo!

Ne mal û ne saxî ne rahet,
Talan kirine hemî ji mihnet,
Dişwar e gelek belayê xurbet,
Binve kezeba min binve lo! lo!

Çerxa felekê wekî nesîm e,
Ho nabe xwedê gelek rehîm e,
Rûja xweşîyê dibit kerîm e,
Binve kezeba min binve lo! lo!

Hewqas tu mebêje ev çi hal e,
Bê sebr mebe welê menale
Ewn û kerema Xwedê heval e,
Binve kezeba min binve lo! lo!⁴²⁶

5.1.7.1. Nezîreya Qedrîcan (ss. 20)

Rabe mêze ke, hebek li doran
Te xew dirêj kir, em pir li ber man
Êdin mezin î, lolo lawecan
Rabe Bedir-Xan, dê rabe lolo

Hişyar be êdî, niho pir qenc e,
Axa Kurdistanê, ji te re genc e
Paşîya xewê, bizane renc e
Rabe Bedir-Xan, dê rabe lolo

Gurê devbixwîn kete nav berxan
Ma nizanî berx berx zarê Kurdan

⁴²⁶ Emîn Alî Bedirxan, Kovara Hawarê, Hejmara 5an , Weşana Belkîyê, r.68.

Bûne armanca rîmanên roman
Rabe Bedir-Xan, dê rabe lolo

Dewra felekê , eger ko kîn e
Razan ji me re, qet bi kêr nîne
Mesken ne nivîn, dar û devî ne
Rabe Bedir-Xan, dê rabe lolo

Îrû ye namûs, îrû ye xeyret
Der û poxanan, em bûne îbret
Êdin bes nîne, divê hemiyet
Rabe Bedir-Xan, dê rabe lolo

Çerxa felekê , eger nesîm e
Pêşî ko herçend, kozik kemîn e
Çavê xwe veke, Xwedê kerîm e
Rabe Bedir-Xan, dê rabe lolo

Çîman nabêjî, gelo çi hal e,
Sebra me nema, binal bikale
Rabe ji me re, meydan kemal e
Rabe Bedir-Xan, dê rabe lo lo⁴²⁷

5.1.8. Nezîreyên li ser helbestên Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî (Fethî)

Di sedsala bîstan de ji nav helbestvanê ku kevneşopiya edebiyata klasîk ya kurdî didin dewamkirin yek jî Fethî ye. Bi her sê zimanan (Kurdî, ‘erebî, farisî) helbest nivîsiye, di şopa Xanî de Aqîdename nivîsiye, xwedî destana Leyla û Mecnûnê ye, hem jî xwedî dîwanek e. Herwiha bi tesewwifê re jî eleqedar e.

Helbesta Model a Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî (Fethî)

Fe’ilatun fe’ilatun fe’ilatun fe’ilun(fa’ilun)

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

Teşeya nezmê: Xezel

1 Te bi nazan kirî mecrûh û birîndar û hezîn
Bi niyazan ji neçarî dike pur ah û enîn

Ji firaqa te qerar û ne sukûnek wî heye
Ji wisala te di dil dane hezar dax û birîn

Ji cemala te muheyzer û muqehher ji celal

⁴²⁷ Qedrîcan, Kovara Hawarê, Hejmara 6an, Weşana Belkîyê, r.81

Were insafê bike rehmê li vî ‘ebdê kemîn

Ji qeda nazik û şîmşadî hezar ahê di dil
Çi ‘eceb jar û nehîfîme ji wan lêvê şîrîn

5 Ger çî der sûretê zahir heye dûrî ema
Kelbekê bastê destim bi wesîdê kullî hîn

Kelb im û talibê lutfî te û ev nîne ‘eceb
Necmuddîn î tu di lutf û nezerê da bi yeqîn

Li te nazdarî û nazî be mubarek bi kemal
Çi xweş e Fethî bikêşe ji ewan kerb û evîn⁴²⁸

Ev helbest helbesteke tekyayê ye. Ji xwe Fethî ji bo mezinên tesewwifê gelek qesîde nivîsiye. Ev jî di vê kategoriyê de ye.

5.1.8.1. Nezîreya Mewlana ‘Ebdulhey (ss. 20)

Fe’ilatun fe’ilatun fe’ilatun fe’ilun(fa’ilun)

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

1 Necmeddîn î me di dil da heye sed dax û qelem
Ji cefa û elemen bûne cigexwûn û birîn

Ji cefa te me nehin sebr û sukûnek di mekan
Bi Xwedê kî were carek tu evê nusxê bixwîn

Were carek me sefa ke tu ji êş û kederan
Ku ji şe’ne te ye ev reng me nehin rahe yeqîn

Me nehin rah û selamet ji du çeşmê di belek
Ji du zulfê te xelek bûye cihan ah û enîn

5 Bi enîn û bi fixanan me hisêb ke tu bi Ferhad
Hem bi feryad û niyazan tu bi nazan xwe Şêrîn

Ne ji şêrîniya te şehd û şiker çûne ‘edem
Tu bizane ku melayê te me wê perdê hilîn

Tu hilîn perde hicabê me û ‘alem bike zew
Ku ji nûra te ye xurşîd û hilal tev xemilîn

Ji cemala te mesabîh û sebah in di zelum
Qe tu hacet me ji wan rûh û cesed îro tunîn

⁴²⁸ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r.140.

Bi cemala xwe tu Yusûfî di me'na xwe îmam
Ku di 'işqa xwe tu îro me şekerxayî werîn

10 Şah û sultan wemîrî mecme'a husn û beha
Bendeyê zulfê siyah im zeqen û xeddê şîrîn

Rahêta canê 'Ubeydî qaid û hem destegîr
Ji me'dena Şahê Hezanî me bi meqsûdî bikîn

Lutf û nazî te bi teşrîf û xelatan nadîm
Li dert bendegî û ewcê Sureyya ne qerîn

Necmê se'da te tereqqî ke nebîne qe zewal
“La tuseyîrna îlahî 'en du'ana yaîsîn”⁴²⁹

Ji bo sernavê vê helbestê TÎD wiha nivîsiye: “Mewlana ‘Ebdulhey ev malika li ser şê’ra Fethî ya Borî zêde kiriye”⁴³⁰ Tiştê baldar ew e, helbest wek berdewam hatiye nazîrekirin û ji bo vî jî malika yekem ne li gorî matlaya(a a) helbestê hatiye çêkirin, wek piştî beyta matlayê yanî (b a) hatiye çêkirin.

5.2. Mînakên helbestên ku hebûna xwe deyndarê cureya nezîreyê ne

Di edebiyata kurdî ya klasîk de ji nav cureyên ku ji nezîreyê derketine muşa'ere, texmîs û tesdîs hatiye bikaranîn.

5.2.1. Mînakên muşa'ereyê

Di edebiyata kurdî de cureya nezîreyê bi muşa'ereyê destpêkiriye. Cara ewil di sedsala 17an de di navbera Melayê Cizîrî û Mîr Umadiddîn hatiye gotin. Li pey vê muşa'ereyê dîsa di'eynî sedsalê de muşa'ereya Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran derdikeve pêşiya me. Di sedsala 18an de muşa'ereya Mela Bateyî-Mela Mensûrê Girgaşî tê dîtin. Di sedsala 19an de an ti nezîre nehatiye nivîsîn an jî neketiye destê me loma ti mînakên muşa'ereyê nê dîtin. Muşa'ereyên herî dawî jî di sedsala 20an de navbera du birayan de-Mela Beşîr û Mela Nezîr-hatiye gotin û piştî wan 'emrê xwe têjî kiriye. Kevneşopiya muşa'ereyê û muşa'ereyên hatî nivîsîn di bin bandora feraseta tesewwifê ya Melayê Cizîrî de ne , li gorî vê hatiye çêkirin. Di Melayê Bateyî û Mela Mensûrê Girgaşî de şopên huner û feraseta tesewwifê ya Melayê Cizîrî pir diyar e lê di

⁴²⁹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r.141-142.

⁴³⁰ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r.141.

muşa'ereyên Mela Beşîr û Mela Nezîr de ji aliyê naverokê ve ev şop lawaz dibe, giraniya tesewwifê kêr dibe.

5.2.1.1. Muşa'ereya Melayê Cizîrî û Mîr Êmaduddîn (ss. 16-17)

Mîr Êmaduddîn, hevçerxê Melayê Cizîrî ye. Mixabin di destê me de ji bilî muşa'ereya di navbera Mela û Mîr de hatiye nivîsîn tu berhemeke wî tune ye. Z.Kaya-M.Narozî, jêrenoteke 'erebî li ser vê muşa'ereyê ji dîwana Melayê Cizîrî vergerandine elîfbaya Latîni: "Tu bizan, ev beytên wusa ji beşa daneberheva di navbeyna du hozanan, yan jî zêdetir dê çêdîbin, ku ew davêjine ber hev û dinê. Peyweste li ser her yek ji hozanên ku destpêka serê helbesteka xwe, bêjeyek ji helbesteka hozanê din bigre. Ev rewş jî, di navbeyna hozanên Eceman de gelek çêdibe. Hatiye gotin ku ev daneberheva han di navbeyna Melayê Cizîrî û yek ji mîrekên Cizîrê ye di zemanê wî de çêbûye. Lê belê li gor lêgerina me ya li Şerefnamê ku behsa navên mîrekên Cizîrê dike, em tê de rast lê nehatine ku di çaxê Melê de, mîrek bi navê Mîr Emadeddîn hebûye. Ew çax jî, qirnê dehemin ê hicrî bûye, û birayekî wî bi navê Ezedîn hebûye. Lê hinek burayên wê yên din jî hebûne, ku di Şerefnamê de navên wan ne hatine nivîsandin. Dibe ku yek ji wan birayên Mîr Şerefxan navê wi Emadeddîn be, lê belê ne ji wanên ku mîrîtî kiribin; heta ku Şerefname navê wi di rêza mîrekên wê malbatê de binivîsîne, û ev daneberheva han di navbera wî û Melê de çêbûye. Ya ku dilê min lê rûdinê ev e. Xwedê çêtir dizane"⁴³¹

Ev muşa'ere 38 bendan pêk tê. Di her bendê de jî 6 misre hene. Her wiha ev muşa'ere di hin berhemana de çima ku orta wan kafiye ya musammata e, bi sê misrayan jî hatiye nivîsîn. Di vê hevgotinê de giraniya her du helbestvanan 'eynî ye. Ev cure helbest bi hev re tê gotin lewma di 'eynî zemanê de 'eynî hîssîyat tê parvekirin û ev jî dibe sedema coşeke mezin. Tu dibêjî her du helbestvan li nav çavê hev dinêrin, wisa dinivîsîn; ev jî anca bi hevaltiyeke mezin û bi hev naskirinekê salên dirêj dixwaze mimkûn e. Nexwe di navbera Melayê Cizîrî û Mîr de hevaltiyeke xurt hebûye. Zulkuf Ergun, derhekê têkiliya Mîr û Mela de li ser têgeha patronajê disekine: "Li gor çavkaniyên berdest peywendiyên patronajê di edebiyata kurdî de cara pêşî di mînakê Melayê Cizîrî (1567-1640) û mîrên Cizîra Botan de tê dîtin."⁴³²(...) Ev helbesta gotûbêjî ji aliyê Mîr Umadeddîn û Melayê Cizîrî ve hatiye danîn û asta nêzîkbûna Mela nîşan dide digel desthilatdaran. Bêguman di nav sîstema patronajê de ji bo helbestvanekî îltîfata herî mezin

⁴³¹ Z.Kaya-M.Narozî, Melayê Cizîrî, Dîwan, Weşanên Roja Nû, Stockholm 1987, r. 300.

⁴³² Zulkuf Ergun, Artuklu Üniversitesi Dergisi, Mukaddime, 2017, 8 (Özel Sayı 1), 0153-0170 doi: 10.19059/mukaddime.345645, r. 154

hogiriya (musahibî) hikumdaran û rêvebiran e.⁴³³ Li gorî qeneata me ev têkilî ji patronajê dûr e ji ber ku li vir haleke ji resmîyetê dûr tam beravajîya vê haleke samimî û hevaltîyeke mezin heye. Herwiha nêrîna wan ên li ser dinyayê û tesewwîfê ne jî ‘eynî ye. Ew rewş ancax bi mertebeya ehlê tesewwîfê gihîştîyê dikare bê nirxandin. Bingeha vê mihebbetê di kevneşopîya Îslamê de heye. Ev jî mihebbeta Mewlana û Tebrîzî ye. Ev muhebbet ketîye dirûvê muşa’ereyê. Bendên bihevregotî tê me’neya binê rastiyên tesewwîfê ji aliyê du kesan tevakî hatiye xêzkirin. Gotinekên yekî ji terefê yê din bi mînakan tîr piştrast kirin. Ev ji tîkîliya şagirt-mamosteyê bêtir dişibe îstîşareyekê aydê du mamosteyan. Heqeten di muşa’ereya Mela û Mîr de, ji bo bawermend bikeve riya Xwedê, li ser têgeh û termên milê tesewwîfê hemû lîteratura vê camî’ayê li pêşîya me tê raxistin. Ji ber vê yekê vezîfeya helbestvanan, beyî ku ji derveyî qalibên berdest derkevin, bilindkirina quwweta gotinê bû. Lê ev , anegorî feraseta exlaqê ya vê dewrê ji qurebûnê dûr bû û bi dilnizmeke mezin vediguherî şuxileke bi tenê vegotina ‘eşqa Xwedê xwe re kiribû armanc. Her du helbestvan jî fermanên dîn û tesewwîfê vediguherinîn mecazê. Ji mecazê jî hêvî dikin ku heqîqet dîsa xwe bide dest. Mijara helbestê serdanpê tesewwîf e. Têgehên tesewwîfê bi aliyê herdu helbestvanan, tu dibêjî ji bo hin pirsên şagirtan bibe cewab hatiye îzahkirin. Di vê muşa’ereyê de pêşiyê Mela dest bi gotinê kiriye, lê di muşa’eraya din de pêşiyê Feqî dest bi gotinê kiriye, ev jî balkêş e. Muşa’ereya ewil bi wî awayî ye:

Muşa’ereya Melayê Cizirî û Mîr ‘Umadiddîn

Mefa’îlun mefa’îlun

Behra hezecê + - - - / + - - -

Mela:

1 Selama min senaxwanî
 Sehergeh gewher’efşan bit
 Bi sûret emrê Subhanî
 Ser elqabê zer’efşan bit
 Bi xizmet ‘erdê sultanî
 ‘Ebîr û ‘enber’efşan bit

Mîr:

1 Selama sani’ê Qadir
 Mela da pê mu’etter bî
 Mufferreh bit me lê xatir
 Peyapey lê mukarrer bî
 Ji cama xatirê ‘atir

⁴³³ Zülküf Ergün, h.b. , r.164

Me jê ayîne enwer bî

Mela:

2 Ji reng ayîneya camê
Me batin rewşen û saf e
Di remza kifr û Îslamê
Yekîn fehmê te keşşaf e
Ji berqa nûrê îlhamê
Durexşan qafi ta qaf e

Mîr:

2 Di rexşanê durexşan bû
Sena berqa tecellayê
Di camê me belexşan bû
Bi feyrûzî cela dayê
Wekî le'lê Bedexşan bû
Bi destê mahisîmayê

Mela:

3 Ji destê şekker'amîzan
Seraser xerqê mestî me
Semenbo û dilawîzan
Bi reyhanê xwe bestî me
Ji tora fitne'engîzan
Du ejder mestî gestî me

Mîr:

3 Du reşmarê semensur bû
Me dil mabû d'xiyalê de
Ku sunbul hat ker û ker û bû
Di her goşê hilalê da
Ji 'eksa saqî enwer bû
Şeraba me d'peyalê da

Mela:

4 Şaraba nabê rummanî
Şefeq da 'iqdê perwînê
Muselsel mabû reyhanî
Xetê nazik li nistrînê
Xered şiklê te bû Manî
Ji neqşên Çîn û Maçînê

Mîr:

4 Mîsalê sûretê Çînê
Xelet manî xeta kêşa
Ku min dibû li ayînê
Ji ber zulfa duta kêşa
Me dibû şiklê Şîrînê
Tu ustadan we nakêşa

Mela:

5 Ku kêşa katibê xeybê
 Xetek zîba ji kafûrê
 Çi ayet bû ji “la reyb”ê
 Reşandî ‘aridan nûrê
 Di yaqûta me dê mey bê
 Ji destê wê sifethûrê

Mîr:

5 Ji neş’a badeya kasê
 Bi zat ez xerqê ‘urfan im
 Bi wê camê bu wê tasê
 Sifetkistra we xaqan im
 Ji berqa xemzeelmasê
 Li textê dil Suleyman im

Mela:

6 Suleymanî me ez dîsa
 Seher hudhud bîşaret kir
 Cewab anî ji Belqîsa
 Bi hal û sur ‘îbaret kir
 Bi can ez xweş kirim ‘Îsa
 Dema wî ew îşaret kir

Mîr:

6 Dema ‘Îsa îşaret kir
 Li min ‘ezmê remîm hey bûn
 Dil û canê me xaret kir
 Di rê me’dûm û laşey bûn
 Eda lew xweş ‘îbaret kir
 Me hemser muxnî û ney bûn

Mela:

7 Ney û muxnî me hemraz im
 Di remza ayînecamê
 Li min mehrem def û saz in
 Didin bê perde peyxamê
 Dinalin kewkeb û baz in
 Hezar rengê di îlhamê

Mîr:

7 Dinalin xunçe û deng hat
 Ji belgê nêrgîza nazik
 Ji tayê ‘er’era şeng hat
 Bi perwaza xwe şebazik
 Meşa selwa sehîreng hat
 Giha rûhê me awazik

Mela:

8 Zihî şahîn û şebazê

Bi naz û xunçe û xencan
Çi teyxûn bû di perwazê
We şîrîn dame ber pencan
Di remza sihr û î'cazê
Birim rêza guhersencan

Mîr:

8 Guhersenc in di husnê da
Du ebrû mislê mîzanê
Du şehla bûn di qewsê da
Giran bû ser li kêşanê
Hilal in goşe lê peyda
Ji sunbul rast û çep danê

Mela:

9 Du sunbul hate ser bedrê
Muselsel turre tuxra ne
Berat û Leyletulqedrê
Melaîk sef girêdane
Ji bala helqeê çetrê
Li bedrê taze seywan e

Mîr:

9 Li bedrê katibê husnê
Nivîsî 'enberê sara
Şîrîn e xalibê husnê
Bi nîşana cemal ara
Nezer de talibê husnê
Ku dilber dil berê xara

Mela:

10 Di tora 'enberê çînan
Ji qudret rûhî perwerd im
Dilê bit seydê şahînan
Yeqîn dê destî jê berdî
Di nazên 'îşweşîrînan
Me dil her pur xem û derd in

Mîr:

10 Ji qudret nuqteya nûrê
Bi sûret bû li nîşanê
Ji berqa ateşê Tûrê
Çi şewqek daye perwanê
Ji 'eksa camê fêrfûrê
Ku ateş hate fincanê

Mela:

11 Ji wê nûrê ji wî narî
Mi Mûsayî qebes Îsa
Çi ateş bû di wî darî

Li teyrê dil qefes tîsa
Ji 'îşqa neqşê Cebbarî
Ji agir min nefes dîsa

Mîr:

11 Ji agir min nefes hil bû
Ji ruxsarê şeb'efrûzê
Ji bo min hellê muşkil bû
Bi remza mu'ciz'amûzê
Di nar û nûrê kamil bû
Ji berqa wê cehansûzê

Mela:

12 Binê berqa tecallayê
Melaîk dîn di Adem da
Ji remza bejn û balayê
Çi xewxa bû di 'alem da
Ji bala tali'ek dayê
Suleyman dî di xatê da

Mîr:

12 Kesê bê perde mehrem bit
Divê bê perde wek ney bê
Rebab û çengê hemdem bit
Di ta'et mestê bêmey bê
Di dest de camê wek Cem bit
Ji reng ayîneya xeybê

Mela:

13 Di vê ayîneyê zanî
Çi hikmet tete te'lîmê
Ku herf in taze nûranî
Di lewhê sîne teqwîmê
Ji bala tewrê insanî
Nezer da sa'idê sîme

Mîr:

13 Şafeq da sîmiendamê
Ji bala pertewek nûrê
Bigir ayîneya camê
Ji destê mest û mexmûrê
Tu carek guhde peyxamê
Ji dengê 'ud û tenbûrê

Mela:

14 Bi qanûn guh de ayîne
Bizanî da sira sazan
Ji hikmet tene tedwînê
Bi 'eynê me'neya razan
Di dama 'îşweşîrînê

Didit teyrê me perwazan

Mîr:

14 Di perwazê humadeng în
Me ser da tacê îqbalê
Şehê Keyxusro û Zeng în
Serefsaz în di vî halê
Werîn saqî meya rengîn
Me dil maye di vê qalê

Mela:

15 Di rê da xakê dergah im
Belê ewwel ji vê xakê
Bila bê paye û cah im
Me pê çû ferqê eflaqê
Şigarek derxurê şah im
Di wî bendê di fitrakê

Mîr:

15 Giranbend im di bendê da
Di qeyda şahê şehbazan
Du serpence di zendê da
Gehiştin yek şubih bazan
Di destê şehlewendê da
Bi şahînî û rimbazan

Mela:

16 Bi şêran ra ku rimbaz im
Di remza qabê qewseynê
Bi ‘eynê Gulşen û Raz im
Di babê Hikmetil’eynê
Mulazim hedretê lazim
Hîcab rakit ji mabeynê

Mîr:

16 Ji mabeynê bi zatî çit
Ku wasil bit bi mehbûbî
Ne تنها dê sifâtî çit
Eger dilmestê metlûb î
Bi tuxrayek beratî çit
Bi muhra emrê mendûbî

Mela:

17 Di mensûba wîsalê da
Bila sahîbmeqam bit ew
Di ber qewsê hilalê da
Ji feyrûzê bi cam bit ew
Di esrarê peyalê da
Divê miskînxîtam bit ew

Mîr:

17 Di xetma vê xîtamê da
Xered mihra şehinşah e
Xet û xalê di camê da
Ji neş'a ismê Allah e
Di behsa zulf û damê da
Mela ya qencî kûtah e

Mela:

18 Di îqlîmê suxen xaqan
Rewanbexş û şekerrêz î
Nehin wek te di afaqan
Bi can ra 'enber'amêz î
Ji sîminsa'id û saqan
Bi sehharî guherrêz î

Mîr:

18 Bi xewwasî bi sehharî
Te dur anîn ji behreynê
Ji nezma te şekerbarî
Ji Misrê ta bi Qezwînê
Bi diqqet bîn sed eş'arî
Dibêjî terfetil'eynê

Mela:

19 Ji behra qulzuma mîran
Bi xewwasî guherçîn im
Di behsa 'ilm û tefsîran
Tu deryayan we nabînim
Ji mîr û begler û çîran
Xulamê mîr Umadîn im

Mîr:

19 Di baxê lefz û me'nayê
Suxen min serwî azad e
Ji îmla û ji însayê
Me lewhê dil numa sade
Ji husnê rewneqek dayê
Ku Şeyx Ehmed me Ustad e⁴³⁴

5.2.1.2. Muşa'ereya Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran (ss. 16-17)

Feqî jî hemçerxê Mela ye. Mela vê carê muhebbeta xwe ya li ser tesewwifê bi Feqî re dike. Dîsa di vê muşa'ereyê de termolojiya tesewwifê hatiye şuxilandin, nêrînên felsefik û mîstîk ên helbestvan û 'alimên Îslamê hatiye dubarekirin. Ev, zikir û terenumeke hempar e.

⁴³⁴ Dîwan, Melayê Cizîrî, Selman Dilovan, Weşanên Nûbihar, Stenbol 2010, r. 302-310.

Wisa wuya dike ku ev herdu helbestvanên ji hev xurttir yanî Mela û Feqî quwetên xwe dane hev. Xaleke balkêş jî bêyî ku ziman û şêwazên xwe winda bikin anîne li heman mijar bi hev re gotine. Di vê muşa'ereya herî dirêj de hemû taybetiyên sedsalên 16-17an-ev sedsal ji bo edebiyata kurdî zêrê zêran e-heye û hema hema her misre an jî kelîmeyek bêyî ku zor bidin xwe pir tabîî, ji dil hatiye gotin. Mîna rehetiya dengbêjan e. Mijarên herî dijwar a tesewwifê wekî tecellayê pir rehet hatiye zimên. Herfên ku bûne mecaz û bibîrxistanên helbestê jî pir hêsan tîn fêmkirin. Felsefeya wehdetul wûcud a ku helbestvanên Osmanî û Îranî pêr serê xwe diêşandin û 'eşqa îlahî temaya vê muşa'erê ye. Kêşa vê helbestê ji ya ewil cudatir e.

Muşa'ereya Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îl

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - -

Feqî:

1 Selama min heqîrî
Sedefek tivê tê kin
Îro di Cezîrê
Heqq e li Melê kin
Ku ji derba tîrê
Derman heye lê kin

Mela:

1 Selamên milyaketan
Bêhedd û bêhiseb in
Şubhetê avên şetan
Ji Mela li Mîm û Hê bin
Hilak in ji zehmetan
Derman ji lam û bê bin

Feqî:

2 Şerbeta "lam û bê"yan
Nadim ez wê b'heyatê
Me'dena "dal û rê"yan
Dibarînin nebatê
Îzhar dîkin me'neyan
Ji husna but û latê

Mela:

2 Ji neqşê but û latan
Me sîne butxane ye
Te'eyyuna sifatan
Tecella d'qelbê me ye
D' 'îd û şevê beratan
Ji wan re me secde ye

Feqî:

3 Secdeya şukrê carek
Ferz e di wîsalê
Ne perde bê sitarek
Li ber wechê hilalê
Ehsenellahu tebarek
Ji sirra wê cemalê

Mela:

3 Cemala nûrîn saf e
Di wechên tecellayê
Bi herfên xwe keşşaf e
Demîr didin me'nayê
Ha Mîm 'Eyn Sîn Qaf e
Di remza wê mu'emmayê

Feqî:

4 hêyên heft Ha Mîman
Nuqtan lê peyda kin
Bavêne cem cîman
'Îşqê jê peyda kin
Ismên du Ta Sîman
Mîman jê cuda kin

Mela:

4 Heft xum teji bade
Di meykeda qîdemê
Xuma ku mey îrade
'Îşk rêht cama Cemê
Lewhê du nûn lê
Sade lew feyz da qelemê

Feqî:

5 Saqî ji xemra ezelê
Nûn û qelem jê afirand
Darehtê lewha ewwelê
Rizq û nesîb pê qeddirand
Ew bû murada mes'elê
Neqşê mecaz pê sewwirand

Mela:

5 Neqşê mecaz tilism e
Mezher ji reng mir'atê
Sûret li bal me ism e
Me'na bi tecalla tê
Herfên nûrîncism e
Kaf Ha ye di ayatê

Feqî:

6 Kaf Ha ismê kûr e
Tuxra ye di Tenzîlê
Cismê wê Kohê Tûr e
Îcmal e di tefsîlê
Cemal ‘eynê nûr e
Kewkeb me di qindilê

Mela:

6 Kewkeb dibêm beşer e
Nûrek munezzeh tê
Çi husnek musawwer e
Ismek ji Allah tê
Yeqîn bi xwe mezher e
Çerx e sed xergeh tê

Feqî:

7 xergeh bi min hîcab e
Sitar dikit cemalê
‘Ewrê reş û nîqab e
Li ber wechê hilalê
Perwane lew di’ezab e
Mehcûb e ji şemalê

Mela:

7 Şemal ‘eynê nûr e
Şewq e li ber sitar tê
Perwane bêdestûr e
Di çerxê semadar tê
Heyran sirra Xefûr e
Lew can fiday yar tê

Feqî:

8 Yarê heqîqet Xaliq e
Çûn canfidayê vêkevîn
Rast û durust û sadîq e
Çi reng bi şûna rê kevîn
Qenc û lefîf û laiq e
D’Baxê Îrem da vêkevîn

Mela:

8 Baxê ji nûr wereq lê
Yar di wê zuhûr bit
Sipêdeê şefeq lê
Mezher ji ‘eynê nûr bit
Pertew ji husnê Heq lê
Da ‘eksi bêqusûr bit

Feqî:

9 ‘Eksê ji Heq dibînin
li dor wechê mehbûban

Li halekî namînin
Ji sura wan metlûban
Geh dinalin û geh dixwînîn
Dûr in ji weslê xûban

Mela:

9 Feryad ji dest firaqê
Dûr in ji sulatanan
Tîrên ji lewnê beraqê
Heybet û sirra xanan
Roj hatiye şîraqê
Lew dimrîn ji kovanan

Feqî:

10 Kovanên mihirdaran
bêhedd û bêjimar in
Tîr tîn ji hesaran
sed car û sed hezar in
Xedengên di nûbaran
Nihîn li dil dibarin

Mela:

10 Nihîn li dil direşînin
Tîran ji şubhê goşan
Du mîr b'xezeb dikşînin
Li qetla me bêhoşan
Ji 'eyn û qaf û şîn in
Xedengên esweddoşan

Feqî:

11 Du nûn siyahîreng in
Bi sir li me ku kêşan
Derbên ewan xedeng in
Li qelbê me derwêşan
'Aşiq ji dest neheng in
Ji dax û zecr û êşan

Mela:

11 Daxên me pir di kul in
Xeber jê nayê gotin
Yengiyan derb li dil in
Hinav me jê pur sotin
Kemandarê weşqatil in
Gezme li dil bi cot in

Feqî:

12 Gezmên 'eyn û sadan
Îşaret remz û sur in
Kîşandin goşe badan
Mehbûb tîjawur in

Tîrên du celladan
Batin li dil difirin

Mela:

12 Awirên cotê belek
Berqeke j' semawatê
Xurşîdê çerxa felek
Hatiye nêv mîratê
Însan e sûretmelek
Yan hor e di cennatê

Feqî:

13 Horî ku têk cema bin
Perî hem di wê gavê
Hemî ji reng çira bin
Nêzîkî şems û tavê
Ji şerma xuya nabin
Ji husna wê gulbavê

Mela:

13 Wan şerm e j' dêmê zerî
Eqreban derb li dil dan
Xurşîd e mah û muşterî
Pêrû di muqabîl dan
Însan e b'şeklê perî
Ya horî ye sifetwîldan

Feqî:

14 Pêro yeqîn ku xal in
Di eqda Suryayê
Du roj in du hîlal in
Lê dêmê wê leylayê
Bêwesf û bêmîsal in
Di remza şekerxayê

Mela:

14 Bi remz û guft û surran
Nebatê ew dirêjin
'Îşweyên le'l û durran
Lu'lû şeker bihêjin
Xedengên di awiran
Aşiqan dibêjin

Feqî:

15 Aşiqên leb û lêvan
Şabaş e ji Xwedê ra
Selweya bih û sêvan
Belçîm ji zîv û zêra
Heram in xew di şêvan
Li kesê muhbet vê ra

Mela:

15 Kesê ku yek divêtin
Sohtiyê bi ulfetê
Şevan ku xew naêtin
Ji tîra muhebbetê
Aşiq li pey wê têtin
Ji cezb û firqetê

Feqî:

16 Firaqê têk hirqet e
Be'îd e ji xiyalê
Tûtak e bi zehmet e
Bilbil ji ber cemalê
Goyîn qet xew nakete
Ku dûr e ji wîsalê

Mela:

16 Zehmet bi min wîsal e
'Aşiq ji ber cezbeyê
Lew têt bi derd û hale
Ji ber berqa şe'şeyê
Dema ku têt şemalê
Nezer da perwaneyê

Feqî:

17 Perwane lew dimirit
Xweş nîne ev bijînê
Zeîf e xwe nagirt
Tîj e berqa evînê
Di perdê nasebirit
Perde kemala dînê

Mela:

17 Perwane lew disojî
Li lem'eya cezbatê
Fida kirin 'umr û jî
Di keşfa sebbehatê
Ku da ji nû ve vejî
Baqî bit di heyatê

Feqî:

18 Heyat li bal min wesl e
Du lat ger bibin latek
Murad bi xwe her esl e
Têk da bibin sifatek
Ji hev êk nîne fesl e
Wahid bimînit zatek

Mela:

18 Wahid zatek e ferd e
Tecella d'wan sîfatan
Li eynê dil nezer de
Li cimley t'eyînatan
“Tewehhum” bûye perde
Bi ismê but û latan

Feqî:

19 Lat sûretek heq e
Ji esmayên heqqanî
Li bal min muheqqeq e
Di nêv keşfa subhanî
Lahût e her mutleq e
Di nasûta însanî

Mela:

19 Însan bi min nasût e
Gewher di nêv sedefê
J'alema cebberût e
Şems hatiye şerefê
Tenezzul ji lahût e
Mehbûb e cam di kefê

Feqî:

20 Kefa kûze û tas tê
Nazîk û sipê zend in
Cama ku meya xas tê
Binêrin talib çend in
Vexwun ji destê rastê
Bi medhan mehbûb xwendin

Mela:

20 Wesf û medhên mehbûban
Li daxên kul heyat in
Qût e ji bo qulûban
Gulav û nebat in
Ji nexma medhên xûban
Aşiq ji ber b'cezbat in

Feqî:

21 Aşiq bi wesf û medhan
D'firaqê de sebirî
Nesîm bêt ji wan terhan
Bilbil xwuhê bigirî
Xûn dê derbit ji cerhan
Bi daxên kul bimirî

Mela:

21 Bilbilên wê gulşenê
Ji ezel her dibêjin

Heta ebed j'me'denê
Gewheran da birêjin
Herfekê wesfan tenê
Alem têk naperêjin

Feqî:

22 Cema kin têk alemê
Hemiyân bi ustad kin
Herfek j'lewhê qîdemê
Bênin b'şerh û sewad kin
Nayêne ber qelemê
Behran ew bi medad kin

Mela:

22 Nesrîn û gul tebeqek
Seher ji baxê gulan
Ji nesteran wereqek
Bes e me sahibdilan
Urfê xwahê sebeqek
Çêtir ji sed sîclan

Feqî:

23 Ehsen ji nû sebeqan
Qelem j'qend û nebatê
L'sehîfeya wereqan
Dirêjin ava heyatê
Dest bi dest jê tebeqan
Melek têne cenatê

Mela:

23 Nefesa te enber e
Zubad û misk(di)bêjin
Çi çaxê ney şeker e
Nebat û qend dirêjin
Nuqta te xwe gewher e
Sed ber gewher havêjin

Feqî:

24 Gul im ji destê xaran
B'ismê Muhemmed nav im
Bilbil im di gulzaran
Ji işqê lew zerbav im
Di remza muhirdaran
Tu roj î, ez hetav im

Mela:

24 Dûr im j'gulê b'xunav e
Lew zer şibhetî bih im
SosÎna ereq ji tilavê
D'firqetê dibirijim

Li bal Xuda dilave
Tu hetav î ez sih im

Feqî:

25 Birîndarê ‘işqê me
Dûr im ji siha bihan
Dizanin meddahê kê me
D’hezar û yek û sihan
Senaxwanê Melê me
Li hemû erd û cihan

Mela:

25 Hindî ku digazehim
Dikêşim sebr û xîrê
Şubhetê çeng û zeh im
Hilak in j’derba tîrê
Senaxwanê Feqeh in
Îroke di Cizîrê⁴³⁵

5.2.1.3. Muşa’ereya Melayê Bateyî û Mela Mensûrê Girgaşî (ss. 18)

Muşa’ereya me ya sisêya aydê Melayê Bateyî-di edebiyata kurdî de bi mewlûda xwe namdar bûye- û Mela Mensûr Girgaşî ye, ew jî wekî Mîr Umadiddîn hebûna xwe deyndarê muşa’erê ye. Di vê muşa’ereyê de şopên Melayê Cizîrî bi rehetî dikare bê dîtin. Pir diyar e, Mela Bateyî û Girgaşî di mijara tesewwifê de helbestên Melayê Cizîrî, Mîr Umadiddîn û Feqiyê Teyran hem xwendine, hem xwe re kirine nimûne hem jî di bandora wan de mane. Di nav zîncîrên nezîrêyê de hempariya pênc helbestvanan navborî ev e: haqîmê lîteratura feraseta dîn û tesewwifa vê çaxê ne.

Peyvên tên me’neya tesewwifê wekî qedeh, perwane, mecaz, nesrîn, şerab, Çîn, Manî, neqş, dur, kafûr, sifet, Îsa, remz, muxnî, şekerrîz” ji muşa’ereyên Melayê Cizîrî ‘eynen hatiye hildan. Herwiha wekî Melayê Cizîrî wateyên mecazî dane herfan. Mijara vê helbestê jî fikra tesewwifê û şewqa vê fikrê ye ku di edebiyatê de cihê xwe dîtiye. Armanca hemû hunerên gotinê vegotina heqîqetê ye, ev heqîqet jî bîzatîlî di ‘eşqa xwe de xwe weşartiye. Di vê dinyaya mecazê de saqî murşîd e; mey ‘eşqa Xwedê ye; meyxane teqya ye. Helbest li dor van mezmûnan xwe ava dike. Wek rexne jî em dikarin bêjin ev muşa’ere li gorî yên din ze’îf maye. Tu dibêji Mela, Feqî û Mîr di vê mijar û cureya nezmê de gotina herî dawî gotine; Girgaşî û Bateyî

⁴³⁵ Selman Dilovan, h.b. , r. 311-320.

gotinên wan îqrar kirine, ewqas. Ev muşa'ere bi 18 bendan pêk hatiye. Wekî muşa'ereyên din hunera î'adeyê berbiçav e. Pêşiyê Mela Mensûrê Girgaşî dest pê kiriye:

Muşa'ereya Melayê Bateyî û Mela Mensûrê Girgaşî

Mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - -

Girgaşî:

1 Selama min seherxêzî
Li te ey Batê Hekkarî
Ji şehbazan şekerrêzî
Ji 'uqda durr û mirwarî
Ji mewca fitne engêzî
Ji lutfa xaliqê Barî

Bateyî:

1 Ji lutfê û 'inayatê
Tu yî Mensûrê Rehmanî
Here goşê xerabetê
Bibîn fincanê xaqanî
Ji sîmaya but û latê
Xuya bû sirrê sultanî

Girgaşî:

2 Ji sirra Xaliqê Ekber
Me dibû nûrê Rehmanî
Biriştîm têk ez yekser
Ji hubba Rebê Yezdanî
Dilê min bûye yek cewher
Bi ecsamê di ruhanî

Bateyî:

2 Çi ecsamê hebab in ew
Di avê da xuya mayîn
Di me'nê da wisa bin ew
Li ber tavê vewestayîn
Hilîn perdê ku rabin ew
Ji metnê qesd û me'nayîn

Girgaşî:

3 Ji metnê cezme keşşaf e
Li lewhê Sad û 'Eyn û Nûn
Qedeh daîm tijî av e
Muqabîl durreke meknûn
Esed meş'ya bi dora ve
We sunbul geştî hem meqrûn

Bateyî:

3 Mukarin bû ji wê burcê
 Esed ba sunbula se'd e
 Meqsid wa tu yî durcê
 Ku tê da cewherek ferd e
 Tibînim herdem ez mewcê
 Ji eltafê şeker we'de

Girgaşî:

4 Şeker barî ji le'lîna
 Vî ser çaha zeqen dîsa
 Beşaret dabû nesrîna
 Çirayê dil me jê îsa
 Ku xemra bade rengîna
 Me mey noşî bi namûsa

Bateyî:

4 Me mey noşî bi namûsa
 Nigarên hat û peymanê
 Sivik ez çûme pa bûsa
 Ji 'eqlî kir'me dîwane
 Ew e şem'a di fanûsa
 Ez im naçar perwane

Girgaşî:

5 Ez im naçarê bê perwa
 Mi lez kir çûme meyxañê
 Reqîbî j'bo mi kir şekwa
 Ku ew zidde li îmkanê
 Muxennî j'bo mi'da fetwa
 Şerab da me bi fîncanê

Bateyî:

5 Şeraba nab yaqûtî
 Di 'alem da cihangîr e
 Berata 'işqê lahûtî
 'Ezara çeşmê dilgîr e
 Yeqîn lahût ji nasûtî
 Niha bûn xencer û şûr e

Girgaşî:

6 Nihanê 'işqê me'dûm e
 We ferze lazim îzhar kîn
 Me bûyî miskê mextûm e
 Mu'eter 'enber efşan kîn
 Ku sûret cuz'ê me'lûme
 Ê nabit mexfî israr kîn

Bateyî:

6 Ji sirra neqşê subbuhi

Mu'eyyen tête te'lîmê
Ji şeklê Adem û Nûhî
Çi bêjim husnê teqwîmê
Nefextû fihî mîn rûhî
Be'îd e bête tefhîmê

Girgaşi:

7 Be'îdê bête îmkanê
Ji 'Îsa bê heta Ehmed
Mu'erref xetê seywanê
Bixûnîn nuqtaya eswed
Reqem keş di dîwanê
Hisaba cizmeya ebced

Bateyî:

7 Hisab û ebceda vînê
Şubih zulf û xet û xal in
Ku min dîbû li ayînê
Bi remz û cezbe û hal in
Nezer da xaneya Çînê
Ji Manî neqş û timsal in

Girgaşi:

8 Muneqqeş kir bi pergarî
Muselsel zulfê serkêş e
Ji renga badeya tarî
Du le'leyn taze derpêş e
Mukemmel berdê enwarî
Sîmata 'îşqê pir êş e

Bateyî:

8 Sîmata 'îşqê rencûr e
Dibim sewda di sehayê
Gehê nar e gehê nûr e
Ji berqa dêm û sîmayê
Ev e ya qence Mensûr e
Bikey kûtahê inşayê

Girgaşi:

9 Balê Batey dê kûtah kim
Ji vê inşa û me'nayê
Bi heqqê sûreyê Qaf kim
Bi wê secda di Tahayê
Mecazê 'îşqê dê saf kim
Me durr anîn ji deryayê

Bateyî:

9 Çi durr bû lefzeke xweş bû
Di me'nê da qewî kûr e
Qelem te j' 'enbera reş bû

Reşandî rûyê kafûr e
Şukir xettê me gul geş bû
Minim meddahê Mensûr e⁴³⁶

5.2.1.4. Muşa'ereyên Mela Beşîrê Bedewî(Bêxew) û Mela Nezîrê Bedewî(Dahî) (ss. 20)

Şairê me Mela Beşîr di sala 1925an de li gundê Ezîmê li devera Kerboranê li Kurdistanê Bakûr hatibû ser dinyayê û hinek ji zarokîtiya xwe li wê derê borandibû. Piştê diçe rojavayê Kurdistanê mişextî dibe. Du berhemên wî hene: Dîwana Gaziya Belengezan, Kitêba Felsefa Hevalîniyê. Ev dîwan wekî ji navê wê jî diyar e gaziyeke derbirîna hêvî û umêdên belengazan diket. Yê vê dîwanê bixwîne û hê baş xelas nekiriye dê zanibe ku mexseda şair ji belengazan miletê wî yê Kurd e.⁴³⁷Mela Dahî jî birayê Mela Beşîr e. Jiyana wan jî helbestên wan jî pir dişibên li hev. Dîwanekî Mela Dahî heye. Wekî birayê xwe pîranî helbestên li ser welêt nivîsiye. Birayên Mela Beşîr û Mela Dahî di sedsala 20an de du muşa'ere nivîsîne; ev her du muşa'ere di kevneşopiya muşa'ereyê ya edebiyata kurdî de helqeya dawîn e. Ev herdu muşa'ere ji aliyê teknîkê ve dewama vê kevneşopiyê ye; lê belê ji aliyê naverokê ve ji ruhiyata sedsala 16-17an pir dûr e, di hin cihan de daxwazên milletparêzan a di dewra modern de ketibû jiyana me hene û piştî gelek xirecirên siyasetê dîberdamanamiradê hene. Erê, bandora dîne û tesewwifê hê jî dewam dike lê em bêjin di helbestên berê de hema hema di her misreyê de bêhn û qeretiyan remz, telmîh, terennum û temrînên tesewwifê dihate hîskirin; vê carê teswîrên zêdetir şênber, lîrik û pastarol dewsa wan têjî dike. Ev herdu muşa'ere di ciheke dinyewî de ne. Herdu bira jî xwedî helbestên milletperweriyê ne. Di muşa'ereyan de peyvên wekî înkilab, dewr, zindan, egîd, munewwer, newrozê van helbestan tîne bîra me. Wekî helbestên Tenzîmatê helbestên wan jî ji aliyê ruhsarê dişibe helbestên berê lê ji aliyê naverokê ve wekî helbestên nû(modern)ne. Lê ev pîv ne di asta tevgerêke radîqal de ye. Muşa'ereya yekê ji 34 bendan, ê duduyan ji 20 bendan pêk hatine.

5.2.1.4.1. Muşa'ereya yekê

Mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - -

Dahî:

⁴³⁶ M.Xalid Sadîni, h.b. , r. 163-167.

⁴³⁷ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Gaziya Belengazan Dîwana Bêxew Mela Beşîrê Bedewî, Weşana Nûbiharê, Stenbol 2013 s. 15, s.21

1 Selam ser dilbera mehbûb
Çi kewkeb bû li burcana
Ji bo min her tu yî metlûb
Zeman û sîne û hînana
Ku roj û şev dibin meqlûb
Dibit zahir li meydana

Bêxew:

1 Çi inqilab ketî dewrê
Li meydanê esir maye
Bi derba zulmet û cewrê
Di zîndanê çî qîr daye
Ku sed heyfê di wê xewrê
Ji ber çavê me windaye

Dahî:

2 Li meydanê dibû zahir
Şefeq dabû wekî rojê
Di 'işqê da ez im mahir
Li ser wê terha bişkojê
Ku çêkir husna wê qahir
Bi wa neqşa dila disojê

Bêxew:

2 Ku sotî cismekê nazik
Bi pensê furqetê reş kir
Ji teb'îda te şebazik
Di hebsê lew muşewweş kir
Ji rengê sosina nazik
Di wê wensê muneqqeş kir

Dahî:

3 Çi xweş neqş in Xweda çêkir
Li bax û bexçeyê bulbul
Bi yek carê nezer lêkir
Em in ser wê dibûn dilkul
Ji 'ebdê xwe ew rêkir
Bi min ew bû suwar duldul

Bêxew:

3 'Egîd ketiye ewê qalê
Ketê heddê di îdrakê
Di dest da şubhetê alê
Dixwazim ew me azakê
Bikêşim nuqtaya falê
Belê ji xebrê xûya nakê

Dahî:

4 Wekî duldul di herbê da
Li pûşta wê 'Elî siwar

Çi 'egîdê di cengê da
Ewe sahibê zulfeqar
Rim û tîrê di ber wê da
Ku danîn ew di dil çûn xwar

Bêxew:

4 Di dil çûn xwar ji xafil da
Me dî yek car birîn nû bû
Ji wê derba rima mil da
Neya zux jê re hê dû bû
Ji wa qasa li sifil da
Heqîqet ew di dil çû bû

Dahî:

5 Me dil çû bû ji ber dîsa
Bi du çeşman îşaret kir
Kanî hûdhûdê Belqîsa
Me erwahek îcaret kir
Di qesrê da diteyîsa
Ewî naim îşaret kir

Bêxew:

5 Hişyar û serxweş û mest e
Ji nura çavê şehla bû
Bi 'ûd û 'enber û mest e
Bi inşâ û bi îmla bû
Çi ferforek li ser dest e
Ji newn û xefletê rabû

Dahî:

6 Ji newn û xefletê rabû
Her ew roj û şevê înan
Li wan burcan nezer dabû
Di dêtin 'eqd û perwînan
Ji bo Ellah şukur dabû
Vexwar av fîncanê qînan

Bêxew:

6 Ji qînan kes nedî bê der
Çiqa ku bête dîwanê
Hezar mislê wekî 'enter
Ji kufre hate îmanê
Dizanin ku dibin meyxwer
Belê emma ji fîncanê

Dahî:

7 Di fîncanê de mey noşî
Dema dil çû li ser gûrê
Dizanim ku tu medhûşî
Ji ber şewqa li wê nûrê

Zelîl canê xwe difroşî
Bi wê ava di ferforê

Bêxew:

7 Dema ava zelal dîbû
Tebî'et cin û insana
Ji puşt perdê deranîbû
Di dîwanê de i'lana
Ji kenza xa û şahî bû
Biha her ew dil û cana

Dahî:

8 Wî can dabû li dunyayê
De serbest bit di qebrê de
Ku rûreş bim 'eresayê
Çawa biçime hûzûrê de
Me go şêrîn qasid nayê
Ezê bimrim di çiyê de

Bêxew:

8 Eger bimrî di çiyê de
Belê dîsa mûnewwer tê
Wekî meytê di qebrê de
Bi ser da yek quzeqer tê
Çiqa bêjim di şê'rê de
Ji 'işqa husna dilber tê

Dahî:

9 Çi dilber bû li esmana
De hûsna lê wekî bedrê
Bi reng nêrgîz li bustana
Ji ber wê ez ketim 'erdê
Bi min çiçek û reyhana
Tewaf kim Leyletulqedrê

Bêxew:

9 Divê bê Leyletulqedrek
Da rûnî sofiyê xilwê
Ta nû bit nûve lê bedrek
Wekî 'eqreb li wê silwê
Bikêşî quwet û sebrek
Tewafikê da bi wê xilwê

Dahî:

10 Tewaf kim ez di xûrfa de
Heta roja qiyamet bê
Nîva Cennetulme'wa de
Bila her wext seher xef bê
Ku kewser bûye mûrade
Li ber 'eynê me ew der bê

Bêxew:

10 Li pêşber ‘eyne û dîdan
 Xwûya bit her wekî derxê
 Wîsala nefî û teb’îdan
 Her û her dal dîkit serxê
 Di behsa geşte û ‘îdan
 Bi nezmê re didit çerxê

Dahî:

11 Bidim çerxê li dora wî
 Bi çeng û ling û perwaza
 Xet û xalê li muhra wî
 Dehatin xwar wekî baza
 Li min ew her di bora wî
 Wekî sultan û şehbaza

Bêxew:

11 Ji şehbazan neman rawî
 Bişaret kî di vê rê da
 Ji textoran neman rawî
 Tedawî kî di çerxê da
 Li ser sûran ne dê mawî
 Di govend û di çerxê da

Dahî:

12 Di çerxê da ezê dîn im
 Li ber yê bûne Leylayê
 Birîndarek li Maçîn im
 Ji bo min yek tebîb nayê
 Eger yek carê bibînim
 Allah dişînî şifayê

Bêxew:

12 Dixwazin lê şifa nîne
 Li derba sahibê derbê
 Me du’a dewr û yasîn e
 Heta ku ew muzeffer bê
 Şifaya gel dil û sîn e
 Ji destê barî ebter bê

Dahî:

13 Şifaya derdê meher ew
 Divê min ders ji kitaba
 Bi roj û şev bibêjî ew
 Bi ‘ûd û çeng û rubaba
 Hejînî zulf û dêma ew
 Bibêj ‘aşiq tu jî raba

Bêxew:

13 Dema rabê ji puşt perdê
Bi neqş û gulkê çîna wî
Li ser dêmê ewê gerdê
Ji nûve hatî şîna wî
Dibit mîma li bin ‘erdê
Li dêmê hat evîna wî

Dahî:

14 Li wê dêm dur û elmasa
Şefeq çûye heta Çînê
Bidin dest dur û durnasa
De nîşanê wê ew bînê
Wesf dê ew ji bo nasa
Bona yek xalî bînê

Bêxew:

14 Biha lê ketiye meydanê
Heta ku hate bazarê
Ji şiklê sor gulistanê
Di fesla nûn û azarê
Heqî ‘aşiq tenê zanî
Ku xalî kit li dewwarê

Dahî:

15 De xalî kit ew husna lê
Wekî nêrgîz li wê latê
Ji mûşteriya didim meylê
Li dîwanê di civatê
Me can daye li ser seylê
Wekî Mecnûn bi Leyla tê

Bêxew:

15 Bi Leyla şadiman nînin
Neh in wek wî kes mecnûn
Welew ku Çîn û Maçîn in
Ji ‘işwe sûretê mehzûn
Bi qamet sosinê şîn in
Civata gulzer û beybûn

Dahî:

16 Civatê de pehlewan im
Me nîne şûr herim herbê
Nazir ez bûm li bustan im
Ji bo min sosinek zer bê
Wekî bulbul bi efxan im
Di xew de gul te dî der bê

Bêxew:

16 Heta bimirî ewê ha bê
Ji destê vê gula çînê

Ji nea'asê dema rabê
Ji qehra daye axînê
Wekî bulbul ji xew rabê
Ma wê bes kê ji vê şînê

Dahî:

17 Bes e Dahî ji efxana
Di dil de agirek bû pê
Çiqas çiçek li bustana
Tu nabinê dema ew têt
Nezîr nêrgîz li beltana
Ew husna ku ji jor avêt

Bêxew:

17 Heqîqet husniya jor bû
Di burca sunbulê da der
Bi wê fêslê ker û kûr bû
Ji dîwanê Beşîr kir der
Ne wek Dahî li ser gûr bû
Ji daxa dil selam kir ser⁴³⁸

5.2.1.4.2. Muşa'ereya duduyan

Mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - -

Dahî:

1 Selamê min Bêxew dîsa
Selamê 'ûd û enber lê
Bi min şê'rê te teyyisa
Ji rengê miska ezfer lê
Wekî hûdhûdê belqîsa
Di wê qutrê mu'etter lê

Bêxew:

1 Divê min 'itrekê taze
Ji neqş û sun'ê barî bê
Eger ne ew 'itir şaze
Dilê geş wê pê tarî bê
Di kanûna ne şebaze
Dema ku ne biharî bê

Dahî:

2 Selamê heyva nîsanê
Hejandin sosin û reyhan

⁴³⁸ Tehsîn Îbrahîm Doskî, h.b. , r.133-141

Te çend xar rabû berdanê
Bi wan xaran dibû ferhan
Çi xweş neqş in li dîwanê
Meşîne her wekî seyhan

Bêxew:

2 Dema gurgur ji seyhan tê
Gelek bazî dibin guhdar
Dem û çaxê ku perwan tê
Diçê nav agirê dijwar
Li wê tîpa ji dîwan tê
Ne wan ez dibim xemxwar

Dahî:

3 Bi wan neqşê te neqîşandin
Melaik tenê seyranê
Erz û esman te hejandin
Te reş anî li meydanê
Ji wan tîrêj te rijandin
Ku xet danî li dîwanê

Bêxew:

3 Li dîwanê sip û sar im
Dema dîwan xeyalî bê
Bi dil tarî û neyar im
Eger karek xeyalî bê
Bê xet û xal û bêzar im
Heta ku ne lualî bê

Dahî:

4 Dibêm xettê te elmas in
Reşandin zêr ji kafûrê
Ji 'ilmê mentiq qiyas in
Çi cewher bûn di nav nûrê
Di nav durran de xweş nas in
Şefeq daye li ser gûrê

Bêxew:

4 Ne Mûsa bê li der gûrê
Nikarê şû'leyê hildê
Kesê wek min heta gorê
Nikarê ragirî findê
Ku yek nadê yekî dorê
Ji vir ta ku herê hindê

Dahî:

5 Şefeq çû çîn û maçînê
Gelek pê hatine îmanê
Xwûya ye va li qezwînê
Di behrê 'iqdê mercanê

Hejandin werd ji nesrînê
Di nav baxê gulistanê

Bêxew:

5 Di nav baxê gulistanê
Ji rengê bulbulê jar im
Bi derdê min Xweda zanê
Ji mêlakê birîndar im
Di nav dûman û pêtxanê
Ne nîsan û ne adar im

Dahî:

6 Di nav baxa gulek derbû
Tîrêja wê çî dijwar e
Li dunyayê seranser bû
Hûcûm daye li ser dar e
Erê 'îşqek ji dil derbû
Ji lew selman bû serdare

Bêxew:

6 Dema serdar bûyî selman
Felek rast û ne xayîn bû
Eser dabû li ser şahan
Li ser ayîna ayîn bû
Bi hawarê 'elem hildan
Qelem ser sefhê zerîn bû

Dahî:

7 Bi wê 'îşqê qelem kêşa
Ji bêxew re şiyandî wî
Li tali' bo me derwêşa
Li dunyayê gerandî wî
Nezer daye birîn êşa
Li wê dil bû helandî wî

Bêxew:

7 Bi rastî dil hela û çû
Nema kate bidî carek
Esîrê der qelaya bû
Dê çawa bê ji min karek
Yetîm û rengê kala bû
Dixwazê tu nû suwarek

Dahî:

8 Dibêm Bêxew çî suwar e
Li meydana Mem û Zînê
Ji 'uşşaqan re serdar e
Ji vir ta bighê qezwînê
Belê îro me dil sar e
Wekî Ferhad û Şêrîn e

Bêxew:

8 Ku dil sar e ji tarîti
 Giha gorê nezan û jar
 Bihar hat û ji harîti
 Nedî me sosin û gulzar
 Bi sed rengî neyarîti
 Li 'îdan em nebûn guhdar

Dahî:

9 Me go: "Îda te pîroz bê
 Di 'îdê hûn xweşî bînin
 Li pey wê cejna Newroz bê
 Di nav de sosinê şîn in
 Ku sal hem'yê de yek roj bê
 Du sê renga j'xwe re bînin

Bêxew:

9 Dizanim sosin û reyhan
 Biha tînin li bazarê
 Li destê cindî û merdan
 Di bîst û yekê Adarê
 Ku dil safî nebê heyran
 Êş û jan naçê yek carê

Dahî:

10 Bes e dahî tu bes bêje
 Li Bêxew tu selamkar be
 Dilê xwe tu neavêje
 Li pelê mayî guhdar be
 Mêlakê xwe tu nebirêje
 Ne xemleys û ne sersar be

Bêxew:

10 Ji rengê seb'ê seyyar im
 Çihar çûne sisê mane
 Ji her alî ve ez çar im
 Selam ser çava hêjane
 Xulamê Dahiyê jar im
 Bi erzanî me berdane⁴³⁹

5.2.2. Mînakên texmîsan

⁴³⁹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, h.b. , r. 142-147

Li ser helbestên Melayê Cizîrî ji aliyê 5 helbestvanan 11 texmîs hatiye nivîsîn. Piştî Melayê Cizîrî, li ser helbestên Macin, Mela Mehmûdê Hoserî û Mun'imî texmîsek hatiye nivîsîn. Mela 'Ebdulfettah Hezroyî(Fethî) jî li ser nezîreya xwe texmîsek çêkiriye.

5.2.2.1. Texmîsên li ser helbestên Melayê Cizîrî

5.2.2.1.1. Texmîsa Laxer (ss. 17)

Mef'ûlu mefa'îlun mef'ûlu mefa'îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Remzek ji nesîmê çemin da û xwişî
Rabû ji xewê sebze û şebnem diweşî
Çendî xebitî dil ko bikit seyr û neşî
Nêgîza mest û xeraman di sehergeh ko meşî
Bişkift-i sifet-xunçe ji çara Ereşî

Horên di bihiştê we perî cumle cema tèn
Zuhre reqîsî çeng û çexane bi xina tèn
Xulxul dikevîtin çîmenan têk bi newa tèn
Şemşad-i bi meş sosin û sinbil bi sema tèn
Ey serwê xeraman ko tu carek bimeşî

Çîn girtiye sirban ji seraser bi kef û kef
Xwînê we dirêjin ko li şîran cemidî kef
Dinya bûye leylan ji lixavan diwerit kef
Rom û 'Ecemê girtiye oxilme bi sef sef
Cohtê muxulan hatine cengê hebeşî

Wesfê di cemala te bû ewwel ko sebeq da
Tehsîn-i ji ustadê kelamê we bi heq da
Bawer te meha bedr-i bi enguştê du şeq da
Wek zerre herê sîne ji mihra te şefeq da
Bû şuhreê afaqê bi xwirşîd-i weş î

5 Xal û nuqte û 'enber û miskê te fişandî
Yek nuqte ne dî kes, qelemê sehwê kişandî
Kafûr e kirî sefhe sewadê neqîşandî
Kê deste ji qudret we kişandî we reşandî
Qewsên du hilalan li beyadê bi reşî

Hindî ko hebî xûb û zerîf, her di xemê ne
Der xwînê cegerpareyê derd û elemê ne
Wek şehde hebin da'î çî hacet qesemê ne?
Çendî te but û latê nîsarê qedemê ne
I'cazê me ke vê tu ji neslê qereşî

Gazindê ji derd û eleman qet me ke êdî
Ev tali' û bextê weh mubarek te li kê dî
Mehsûlê muradê me ji tîra bi çepê dî
Ey dil ji kevanê helek exterme şehîd î
Minnet ko tu extermeyê, qewsê biweşî

Her gezme û awur ku ji çehvên te bi kil hat
Min sîne hedef da ber û yek yek ne bi til hat
Ahek me nehişt sebr û sukûn bêtehemul hat
Derba cegerê bû ko me ev nale ji dil hat!
Ma ah û fixanan dikirit kes ji xweşî?

Bê keştî li ber behra fîraqê erixîm ez
Xewfek me hebû lew bi wîsalê perixîm ez
Bêhnek ji wîsalê me bihîst û kerixîm ez
Wek tole li pey mûçih li dorê çerixîm ez
Çix kir me hebîbê ko tu narî biqesî

10 "Laxer" di zemanê xwe û şî'rê, tu 'ela î
Çendî te hebîn dax û birîn, tek-i bela î
Rengîn-i ji derd û eleman şubhê Wela î
El-lah çi tebîetbeşer î xwe ne "Mela" î
Vê cewr û cefayê tu peyapey dikesî⁴⁴⁰

Em di derheqê Laxer de ne xwedî agahiyên berfireh in. Li gorî Sadiq Behadîn di rastê de Laxer, Xalid Axayê Zêbarî ye. Ji herêma Behdînanê ye û di sedsala 17an de 'emir kiriye. Di destê me texmîsekê wî heye ev jî li ser helbesteke Melayê Cizîrî ye.⁴⁴¹ Helbesta model ya Melayê Cizîrî li ser bedewbûn, naz û cefaya yarê ye. Laxer jî li gorî temaya her beytê wesif û tevgerên yarê teswîr kiriye. Mesela Melayê Cizîrî di beyta yekê de yara xwe şibandiye nergîzê, Laxer jî bi teşbîha şebnemê tevlî vê hunerê bûye. Texmîs jî wekî nezîreyê li helbestên ku tê ecibandin re tê nivîsîn. ferqa vê, tu helbestekê nû nanivîsî tam beravajîya wî tevlî helbesta wî dibî. Laxer li gorî ruhê helbestê tevgeriyaye, bi misrayan hestên Melayê Cizîrî parve kiriye.

5.2.2.1.2. Texmîsên Şêx Ehmed Feqîr (ss. 18-19)

Şêx Ehmed Feqîr li ber helbestên Melayê Cizîrî çar texmîs nivîsiye.

5.2.2.1.2.1. Texmîsa Şêx Ehmedê Feqîr li ber xezela Melayê Cizîrî ya yekê

⁴⁴⁰ Arif Zêrevan, Dîwan Melayê Cizîrî, Weşana Nefelê, Stockholm 2004(Çapa Dîjîtal), r. 223-224.

⁴⁴¹ Abdurrahman Adak, Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2013, r. 237.

Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun

Behra Hezecê + - - - / + - - - / + - -

1 “Ela ya xaliqu'l-xelqi” bi carek
“Tebarekte te'aleyte” tedarek
Tu me'bûd î daîm bê teşarek
“Te'alellah” zehî husna mubarek
Tebarek sed tebarek sed tebarek

Ji berqa bêdilan nûrek çi rabû
Di dil da şubhetî şem' û çira bû
Ji nûra wî şehê 'alî ku rabû
Meger Şîrîn bi vê şîraniyê bû
“Ela şemsu'l-melahet qed teşarek”

Ji zulf û xemriyan le'la xumarî
Şebîhê lulu û durr û mirarî
Çi best in bêdilan leyl û neharî
Ji xunçeyên buxçeya wî gul'izarê
Me her xunçek di dil da maye xarek

Dibêjim her mudam ya reb Îlahî
Dinalim ya letîfî padişah î
Bike rehmê li ser min rû-siyahî
Li textê dilberê rûnî bi şahî
Li te şahî mubarek bit mubarek

5 Ewan zulf û ewan xalên bineşî
Li rûyê dil texeyyul dan bi neqşî
Ku vêkdan şubhetê exnamê hefşî
Ji dîdarê murada min bibexşî
Murada min ji te dîdar e carek

Cegersoj im şebîh 'etşanê rojî
Li dil da ah û efxan bûne kojî
Ditirsim lew de'îf im jar û hojî
Di dil danî û dîsa dil disojî
“Etehriq ya melîke'l-husni darek”

Febi'l-cumle evan derdan tu hil de
Tu natirsî tu yî milxol ji mil de
Tu jar bûyî ji 'ezm û lehm û cild e
'Izarê ger li min dî tu li dil de
“Li enne'l-qelbe qed yehwa 'izarek”

Te dil sote şebîhê nûr û nar e
Li min cumle te xem kirne bi bar e
Ji wan lew bûm esîr û de'f û jar e
Te cergê min ji dil kir pare pare

“Fe carek ya bedî’e’l-husni carek”

Ji xewn û xal û zulfên misk û ezfer
Reyahîn û binefş û werd û ‘enber
Ji wan wesfan tu Ehmed dîn û ebter
Were xanim bikuj beste bi xencer
Melê emma bi destê xwey mubarek⁴⁴²

Temaya helbesta model ‘eşq e. ‘Aşiq yanî helbestvanê me, xwestiye mezinbûna ‘eşqa xwe bi kelîmeyan îspat bike. Mebest jî dîtina yarê ye. Mesela dibêje dilê min mala te ye, mirov qet mala xwe dişewitîne an jî heger tu dixwazî min bikujî, şûr li dilê min xe ji ber ku sûcdar ev e. Heta dibêje kuştina min bila bi destê te yî mubarek bibe ji ber ku ev bi tenê mafê te ye. Lê di misreyên ji bo texmîsê hatiye kirin ya Şêx Ehmed Feqîr ne di asta helbesta model de ne, ji aliyê hunerê ve sivik û basît in.

5.2.2.1.2.2. Texmîsa Şêx Ehmedê Feqîr li ber xezela Melayê Cizîrî ya duduyan

Mef’ûlu mefa’îlun mef’ûlu mefa’îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Ey Barî Îlahî da nekî qehr û ‘itabê
Bîmar û meriz im li seda qend û şebabê
Min hewl û quwwet nîne ku bûm şibhê rubabê
Ey şahidê qudsî veke bendê ji niqabê
Ta çendî we sergeşte bimînin di hicabê

Ber zulfa xezelan nezerê carekê lêke
Der biska şepalan tu herîrî bîne têke
Ber şem’ û şemalan şubhê perwaneê pêke
Biskên ji herîrî tu ji nû mawerê lêke
Tayên di ‘esabê bireşîne bi gulabê

Mesnû’ê Xuda cumle ne bêhedd û hîsab in
Bilcumle hemî têkda bi tarîx û kitab in
Tehqîqe bikin cumle hemî dê bi fena bin
Her yek bi hezar reng li bejna te sema bin
Xemrî û leff û şetrî û tayên di ‘işabê

Sermest û cunûn im bi te ra yar û hebîb im
Der xal û xetên ‘er’erî yekcar ‘ecîb im
Bê zenn û guman ez ji ewan dûr û xerîb im
Minnet ku ji bextê xwe tali’ bi nesîb im
Husna te ye îro ji me ra çûye nisabê

⁴⁴² Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr, Hayrullah Acar, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.551-552.

5 Van xewn û xeyalan çi kirîn “şey’ en feriyya”
Xweşhal bû li ‘Îsa ku “tekellum da sebiyya”
Bextê bi siyahî ji felek ewcê Sureyya
‘Eşqa me ji ber mewc û ‘ecacê bûye derya
Dê zîr û zeber kit me bi destê min xurabê

Neh çerx û felek carî bi emrê te bi qehrî
Lê qeydê gunahan bê ‘eded “esqelî zehrî”
Bednam e ku bûm usbû’ û sal û meh û şehîrî
Neh çerxê sipîhrê ji hewayaya te û mîhrê
Sergeştene ew têk ve mera şubhê hebabê

Ey dil bê ‘eded çend bi nalîn û girîn î
Bilbil ‘endelîbî di sema ‘erd û zemîn î
Bîmar û birîndar î bi ahan û hezîn î
Wek ba dilezin î li semendî dibezîn î
‘Umrê me ‘ezîzê bi xwedê bes ke şîtabê

Ew berq û brûska tel’etê şah û emîrî
Bal û dilê min ristine şubhetî qîrî
Ey Barî bi halê min tu dana û xebîr î
Ya pê bi ziyaret bi me de ya serê şîrî
Bîmar me avîtime destê xwe rikabê

‘Îşq û fereh û xal xet in cumle te çêkir
Bi derb û terîqa ve bi yek yek te bi rê kir
Her çi ku bi laîq te gulab anî û lê kir
Min rê ji serabê bi şerabê bir û munkir
Hetta bi ebed teşneceger ma bi serabê

10 Xelqê ku henin Barî li wan bûye tecella
Bêxewf û hezîn in bûne eflac û tesella
Pirr ca û şerîf in bûne xerra û mu’ella
Serpûş û qeba ba me ye tesbîh û musella
Wer da bidirînin li xwe vê perde û qebaê

Em jar û zelîl in were carek me xudan ke
Zulf û nuqet û xal xiyalan bi ‘eyan ke
Van metn û ‘ibaratan li me şerh û beyan ke
Lillah were saqî bi du caman me cewan ke
Mutrib bi defê ra bide nayê ku şîrîn qed di semayê

Ey dil ku tu rabe te ji ber cewr û cefayê
Carek bide zewq û tereb û fereh û sefayê
Sergeşte bi be daim bi esrar û xefaê
Wer guh bide nayê ku şîrîn qed di semayê
Purr helkirne mes’ele vê fêslê xitabê

Ey Barî Îlahî kerem û rehma te ‘am e
Ev ‘erd û zemîn û asiman keftine şame

Fehm û hewes û ‘eql û beşer cumle te da me
Cama neşekerleb bi me det ‘eynî heram e
Muftî we numa haşiyeya şerha lubabê

Rehmê tu bike lewra ku lutfa te ‘emîm e
Her çende ku ez bulh û nezan im bi gunaha ve bezîme
Lêkin be peşêman im li pê wan vegeşîme
Muftî me ney û nay e û ney qewlê qedîm e
Bawer te netê guh bide ber çeng û rubabê

15 Ehmed tu feqîr î carekê bîne wefayê
Xalî bibe carek tu ji ber cewr û cefayê
Ber gûş bibe daim te bi esrar û xefayê
Çûyîne serayê ku şîrîn-leb di semayê
Go: “Ew ne Melayê me ye? Bêperde bila bê”⁴⁴³

Melayê Cizîrî di vê xezela xwe de hemû taybetiyên helbestên klasîk li pêşiya me radixe. Yar di nîqabê de nayê dîtin. Biskê wê xuya dikin wekî hevrîşim in. Porê reş belawela ne. Zulf, wekî morîkan dîlanê dikin hwd. ew mecazên zahîrî ne. Di dewamê de dibêje ez ji mecazê derbasî heqîqetê bûm, me rewşa xwe yî meyxuriyê bi tesbîh û nimêjan veşart da ku eyban li me negrin. Piştî telmîhên li ser Cenabên Mûsa û ‘Îsa dibêje min meya evînê xwar, Xwedê Teala ji min re tecellî bûye. Bi vê halî em fêm dikin ku helbest ber bi têgeh û mezmûnên tesewwifê diçe. Bi ihtîmaleke mezin saqî Cenabê Pêxember e, mey jî ‘eşqa Xwedê ye. Kompozîsyona helbestê li mirovan pey der pey ber bi me’nayên tesewwifî dibe. Şêx Ehmed Feqîr di misreyên xwe de piranî ji Xwedê re dia kiriye. Li gorî qeneata min, di navbera helbesta model û misreyên texmîsê de bitûniyek tune, texmîs neserketî ye.

5.2.2.1.2.3. Texmîsa Şêx Ehmedê Feqîr li ber xezela Melayê Cizîrî ya sisêyan

Fa’ilatun fa’ilun fa’ilatun fe’ilun

Behra remelê - + - - / - + - / - + - - / + + -

1 Berqa husnê ji sirra semedî hat meded
Dox û yexmûmê dilê min bûne nîşan û sened
Kenzê mexfî ji Ehed dagirt Iblîsî hesed
Sirrê wehdet ji ezel girtiye hatta bi ebed
Wahid û ferd e bi zatê xwe wî nînin çu ‘eded

Qedera şahê wilayet lê tenazu’ qet ekin
Mebhesa zatê îlahî da tekellum pê nekin
Ji sirra wehdetê zatî dev û ezmanan vekin
Di qedem da ezel û ‘eynî ebed her du yek in

⁴⁴³ Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr, Hayrullah Acar, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.553-556.

Sermediyyet we dixwazit ne ezel bit ne ebed

Xet û eşkal û rûxê ma ku ji huznê kemedî
‘Ewrekî tarî çî avêtiye çavan remedî
Hûn werin carek nezer din ku ji sirra sermedî
Ferq e wahid ji Ehed lê di meqamê semedî
Bi heqîqet ku yek in her du çî Wahid û çî Ehed

Qulzema berqê heqîqet girte çav êmin serab
Mewc û pêlan wa didit geh geh li ser destê xirab
Mame heyran kî demî dê bit Nesîbê min şerab
Yek e derya tu bizan qenc çî mewc û çî hebab
Di esil da ku hemî av e çî av û çî cemed

5 “Ce’ele Şemse diyaen”hate ser min bûye xewn
“Kaf” û “ha” “ya” “eyn” û “sad”in bo me bûne pişt û ‘ewn
Lê hezaran şadimanan mislî min bêreng û lewn
Afitabê ehediyyet di xwe da girtiye kewn
Ku ne ‘ewrek heyê lê girtiye çav ême remed

Senem û lat û ‘uzzayên ku sirra ehedî
“Ehsene’l-llahe Tebarek” mislî wî çavan nedî
Qerqefê kûzeê fexxarên di meyxanê me di
Husnê zatê bût û latan ji cemala semedî
Ji misalê senem e weh ku tecellaya semed

Abê derya dekelîtin ji birûqa senema
Ji sirra ‘eynê heqîqet ixtiyarek lê nema
Maye heyran bil’ecêb emrê ji bey’ û selama
Xeyrî derya nîye sehra bi heqîqet we ema
Ji rûyê keyfe kemîn ab bûye şubhê zebed

“xeleqe’l-insane fi selsalin fexxarin qewî”
“Badî’erre’yi”du zid danin li hev bûne hewî
Qismê elmas û cewahir bi selem bû rebewî
“Kullu yewmin huwe fi şe’nin” nebî xafil ji ewî
Her peyapey ji şuûnan dikirit feyz û meded

Herd u “ta”ê “taha” û “tasîn”li hev bûne celîs
“Ma tequlu tef’elu” hazir dibin cumle celîs
Qismê melbûsê ‘etîq dê bin wekî eslê xwe rîs?
Ger di Adem bidiya sirrê li ‘ilmê Îbilîs
“Hînema da ebsereh kebberehû hîne seced”

10 Şahê eqwamê sebeq cumle çî ‘Ad in çî Semûd
Ev çî ‘itr in ev çî bêhn in gulşen û ‘ember û ‘ûd
“Yemkurune’s-seyyiati” kir di şe’nê wa su’ûd
Çi zeman û çî mekan û çî cihat in çî hudûd
Çi meqadîr û tefasîl û hesab in çî ‘eded

Çi lualî çî cewahir çî meratib çî esas
Çi bewadî çî bihar in çî beled hem çî hasas
Çi sîyab û çî hemîş û çî mefaxir çî libas
Çi munafat û lûzum in çî misal û çî qiyas
Ev çî tewlîd in çî terbîb in çî ruh in çî cesed

Sirr û kenz in xemz û remz in lewn û terz in her dema
“Yef’elul’llah ma yeşa’û” xaliqê ‘erz û sema
Heybet û xewfê çî girt in dîde û çavê di ma
Ser bi ‘eczê diderit quwwetê derrakeyê ma
“Rece’el qelbu kelîlen we meta game qe’ed”

“Kuntu fî xefleti emrin” lê ji sîma qemerê
Bê ‘eded emr û newahî nay’n hesab û defterê
Bîne bîra xwe hesab û xewf û hewla mehşerê
Heyret û ‘eczê serencam di babê nezerê
“Key be Xaliq nezerê qadirê mexlûq resed?”

El eman im min narê dozex der cehîm û si’uret
Ehmedê mexrûr û ‘asî her bi zarî ba diket
Lami’a berqa di bayê “eyyu zenbin qutilet?”
Goftûgû çendî Mela me’rîfetê peyda diket
Gewhera me’rîfetê nagihite kes bi xired⁴⁴⁴

Di mijara nezîreyê de em li ser vê helbestê sekinibûn û me gotibû helbest li ser wehdetul wûcudê hatiye avakirin. ŞEF jî bi misrayên xwe li ser vê felsefeyê bi Melayê Cizîrî re hevaltî kiriye.

5.2.2.1.2.4. Texmîsa Şêx Ehmedê Feqîr li ber xezela Melayê Cizîrî ya çaran

Mef’ûlu mefa’îlun mefa’îlun fe’ûlun

Behra hezecê - - + / + - - - / + - - - / + - -

1 Neqşê te ye ku bo me li ser lewhê şefeq da
Remz û nuqet û xal û nîşanên di sebeq da
Elmas û cewahir ji me’adin te remeq da
Ismê te ye mektûb di dîwanê qedem da
Herfek qelemê ismî bi teqwîmê reqem da

Ev remz û nezîr û qises û ‘îbret û zulmî
Xeyr û hesenat û şerr û enwa’ê ji curmî
Nef’ û derr û îcad û ‘edem sîrrê ji hilmî
Eşkal û xetên daîreyê nuqteyê ‘ilmî
Ev neqş û misal in di xeyalatê ‘edem da

⁴⁴⁴ Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr, Hayrullah Acar, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.559-562.

Ava ku ji nûra samedîyyet te reqem kir
Ew ax û rumûzê ehedîyyet te nezer kir
Emrê ku di “kaf û nûn”ê ‘eceb anî eser kir
Mîm metle’ê şemsa ehed ayîne sifet kir
Lami’ ji ‘Ereb berqê li fexxarê ‘ecem da

Hicret ku ji behra sefera ‘eynî liqayê
Heyran û esîr mame di qeyda bêwefayê
Min sîne û dil kirne feda berqa fenayê
Da weqtê liqayê bi te heyî bîn di beqayê
Min neqdê dil û can di fenayê bi selem da

5 Qebzê kire gazî li seda bestê furubestin
Ruh û cesedê xalî bi sirra wa dibestin
Neqdê(?) dilberanê şadiman ku bixwastin
Coşan û xuroşan kef li elmasî şikestin
Ev sefheyê elmasê ku neqqaşî qelem da

Ehmed dil û can riştine teşbîhê henayî
Dabestî di qeyda dax û derdan û belayî
Bey’ û selem in serserê wan kirne ricayî
Minnet ji Xudayî ku bi ‘ebdê xwe Melayî
Iksirê xemê ‘eşqê ne dînar û derem da⁴⁴⁵

Helbesta model ya MC ji deh beytan pêk tê. ŞEF bi tenê 6 beytên wî kiriye texmîs. Dîwana qidem tê wateya ezê. Yanî Xwedê hê ezê de navê Cenabê Pêxember dabû. Navbera peyva Ehed û Ehmed de yanî navê Xwedê û navê Cenabê Pêxember de bi hunera gotinê têkiliyekê daydine. Bi vî awayî helbest li ser tewhîd û naatê disekine. ŞEF bi beytên xwe ev mijar dubare kiriye.

5.2.2.1.3. Texmîsên Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

5.2.2.1.3.1. Texmîsa Seyid Qedrî Haşimî li ser xezela Melayê Cizîrî ya yekê

Fe’ilatun fe’ilatun fe’ilatun fe’ilat

Behra remelê + + - - / + + - - / + + - - / + + -

1 Me li subhê nezerek kir’bû li yarê qederek
Çi nuqûş bû cemalê me dikir seyrê gelek
Şewişîn purr dehişîn qet nedî mislê wê qemerek
Nazîkek min seherê dî bi cemala xwe ne wek
Hûr û wildan û perî bû ne beşer bû ne melek

⁴⁴⁵ Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr, Hayrullah Acar, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.563-564.

Bike pûrsê li qetîlê perr û biskên te kinê
Bike ehayê mewatan bi du zulfên xwe yê reng reng ji hinê
Ji te xazim ji birînên me yê kul ra li dinê
Wer temaşayê şehîdên xwe ke carek tu binê
(Ehsenelah û tebarek) ji du çehvên te belek

Nêrgîza nazik şehla çî bi hukm û nezer in
Xett û xalên te yê şêrîn li ruyê sorhiner in
Bisk û gîso li kinarê qemerê perr bi perr in
Sunbulên ter li gulan palê bi mestin diderin
Sosinên taze û nesrînwereqan bûne helek

Çî melek bû ji sema hat û bi hukm û qed û qam
Dibû şermende li husnê meh û bedra ku tamam
Bi melahet zuhera min dîkit îhyayê 'îzam
Nazika min ku bi mestî di çîmen hati xiram
Ji hesed çûne xusûfê meh û mehrê di felek

5 Yê ku husna te bibînit heye dil wî nebit qat
Yê ku nûra te bibînit heye qet ew nebe fat
Yê ku nageh te bibînit heye mumhîn nebe mat
Ê ji xeflet te bibînit ku dimînit heyihat
Te bi çehvên di belek kuştîne mezlûmi gelek

Canê şêrîn diderin mujdeya burhên te yê qer
Dilê 'aşîq herîşand dilberê pê şîr û tever
Lew di 'îşqê dibitin 'eqlê me purr zîr û zeber
Zerreyek 'îşqê giha kê û ji 'eqlê xwe neber
(Kullu men sadefehu dahiyetu'l-'îşqi helek)

Padişahê ku tecella kirî der wadiyê 'ûd
'Alîşe'nê ku munewwer kirî mehbûb bi şuhûd
Mehribanê dilê 'aşîq bi şî'a' û bi surûd
Xwusrowê 'îşqê ku rûniştî li ser textê wucûd
(Fetehe'l-qelbu 'ele'l-fewri we lir-rûhi melek)

Beynê 'îşqê û selamet çî qewî perde sutûr in
Me nema raheta canî me di dil şu'leya sûr in
Di riya Zîn û Şîrînan bi yeqîn şewq û şurûr in
We çî 'îşq û çî selamet ku ji yek yek di dûr in
(Kullu men yesluku hubben subule'n-nari selek)

Min naleyê kûr tîn ji dilî jarî dîker
Çend pêt û tenûr tîn me ji nêva di ceger
Seb nazika cîr tîn bû qeder ah û keser
Ahê bêgavî ji dil tîn me ji pêta di ceger
Bes tu bêfeyde nesîhet ke me dil bûye pelek

10 Herçî 'umrê me yê naqis qe hebit her bi te ra
Bes e ey padişehê min bike rehmê bi me ra

Were ey xan tu ve îro bihêjin her du perra
Ma ji ‘umrê me çi mabit were êdî ve me ra
Da di eqtarê wucûdê bikirin seyrê melek

Ji ezel da ku ji nûrha te veda pertewekî
Lê ji qelbê xwe re xazim ji te ez zerreyekî
Da bikî seyrê heqîqet li te canan demekî
D’îstîwayê ku ji husna te veda lami’ekî
(Nezeruş-şemsi mine’ş-şerqi ile’l-xerbi delek)

Hûr û wîldan û perî cumle ji husna te bitin
Şeng û şox rûh-qemerî pertewê şemsa te bitin
Necm û bedrên fenerî zerre ji lem’a te bitin
Afitabê ku ne teswîrê ji husna te bitin
(Nûruhû fî nezerî zulmetu dacin we helek)

Te girêdam bi du enguştê xwe yê sohrê şpik
Te wucûda me ya nazik bi Xudê kirye çemik
Bi serê zulfa te Zînê, bûme riswa û hetik
Ji hewa bend te kirim şubhetê bayê di sivik
Çi ji biska te bibêm ahi ji biska te çelek

Ez li bejna te giham mûmê tamam bûye ecel
Me xered gerdena zer bû me nedî misl û bedel
Me ku xwest erzena yarê gote min ceyl-i le’el
Ez ji zulfa te veristim mi teleb kir lebê le’l
Lê di çahê zeqenê bê ser û pa çûme helek

15 Çi keder bû ji bo **Qedrî** ji te ra davî veda
Sed hezar mislê me(billah) ji te ra rûhî dida
Yek bi yek hatine seydê te bi wan mûkî neda
Be umîda te humayî ne Mela tor-i veda
Wer temaşayê cîhan bûye hemî tor û şebek⁴⁴⁶

Seyid Qedrî, ev xezela Cizirî hem tenzîr kiriye hem jî texmîs kiriye. Wekî nezîreya xwe di texmîsê de jî Seyid Qedrî serketî ye. Helbesta model li ser evînê û êş û kederên ji evînê hatiye kişandinê sekiniye. MC dibêje: “Çi ecêb e! Evîn û selametî çiqas ji hev dûr in!” ‘Aşiq di dawiyê de bibe şehîdê maşûqa ber dilê xwe. SQH jî di vê mînvalê de agirê ku aşiqan dişewitîne gurr kiriye.

5.2.2.1.3.2. Texmîsa Seyid Qedrî Haşimî li ser xezela Melayê Cizirî ya duduyan

Mef’ûlu mefa’îlu mefa’îlu fe’îlun

⁴⁴⁶ Dîwana ‘Irfan Seyid Qedrî Haşimî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.82-85.

Behra hezecê - - + / + - - + / + - - + / + + -

1 Çeşmên te'y şîrîn bi me ra awirrinaz in
Geznê te di canan ne bi şer'î ne cewaz in
Der 'eynê heqîqet ji me ra melhemê raz in
Remzên te di canan ne bi endaze di raz in
Her yek bi hezar rengî rewanê me dixwazin

'Îşqa te bû riswa kirim der mehfel û sûkan
Xemla te bû min dibû li ber gerdenê bûkan
Hubba te bû 'Eqîlê me gerand şubhê biçûkan
Wan derbe li canê me weku berq û birûskan
Remzên te di canan ne tinê sîne gudaz in

Şaha, me li cergê xwe de sed tîrê Qecer dî
Hukmê te bi hukmê Teter û şahê Mecer dî
Zulma te bi sed newê 'ezabê me beter dî
Cana ji cefaya te û zulmê çi xeber dî
Ku tîra ji cewra te di dil da me bi gaz in

Perwaneyê jar im li te der agirê şewqê
Sermest û xumar im ku li ser lewheyê meşqê
Mecrûhê neçar im be Xudê kî neke reşqê
Perwane û bulbul bi dilên şu'leyê îşqê
Lê ger tu nezer dî bixwe ew gulşen û raz in

5 Zulf û biskên te şefeqdane li dêma te meramer
Xeml û tewrên te wereq dane li bejna te 'era' er
Haşa ku hebin mislê te hemkûf û beraber
Peyweste di weslê ku dimînim ku seranser
Bişkoj û tulusm û wereq û netruk û baz im

Qesda me ji dil bû bi te ra der perr û qîştê
Xal û belekên te yê reş bi Xudê kim Hebeş tê
Der sefhayê sîma dêm û bejna te neqîş tê
Subbûhî û quddûsî û hûrên di buhuştê
Peyweste şebê qedrê liqaya te dixwazim

Nêrgiz bi xeram tîn dil û cerg tev herişandin
Sed sofî û zahid te bi husna xwe xirandin
Şewqa nezerê bû li dîlan xûn te wirandin
Sunbul bi sema tîn û gulan perde dirandin
Bişkiftime alal û hişîn bûne terazin

Der weqtê biharan gul û sosin çi yeman in!
Ber perçemê yaran bi Xudê weqt û zeman in
Meş meş bi sema bîn me bi dest 'ud û keman in
Cobar direwanîn çemenan terhê cuwan in
Mestane bi ref ref li kinaran sî û qaz in

Te bi husna qed û zulfan heyirand alema her can

Dil û cerg tev herîşandin weku berda te bi mircan
Mah û xurşîd te bi şewqê betilandin ku li burcan
Her yek bi temaşagehê husna te ji her can
Teşbîhê nigaran bi cemala te dinazin

10 Şîra li me dît yarê me dil jê ra çeper kir
Nehbê dîkitin canê me purr tîr û tever kir
Derba cegerê bû me ku lew nale ji ber kir
Tîra li me dit dostê me tê sîne hedef kir
Nazan li me kit yarê me zarî û niyaz in

Ger bête zerî surmê zêrîn û li mila bin
Sed nûr û şefeq ber piyê wî bazî ‘eyan bin
Toz e ji rehê yarê me dil rûh û rewan in
Ger husn û mehebbet bi seraperdeyê can bin
Geh şah û geda geh bi xwe Mehmûd û Eyaz in

Dêma bedrê li kinarê du siyahmar-i li bab in
Sed hezar zahid û meynoş lê kinê çerx û di ab in
Her du birhên te hilalî weku sadan ku tev ab in
Mihrabê su ebrû ku ji bala ve xwuya bin
Der secdegehê îşqê niyazê me nemaz in

Ev şengê zerîrengê ji rûyê te delalê
Mestane bi meş hat seherê şox û şepalê
Mey daye Hezîn b’destê xwe yê eswedixalê
Ev hûr û perîçehre but û latê cemalê
Der suretê tehqîqî Mela eynê mecaz in⁴⁴⁷

Bedewbûn û bêemsalbûna yarê mijara helbestê ye. MC di beyta meqtayê de van hemû rindbûn û spehîbûnê bi tecellaya Xwedê ve girêdide. SQH bi taybetî bi misreyên li ser rindbûna yarê tevlî helbesta modelê dibe, dîwarê helbestê sê bihustan bilind dike.

5.2.2.1.3.3. Texmîsa Seyid Qedrî Haşimî li ser xezela Melayê Cizîrî ya sisêyan

Fe’ilatun(Fa’ilatun) fe’ilatun fe’ilatun fe’ilun

Behra remelê ++ -- ++ -- ++ -- + --

1 Ey yarê me dil da bi te ra tu bikî lê nîgehê
Ji serê zulfê dixwazim ji te derman bidehê
Da tu mehrûm nedêrî me ji xala cubehê
Ey nesîmê seherê ma di mecala sibehê
Sed selaman bigehînî ji me wê padişehê

Me nedî wek te delalê di dinê da bi fesal

⁴⁴⁷ Dîwana ‘Irfan Seyid Qedrî Haşimî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.121-123.

Qet dibin mislê te nûrînced û şêrîn û xisal
Cerg û dil tev herîşandî te bi mizraq û nebal
'Er'era qamet-elîf neyşekera şox û şepal
Nazika sîmiten û Xusroyê zêrîngilehê

Me li vî sîneyê safî neqş û wesfên te ne sirf
Neke mehrûm ji seraperdeyê canan çî bi qanûn çî bi 'urf
Belkî xanek ji me ra sahibê can bit bi tilism û bi şitif
Da berê da tu bibosî bi dused zarî û lutf
Asitan û der û dîwar û şîbokên qelehê

Were da ez ji te ra dil bikime bax û mekan
Xemê endûwî şepalê çî me xef dît çî 'eyan
Yek bi yek behsê bikim ez ji te ra şerh û beyan
Nameya cewr û cefa û elem û derd û xeman
Dê bi destê zeriye muhteşemê serwî sehê

5 Ji serexan û humayûn me divê mexfîretê
Me ji emrê şehê qudsî me divê terbiyetê
Me ji çêsmê te xezalê be Xudê emniyetê
Belku dilber ji ruwê 'adilî û merhemetê
Rehmekê kit bi feqîran we bipirsit gilehê

Tali' ji sema hat û me keywan û key e
Bezmê digêrînit çî bi endam û mey e
Me'şûqiperistî li derê meykede ye
Ma ji ber derb û firaqa te sukûnek me heye
Cerg û dil her du bi nalîn e wekî çeng û jehê

Bi derê meykede nalîn me digel ah û huwan
Me ji serrişteyê can penbesifet xûn diçuwan
Me serî daniye rê de bide kaş û guwan
Heq dizanit di şeba şubhetê avên di ruwan
Me bi dil zarîn û kalîn e heta subhegehê

Murxê can xane bi xan in ji te ra dewr digirit
Heye tali' me di bendê ku bibînim nefirit
Bi hesab halê heqîqet ji dilî ra bigirit
Hecerê eswed bidêrit destê ziyaret bigirit
Nezrê min bit bigirim xasî terîqa Mekehê

Me ji rûh xweştir e 'işqa te heqîqet emma
Di hewaye te ku can kim bi qena'et emma
Canê şêrîn xweş e daîm bi te ra lê emma
Dîn eger bête beha can didirim lê emma
Me hezar canê ezîzî dihilêtin dibehê

10 Xeml û xêlî te girêdayî ji husnê kemilîn
Mest û şermendeyê xal im ji me ra perde hilîn
Tewr û bergên te seraser bi yeqîn tev 'edilîn

**Perdeya xêlî û çarê tu ji ser dêmê hilîn
Da ji şewqa te bixef bit şefeqa mehr û mehê**

Ma ji emrê şehê qudsî ji wîsala te ye ferq
Me ji her du perê terr dî şefekek mislê di berq
Be yeqîn turreyê Tûran me firot xerqeyekê zerq
**Qe dibit wek te şepalê ne di Şam û ne di şerq
Kê nîşan da di cîhan mislê te xundkar û şehê**

Nam û nîşanê te ne alema bala dinumît
Husnê ser sehnê zemîn şewqê ji mehra te didit
Behredar im me ji husnê me ku lew dil vedidit
**Alemek şehdeyiya husn û cemala te didit
Tu Zuleyxaya zeman î me çi hacet medehê**

Şewk û şîşên ji hewayaya te li nîva cesedan
Şeb û roj pêht û gurî bûn ew li rûh û kebedan
Hêvî me qe neman ji ‘ewn û xiyas û mededan
**Heq nîgehdarê te bit padişahê serwîqeda
Li kinarê me feqîran bike carek nîgehê**

Perr û qîştan tu girêde zulf û biskan bihejîn
Cism û canê min bi hev ra Be Xudê kî bihelîn
Tu li kafûrê beden misk û gulavê bireşîn
**Xubî û dilberî û nar û telettuf bi te şîn
Xusruwa padişehan î û xudana cubehê**

15 Ji sirra Heq bide Qedrî tu ji husnê edebek
Piş re der wadiyê işqê bigerîn lê qederek
Da li der xîmeyê wehdet bibî sahib-nezerek
**Ji ezel Heq bi Melê daye ji işqê qedehek
Ta ebed mest û xerab î ji meya wê qedehe⁴⁴⁸**

Yar wekî şahekê, bejna wê wekî dara ‘er’erê ye an jî qametelîf e ‘ezîzê dilê Mela ye. Ne di Şamê de ne di Şerqê de wekî wê ru bedew tune. Ev xezel bi ser evînê ye. Di dawiyê de MC bi farisî dibêje min ji qedeha yarê ji ezel de qurtek vexwariye, êdî heta roja qiyametê ez ê serxweş bimînim. Ji dîwana MC re belaheq negotine Dîwana ‘Aşiqan. Hemû hunerên gotinê mirovan heger bixwazî ber bi ‘eşqa beşerî yan jî ber bi eşqa îlahî dibe. Mirov birehetî dikare beyta meqtayê xwe re bike bîngêh û bibêje ji ezel de meya hatin xwarin tê me’naya “Qaûlu Bela”yê. Helbesta Mela ji aliyê bibîrxistanê dewlemend e. Texmîsa SQH ji wateya helbestê dîr neketiye, di heman rêçê de ye. Her sê misreyên hatiye pêşiya beyta meqteyê, li dora wate û daxwazên tesewîfî diçe û tê. Texmîs gihîştîye armanca xwe.

⁴⁴⁸ Dîwana ‘Irfan Seyid Qedrî Haşimî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.134-137.

5.2.2.1.4. Texmîsên Mela ‘Eliyê Baqustanî (1912-2002)

Mela ‘Eliyê Baqustanî li ber helbesta Melayê Cizîrî du texmîs çêkiriye.

5.2.2.1.4.1. Texmîsa ‘Eliyê Baqustanî li ser xezela Melayê Cizîrî ya yekê

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Dil bi talan û fena bir me ji yarê şihemê
Qet nebû erzan li heq me dîn û bêhna reşemê
Şayemê minnet û rehmet ji newala qeşemê
Hêvî û tewqe dikim ez ji xudana heşemê
Wî nîgar û senem û padîşeh û muhteşemê

Muhcetê terfeke dilber li kinarê me binêr
Tu kî qible ji dilara sahibê betş û hinêr
Agirek danî hinava li xetaê me menêr
Carînan bendeê dil sohtiyê mehcûr ve vinêr
Bi lebê la'lê şeker barî ji 'eynî keremê

Selwî û Zîn û Zuleyxa tu wî zerrîn kemera min
Can û ten bes bisoj e were pêşber fenera min
Awira wechê mubessem bide carek şekera min
Pirsiyarê li me carek bike şêrîndehena min
Ku perêhtîne fîraqa te li ser derd û xemê

Zerreyek tu ji 'înyet bigihîn min ez reqîb
Ji hemî nas û hemîma nîne kes wek te qerîb
Ji xemê te ez seraser bo me meyûs û kêb
Pursiyarê li me bit wer ne xwe mehcûrê xerîb
Dê li kê 'erde bikim vê xem û derd û elemê

5 Tehlî û tengî me dîn e ku dinalim di şeba
Sal û maha ez reqîbê te me canim yek neba
Pursê caran bike şefqet tim li halê me xerîba
Er ne hudhud ji Seba bêt û wekî bayê
Seba Dê ji hir ku bigehit dest ve peykê heremê

Me serî danî li rê te bi Xwedê kî bes ke şîtaban
Wer birîndar û 'elîl bim bi du sed tîr û kemendan
Ku hinav tev parepar bin ji xem û derd û 'îtaban
Haşa lillah ku bikim eşkere van xusse û derdan
Wer bisujim ji xemê 'îşqa te ser ta qedemê

Keşfa halê me çî hacet li derê zan û xebîra
Şev li me tarî bû êdî way li halê me feqîra

Zerreyek ez ji te nadim bi 'eta mîr û wezîra
Me bi sehayê wîsala xwe derîn tu ji Xwedê ra
Wer ne weqte ku bibin xerqeyê behra 'edemê

Nîne qesd min bi def û saz û ney û 'ûd û bilûrê
Mahîtabî te dibînim lew me qesd e bi huzûrê
Ez ku perwane mîsalim 'eşqê te nar û nûrê
Ji gulîstanê cemala te gulek bê te zuhûrê
Ji dinê dê biçitîn navê bihiştâ îremê

Ji te mehcûbin du sed sorgul duruxtîn qemerîn
Li serê sefheê dil xwe min 'elem kirye bi xûn
Ecnebî da nîne wek te ne di firdews bi yeqîn
Şerhê halê xemê 'işqa te ji kû tête nivîsîn
Medhê ewsafê cemala te kuca tê reqemê

10 Lazime ê çav şunas bî wê mu'ella bikirî
Xeyrî zatê bê nezîr qet wî nehêlî bixirî
Ji sirra lewheê elmasî muxella biderî
Wê mecalê ku cemala xwe tecella dikirî
Lazim e secde bibîn ber te di wê gav û demê!

'Îşret û nisret û qûwwet ma ji kes ra biuwê xîna
Mescîd û sewme' û me'bed bi yeqîn bûne bîna
Wacib û ferze dimînin li hemî kor û bîna
Secde bîn ber te rewaye di hemî mezheb û dînan
Kî dibit muşrik û kafir ji wê şîrîne femê!

Di cîhanê ew e meşhûr kî ye ê bête cuhûdê
Ji seba hetta neha her wî dizanim bi Xwedê
Çi dema bête şuhûdê dê bibim jê re sucûdê
Ger bibim ber te sucûdê di dema keşf û şuhûdê
Mi li dil dê bidirit pertewê nûra qidemê

Nîne xeyrî te ji min ra ne ji yar û ji kesa
Tor û qend û bend û qeydîn rux ji min ra qefesa
Sebr û can û rûh û ten min pertewa dil hewesa
Qibletî wechûke fî kullî sebahin we mesa
Bi du ebruyê te canan dixurim ez qesemê

0Rewşena dil ez te nadim bi hezar şah û emîran
Ruhniya çavê me xast û ji hemî nêz û qerîban
Çi dibî ma tu bipursî hal û weqtê me esîran
Mûyekî ez ji te nadim bi dused Zîn û Şîrînan
Çi dibit ger tu hesêb kî mi bi Ferhad û Memê

15 Setweta te re'd û berq in ew li kê ket rahejandin
Şah û qeyxer û te hişt û tu cîhan tev neqîşandin
Ellah ellah Te eqalîm tev dutakir herîşandin
Te Fering û 'Erebîstan û Mecer têk sitandin

Celewê xweş veşerîn, hatiye newba 'Ecemê

Ehmedî û ehmed û ehmed tu an şîrîn liqaê
Tevlî etba' û hevalê wan huzûr kî wê liqaê
Musbet û menfî li wê der qet ji kes her bête naê
Ma ji dîwanê se'adet seh kirî şubhê Melayî
Tu bi navê mi gedayî bikişîne qelemê

'Eyn û lam û ya mudamê ew recukarê te ye
Dest û zendê vê şîemê basitê hubba te ye
Husnuzennek wî kesîr e raciyê 'efwa te ye
Şerha halê xwe çî bêje wasifê lufra te ye
Tu bi sirra semedî her dûr kî ji wê nedemê⁴⁴⁹

5.2.2.1.4.2. Texmîsa 'Eliyê Baqustanî li ser xezela Melayê Cizîrî ya duduyan

Mef'ûlu mefa'îlun mef'ûlu mefa'îlun

Behra hezecê - - + / + - - - / - - + / + - - -

1 Cana ji cemala te muqeddes qebes im ez
Xorşîdê li bal min tu yî xweş neylofer im ez
Cama ku te noşî li me xweş pê hewes im ez
Mislê te dibit qet ji mi ra xasperes im ez
Ger xûb û perîzade nezer kî te bes im ez

Hellaqê fuzûlatê bi carek biqusînî
Biska bi gulabê ger bi ser da bireşînî
Ressam ne ji 'eksa 'eyn û camê bikişînî
Mislê mehê nû ger te divêtin me bibînî
Mêze bike camê tu dizanî çî kes im ez

Xerfek te hinarî ji biharî ehedî da
Hetta 'ereq û hestî herişandî ji binî da
Wesfê sîrrê zatê te çî bêjim ji berê da
Yexma ji me can kir ku tecellayê li dil da
Min rûhê di qalib tu yî تنها qefes im ez

Xorşîd biderkeft ji nageh bi mecal im
Emrê te hemayûne li ser me lew ku lal im
Nutqa me tu nîn e sernixûn û bê meqal im
Hubba te ye min radihejînî ku binalim
Şeb ta bi seher nale ji rengê ceres im ez

5 Rehmê bike carek ruh û canî ji vî zar î
Şeb ta bi seher ku li dila pêtî û nar î

⁴⁴⁹ M.Zahir Ertekin, Di Edebiyata Klasîk A Kurdî De Texmîs û Texmîsên Mela 'Eliyê Baqustanî, Mukaddime Dergisi, Sayı 6, 2012, r. 76-79.

Manendê tebîba li teref me rûde barî
Min go: mehê new çaşniyê ebruyê yar î
Go: min çi hed e şubhetê ne'lê feres im ez

Cewra te verê kir di mîlakê beden da
Şufra te beyan nabe di eqtarê reqem da
Çendan ku hinav bûye super darê elem da
Saqî ji ezel yek du qedeh bade bi min da
Hetta bi ebed mest û xumar û teles im ez

Tenha te dixwazim wer gulîstanê îrem bî
Hetta bi ebed her ji mi ra tac û 'elem bî
Qesda mine wesla teye bê cewr û elem bî
Cana tu yî min can gula bêxar-î gerem bî
Minnnet ku ne wek bulbulê mihnet 'ebes im ez

Ger têtê şuhûdê bi mîsalê beşerê te
Sîne 'ellandîne fîraq û sîtemê te
Perwaneme misalim wer bisojim ji xemê te
Sed cewr û cefa dî bi me naçin ji derê te
Yekser tu nebatî û li teb'ê meges im ez

Safî qedehek tim ji wîsalê bike derman
Xeyrî te me navê di 'îad wer bibî luqman
Der nehcê cemala te seraser rûhe qurban
Ger weh! Te divêtin bibirî ser bike ferman
Da vê se'etê ser bibirim xweş meqes im ez

10 Şewqa te şemalê dil û can birne fenaê
Şem'a te yî nûrî ê34 'Elî xiste belaê
Qesda te ye canê dê çi kim ez bi beqaê
Ser ta bi qedem ez bisojim şubhê Melaê
Perwane sîfet suhtim û sewt û his im ez

Hemdek bigiranî ji Xwedê ra kirye 'ewdet
Texmîsa Melaê Cizîrî ra daye furset
Tehqîqa muradê niye kes bîne wî serbest
Heycan dibe her kes ê bixûnî wê bi diqqet
Emma ez bi halê wî nebûm lew besbes im ez⁴⁵⁰

Di beyta metleyê de misreyên hatî zêdekirî ketiye navbera herdu misrayan. Piştî meqteyê jî Mela 'Elî bixwe beytek zêdekiriye û ev beyta zêdekirî jî texmîs kiriye. "Di nabeyna Melayê Cizîrî û Mela 'Elî de zemanekî gelekî dûr û dirêj heye. Dîsa jî em dikarin bi rehetî bêjin ku Mela 'Elî ji hêla ziman, şêwe, mijar û edebiyatê ve bi ser ketiye. Bi dilrehetî em dikarin texmîsa ku li ser xezela Mela Mehmûd hatiye çêkirin jî di bin vê çarçoveyê de binirxînin.

⁴⁵⁰ M.Zahir Ertekin, Di Edebiyata Klasîk A Kurdî De Texmîs û Texmîsên Mela 'Eliyê Baqustanî, Mukaddime Dergisi, Sayı 6, 2012, r. 80-81.

Helbestên ku Mela 'Elî texmîs kirine, ji aliyê mijarê ve nêzîkê hev in. Di hersê texmîsan de jî (ya sisêya li ser Mela Mehmûdê Hosarî ye*) 'işqa Xwedê, 'işqa Resûlê Xwedê û tesewîf ciyên sereke digirin. Jixwe dema em li jiyana Mela 'Elî haydar dibin, em dibinîn ku temamê temenê xwe di binê vê baweriyê de û bi vê 'işq û muhebbetê borandiye. Loma jî Mela 'Elî li gorî demsala ku tê de jiyaye nû, lê li gorî serkeftina di helbestê de kevn û klasîk e. Weke helbestên wî yê din, texmîsên wî jî kevneşopiya edebiyata klasîk a Kurdî şopandiye.(...)"⁴⁵¹

5.2.2.1.5. Texmîsa Seydayê Mele Yasîn Yusrî (ss. 20)

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Behra hezecê + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1 Senaberqa tecellayî li can û dil ekis daye
Li serşem'ê sîfetperwane min zû can û dil daye
Ji zewqa badeya camê hiş û eqlê mi wendaye
Ji neş'a badeya saqî dilê mecrûhî şeydaye
Ji sewqa dîtina saqî demîr û dil mucellaye

Nezer carek bide sofî bi çavê min ku dûrbîn e
Li nazê dîlber û yarê sîfethoriku min dîne
Bi vê seyê w sulûk û ta'etê saqîmexapîne
Were sofîmusulman be bi saqîsede bîne
Ku sûret mezherêzat û sîfatê Heqte'alaye

Bike teqwîmîdityekta be dersir û 'elanîda
Sebirkin ber cefayê dil di vê seyra me'anî da
Ji ne'leyna qedemê der di isqa cewheranîda
Dilîer tê meke gazîcewaba "Lenteranf da
Ji berfîkrê di Mûsayîdilê min Tûrisînaye

Diloger te dibê carekji tenzîmatê ekwanî
Bikîseyrê di etwarê heqîqet seyrê rûhanî
'Urûc kîtu li eflak û semayê ilm û irfanî
Bixwaze gewhera îşqê bi terka emrê nefsanî
Eger cuz'ekji me mayeyeqîn neqşê Heyûlaye

Buhar e weqtê seyranê ku nesrin ûgulêgeş tîn
Were ey 'endelîbê dil sedayê bulbulan xwes tîn
Mebe mehzûn çu YUSRÎ lewperi mestane û wes tîn
Seherherro li meyxañerab û mest û serxwes tîn

⁴⁵¹ M.Zahir Ertekin, Di Edebiyata Klasîk A Kurdî De Texmîs û Texmîsên Mela 'Eliyê Baqustanî, Mukaddime Dergisi, Sayı 6, 2012, r. 84-85.

*Min ev agahî da.

MELA uzrê te meqbûl e ku dîlbermahîsîmaye⁴⁵²

Mele Yasîn Yusrî(?-1972), bernavkê Mele Yasîn e. Ew meleyekî pir jêhatî û zanayekî bi ser xwe re bû. Li Turkîyeyê hatiye dinê.⁴⁵³ Di derheqê wî de ti agahiyên din jî tune. Zeynelabidîn Zinar(Kaya), cih daye vê texmîsê. Lê di dîwana MC de helbesteke wiha tune ji xwe ji aliyê teşe û şêwazê jî naşibe helbestên MC. Di meqtayê de navê ku wek “Mela” derbas dibe dibe ku yekî din be. Dîsa jî di forma texmîsê de me di vê xebatê de cih daye vê.

5.2.2.1.6. Texmîsa Jan Dost (ss. 20)

Fe'ilatun(Fa'ilatun) fe'ilatun fe'ilatun fe'ilun

Behra remelê ++ -- ++ -- ++ -- + --

1 Bûye salek ez dinalim ji şevê ta sibehê
Min berê xwe daye Botana di nêva Diclehê
Ez bi bangê meha xwe digihînim bi mehê
Ey nesîmê seherê ma di micala sibehê
Sed selaman bigehîni ji me wê padişehê

Wê şêrîna lêv ji hingiv wek çinar e bejn û bal
Herdu çavên wê du cam in ji mey û xemra helal
Bê mîisal e di cihanê de li ser wê qîl û qal
'Er'era qamet elif neyşekera şox û şepal
Nazika sîmîn tîn û Xusrew û zerrîn kulehê

Ey nesîm lez ke wekî berq û birûsk û şahebaz
Da tu bighê keleha wê nazika dêm xunçebaz
Ger bibê fermo were, dîsa tu iznê jê bixwaz
Da berê da tu bibosî bi du sed zarî û naz
Asitan û der û dîwar û şîbakên kelehê

Ger hezar leşker werin te tev di gel şûr û rîman
Da nehêlin tu bibînî gewhera taca zeman
Wacib û ferz e li ser te bigihîni bi eman
Nameya cewr û cefa û elem û derd û xeman
Bidî destê zeriye muhteşemê serw-i sehê

5 Hêvîdar im bigihîni dilberê wê kaxetê
Jê re bêjî ku jiyana aşiqê te bi te tê
Da bizane wê dixwazim ne buhuşt û cennetê
Belku dilber ji ruwê 'adilî û merhemetê
Rehmekê kit bi feqîran we bipirsit gilîhê

⁴⁵² Zeynelabidîn Zinar(Kaya), Nimûne ji gencîneya Çanda Qedexekirî, Weşanên Yekitiya Nivîskarên Kurd, Stockholm 1991, r.51.

⁴⁵³ Zeynelabidîn Zinar(Kaya), h.b. , r.50.

Meke bawer dilberê tu ji reqîb û duriwan
Rast e îşqa min ji bo te nîne îşqa derewan
Hêsîrê çavê me burhan in ku tîn rengê ciwan
Heq dizanî di şevan şubhetê avên di rewan
Me bi dil zarî û kalîn e heta subhegehê

Sond bi çavê te dixum cewr û cefa her ji te ye
Sitema dilbera tev da heye ya te zêde ye
Dara îşqa tey bilind hecr û fîraq bes meywe ye
Ma ji ber derb û fîraqa te sukûnek me heye
Cerg û dil her du bi nalîn e wekî çeng û jehê

Dil û canê min li benda dîtina te tev hilîn
Hêsîrê xûnîn ji çavê min li ser dêma meşîn
Bi xwedêkî dilbera nazik û şox û nazenîn
Perdeya xêlî û çarê tu ji ser dêma hilîn
Da ji şewqa te bi xef bit şefeq û mihr û mehê

Ev qeder cewr û cefa dilberê ka bêje çima?
Tim li benda te me ez her gav û her wext û dema
Ji te dûr im dihilim ez roj bi roj rengê şima
Dîn eger bête buha can diderim lê ema
Me hezar can-i ezîzî dihilêtin di buhê!

10 Navbera te'w perî û hûrê bihuştê nîne ferq
Lew seranser tu çeleng î ji serê pa ta bi ferq
Te hemî pûtê cemalê dane ber sotin û herq
Qe dibit wek te şepalê ne di Şam û ne di şerq
Kê nîşan da di cîhan mislê te xundkar û şehê?

Carekî dîn nebe Mecnûn ma bi Leyla te didit
Zîn ji bîr kiriye Memê bes pesn û qala te didît
Yên weke Ferhad, Şîrînê bi wisala te didit
Alemek şehdeyeya husn û cemala te didit
Tu Zuleyxayê zeman î me çi hacet medehê

Ey şehinşaha dilan lêv şekera rû şem edan
Te bi zulfên xwe li ber dil sed hezar tore vedan
Bi xwedêkî bine bîra xwe birînên me gedan
Heq nîgehdarê te bit padişaha serwiqedan
Li kenarê me feqîran bike carek nîgehê

Roj û agir ji evîna te dibin germa û tîn
Gul û nesrînên di baxan ne tu bî wan nîne bîn
Lalezar û dar û gulşen tev bi jîna te dijîn
Xobî û dilberî û nar û telettuf bi te şîn
Xusrewa padişehan î û xwedana cebehê

Ger bibînim bejn û bala te tu carî namirim
Lew di sînga min re çûbin bi hezaran tîr û rim
Ke''ebe ya min diberê rûyê te ye lê dinêrim
Hecer eswed bidêrit dest-i ziyaret bikirim
Nezr-i min bit bigirim xaws-i terîqa Mekehê

15 **Jan** ji destê dilberê camek vexwarî ev mehek
Serxweş e lew sax nemaye di dilê wî de rehek
Da bizanî mey di işqê ne ne heram û gunehêk
Ji ezel Heq bi Melê daye ji işqê qedehek
Ta ebed mest û xumar în ji meya wê qedehe⁴⁵⁴

Ev texmîs di sala 1995an de hatiye nivîsîn. Jan Dost wekî Yahya Kemal, dev ji edebiyata klasîkê bernedaye. Me di mijara nezîrêyê de gotibû di navbera herdu edebiyatan yanî di nav edebiyata klasîk û modern de xwestiye wek pirekê bibe. Misrayên hatî zêdekirî bi zîhniyeta xwe aydê dewra modern in, lê ji aliyê teşeyê ve divê di nav edebiyata klasîkê bê hesabandin. Texmîs di van salan de hatiye nivîsîn, ev jî îspat dike ku muhbeta edebiyata klasîkê di nav kurdan de hê jî qut nebûye.

5.2.2.2. Texmîsên li ser helbestên Macin (ss. 18)

Melayê Bateyî li xezeleke Macin texmîsek çêkiriye.

5.2.2.2.1. Texmîsa Bateyî (ss. 18)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat
Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -
1 Baziyê hecrê ji nû dil rave rûyê mexlebê
Kun dîkit furqet dilan hem reng e şîş û metqebê
Zalimê çerxê behêtin ger reşadê lewlebê
Ya Rebî dîsan muyesser ke ji bo min metlebê
Bê hîcabane bibînim carek dî dêm kewkebê

Arezû min ma dil da carekê rûyet reqîb
Roj û şev her wê du'ay e kir'me hevrê 'endelîb
Bi du'ayê min bibît hasil ilahî 'en qerîb
Rûnim ez zan û bizan û dûşî ba dûşî hebîb
Kamra bim ez ji nar û hem ji zewqa meşrebê

Lezzeta kamil ew e ba şem'ê yarê hemçû meh
Çeng û nayê berbet û saqî muşewweş ta subeh

⁴⁵⁴ Dîwana Jan, h.b. , r.80-87.

Mest û nazê ‘işwesazê keç du zulfê keç guleh
Xûşe çînê xermana weslê bim ez bagah û geh
Cur’enuşê abê heywan im ji çaha xebxebê

Herwekî Yûsiv nû şustî we Zuleyxa pasûban
Lê ‘erif dan bi dan û cêbêcê cêderfeşan
Geh be nagoşî we xeyb hem geh ji nexdan û zeban
Întixaba bûseyan kim ez ji etraf û leban
Her di destim bin Hemail li gerdana kîs û şebê

5 Mesteya min ya di dil de min vexarî ew meye
Her ji wê mest bûme û her dê webit û her we ye
Kes nebêjin bê wîsalê ‘aşiqandeman heye
Hindî ku dil muhtelayê derdê hicrana te ye
Şamê ta subhê neyê farix ji ya rabê

Wadiya eyman ku tarî bît kî ye feryadres
Ma ji Torî dê tinê helbit li min nûrîn qebes
Arezû dîdarê min ma dê ku çêbit multemes
Ger muyesser bit ji bo min weslê canan yek nefes
Padîşah im ma bi dunya ra didim wê mensebê

Min nedî hemrengê rûyet gul di nêv bax û rezan
Leb ji leb ser ger helînê dê bibêjî mu’cizan
Bêhiş im **Batey** dinasim nexme sazê nexmeyan
Macinê tûtîzeban û bilbilê baxê kuran
Ew dinasîtin newaya ‘endelîbê Xûşebê⁴⁵⁵

Xezela Macin li ser daxwaz û ehwalên ‘aşiqan rawestiye. Armanç bi carekê jî be, dîtina dêmkewkebê yanî yar bi xwe ye. Fîraq yanî dûrbûn bi wesfeke neyînî hatiye vegotin. Bateyî jî li heman hestan parve dike, ew jî li pey wîsalê ye. Şêwaza her du helbestvanan pir nêzîkê hev in, hevdu temam kirine.

5.2.2.3. Texmîsên li ser helbestên Fethî (ss. 20)

Me di mijara mînakên nezîreyê de cih dabû nezîreya Ebdulhey li ser helbesteke Fethî. Tiştê balkêş ev e, Fethî, hem xezela xwe hem jî nezîreya xezela xwe (Ebdulhey) bi hev re texmîs kiriye û piştî pêncoka heftan ji derveyî qaydeya texmîskirinê, hin beyit kêrî kiriye, an jî ji helbestê derxistiye, di ser de jî beytên nû kiriye li nav helbestê. Jixwe di nezîreyê de armanç berhemeke bêhemta afirandin bû. Li gorî qenaeta me Fethî jî xwestiye ji bo fikra ev berhem çêtir jî dikare bê nivîsandin ev texmîs nivîsîye.

⁴⁵⁵ M.Xalid Sadî, h.b. , r.153-154.

5.2.2.3.1. Texmîsa Fethî hem li ser helbesta xwe hem jî li ser nezîreya helbesta xwe

Fe'ilatun fe'ilatun fe'ilatun fe'ilun(fa'ilun)

Behra remelê ++ -- / ++ -- / ++ -- / ++ -

1 Te bi dildarî û eltafê şehane bi yeqîn
Te bi serpenceyê husna ku li wî qeddê hesîn
Te bi wan wesf û xisalê wekû emsalê nehîn
Te bi nazan kirî mecrûh û birîndar û hezîn
Bi niyazan ji neçarî dike pur ah û enîn

Dil ji ber ah û fixanan ne subûtek wî heye
Can ji mihra periyê qet ne şuwûnek wî heye
Ma ji bil yar û hebîbê qe hebûnek wî heye
Ji firaqa te qerar û ne sukûnek wî heye
Ji wisala te di dil dane hezar dax û birîn

Ji şîrînmeşrebê lutfâ te wekî abê zelal
Bûne mehcûr û ji hirmanê û hecrê di melal
Dûriya te li feqîrî heye pur wizr û webal
Ji cemala te muheyyer û muqehher ji celal
Were insafê bike rehmê li vî 'ebdê kemîn

Ne ji metbû'iyê teb'ê te hezar payê di gil
Sorgul û sosîn û reyhan û binefş u sunbil
Pêşî bejna te hemî bûne çu men xwar û xecîl
Ji qeda nazik û şimşadî hezar ahê di dil
Çi 'eceb jar û nehîfîme ji wan lêvê şîrîn

5 Ne ji wê behcet û husna te ye ez keftime xema
Rih û can ber te bi talan di qitalê dikî yexma
Li feqîrê xwe ke rehmê çiku hacet heye cemma
Ger çi der sûretê zahir heye dûrî ema
Kelbekê bastê destim bi wesîdê kullî hîn

Dîtiye min di hewayâ te hezar cewr û te'eb
Min mudam huzne ji dûrê qe nedîm keyf û tereb
Bûme wek muhtezirê nez û min rih hatiye leb
Kelb im û talibê lutfâ te û ev nîne 'eceb
Necmuddîn î tu di lutf û nezerê da bi yeqîn

Sed hezar çeşm li pey qamet û bejna te delal
Di hezar bedrê mukemmel di qibala te hilal
Xûb î û nazik î û letîf li canê te helal
Li te nazdarî û nazî be mubarek bi kemal
Çi xweş e Fethî bikêşe ji ewan kerb û evîn

Ji firaqa te gelek dîtiye min êş û elem

Ji xiyala te me mecrûhê ji ser ta bi qedem
Di cemala te yê ‘alîî heyyirîn ‘Urb û ‘Ecem
Necmeddîn î me di dil da heye sed dax û qelem
Fexr û teşrîf û heyat î tu ji bo ehlê zemîn (Di nezîreyê de tunebû.)

Me gelek zarî ji dergahê hebîbê xwe dikir
Me nedî feyde ji wî sewt û sedayê ku me kir
Dest bi ahîn û fixanan û hezar nale me kir
Me nema ruh û terîqet ne di bedwê ne şehr(Di nezîreyê de tunebû.)
Ji cefa û elemen bûne cigerxwûn û birîn

10 Me ne rahet heye ey serwerê şêrîn dihenan
Ne selamet ne metanet dîkin em ah û eman
Sedhezar nale û efxan û dused zarî heman
Ji cefa te me nehin sebr û sukûnek di mekan
Çi dibit ger tu bi lutfê vekî lêvê şekerîn (Di nezîreyê de tunebû.)

Bulbula xûb nexematê çi bê fayde tu didî
Bûyî sergeştayê wê sorgula jê fayde nedî
Xwuziya te bidiya dilberî û serwe qedî
Ta bi ahan bikira welwele û ne’re zedî (Di nezîreyê de tunebû.)
Bi Xwedê kî were carek tu evê nusxê bixwîn

Te bi wan çeşmê dilawîzê xezalî nezeran
Li me kir zehmet û rencûrî û cewr û xederan
Bi Xwedê kî bike rehmê we bê lutfî negeran
Were carek me sefa ke tu ji êş û kederan
Bike tey perde Xweda ra tu ji mehtabê cebîn (Di nezîreyê de tunebû.)

Kelbê dergahê te me mezherê cûdî der wucûd
Bûm çavnêrê li lutfê di qiyam û di qu’ûd
Segê dergahê xwe şa ke tu bi etraf û xudûd
Bi ‘uyûn û bi cufûn û zeqen û burh û qudûd (Di nezîreyê de tunebû.)
Ku ji şe’ne te ye ev reng me nehin rahe yeqîn

Çiku bed tali’iya me heye ez dewrê felek
Dewrê dewwarê hesedkar e di heqqê me gelek
Bûne sergeşte û pabesteyê wan zulfê xelek
Me nehin rah û selamet ji du çeşmê di belek
Heye carek ku bi meqsûd û muradê bigehîn (Di nezîreyê de tunebû.)

15 Ne hezar şox û perîzade ku her yek bi misal
Qemer û şemsê zuha ne di muqabil te hilal
‘Aşiqan cumle yeka yek çiku dîn û cimal
Ji evîna te verêtin hemiyar dem’ê lual (Di nezîreyê de tunebû.)
Ji du zulfê te xelek bûye cihan ah û enîn

Me du tayê ji kemanê ebrûyê dilsûzî ye mu’tad
Rastiya me ku dibînî ji qeda wek ney û şimşad
Şubhî Mecnûnê zemanî ji te ra bûyîne munqad

**Bi enîn û bi fixanan me hisêb ke tu bi Ferhad
Bi şîrînî te sebeq kirye li Leyla û Şîrîn(Di nezîreyê de tunebû.)**

Nedibûm zerre eger mihrê ji meşriq neder
Zerre her qesde li pey mihrê wekî nîlûfera
Pêşî perwaneya xwe şem'isifet barî dira
**Halê 'uşşaqê xwe her tehlî ye ji ah û kedera(Di nezîreyê de tunebû.)
Hem bi feryad û niyazan tu bi nazan xwe şîrîn**

Bûme sergeşte û heyranê te ser ta bi qedem
Bûme sûzendeyê dildariyê te bi ah û nedem
Di cemalê meh û xurşîdê me 'ed kir ji xedem
Ne ji şêrîniya te şehd û şeker çûne 'edem
Tune wek te di melahet bi yeqîn û bi yemîn(Di nezîreyê de tunebû.)

Ne di husn û se sebahet ne di şêrîn herekatî
We dibînim ku di ewsafê di 'ela derecatî
Me meges warî teleb kir ku me dî şehd û nebatî
**Lê ji bed extereyîm be'dê niqabek hatî (Di nezîreyê de tunebû.)
Tu bizane ku melayê te me wê perdê hilîn**

20 Rojiya dûriya lêvê şekerîn ey mehê new
Me tamam girt û bi derketine bi qesda mehê new
Bi sebeb dîtinê ebrûyê li şeklê mehê new
**Tu hilîn perde hicabê me û 'alem bike zew
Hukmê 'îdê ku bike hakimê vî dînê mubîn (Di nezîreyê de tunebû.)**

Şah û şebazî tu hem rehberî bo 'ebdê kemîn
Rah û rimbazî tu ey serwe sehê lebşekerîn
Rewneq û rûh û heyat î tu ji bo ehlê zemîn
**Kî ye inkarê bikit vê xebera 'eynê yeqîn (Di nezîreyê de tunebû.)
Ku ji nûra te ye xurşîd û hilal tev xemilîn**

Avrûyek te nehiştî ne ji bo xurd û humam
Bûne meftûnê li husna te gelek xas û 'ewam
Ne kemalat û kerametê li te xetme tamam
**Ji cemala te mesabîh û sebah in di zelum
Heq nighdarê te bit Hezretî Sanî te qerîn (Di nezîreyê de tunebû.)**

Dil ji bil yarê evînê bi kesek dî nedirî
Ne nezer çêşm û bi cismê me ne rahet digihit
Cesed û rûhê ku rahet ji bo wî xeyrî te bit
**Tu bes î ev cesed û rûhê bi heyranê te bit (Di nezîreyê de tunebû.)
Qe tu hacet me ji wan rûh û cesed îro tunîn**

Ji qeda serwe seha lebşekera 'alî meqam
Diweşit naz û telettuf ku bikî meşî û xeram
Li te 'adet bûwe şêrîn rewş û xûbiyê kelam
**Bi cemala xwe tu Yusûfî di me'na xwe îmam
Bi Zuleyxayî bi dergahê xwe carek me bixwîn (Di nezîreyê de tunebû.)**

25 Mahê Ken'anî di Misra şeref û şehre cemal
Ji te da mexrib û meşriq hemî tîrêjê kemal
Bûne pur nûr û ji nûra te xwedan can û celal
Li huzûra te dikin 'erzê bi sed 'ecz û melal (Di nezîreyê de tunebû.)
Ku di 'işqa xwe tu îro me şekerxayî werîn

Me nema quwet û taqet bimeşin bal te nuha
Çiku hember bûwe burca te bi keywan û suha
Rewneq û fexrî ji bo cilwegah û baregeha
Şah û sultan wemîrî mecme'a husn û beha
Çi dinit carekê lutfek bikî ey şahê zemîn (Di nezîreyê de tunebû.)

Serwê baxê şeref î şaxê gulistanê cemal
Bedrê ewcê teref î mahî di bostanê kemal
Bûne perwane û bulbul li te perwerd û şemal
Ne tenê ahê dikêşim ji ewan le'lê delal (Di nezîreyê de tunebû.)
Bendeyê zulfê siyah im zeqen û xeddê şîrîn

Şahê şîrîn dilhenanî gulê gulzara nezîr
Sorgula baxê dilanî heseda mahê munîr
Fereha qelebê elemdar î û mehbûs û esîr
Rahêta canê 'Ubeydî qaid û hem destegîr
Li te bûn can û dilê jarê xwedan şewq û evîn (Di nezîreyê de tunebû.)

Şaxê tûbay î dibêjim tu di niv baxê cînan
Ter û têravî li ber çeşmeyê heywanê cihan
Ya tu şehzadekî perwerdey ey nûra dilan
Bi nebat û şeker û şehd î ji Nûrşîn û Hezan (Di nezîreyê de tunebû.)
Ji me'dena Şahê Hezanî me bi meqsûdî bikîn

30 Bi serê zulfê te ey serwê cihan azad im
Bi lebê te dixwe sûndê û dibêje xadim
Wesleta te bi hezar fewz û necatan nadim
Lutf û nazî te bi teşrîf û xelatan nadim
Ne didim cewr û cefaya te bi xweş abê şîrîn (Di nezîreyê de tunebû.)

Feyz û lutfâ te divên em nedivên mensib û cah
Mensib û cahê ku bê te bitin ew mehbes û çah
Feyz û lutfâ te bi 'erşî dibe etrafê kulah
Me xerez qesd e bibîn bende li ber dergehê şah (Di nezîreyê de tunebû.)
Li dert bendegî û ewcê Sureyya ne qerîn

Kamuranî ji te ra bît û di gel 'izz û kemal
Zerreyek bo te nebîtin me ji 'ecz û ji melal
Tu mudawa kî qulûban bi cemal û bi celal
Necmê se'da te tereqqî ke nebîne qe zewal
Sed hezar canê çu Fethî li te heyran û hezîn (Di nezîreyê de tunebû.)

Ez dibêm şemsî welê metle' û burca te Hezan

Rebbê ‘alem te hifz ke ji beliyatê zeman
Ji qerînê bed û nifrînê bed û çavê bedan
Her ji bo qelbê ‘ibadan bibî me’wayê eman (Di nezîreyê de tunebû.)
“La tuseyîrna îlahî ‘en du’ana yaîsîn”⁴⁵⁶

Me di mijara mînakên nezîreyê de jî gotibû ev helbest û texmîsa vê helbestê xisûsiyeta helbestên tekyayê dide. Di van cure helbestan de mezmûn li gorî terîqeta helbestvanan tê wateya tesewwîfî. Piranî jî medhîye ne, behsa mezin û şêxên terîqetê dîkin. Mesela em ji beyta “Bi nebat û şeker û şehd î ji Nûrşîn û Hezan/Ji me’dena Şahê Hezanî me bi meqsûdî bikîn”ê bi rehetî dikarin temaya vê helbestê bibînin.

5.2.2.4. Texmîsên li ser Mela Mehmûdê Hoserî (ss. 20)

Mela ‘Eliyê Baqustanî, li ser helbesteke wî, texmîsek çêkiriye.

5.2.2.4.1. Texmîsa Mela ‘Eliyê Baqustanî (ss. 20)

Fa’ilatun fa’ilatun fa’ilatun fa’ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Hate bîra te gelo hogirê dost û Selemê
Badeya ‘îşqê bi xwe bû yan serîra qedemê
Bê gumane hat û dûr bû ew ji meqamê feheme
Zewq û neşa wî diborî bû ji eqtarê reqemê
Hêstirê xûnê dirêjin nê ji derd û elemê

Bêhn û boya zulf û xala ya gelo ma werdeê
Berq û tîrêjên ku dan me tev ji tîra pencereê
Ruhniya çavê me mabû perdeya wê nezdeê
Ya nexo bayê nesîm hat ji cihat kazimeê
Yan vedaya belediyan yan ji kenarê îdemê

Qedd û qamet te elîf in rux ji sorgul yan ji bihê
Nezerek carek bigêre sultan û şehê
Agirê te da hinava bi mesaba dojhê
Kehniya çavê me daîm her dizêtin wek lehê
Ji evîne dilê miskîn di şevan naqerimê

Bi îşaret bi bişaret wesl û nisbet te bitin
Lazime jar û ‘elîl im terfeyek te ku bitin
Çi xema min ji ‘itab û ji birînê dil bitin
Tu gumanê mebe ku şewq û evîn (me) xef bitin

⁴⁵⁶ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r.143-149.

Keşf e ev şewt û girîna ku veşartîye memê

5 Nêziya wê pur 'itab û dûriya wê xem di dil
Ma diye kes bê 'itab û bê melamet hub di dil
Mest û serxweş tu nebî ger esera te ne ji dil
Nagirî tu ji Xweda ger te evîn nîne ji dil,
Dîn û har lew te dikin gotina Ban û 'Elemê.

Mah û xurşîd û zuhel tev hingê eşya secde ne
Sûretê esma bixûn tu tê binêrî zêde ne
Neke tecrîba mucerreb lê li pêş te perde ne
Ji evînê neke înkâr lê du şahdê te hene
Hêstirê ah û fixanê tên ji êş û elemê

Bike rehmê li esîrê te kirî bend bi sîham
Qaf û ta qafê cîhan bûn li me 'ewr û hem xemam
Lê du çehvê me li rê ne bike şefqet li xulam
Roj bi roj mîslê bihê ruyê te zer bûye tamam
Tab û taqet biriha qor û ze'îfî ji xemê

'Eskerê qehr û xeman ey dilbera rind û delal
Te verêkirye li ser me hêj dibêjî qet menal
Keşfa halê me tu nakî me beden bûye xeyal
Şewitandî me xeyalê zeriya şox û şepal
Ez birîndarê firaqê me ji weqtê qîdemê

Ey zerîfa bi tebessum bi kelam û guft û ken
Tehlî bes bide miskîn ya tebîba rûh û ten
Te hinav tev parepar kir bi du ebrû xwey feten
Bi Xwedê kî nekî lewman li minê jar û reben
Bike însafê ku nêzîkî biçime ez 'edemê.

10 Pur ji hubba te ye min ra ya ku dûr kir zewq û ken
Di şevan da ku dinalim ez ji 'eşqa te yî şen
Tim fîdakar û ji ter bin hemî weqta ruh û ten
Bi Xwidê kî neke lewman bi minê jar û reben,
Ez birîndarê firaqê me ji wexta qîdemê.

Şev û roja di xeyala min de daîm wek fener
Ger teref me tu nezer kî tê binêrî çî huner
Te helandiye beden tev ji xem û keder
Kifş e halê me ji zarî û ji rengê min ê zer,
Laşê bê rûhe-mîsal im ez bi sond û qesemê.

Fayde nakî ger bibarin hêstirên min wekî şet
Lê dibêjim ji wesala te ra mehwa min e şert
Ji vê cehdê ji vê te'ne nekî 'aşiq ji xwe terd
Şîretê qencê te hetta ez qebûl nakime qet,
Kerr e aşiq ji îtaban û ji medh û ji zemê.

Ez ji xelqa xuyê sist û hem ji teb'ê 'ebqerî
Ku me wenda kirye weqt û wan zamanê enwerî
Ah ji bîna te yî faîqtir ji misk û 'enberî
**Ser û rih herdu sipî bûn, pîrîtî çûye serî,
Agirê işqê welakîn geş dibit gav û demê.**⁴⁵⁷

Zimanê helbestên klasîk ên nêzikê dewra me ne, sivik in. Lê dîsa jî 'edet e kelfmeyên farisî û 'erebî ne wekî berê be jî di helbestan de cih digrin. Temaya vê helbestê wekî piraniya helbestan evîn e. Mela Mehmûdê Hoserî, li ser diywariya evînê sekiniye di dawiyê de jî dibêje her çiqas ez kal û pîr bûme jî agirê 'eşqê hê venemiriye, hê jî geş e. Mela 'Eliyê Baqustanî jî di heman fikrê de ye, di misreyên zêdekirî, ev fikir dubare kiriye.

5.2.2.5. Texmîsa li ser helbesta Mun'imî (ss. ?)

Bi saya Şêx Ehmedê Feqîr em li vî helbestvanê nas dikin ji ber ku di destê me de xilafî vê texmîsê tu agahî tune.

5.2.2.5.1. Texmîsa Şêx Ehmedê Feqîr (ss. 18-19)

Fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilat

Behra remelê - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1 Cezbeya şewqa dilî sebr û sukûn û muhle da
Ateşê hicr û wisalê hem cewab û su'le da
Lem'eya nûra cemalê dil ji 'ulwî sufle da
**"Şekere'l-llah" min di dil da narê 'eşqê şu'le da
Berq û tîra muhbetê hingaft û can im lem'e da**

Pirr zelîl û hem qetîl im 'aşiqê şewqa te me
Sail û talib li sirra 'işweya çeşmê te me
Bêfirar û bêqerar im 'aşiqê nûra te me
**Ez birîndarê xedengên nûbiharê te me
Sed hekîma lê kirin derman û axir neş'e da**

Muhbet û 'işqa te daim her di dil da şubhê şehd
Lem'eya berqa cemalê ehl û halan kirne 'ehd
Remz û xemz û zulf û xalan lew kirîne şubhê mehd
**"Kes nedaned sirrê an tîrî ke ez ebrû be cehd
Der ezel hingaft can im axir îro cezbe da**

Ehlê fisk û hem ficûrê têkvedam wenda kirim
"We't-tequ'n-nare'l-letî" lê bê 'eded bedhal kirim

⁴⁵⁷ M.Zahir Ertekin, h.b. , r. 82-84.

Ayeta “Qul ya ‘îbadî”şad û hem pîrr şa kirim
Qeddê durr licwa te (?) canan ta ebed talan kirim
Wê li elw û ‘er’erê şimşadinî sed te’ne da

Canfedayê zulf û xemrî qews û reyhanê te bim
Hemel û cedî û tulû’a şefeqa nûra te bim
Ateşê xemrî û zulfan ebrû-gîsûyê te bim
Canfedayê nêrgizên sermest û mexmûrê te bim
Wan ji bo min nukteya duwazde ‘ulûman zêde da

5 Selw û sîma zulf û reyhan te hejandin ser milî
Bal û dil têkra kirin bûne bi qelyan û kelî
Lew te dil sote bi hicrê şubhetê lehmê qelî
Gul’izar î sorgul î sermest û hem daxê dil î
Çeşmê serxoş rû çu ateş can birojî yexme da

Bejn û bala te ye nazik şubhê selw û ‘er’erê
Nearê zewqa te dilê min sote şubhê serserê
“Qum bi emri’l-llah” tu **Ehmed** hêj nekeft e xerxerê
Mun’imî îro dixwazim ez rizaya dilberê
Bendeê dergahê yar im min ji xeyrî tewbe da⁴⁵⁸

Xezela Mun’imî hemû taybetiyên helbestên klasîk ya kurdî dide. Ziman, teşe û şêwaz wekî sedsala 16-17an e. Yara bi her awayî rind e, li gorî mezmûnên berê, ji awirên xwe tîran dişîne, dil talan û yexma dike, wek ateşan dişewitîne lê ‘aşiq nepoşman e; dîsa jî li ber deriyê yarê ye. ŞEF li ser ayeta ‘Elî Îmran telmîhek çêkiriye: “We’t-tequ’n-nare’l-letî” Di vê terkîbê de nare’l-letî tê wateya agirê. Piştê ji ayeteke di destpêka sûreya Zumerê peyva “Qûl ya ‘îbadî” hildaye. Ew jî tê wateya “ey qûlê min”. Her wiha tê wateya hêsîran jî. Mirov ji bo ‘eşqê tu dibêjî di êgir de dişewite an jî dibe koleya yarê. ŞEF bi van telmîhan reneke dînî daye li helbestê. Wek encam jî li ser ‘eşqê herdu helbestvan li hev kirine.

5.2.3. Mînakên tesdîsan

Li gorî lêkolînên me bi tenê li ser helbestên Melayê Cizîrî tesdîs hatiye nivîsîn. Mela Mihemedê Liceyî(Hadî), bi çar tesdîsan; Seyid Qedrî Haşimî û Şêx Remezan bi tesdîsekê di xebata me cih digirin.

5.2.3.1. Tesdîsên li ser helbestên Melayê Cizîrî

⁴⁵⁸ Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr, Hayrullah Acar, Weşanxaneyê Nûbiharê, Stenbol 2016, r.557-558.

5.2.3.1.1. Tesdîsên Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) (ss. 19-20)

Hadî bi hêjmareke mezin tam çar helbestên Melayê Cizîrî kiriye tesdîs.

5.2.3.1.1.1. Tesdîsa Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) li ser xezela Melayê Cizîrî ya yekê

Fe'ilatun(Fa'ilatun) fe'ilatun fe'ilatun fe'ilun

Behra Remelê ++ -- ++ -- ++ -- + --

1 Bike rehmê li me ey dêmdura zerrîn bi serê
Lew ji mêj ve tijî dil bûne ji derd û kederê
Dil bi van derd û xeman her ew e bo te meqerê
Qasidek nîne verêkin du selaman di berê
Ey nesîmê sibehê ma di mecala seherê
Sed selaman bigehîne ji me wê lebşekerê

Wesf û nîşanê di wê daim melan miskê Tetar
Ser du haman du birû girtine çî şemsiye war
Herdu zulfê wê di ser rû bûne ew merwehedar
Pur şêrîn û şekerîn e bi şebah qendê qumar
Nêrgîza nazik û ter neyşekera mest û xumar
Dêmdur û l'lebb û muhteşem û mu'teberê

Şah e ew hem ji selatîne buzurg e bi 'eyan
Ji dur û le'l û yewakut kemerek wê li miyan
Ey seba tu ku gihîştî bide ruwan keleyen
Dest li ser hev tu binê qesrê hebîbê ku xwiyan
Astan û şebekan û kûlek û pencereyan
Da bi miskînî û zarî tu bibûsî di berê

Min ku wan çavê xezalî diye ez bê xeber im
Her yekî carek dimre ez sed dimirim
Qed û balayê tenk xwe bi şebah rûh digirim
Dil û can kir me bi qurban û li dor te digirim
Ez bi wê qamet û bejnê li te sondê dixurim
Bes ke ey padişeha min li esîran xederê

5 Her cih û menzilê mehbûbê mubarek çu semer
Der û dîwarê wê derman e ji bo can û ciger
Daruwê derd û birîna ne hemî axa wê der
Te ziyaret ku kir ew dar û ber kûhê qemer
Tozekê bîn bi xwe ra ta bikrîn kuhlê beser
Li terîqa qedema dilberê wê rehguzerê

Dê bisoje dil û can hem jî fida bin wê gelek
Ku bibînin ku di meşriq bi derhat roja felek
Salkê rahê mehebbet "seblunnari selek"

Husn û behcet wê nehiştî ji bo hûriyan û melek
Dêmê bedr û eniyî zulf li ser bûne helek
Erqeman helqe û ger dane li dewra qemerê

Min kirî seyr û sulûkî di hemî cih û mekan
Min nedî meselî te xwundkar û selatîn ji şehan
Ne perî min bi meselî te ne hûriyê di cinan
Ne şekerxendê hebîbek di hemî sal û mehan
Ne bûyîne ne dibin wek te şepalê di cihan
Kê dîn meselî te sîmînten û zerrînkemerê

Agir û pêt perengê dilê me kiriye kebîb
Ji piyan keftin û qudret me nema meşî û debîb
Her kê dîtin me li halê me dikin huzn û nehîb
Zar û efxan û girîn me di dinê bûye nesîb
Ji ber ahên me di dev agir û dûd bêt ne ‘ecîb
Me di dil da heye narek ku disojit seqerê

Şubhetê peykê Xweda ruh el emîn î tu bi bext
Mehremane tu diçî nik hemî şahanê li text
Bi Xwedê kî tu diçî nik şehê min bê dilê sext
Seh bike dur û cewahir ku ji leb wî tê bi lext
Da bibînî senema min ne bigîn xwe bedî bext
Bike telxîsê cewabê me ji vê muxteserê

10 Me derê rehm û ûmêdê li xwe îro vekirîn
Tu li halê me bipurse di dîne hêj nemiriyîn
Em du’ago ne ji bo te ne ne ji qismê bekerîn
Bûne pejmurde û bêhal hemî xwab û xurîn
Qederek şefqe ji lutf te temenna dikirîn
Da me mehrûmî nedîrî tu ji lutf û neverê

Me li halê xwe gelek pursî nedî jî karekî
Elem û der û xemên dil li me bûn pur barekî
Mexzena lutf heqe şahê meyê munbarekî
Dê biçîn nik wî bi zarî bi me de yek carekî
Ma bi zehrê şekerî dost bixwûnit carekî
‘Erzehala ku nivîsî me bi xwûna cigerê

Dê bi ‘îdê bighîn waye xwuya kir me hilal
Dê binûşîn ji lebê le’lê wê xweş xemra helal
Piştî her ‘usrekê yûsrek heye îro tu menal
Dê li me rehmê bike ew zeriya hûrîmisal
Lew ku pur şefke didîrit kerem û lutf û kemal
Ah ji dest remz û surên wê dur û gewher xeberê

Dikujin dost û ‘uşaqê xwe heçî serwê sih in
Nabêjin pîreciwan e ya melê xweş bi ruh in
Dil bi xencer lê didîn ah û fixanan jê dibihin
Nîne wan pakî ji kes şubhê şehan der keleh in

**Bi Xwedê qet te dil da ji Xwedê tirs nehin
Dikirî zulm û cefayê tu li min qederê**

Nik te her hûrî û perî di e'rabin û culf
Te tune qet qusûr xeyr ku di we'dê dikî xulf
Me ji bil te ne mehebbet bi kesê daye ne ulf
Şirê pê kuştî muhibban neketî carekê xulf
Bisk û gîsû ji herîr in qeseb in turre û zulf
Te ji kafûr e beden, xal ji miskê teterê

15 Yarê kuşt dostê xwe wê di belayê hiştî
Ne kefen kir ne bi xasil ewî dayî tiştî
Hadiyê mehcûr ji yarê serî danî xiştî
Yar digel dost û hevalan li hewayî kuştî
Paşî wan gezmeyê çehvên te Melayî kuştî
Ma xedeng in dikirin qet li me êdfî eserê?⁴⁵⁹

Ev helbesta Melayê Cizîrî pir hatiye hezkirin. Ji aliyê ahengê ve wekî çemekê diherike ji aliyê naverokê ve bi selamakê ji destê bayê sibê ji bo bide yarê destpêdike, di bin vê selamê de hezar dax û birîn seba 'eşqê xwe dide der. Erzihala 'aşiqan bi medhiyeya yarê destpêdike û bi metha pîva 'aşiqbûna helbestvanan didome. Helbestvan di derheqê birînên xwe de çiqasî mubalexe bike, ewqas xwe layiqê yarê dibîne. Hadî, benda yekê de bi Melayê Cizîrî re di asta 'eşqê de dixwaze qayîş bikişîne û dibêje qe nebe qasidekê te heye, ev jî nesîmê seherê ye, ya min ev jî tune. Di ser de jî dibêje "Her yekî carek dimre ez sed dimirim." Hadî heqê helbestê daye, bi misreyên zêdekirî bêyî ku rêça Melayê Cizîrî winda bike tesdîsekê tam li cih çêkiriye.

5.2.3.1.1.2. Tesdîsa Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) li ser xezela Melayê Cizîrî ya duduyan

Fe'ilatun(Fa'ilatun) fe'ilatun fe'ilatun fe'ilun

Behra remelê ++ -- ++ -- ++ -- + --

1 Kir me her roj hezar nale û yar qet nabihî
Bûme mehbûsê ji derd û xeman der vî cihî
Kî li şeh 'erz bike halê eşîrê vî dehî
Ku bûye jar û nehîf zer bûye wek rengê bihî
Ey nesîmê seherê ma dî mecela subehî
Sed selaman bigehîne li me wî padşehî

Dilbera hûrî û perî peykera ebrû ji hilal
Tine bo wî di hemî 'esrê ne emsal ne heval
Her wekî şaxê nebat e bi şêrînî û delal
Tu dibê li cennetê firdewsê heşînek bi nihâl

⁴⁵⁹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 161-164.

**'Er'era qametelif neyşekkerax şox û şepal
Nazika sîmînten û Xusrew û zerrîn kulehê**

Ey seba tu key diçî qesra hebîba zerî zulf
Bi edîbane tu meş ke bi hezar hurmet û ulf
Tu metirse ji wê şîmşîrê ku nekeftiye xulf
Bi Xwedê kî ku di vê we'd û niyazî bekî xulf
**Di berî da tu bibûsî bi dused zarî û lutf
Asitan û der û dîwar û şubakên qelehê**

Bi şebex murxê seher nalîne min li dora çeman
Bûme me'den ji her xusse û 'ecz û el-eman
Hem hedef bûme ji bo tîr û sihamê du keman
Min bi tehrîr kirî te'yînê hezar êş û heman
**Nameya cewr û cefa û elem û derd û xeman
Dî bi destê zeriye muhteşemê serw û sehê**

5 Turka min ji neslê şehan e di bine meslihetê
Wê riyaset li du cihan e di her memleketê
Geh bi qehrê dike me'mur û geh rehmê didetê
Dibe mehbûb li me ke şefqe şubhî mam û metê
**Bike dilber ji rûyê 'adilî û merhemetê
Rehmekê kit bi feqîran û bipirsit gilehê**

Batinî bo te xerab e ma derûnek me heye
Zahirî bûne perîşan ma bi rûnek me heye
Ji agir û pêtê derûnê me furûnek me heye
Di kile ji derd û xeman dîkê kedûnek me heye
**Ma ji ber zerb û firaqa te sukûnek me heye?
Cerg û dil herdu bi nalîn e wekî çeng û jehê**

Dinale ji destê hebîbê me dil û rûh û rewan
Me di şam û seheran gaziye wek kebk û kewan
Meselî haim li hemî deşt û çîyan bûne rewan
Bûne pejmurde bizan rastî dîn ney di rewan
**Heq dizanit di şevan şubhetî avên di rewan
Me bi dil zarî û kalîn e heta subhgehê**

Her kî carek wî tu dîtî ji bo te her dimirit
Rojekê ger te nebîne dê kerasî li xwe biderit
Ji bedel nan û edam derd û siqam dê bixurit
Mislî beytê bi tewafê jî li dor te bigerit
**Hecerul-Eswed bidirit dest ziyaret bikirit
Nezir min bit bigirim xwas terîqa Mekkehê**

Ger qebûl ket dê bidim rûhê bi wî "bikema sema"
Dê li dor wê bigerim "heta emwetu xema"
Dê bi qurban û fida kim ji bo wê canî "cema"
Her çi bî ji wî dê binûşim bila sem bit "ema"
Dîn eger bête beha can didirim lê "emma"

Me hezar canê ‘ezîzî dihilbîtin di behê

10 Gavekê rûne di sohbet bi wî dil tu bikelîn
Cesed û can û ciger hem jî bi ‘îşqê biqelîn
Li me dî ger bi sihaman li te em nafitilîn
Tu ji qudret xemilî can û dilan tu bihêlin
Perdeya xêlî û çarê tu ji ser dêmî hilîn
Da ji şewqa te bi xef bit şefeqa mihr û mehê

Me sefer kir serî’î di hemî ber wekî berq
Hem di behran geriyan pur nema bête me xerq
Me nedî wek te letîfek ji piyan ta ser û ferq
Te bi vê husn û cemalê hemî ‘adet kirî xerq
Qet dibit wek te şepalê ne di Şam û ne di şerq
Kî nişan da di cehan mislî te xundkar û şehê?

Mushefa husna te tefsîra kemala te didit
Hem perê behsê ji qedd û ji nihala te didit
Saqî ger mey bi me dit ji xemra helala te didit
Merhema rîşa derûn le’la zulala te didit
‘Alemek şehdeyiya husn û cemala te didit
Tu Zuleyxaya zeman î û çi hacet medehê

Xwedê hifza te ke daim ji hemî xafil qedan
Hem tu mehfûz û mesûn bî ji hemî çeşmbedan
Bike xidmet ji bo te cumle mulûk şubhî gedan
Te bikî quwet û qudret bi hemî dest û yedan
Heq nighdarê te bit padişeha serwê qedan
Bi kinarê me feqîran bike carek nighê

Li te xetme di dinê husn û cemal hemî zeyn
Dilberan kir ne delalî û melahet ji te deyn
Lu’lu dur û cewahir te li gerden bûye reyn
Xidmeta te li şehan bû ji firûzatê li ‘eyn
Xûb î û dilber î û naz û telettuf bi te şeyn
Xusrewa padişehan î we xwedana cebehê

15 Her kî şeh rahê di ‘îşqê da meşî dî qerehek
Wî di dil da nema ehzan û xummum û terehek
Hem li dor xeyma dilê xwe ji surûr dî berehek
Hadî ji xûma elest xwar şerabê sebehek
Ji ezel heq bi Melê daye ji ‘îşqê qedehek
Ta ebed mest û xerabîn ji meya wê qedehe⁴⁶⁰

Melayê Cizîrî careke din nesîmê seherê xwe re dike qasid ji bo sed selaman bigihînê.
Piştî qasid dibe nameyek. Armanc hem pêhesandina hebandinê ye hem jî îzahkirina ji vê

⁴⁶⁰ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 165-168.

hezkirinê çî hatiye li sêrî wî ye. Ev helbest jî wekî helbesta pêşiyê serdanpê li ser evînê ye. Hadî, gilî û gazincên Melayê Cizîrî parve kiriye, li ser zilma dilberan sekiniye.

5.2.3.1.1.3. Tesdîsa Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) li ser xezela Melayê Cizîrî ya sisêyan

Mustef' ilun mustef' ilun mustef' ilun mustef' ilun

Behra recezê - - + - / - - + - / - - + - / - - + -

1 Min istimdad e daim her ji wî sultanê kewneynê
Ku îro ez nezer dim sîmelîfa “beynixedeyn”ê
Bidim wî dil fida kim can bibim meftûnê terefeynê
Xwedê hes ke dinûş kim ez meya safî ji le’leynê
Ji mabeyna di ebruwan dibînîm qabe qewseynê
Te’alî Ellah binê remzê çî reng avêhte mabeynê

Ji min dil bir du seyyadan ji nêv ehşa û ekbadan
Kirin min dûr ji ewladan ji ehbaban û ehfadan
Derî li min çar teref dadan di nêva agirê cadan
Hebîba nazika şadan bibîne wî di e’yadan
Binê “nun”ên li ser “sad”an ku katib goşe lê badan
Seraser qaf ta qaf e rumuza “hikmel-‘eyn”ê

Mebe xafil di vê keştê serî dê danî ser xîştê
Dinê lew pur kesan kuştî gelek jî hem yetîm hiştî
Ji xak û axê yek miştî bi xeflet tu çî rûniştî
Ji ‘îşqê çêke yek keştî suwar be lê bi helmiştî
Beqa nînin li bo tiştî heta kengê bikîn piştî
Di ‘îşqa wan perîrûyan werin dunyayê da deynê

Werîn hûn ey gelî nasan vexwun hûn mey bi sed tasan
Xelas bin hûn ji weswesanan bibin dûr hem xennasan
Bibin dil pak ji ednasan berî bin hûn ji ecnasan
Hebîba taca her rasan bi wan du burhê wek dasan
Bi berqa şîr û elmasan bi tîrêjên di şehkasan
Seraser ehlê dunyayê disojin “turfetl-‘eyn”ê

Ji dest wê dilber û gorî ji wê xed sorgul û nûr î
Dibînîm zulm û hem cewrî ne da ser min sî wek ‘ewr î
Wî da min mihnet û mewrî heme daim di vê tewrî
Te dîtî **Hadî** teb’î sewrî belîx be ew bi şaş gewrî
5 Mela “billah”di vî dewrî bi vî rengî bi vî tewrî
Nişan da wek Nişanî kes deranîn dur ji behreynê⁴⁶¹

⁴⁶¹ Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 169.

Di rastiyê de ev helbest ji şeş beytan pêk tê. Hadî beyta duduya nexistiye li tesdîsa xwe. Qabê qewseyn, di sûreya Îsrayê de derbas dibe û di mîr'acê de ji bo nêzîkbûna Cenabê Pêxember û Cebrail hatiye bikaranîn. Di heman demê de tê me'naya navbera du kevanan. Hikmetul'eyn kitêba Kazwînî ye zêdetir li ser mentiq û felsefê ye. Di medresayan de hatiye xwendin. Behreyn di sûraya Rehman de derbas dibe tê wateya du behran. Me ev agahî ji bo hînterlanda MC daye. Navbera birhên yarê wekî qabê qewseyn in. Hikmet û razên çavan bi hunera tewriyeyê hatiye wateya razên kitêba Hikmetul'eyn. Mela ji bo fexrîyê jî gotiye ji du behran kesek wekî min nikare durran derxîne. Cureya vê helbestê xezel e. Wek tabî behsa 'eşqê dike. Lê ev behskirin di hunera MC de dibe metneke kompleks, ji bo şerha metnên wî divê hemû çavkaniyên edebiyata klasîk ya Îslamê bê zanîn. Misreyên ku Hadî zêdekirine di heman katê de musammet in, yanî orta wan jî biserwa ne. Ev jî keda Hadî nîşan dide. Misreyên wî her çiqas ne wekî MC xurt be jî di 'eynî mînwalê de ne.

5.2.3.1.1.4. Tesdîsa Mela Mihemedê Liceyî (Hadî) li ser xezela Melayê Cizîrî ya çaran

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Bahra hezecê + - - - + - - - + - - - + - - -

1 Me dîtî ji destê dildarî hezaran lewn û şetm û şeyn
 Feqîr û jar û du 'eyn li me bû carî wekî du 'eyn
 Şubih bêjing û xirbalê li me dil kun kirî be meyn
 Bi sed we'dan me dil şake bi remz û awirê terefeyn
Mela me li gerdena dilber ji nû sed bûse mayin deyn
Mecalî dê bixwazim jê, dibê deynê te “fewq el-'eyn”

Li qedd û bejn û balayê ji mêj ve em nezerdarîn
 Ji xeddê sorgul û çavê di nergis xweş 'etirdarîn
 Ji wan du le'lê qend û şekkerîn em pur şukurdarîn
 “Elest”da em ji wê dara mehebbet ber semerdarîn
Bi remza qabe qewseynê ji wan birhan xeberdarîn
“Featil-qewse barîha ela ya ramiy el qewseyn”

Ne 'erş û ferş û kursî û qelem bûne di 'inwanî
 Xwedê kenzek bû mexfî 'aşiq û me'şûq di wî Sanî
 Di keyb bû 'ilm û 'eyn û rûh misal û new'ê insanî
 Nebûn ev penc te'eyyûn her ji rûh imkan e ger zanî
Ji sirra “la mekan”wacib tenezzul kir di imkanî
“Fe eyn el-i'lmu eyn el-e'yn we eyn el-'eynu iz la eyn”

Kewakib xweş li dor bedra muheyya dostê sat'i tèn
 Du şemsan ez dibînim xweş ji şerqê çehre tal'i tèn
 Reqîbî herdu zulfê wî ji metle' şemsê man'i tèn
 Ji dur û cewheran xaman bi çend xermihre qan'i tèn

**Ji mabeyna du ebrûyan peyapey berqê lam'i tîn
Bi 'eynê ger bibî safe çi nûrek sîrf e ew mabeyn**

Tesellî qet nema bo min dê can û ser dirêkim ez
Dibe 'imran û avayî li ser qewsê pirê kim ez
Eger ewlad ne salih bin dê çi bi qîz û kurî kim ez
Bi emrê te humayûn van bi sergûn dê li ku rêkim ez
5 Bi destûra te da wî jî ji vê navê verêkim ez
“Fe seffil-'eyne nûr el-'eyn 'ela ya zeyne kulle iz-zeyn”

Ji derdan nabî qet xalî eger îro nebî Neqşî
Tu bîn bîra xwe wê roja suwar bî tu li vî ne'şî
Were bi 'îşqa perîrûyan xelas be ji hebsa vî ferşî
Letaîf jî bikin seyran biçin ser destê wî 'erşî
Buhayê 'işweyek le'lan me yekser “ma melek”bexşî
Dil û can jî li ser danî û zalim hêj dibêjit deyn

Xwedê muhî mumîte her xwidanê qelbê qasî tu
Ew e mun'im ew e muhsin ji in'ama wî nasî tu
Ew e mu'tî ew e man'i li qet'a xeyrê dasî tu
Tu Hadî her Xwedê nas be li eytaman be kasî tu
Mela her wî bibîn her wî eger wî binasî tu
“Huwel-meb'bud wel-meshudu bel la xeyre fid-dareyn”⁴⁶²

Di beyta sisêyan û beyta meqteyê em fêm dikin sembol, remz û razên vê helbestê “Wehdetul wûcud”e. Xwedê ji koşka “la mekan” bi sîfatên xwe dakete alema imkanê û afrîde afirandin. Ew têgeheke tesewwîfî ye. Lê em tu îşareta terîqetekê nabînin, lê Hadî di misreyên xwe de bi peyvên “Neqşî û Sanî” rengê xwe bellî kiriye. Jixwe Hadî mensûbê vê terîqetê ye. Ji aliyê hunerê ve misreyên zêdekirî zêdetir hînkêrî ye, nîyeta xwe zû diyar kiriye lê xezela Melayê Cizîrî bi hunerê hatiye rapêçandin, ferqa wan ev e.

5.2.3.1.2. Tesdîsa Seyid Qedrî Haşimî (ss. 20)

Fe'ilatun(Fa'ilatun) fe'ilatun fe'ilatun fe'ilun

Behra remelê ++ -- ++ -- ++ -- + --

1 Me nedî mislê te şîrîn bi vê şewq û nezerê
Te bi wan zulf û perran pêht û gurrî da cegerê
Ji firaqa te, me can lew dikî ah û keserê
Ji Xudê ra bigehînî dostê ji min vê xeberê
Ey nesîmê sibehê ma di mecala seherê
Sed selaman bigehînî ji me wê lebşekerê

⁴⁶² Tehsîn Îbrahîm Doskî, Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 170-171.

Bi wê miska te li can da me nema sebr û qerar
Bê mefer xerqe me danî, mey û bade me vexwar
Sofiyê xilwenişîn bûm, li te bûm ‘aşiqê jar
Tac û tesbîh û musella me firot der rayê yar
Nêrgiza nazik û ter, neyşekera mest û xumar
Dêmdur û le’lileb û muhteşem û mu’teberê

Me divê mey tu binoşî şebê rewşen bi ‘eyan
Here der bezmê hebîban li derê meykedeyan
Tu li weqtê seherê qenc nezer kî tu li sîmenperiyar
Bi edeb serbinehîn pêşberê şêrîqedeyan
Asîtanî yû şibak û kulek û pencerevan
Da bi miskînî yû zarî tu bibûsî di berê

Cih cih xane bi xane li te canan digirim
Roj bi roj zêde dikî ah û fixan û keder’im
Nûr û şewqa te bû wek atêşê sotî ceger’im
Bes ke ey pertewê can neynika qelb û nezer’im
Ez bi wê qamet û bejnê li te sondê dixwirim
Bes ke ey padîşeha min li esîran xederê

5 Sed emanet me li te ey rûhê purr şewq û huner
Here ba gîsoyê Leyla bihejîn perçem û perr
Belkî bêhnek ji nesîmê ji me ra bête seher
Da ku derman bigirit dîdeyê kulrengê xeber
Tozekê bin bi xwe ra ta bikirin kuhlî beser
Li terîqa qedema dîlberê wê rehguzerê

Dil birîndar e ji ber husn û cemala te gelek
Te gurrî kir li hinavan ceger’im bûye pelek
Li rêya yarê diçûm bê ser û pa çûme helek
Were ey dilbera şêrîzneriya çav di belek
Dê mi bedr û eniyê zulfî li ser bûne helek
Erqeman helqe û ger dane li dora qemerê

Ez gerabûm dormedarê çîmen û erd û seman
Me nedîbû wek te mehbûb tu zeriye bê guman
Bê guman Yûsuf e wî xweş kirine dewr û zeman
Xelqina ez aşiq im nekin lewme l’min ey eman
Ne bûyîne, ne dibin wek te şepalê di cihan
Kî diyîn mislê te sîmînten û zerrîn-kemerê?

Dil û sîne herişandî, me ne derman, ne tebîb
Cegera min te gurrî kir, me hinav bûne lehîb
Nema min quwwet û taqet, bûme şeyda û weşîb
Bi Xudê sond dixwirim sadiq û rast im li hebîb
Ji ber ahên me dinê agir û dûd bit ne ‘ecêb
Me di dil da heya narek ku disojit seqerê

Diçî der meskenê dostê ji me ra ey badê buheşt

Bihejîn her du perran zulfa cebînê tu li text
Belkî bêhnek ji me ra derbikevî tali' û bext
Erzuhala me bigihîni zeriye hatiye wext
Da bibîni senema min te bigîn xwe bide xet
Bike telxîsi cewaba me ji vê muxteserê

10 Bê mefer mam zeriye lew me ji dil ah dikirîn
Roj û şev gav û sa'et nalan û efxan û girîn
Bes e min şahê cihan kanî me derman li birîn
Emr û ferman ji te bê lazim e em rûh biderîn
Qederek şefqe ji lutf te temenna dikirin
'Erzihala ku nivîsi me bi xwûna cegerê !

Me bi dil ah û emîn û me bi dil da felek
Perr û biskên te divên ya tu bidî min xalek
Biçevîn perçem û gulyan tu li dêmi lalek
Neke min bende were husnê hebîbê tarek
Ma bi zehrê şekerî dostê bixwunit carikî?
Da me mehrûmî ne dêrî tu ji lutf û nezerê

Zeriya şeng û şepal û periya husn û cemal
Çav û birhên te kehîl in dêm û cubhan û lu'al
Ta li min sîne hedef kir perr û biskan tu vemal
Me nema sebr û sukûn[û] me ne taqet nema hal
Lew ku pur şefqe didêrit kerem û lutf û kemal
Ah ji dest remz û surên wê dur û gewher-xeberê

Zulm û cewra te li min zêde bû ey şahêşehîn
Ser û pa bûme li xûnê me çi sûc û guneh in
Şîş û tîrên te reşandî cegerê cih bi cih in
Bê mefer mam zeriye ya ji te ra rûh bidehîn
Bi Xwedê qet te di dil da ji Xwedê tirsî nehin
Dikirî zulm û cefayê tu li min vê gederê

Tewr û bergên te girêdayî li bejnê çi ye ulf
Ez li vê husn û cemalê bi Xudê aşiq im sirf
Ji birînên cegerê ra çi ye derman çi ye zulf
Tu yî melhem ji me ra dilberê hacet niye qulf
Bisk û gêsû ji herîr in, qeseb in turre û zulf
Te ji kafûr e beden, xali ji miskê Teterê

15 Tu yî şafiyê derdan li birînên me çi xweş tê
Bi xiyala dil û can ra me j' du çehvên te yê reş tê
Bi Xudê her du tebîb in j' me ra çi hacet bi nivîstê
Çi bikî **Qedrîyê** fani tu ji hûranên bihiştê
Paşî wan gezmeyê çehvên te "Mela" pê kuştiye
Ma xedengin dikirin qet li me edî eserê⁴⁶³

⁴⁶³ M.Nesim Doru, Dîwana 'Irfan Seyid Qedrî Haşimî, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2016, r.154-157.

Ev helbesta MC pir hatiye nezîrekerin. Ji bo helbestvanên kurdan tu dibêjî ev helbest xwedî tilismek e. Taybetiya herî mezin jî rewanbêjiya vê ye. SQH jî di eynî rewanbejiyê de misreyên xwe nivîsiye. Jixwe me pêşiyê de jî gotibû mijar ‘eşq e, bedewbûna yarê ye û ji seba wan, aqibeta aşiqan e.

5.2.3.1.3. Tesdîsa Şêx Remezan (ss. 20)

Fe’ilatun(Fa’ilatun) fe’ilatun fe’ilatun fe’ilun

Behra remelê ++ -- ++ -- ++ -- + --

1 Qewî suhtîme fîraqa ewê ahû-beserê
Keftê pişt perde û sitrê nema êdi biderê
Kes nehin qet di dinê da bikitin vê hunerê
Biçitin xef bigehit balê ewê der-guherê
Ey nesîmê sibehê ma di mecala seherê
Sed selaman bigehîn ji me wê lebşekerê

Bi rew ey badê seba dexdexe ber dil tu medar
Ger nizanî wetenê şoxîqeda lale-îzar
Tu binêr kê der e enwar ew e eywanî nîgar
Da nebêjî tu çi tiştin qewî şubhet qedîfyar
Nêrgîza nazik û ter, neyşekera mest û xumar
Dêm-dur û le’lileb û muhteşem û mu’teberê

Me çê da ez ji te ra kifşî bikim qaîdeyan
Da ku paşî tu nebêji; te nekir hali beyan
Qewî pur xeşm û xezeb yari didêrit sibeyan
Bi hezer hêj tu ne çûyî cihê muxnî yû neyan
Asîtanî yû şîbak û kulek û pencerevan
Da bi miskînî yû zarî tu bibûsî di berê

Te xerez qetl e bikî, ez xwe bi qurban dikirim
Te xerez nav e bi zilmê biretin dê bibirim
Bed-duayan dikirin xelq li te, ey taciser im
Ma li min bin ne li te, ey rûh û nûra beser im
Ez bi wê qamet û bejnê li te sondê dixwurim
Bes ke ey padîşeha min li esîran xederê

5 Dîlbera dêmî bi dur, dil qewîya mislê hecer
Reqye û kêr ma dikin qet li berî xare eser?
Qesta wê nezr e, ku wacib li xwe kir lazim û fer
Dest li ser yek binihî ber vi emîrî biye der
Tozekê bin bi xwe ra ta bikirin kuhlî beser
Li terîqa qedema dîlberê wê rehguzerê

Zerîya dêmi bi nûr, şubhetê şemsa di felek
Dikujit aşiqê miskîn, bi du çehvên di belek

Du siyehmar bi qedi selwîrewan bûne çelek
Hatine seyr dikirin lew ji semawatê melek
Dê mi bedr û eniyê zulfî li ser bûne helek
Erqeman helqe û ger dane li dora qemerê

Qed û bala weh bi xem tèn, weki selwa li çeman
Mujhê manendê xedeng in, du birû mislê keman
Bê guman Yusuf e, wê xweş kirine dewr û zeman
Xelqino ez xelet im, tobe sitixfar û eman
Ne bûyîne, ne dibin wek te şepalê di cihan
Kî diyîn mislê te sîmînten û zerrîn-kemerê?

Şerhê derd û eleman, min qederek kirne kitêb
Mîn nivîsîne bi tertîb hemî têkda ne bi êb
Hazir in cumle li nik min, çil û çar cild bi hisêb
Bê fitû sond dixwurim ez ji te ra qet ne bi lêb
Ji ber ahên me dinê agir û dûd bit ne ‘ecêb
Me di dil da heya narek ku disojit seqerê

Sed emanet mi li te, ey rûhê bê reng û sifet
Tu selamê ku dikî, yarê cewabê vedidet
Bi Xwedê kî, ku dema saxerê zerrîn bi te det
Hûşiyar bî, venexwî wê meyê, hûşên te dibet
Da bibînî senema min te bigîn xwe bide xet
Bike telxîsi cewaba me ji vê muxteserê

10 Heq dizanit di dinê da ne muhib sîn û zer in
Ger hezar kîsê diravê me hebin mulk bi xer in
Bikirin sedqa serê te bi feqîran bi dirin
Te bibînim bese me secdeyî şukrê bibirin
Qederek şefqe ji lutf te temenna dikirin
Da me mehrûmî ne dêrî tu ji lutf û nezerê

Cihê yarê me ku kirbû xwe weten minbarikî
Menzîla neqş û nîgarê lê nebit exyarikî
Ma gelo gul hene qet lê tinebin yek xarikî?
Da bi hêsanî biçî pêş qed û bejna nazikî!
Ma bi zehrê şekerî dostê bixwunit carikî?
‘Erzihala ku nivîsî me bi xwûna cegerê !

Me di dil daxi heyin, jê diretî dîdî ‘imal
Dûdeki telxe devê me kiriye rolê misal
Ya Rebi ma bikirî şahê geda bine xiyal
Şekerê hur bikirit sur ji nebat û meya al
Lew ku pur şefqe didêrit kerem û lutf û kemal
Ah ji dest remz û surên wê dur û gewher-xeberê

Kuştiyên te di dinê her weh bê sûc û guneh in
Xencer in pê dikuji hêjî dibêji digehin
Yek ji wan im dikirim ah û beyanê di behin

Jêk di pirsin çî welat in weh bi zulm ev çî cih m?
Bi Xwedê qet te di dil da ji Xwedê tirsê nehin
Dikirî zulm û cefayê tu li min vê gederê

Şîrê pê kuştî heqîrî ku ji elmasî ye şulf
Çî qîset bû ewî şîrî ku birî muhbet û ulf?
Zêde ew sîrrê 'ezim bû me qewî zanî bi'urf
Xweş tifaq bû ji ezel qenc li me dakeftiye qulf
Bisk û gêsû ji herîr in, qeseb in turre û zulf
Te ji kafûr e beden, xali ji miskê Teterê

15 Aşîqê sadiq û laiq ew e êdi j'me riştî
Di riya yarê xwe da qet mû w davek xwe nehiştî
"Remezana" can didirit hêj bi riya dost nehiştî
Sond dixwum ez bi du tayên dî îsabê w du qîştî
Paşî wan gezmeyê çehvên te "Mela" pê kuştîye
Ma xedengin dikirin qet li me edî eserê?⁴⁶⁴

Şêx Remezana bi kurdiyêke zelal tevî xezela Melayê Cizîrî bûye, heqê tesdîsê daye.
Jixwe armanca nezîre û cureyên ku ji nezîreyê derketine dîtîna gotinên bêhemta û nûwaze bû.
Vê çaxê giringiya destpêkirina gotinê ya kî bû namîne. Heger ji te tê, bîne ji van gotinan, gotinên baştir derxe.

⁴⁶⁴ Zeynel Abîdîn Kaya-M.Emîn Narozî, Melayê Cizîrî Dîwan, Weşanên Jîna Nû, Stockholm 1987, r.324-327.

ENCAM

Piştî qebulkirina Îslamê di bin bandora zanîst, bawerî û distûrên aydê şaristaniya Îslamê de edebiyata ku derketiye holê, pê re edebiyata klasîk tê gotin. Rehên vê edebiyatê digihêje pêşiya dînê Îslamê. Bi “Qesîdeya Burde”yê jî ji bo milletên Îslamê çaxeke nû dest pê kiriye. Milletên Misilmanan bi hev re edebiyateke hempar, pîrzimanî û nasnameyê kolektîf afirandine. Di çêbûna vê nasnameyê de çavkanî Îslam e. Bi tenê ferqa edebiyata van milletan zimanê wan e. Di nav gelên Misilmanan de gelên faris di warê edebiyatê de dibe serdest. Milletên din xwestine wekî helbestvanên wan binivîsinin ji ber ku li gorî mantiqa edebiyata klasîkê ew rewş ne telîdparêzî bû, dilsoziyek bû.

Edebiyata klasîk xwedî dîsîpleneke xurt e, qaydeparêz e. Hema hema hemû rê û rêgezên helbestvanan ji pêş ve hatine diyarkirin. Helbestvan di nav van qaydeyên nêguherbar de dida li pey vegotinên cuda û nûwaze. Di vê edebiyatê de serdestiya helbestê heye. Ji nav helbestan jî serdestiya cureya xezelê heye. Heta jî vê edebiyatê re digotin edebiyata xezelan.

Di edebiyata kurdî ya nivîskî ya ku di serdema Îslamê de, di bin bandora dînê Îslamê, unsurên ‘erebî û farisî û çanda Îranê de li gorî hinek rêzikên hatine meydanê re edebiyata kurdî ya klasîk tê gotin. Edebiyata kurdî ya klasîk di sedsala 11an de dest pê kiriye. Lê bi hemû dezgeh û unsûrên klasîk, edebiyata klasîk ya kurdî bi zarevaya kurmancî bi helbestên Elî Herîrî di sedsala 16an de derketiye û kemilîye. Ev jî bi saya aramiya dewra mîrektiyan, medreseyan û terîqetan bûye.

Melayê Cizîrî, di edebiyata kurdî de cara ewil dîwaneke miretteb nivîsiye. Em bê mubalexe dikarin bêjin, di edebiyata kurdî de heger bi tenê ew “Dîwan” hebûya, me dîsa dikaribû behsa edebiyata kurdî ya klasîk bikira. Ew dîwan xwediyê hemû xisûsiyetên edebiyata klasîkê ye. Piştî vê dîwanê êdî di destê helbestvanên kurdan de edebiyateke kemilî û pêşdeçûyî hebû û dikaribû bi edebiyatên din re sol biqetanda. Hemçerxê Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran jî bi menzûmeyên xwe hîmê edebiyata kurdî zexmtir kirine. Ehmedê Xanî li pey şopa wan, bi mesnewiyêke stûr dikeve li nav qada edebiyatê. Melayê Bateyî jî bi mewlûda xwe deriyê malên her kurdan vedike. Ji ber bûyerên siyasî, ji holê rakirina mîrîtiyên kurdan ji sedsala 19an heta vê rojê edebiyata kurdî ya klasîk ber bi lawazbûnê çûye; di dewra modern de her çiqas berhem bê dayîn jî tu carî negihîştîye li quweta xwe yî berê.

Nezîre, wekî mezmûnan teybetiyeke edebiyatê klasîkê ye. Nezîre, li gorî helbesteke din, di ‘eynî serwa, paşserwa û pîwanê de helbestên hatî nivîsî re tê gotin. Her çiqas li ser nezîreyê danasîneke hempar tune be jî lêkolîneran ji bo em bizanibin kîjan helbest nezîre ne, hin tespît û ceribandînan xwe parve kirine. Ew jî, yekîtiya weznê, yekîtiya serwa û paşserwayê,

wekheviya vegotinê, wekheviya wate û xeyalan e. Nezîre bi piranî di cureya xezel û qesîdeyan de tîn kirin. Bi vî awayî helbestên hatî nivîsî re, nezîre; vê lêkerê re tenzîr kirin; helbestên ku hatî tenzîrkirin re jî helbesta ‘esas an jî helbesta model tê gotin.

Di edebiyata klasîk de gelek sedemên nezîrenûsiyê hene. Pêşiya her tiştî kevneşopiya nezîreyê, di gihîştina helbestvanan de wekî dibistanek bû, helbestvanên heweskar bi nezîreyê gav davêtin li nav edebiyatê. Nezîre, ji helbestvanên berê re rêzgirtinek bû, Helbestên wan dihatin xwendin, ên hatin ecibandin jî dihatin tenzîrkirin. Di edebiyata klasîkê de çî hatiye gotinê bêtir çawa hatiye gotin muhîm bû, lewma helbestvan ji bo hostatiyê, helbesteke ecibandî dida destê xwe û hewl dida ku ji vê helbestê baştir helbesteke din binivîse. Di bin vê daxwaziyê de xwestina nivîsandina helbestên herî nûwaze jî hebû. Ji ber zexta nêguherbar ya helbesta klasîkê, madem ku helbestvanan nikaribûn ji aliyê mijarê ve tiştên nû bêjin, vê çaxê diketin li pey di ‘eynî mijarê de afirandina gotinên bedewtir. Sedemek din jî serdestiya serwa û paşserwayê bû, helbestvan mecbûr mane di ‘eynî serwa û paşserwayê de helbestan binivîsîn. Herwiha helbestvan ji bo xwediyê dîwaneke miretteb bibe zor daye xwe ku li gorî her herfên elîfbêya ‘erebî helbestek binivîse, ev jî bûye sedemên nezîreyê. Nezîre di heman katê de di edebiyatê de firehbûn û pêşketinek çêdikir. Armanç biqasî helbesta ‘esas, afirandina xweşikahiyê bû, lê piraniya helbestvanên klasîk bitenê asta şibandineke bêruh de mane, bi pêş de neçûne, di asta sînoren teqlîdê de mane.

Hin helbestên klasîk jî, ji nezîreyê derketine. Ew jî terbî’, texmîs, taştîr, tesdîs, tesbî, tesmîn, tetsî’, ta’şîr in. Ev cure helbest, di ‘eslê xwe de xezel an jî qesîde ne, heger di ‘eynî kêş û serwayê de misreyên wan bîn zêdekirin vediguherin musammetekê. Divê em van cure helbestan jî wek nezîre qebl bikin, ji ber ku hebûna xwe deyndarê nezîreyê ne. Di edebiyata kurdî ji wan, texmîs û tesdîs hatiye bikaranîn. Terbî’ ji bo helbestên farisî hatiye kirin. Muşa’ere jî ji aliyê du helbestvanan tîn nivîsîn, bi vî awayî dişibe nezîreya zindî. Ev cure di edebiyata kurdî de girîng e, ji ber ku li gorî çavkaniyên ku destê me de ye, nezîreya ewil ya kurdî, di vê cureyê de hatiye nivîsîn. Ew jî her du muşa’ereyên Melayê Cizîrî ne.

Her çiqas mînakên nezîreyê di pêşiya Îslamê de hebûn jî a rastî di dewra Îslamê de bi qesîdeya Banet Suad ya Ka’b bîn Zuheyr dest pê kiriye. Di edebiyata farisî de “Şahname”ya Fîrdewsî û “Xemse”ya Nîzamî Gencewî bûye sedemên nezîrenûsiyê. Di edebiyata tirkî de nezîre li ser helbestên Ehmed Yesewî bi nezîreyên Yunus Emre destpêkiriye; bi Ehmedî, Nesîmî, Şeyhoxlu û Ehmedê Daî devam kiriye heta, nezîreyên hatî nivîsî di mecmuayan de hatiye topkirin.

Li gorî agahiyên me di edebiyata kurdî de nezîre, bi Melayê Cizîrî dest pê kiriye. Ew jî li ser xezelekê Hafîzê Şîrazî ye. Di “Dîwan”a Melayê Cizîrî de helbesta yekê wekî cureya terbî

ye, lê bi awayeke cuda aniye di dawiya her bendê de misreyek ji xezela Şîrazî bikaraniye. Ji bilî vî, di dîwana wî de helbesteke farisî jî heye, ev jî nêzikê xezeleke Camî ye. Ev jî tê vê me'nayê, edebiyata kurdî ewil feyza xwe ji edebiyata farisî hildaye. Piştî Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran li Bersîsa 'Abîd ya Ferîdeddîn Attar kiriye kurdî. Gelekî di bin bandora Attar de maye heta navê xwe jî ji berhema wî yî bi navê "Mantiqut tayr"stendiye. Ji bo Ehmedê Xanî jî em dikarin behsa Fîrdewsî bikin. Çawa ku Firdewsî destana Şahnmayê ji nav milletên farisan top kir, Ehmedê xanî jî destaneke kurdî xwe re kire mijar û pê mesnewiyeke dirêj nivîsî. Di mesnewiya xwe de wekî Firdewsî behsa ehwalê milletê xwe kir. Her wiha di helbestvaniya xwe de di bin bandora Nîzamî Gencewî de jî maye. Piştî edebiyata farisî, tesîra edebiyata tirkî heye. Di vê warê de divê em cih bidin Suleyman Çelebîyê. Melayê Bateyî wekî mewlûda wî mewlûdeke kurdî nivîsiye. Navê din jî Fuzûlî ye. Bi "Leyl û Mecnûnê" a xwe û bi nêrînên xwe yî li ser tesewwifê de bandor li ser helbestvanên kurdan kiriye. Ehmedê Xanî "Mem û Zîn" wekî wî qedandiye, Perto Begê Hekkarî di helbestên xwe de di bin bandora wî de maye.

Ev tesîrgirtin di dîwan û dîwançeyan de jî bi şikleke din derdikeve pêşiya me. Helbestvanên kurdan bi zimanê farisî xezel û qesîdeyan dinivîsînin. Bo mînak Wedaî li ser xezelên Şîrazî û Camî texmîsên farisî nivîsiye. Di dîwanên sedsala 20an de helbestên ku bizimanê tirkî hatiye nivîsîn jî hene. Heta Ehmedê Xanî mulammayê xwe yî bi çar zimanan namdar e. Ev hevbandorkirin ne yekalî ye, mesela helbestvaneke tirk ya bi navê Nazmî, "Mem û Zîn" wergerandiye bi zimanê Tirkî. Bi vî awayî em bi taybetiyeke nezîreyê ve rû bi rû dimînin, ev jî di edebiyatê de firehbûn û pêşdeçûn. Helbestvanên kurdan bi xêra nezîreyên xwe hem tev li kevneşopiya edebiyata klasîk ya Îslamê dibûn hem jî piştî vê feyzigirtinê ji bo edebiyata milletên xwe jî berhemên nû didan. Vê carê jî berhemên wan ji bo xelefên wan dibûn mînak û dihate nezîrekirin.

Helbestvanên kurd ên ku bi helbestên xwe hem edebiyata klasîk hem jî kevneşopiya nezîreyê afirandine, helbestvanên sedsala 16,17 û 18an in. Ew jî Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî û Melayê Bateyî ye. Van helbestvanan di heman katê de kevneşopiya nezîreyê jî afirandine. Bi vî awayî nezîreya kurdî di sê milan de diherike. Milê pêşîn milê tesewwifê ye. Danêr jî Melayê Cizîrî ye. Feqiyê Teyran bi menzûmeyên xwe tev li vê kevneşopiyê dibe. Milê duduya milê milletperweriyê ye, nûnerê vê milê jî Ehmedê Xanî ye. Milê dawî jî milê mewlûdnûsiyê ye, danêrê vê milê jî Melayê Bateyî ye.

Li gorî sedsalan navên nezîrenûsên me ew in:

Sedsala 17an

Ehmedê Xanî, Laxer

Sedsala 18an

Mîna, Selîmê Silêman, Xarisê Bidlîsî, Şewkî, Melayê Bateyî, Seyfiyê Şûşî,

Sedsala 18-19an

Bekir Begê Erzî, Pertew Begê Hekkarî, Şêx Nûreddîn Birîfkanî, Siyahpûş, Mela Xelîlê Sêrtî, Îsmailê Bazîdî, Şêx Ehmedê Feqîr, Mun'imî(?).

Sedsala 19an

Wedaî, Şêx Ebdulqadirê Hezanî, Hacî Qadirê Koyî, Şêx Evdîrehmanê Axtepi, Şêx Mihemed Can,

Sedsala 19-20an

Mela Mihemedê Liceyî(Hadî).

Sedsala 20an

Mela Nezîrê Bedewî(Dahî), Seyid Qedrî Haşimî, Şêx Hesîb Axtepi, Seyid Eliyê Findikî, Mela Zahirê Tendûrekî, Şêx Eladîn(?), Mela Ehmedê Heyderî, Mela 'Ebdulfettah Hezroyî, Hêşyar, Mela Beşîrê Bedewî(Bêxew), Şêx Memdû'h Birîfkanî, Cegerxwîn, Seyid Huseynzade Ebdulxaliq Esirî, Şêx Mihemed Eskerî, Jan Dost, Mewlana 'Ebdulhey(?), 'Eliyê Baqustanî, Seydayê Mele Yasîn Yusrî, Şêx Remezan(?) û nêzîkê 40 mewlûdnûs.

Li gorî vê tabloyê herî zêde di sedsala 20an de nezîre hatiye nivîsîn. Sedsala 19 û 18an li pey tê. Ev dewr di heman katê de ji bo edebiyata klasîk ya kurdî dewrên herî lawaz in. Piştî dewra zêrîn ya edebiyata kurdî(sedsalên 16-17-18) edebiyata kurdî ji ber bûyerên siyasî bêxwedî maye, an jî ji nav edebiyata kurdî hunermendên mezin derneketiye, ber bi lawazbûnê çûye, lewma sedsala 19 û 20an bûye dewra teqlîdparêziyê. Sedema din jî destpêkirina dewra modern e.

Dîsa li gorî vê tabloyê di dewra ku em tê de 'emir dîkin jî nezîre hatiye nivîsîn. Ev jî tê vê me'nayê, edebiyata kurdî eleqaya xwe ji edebiyata klasîkê hê jî nebiriye, ev edebiyat tê xwendin û berhem tî dayîn.

Herwiha bitenê em ji navên nezîrenûsan(Seyid, mela, şêx hwd.) dikarin bigihêjin vê encamê: Nezîrenûsên edebiyata kurdî, piranî oldar in, di medreseyan an jî di terîqetan de perwerde bûne, bi tesewwif û dînê îslamê re mijûl in. Hin lêkolîner ji bo edebiyata klasîkê nafiye negotine edebiyata medreseyan. Şagirtên di medreseyan de dixwendin beytên Melayê Cizîrî jiber kirin, bi meqam dixwendin. Berhemên klasîk ên din jî perwerde dibûn. Ji bo edebiyata nivîskî dibistan hewce bû, ew jî medrese bûn. Her wiha piraniya wan mensûbê terîqetan e. Bo mînak, Şêx Evdîlqadirê Hêzanî, Seyid Qedrî Haşimî, Mela Mihemedê Liceyî, Xalidî ye; Şêx Nûreddîn Birîfkanî û Şêx Memdû'h Birîfkanî Qadirî ye. Hinek jî dûtê terîqetan di kovaran de helbestên xwe diweşînin: Hacî Qadirê Koyî, Cegerxwîn, Hêşyar, Seyid Huseynzade Ebdulxaliq Esirî hwd.

Nezîrenûsên 18an ên wekî Mîna, Selîmê Silêman, Xarisê Bidlîsî, Şewkî, Melayê Bateyî, Seyfîyê Şûşî û di serê 19an ên wekî Bekir Begê Erzî, Pertew Begê Hekkarî, Şêx Nûreddîn Birîfkanî, Siyahpûş, Mela Xelîlê Sêrtî, Îsmailê Bazîdî, Şêx Ehmedê Feqîr, Mun'imî(?) di nezîreyên xwe de ruhên edebiyata klasîk diparêzin û di vê warê de serketî ne. Lê nezîrenûsên di sedsala 19 û 20an teqlîdparêz in û nezîreyên wan lawaz in. Divê em Wedaî, Mela Ehmedê Heyderî û Mela Nezîrê Bedewî ji dûrî vê tesnîfê bihêlin. Ji ber ku her sê jî nezîreyên xwe bi zanetî kirine, serketî ne.

Di nezîrenûsiya kurdî de piranî helbestvanên sedsalên 16,17,18an hatiye tenzîrkirin. Ji ber ku ruhê edebiyata klasîk ya kurdî di vê dewrê de hatiye afirandin û mînakên serketî jî dîsa aydê vê dewrê ye. Nezîrenûsên me jî qismen di sedsala 18an de lê piranî di sedsalên 19-20an de 'emir kirine. Ev rewş jî me dibe vê encamê, di van dewran de edebiyata kurdî ya klasîk lawaz dibe û ancax bi teqlîdê jiyana xwe daye dewamkirin.

Di edebiyata me de herî zêde li ser helbestên Melayê Cizîrî nezîre hatiye nivîsîn. Li ser xezel û qesîdeyên wî di xebata me de 113 nezîre hene. Wexta em li ser sedemên vê yekê bisekinin em dibînin ku sedema bingehîn hebûna "Dîwan"êke miretteb e. Wê çaxê berhemên metbû' kêr heta tune bûn, di destê helbestvanên me de an jî di medreseyan de dîwaneke destxet hebû, ev jî ya Cizîrî bû. Windabûn an jî tunebûna dîwan an jî dîwançeyên helbestvanên din, helbestvanên heweskar ber bi helbestên Melayê Cizîrî dibû. Sedema dinê jî di medrese û terîqetan de ev dîwan wek ders dihate xwendin, heta beytên vê ji aliyê mûrîdan bi meqam dihate xwendin.

Hema hema di her dewrê de Melayê Cizîrî hatiye tenzîrkirin an jî bandora wî hebûye. Lê herî pir di serdema 19-20an de hatiye tenzîr kirin. Ji nav 25 nezîrenûsên Melayê Cizîrî, çar helbestvan ne tê de ên din di dewra 19 û 20an de 'emir kirine.

Di nav nezîrenûsan de ê herî zêde li ser helbestên Melayê Cizîrî nezîre nivîsiye Perto Begê Hekkarî ye. Tu dibêjî "Dîwan"ê Melayê Cizîrî daye pêşîya xwe û li gorî helbestên wî dîwaneke nû nivîsiye. Li pey Perto Begê Hekkarî nezîrenûsê duduyan Mela Nezîrê Bedewî ye. Di xebata me de 15 nezîreyên wî hene. Piştî wî jî Mela Zahirê Tendûrekî heye. Wî jî aniye li gorî "Dîwan"ê Melayê Cizîrî li ser şêxê xwe dîwanek çêkiriye.

Feqîyê Teyran hem bi menzûmeyên xwe yî dînî hem jî bi helbestên xwe yî ziman sivik û nêzîkê gel bala me dikşîne. Lewma helbestvanên me Feqîyê Teyran tenzîr kirine. Muradxanê Bazîdî û Mela Bateyî "Zembilfiroş"ê wî tenzîr kirine, ji bilî van gelek helbestvanên kurd di bin bandora şêwaz û zimanê wî de mane.

Ehmedê Xanî bi hemû berhemên xwe tesîrek mezin li edebiyata kurdî kiriye. Ev tesîr, pêşîyê xwe ji aliyê fikrên siyasî de xwe dide der. Selîmê Silêman Şêx Evdîrehmanê Axtepî, Şêx

Mihemed Can, Şêx Mihemedê Eskerî fikrên wî dubare kirine. Mela Xelîl Sêrtî û Mela Ebdulfettah Hezroyî xwestine wekî “Eqîdeya Îmanê”ya wî berhemeke dînî çêkin. Di sêrî de Îsmailê Bazîdî û heft helbestvanên din wekî “Nûbihar”a wî ferheng nivîsîne. Selîmê Silêman û Xarisê Bidlîsî di rêça Xanî de mesnewî nivîsandine. Ji bilî van berhemana du helbestên Xanî mezherî nezîreyê bûne. Ji van helbestan yek mulemma ye. Şewkî, Mela Ehmedê Heyderî û Hadî tenzîr kiriye. Mersîyeya Xanî jî eleqeyek mezin dîtiye. Melayê Bateyî, Wedaî û Fethî ev helbest tenzîr kirine.

Di nezîreya kurdî de navê din jî Melayê Bateyî ye. Bateyî bi “Mewlûd”a xwe di dilê kurdan de xwe re koşk û serayek çêkiriye. Ev di heman katê de li ser asta hezkirina Cenabê Pêxember ya milletê kurd, agahiyeke mezin dide me. Li ser vê mewlûdê 38 mewlûdên nû hatiye nivîsîn. Ya ewil bi kurdiya zazakî hatiye nivîsîn û aydê Melayê Xasî ye. Ya dawî jî aydê Mela Suleyman Kurşunê ye, sala 2010an de hatiye nivîsîn. Ji bilî mewlûdan, Seyfîyê Şûşî li ser helbestekê wî jî nezîreyek nivîsiye.

Ji bilî her sê milan li ser helbestên Şêx Şemseddînê Exlatî, Macin, Fethî, Emîn Alî Bedirxan jî nezîre hatiye nivîsîn. Lê tesîrên van sînordar in, lewma kêma kes ew tenzîr kirine.

Di edebiyata kurdî de jî wekî edebiyatên din nezîreyên zencîrîn heye. Nezîreya zencîrîn ya herî mezin nezîreyên ku li ser “Mewlûd”a Melayê hatî nivîsîn e. Di zencîreyê de bi tevahî 39 berhem henin. Berhema Ehmedê Xanî ya bi navê Nûbihar jî bûye sedema nezîreyên zencîrîn. Di warê de jî 8 berhem bala me dikişîne. Her wiha mulemma û mersîyeya Ehmedê Xanî jî bûye nezîreyên zencîrîn. Hin helbestên Melayê Cizîrî jî di vê kategorîyê de ne. Qesîdeyên bi paşserwaya “da”yê ye diqede, 13 helbestvanan tenzîr kirine; her du xezelên bi paşserwaya “ez”ê diqede, 9 helbestvanan tenzîr kirine; xezela bi paşserwaya “bû”yê diqede, 8 helbestvanan tenzîr kirine; nezîreyên ji van her sê helbestan re hatî kirin, bûne zencîreya nezîreyê.

Di edebiyata kurdî de nezîrenûsan, bêyî ku navê helbestvanekê bide, nezîreya xwe nivîsîne. Piranî jî anîne teşeya helbestê teqlîd kirine.

Edebiyata kurdî ya klasîk wekî edebiyatên Îslamê ya din edebiyata mezmûnan e. Nezîrenûsan jî bi piranî bêyî ku guhertinek çêkin ev mezmûn kirine helbestên xwe.

Kêşa ‘erûzê ya helbesta model û kêşa nezîreyan bigelempêrî ‘eynî ye. Her çiqas nezîreyên dûrê vê qaydeyê hebin jî meyl li ser vê rêçê ye.

Edebiyata klasîk ya kurdî de nezîrenûsan piranî li gorî paşserwayan nezîre nivîsiye. Paşserwayên ku hatiye hezkirin bûye mezherê nezîreyê.

Nezîrenûsên me ne bitenê di bin bandora helbestvanekê de mane, carinan ketine di bin bandora du sê helbestvanan jî. Mesela Wedaî di medhiyeya xwe de di bin bandora Melayê Cizîrî de ye, lê di mersîyeya xwe de jî di bin bandora Ehmedê Xanî de maye. Her wiha di hemû

hunermendên me de şopên nezîreyê hene. Bo mînak di helbestên Melayê Cizîrî de şopên helbestvanên faris, di helbestên Ehmedê Xanî de şopên Melayê Cizîrî, di Melayê Bateyî de şopên Ehmedê Xanî hwd. dikare bê dîtîn.

Medhîye û mersîyeyên ku bûne nezîre, piranî li ser şêxên terîqetê û li ser beg û mîran e. Di vê warê de giraniya tesewwif û terîqetan heye. Mesela “Dîwan”a Mela Zahirê Tendûrekî serdanpê li ser Şêx Zîyaeddîn e, ew jî Neqşî ye. Ev rewş xisûsiyeteke edebiyata me ye.

Helbestvanên dewra modern ên wekî Cegerxwîn, Hacî Kadirê Koyî, Hêşyar hwd. di nav formên berê de fikrên nû anîne zimên. Ev rewş ji bo nezîreyên wan jî derbasdar e.

Di dewra modern de di hin kovar û rojnameyan de nezîreyên modern jî hatiye nivîsîn. Lê dîsa jî em dibînin, helbestên xwe li ser koka helbesta klasîk ava kirine. Bo mînak, di kovara Hawarê de Qedrîcan li ser helbesteke Emîn Alî Bedîrxan nezîreyek nivîsiye.

Di edebiyata kurdî de ji nav cureyên ku ji nezîreyê derketine ên ku hatine xebitandin muşa’ere, texmîs û tesdîs in. Di cureyên din de hema hema tu mînak neketiye destê me. Terbî’ jî bi tenê ji bo helbestên farisî hatiye kirin.

Di mijara nezîrenûsiyê de, ewil cureya muşa’ereyê hatiye nivîsîn. Ev jî tê vê me’na yê: nezîreya kurdî bi cureya muşa’ereyê dest pê kiriye. Herdu muşa’ereyên Melayê Cizîrî, yek bi Mîr Umadîddîn re ya din jî bi Feqiyê Teyran re hatiye gotin, hemû taybetiyên edebiyata klasîk ya kurdî dide. Bingeha vê mihebbetê di kevneşopiya Îslamê de heye. Ev jî mihebbeta Mewlana û Tebrîzî ye. Ev muhebbet ketiye dirûvê muşa’ereyê. Bendên bihevregotî tê me’neya binê rastiyan tesewwifê ji aliyê du kesan tevakî hatiye xêzkirin. Mijara helbestê serdanpê tesewwif e. Têgehên tesewwifê bi aliyê herdu helbestvanan, tu dibêjî ji bo hin pirsên şagirtan bibe cewab hatiye îzahkirin. Li pey van her du muşa’ereya Mela Bateyî û Girgaşî tê. Her du helbestvanan di mijara tesewwifê de helbestên Melayê Cizîrî, Mîr Umadîddîn û Feqiyê Teyran hem xwendine, hem xwe re kirine nimûne hem jî di bandora wan de mane. Di nav zîncîrên nezîreyê de hempariya pênc helbestvanan navborî ev e: haqîmê lîteratura feraseta dîn û tesewwifa vê çaxê ne. Birayên Mela Beşîr û Mela Dahî di sedsala 20an de du muşa’ere nivîsîne; ev her du muşa’ere di kevneşopiya muşa’ereyê ya edebiyata kurdî de helqeya dawîn e. Ev herdû muşa’ere ji aliyê teknîkê ve dewama vê kevneşopiyê ye; lê belê ji aliyê naverokê ve ji ruhiyata sedsala 16-17an pir dûr e, di hin cihan de daxwazên milletparêzan a di dewra modern de ketibû jiyana me hene û piştî gelek xirecirên siyasetê diberdamanamiradê hene.

Di cureya texmîsan de para mezin aydê melayê Cizîrî ye. Li ser helbestên Melayê Cizîrî ji aliyê 5 helbestvanan 11 texmîs hatiye nivîsîn. Piştî Melayê Cizîrî, li ser helbestên Macin, Mela Mehmûdê Hoserî û Mun’îmî texmîsek hatiye nivîsîn. Mela ‘Ebdulfettah Hezroyî(Fethî)

jî li ser nezîreya xwe texmîsek çêkiriye. Ev texmîs pir balkêş e ji ber ku aniye nezîreya helbesta xwe jî kiriye li nav texmîsa xwe.

Tesdîs jî bi tenê li ser helbestên Melayê Cizîrî hatiye nivîsîn. Mela Mihemedê Liceyî(Hadî), çar tesdîsan; Seyid Qedrî Haşimî û Şêx Remezan tesdîsek nivîsîne. Di warê texmîs du tesdîsan de jî giraniya Meleyê Cizîrî heye. Divê em carek din heqê wî teslîm bikin ku di edebiyata kurdî ya klasîk de ewqas rewacdîtî ne nafiye ye, lûtqeya herî mezin ew e.

Nezîrenûsên kurdî, li gorî nezîreyan, di texmîs û tesdîsan de bêtir serketî ne. Ji ber ku di nezîreyan de wekî helbesta model divê helbestvan, helbesteke baş biafiranda. Lê di texmîs û tesdîsan de rehetiyek heye, ji ber ku vê carê helbestvan bi tenê ji helbesta model re hevaltî dike, ne mecbûre ku helbest û vegotinên nû çêke.

Di destê me de nezîre û texmîsa ku di van rojan de hatine nivîsîn heye. Ew jî aydê Jan Dost e û di salên 90î de hatiye nivîsîn. Ev herdu helbest nîşan dide ku hê bandora edebiyata klasîk dewam dike û helbestvanên kurdan hê jî ji edebiyata klasîkê feyde digrin.

ÇAVKANÎ

ACAR, Hayrullah, **Dîwan Şêx Ehmed Feqîr**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2016.

ADAK, Abdurrahman, **Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2013.

ADAK, Abdurrahman, **Li Gorî Serdemên Tarîxî Têkiliyên di Navbera Edebiyatên Kurdî û Tirkî Yên Klasîk De**, Sempozyûma Edebiyata Berawirdî Ji Duh Heta Îro Di Edebiyatên Tirkî û Kurdî De Texeyulên Nasnameyî, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Çapa Yekem, Mêrdîn 2015.

AKSOY, Hasan, **“Mevlid; Türk Edebiyatı”**, Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004, XXIX, 482.

ALAN Ramazan, **Bendname li ser rûhê edebiyatekê, Nivîsa “Di Nav Lepê Şîroveyan de Mesnewîyeke Mîstîk”**, Weş. Avesta, Stenbol 2009.

BEDÎRXAN Celadet, **Klasîkên Me An Şahir û Edîbên Me ên Kevn**, Kovara Hawarê, Hejmara 33an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012.

BEDÎRXAN, Emîn Alî, Kovara Hawarê, Hejmara 5an , Weşana Belkîyê, Stenbol 2012

BİÇİCİ, Mela Abdurrahman, **Dîwan Mela Zahirê Tendûrekî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2007.

BEYTER, Önder, **Dîwana Mela Ehmedê Heyderî**, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Artukluyê, Mêrdîn 2013.

BİRİFKANÎ Zahid, **Dîwana Şêx Memdû'h Birîfkanî**,

<http://www.koord.com/webbook/book/aras/aras1/Book/mamduh/Mamduh35.pdf>.

CEGERXWÎN, **Agîr û Pirûsk**, Weş. Avestayê, Stenbol 2014.

CEGERXWÎN, Kovara Hawarê, Hejmara 10an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012.

CİZİRÎ, Mela Ebdusselamê, **Şerha Dîwana Melayê Cizîrî**, (Amd.), Tehsîn Îbrahîm Doskî, (Wer.), Jan Dost, Weş. Dara, Stenbol 2018.

ÇİÇEKLER, Mustafa, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>

ÇANDIR, Muzaffer, **TÜRK ŞİİRİNDE NAZİRE GELENEĞİ VE KUL HİMMET'İN ŞİİRLERİNDE NAZİRECİLİK**, CBÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ Yıl : 2013 Cilt :11 Sayı :2)

DİLÇİN, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara 1997.

DOST Jan, **Mem û Zîn Ehmedê Xanî**, Weş. Avestayê, Stenbol 2010.

DOST Jan, **Dîwana Jan**, Weş. Avestayê, Stenbol 2011.

DORU, M.Nesim, **Melayê Cizîrî Diwanı ve Şerhi**, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

- DORU, M.Nesim, **Dîwana ‘Irfan Seyid Qedrî Haşimî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2016, r.30-32.
- DÊREŞÎ Seîd, **Dîwana Feqîyê Teyran**, Weş. Lîs, Diyarbekir, 2011.
- DÊREŞÎ Seîd, **Dîwana Weda’î**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012.
- DÎLOVAN Selman, **Dîwan Melayê Cizîrî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2010.
- DÎLOVAN Selman - ŞEMREXÎ Huseyn, **Dîwan Seyid Eliyê Findikî**, Weş.Nûbiharê, Stenbol 2017.
- DOSKÎ, Tehsîn Îbrahîm, **Dîwan Perto Begê Hekkarî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2011.
- DOSKÎ, Tehsîn Îbrahîm, **Dîwana Hadî Mela Mihemedê Liceyî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012.
- DOSKÎ, Tehsîn Îbrahîm, **Dîwana Dahî Mela Nezîrê Bedewî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012.
- DOSKÎ, Tehsîn Îbrahîm, **Dîwana Fethî Mela Ebdulfettah Hezroyî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012.
- DOSKÎ, Tehsîn Îbrahîm, **Gaziya Belengazan Dîwana Bêxew Mela Beşîrê Bedewî**, Weşanxaneya Nûbiharê, Stenbol 2013.
- DURMUŞ, İsmail, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>,
- ERTEKİN, M.Zahir, **Di Edebiyata Klasîk A Kurdî De Texmîs û Texmîsên Mela ‘Eliyê Baqustanî**, Kovara Mukaddimeyê, Hêjmar 6, 2012.
- ERTEKİN, M.Zahir, **İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan**, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17).
- ERTEKİN, M.Zahir, **Mewlûda Kurdî Ya Yekem û Bandora Wê Li Ser Mewlûdên Din**, Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu, Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyum Bildirileri, Şırnak Üniversitesi Yayınları No: 5, İstanbul 2015.
- EROĞLU Süleyman, **“Edebi Bir Tür Olarak Mevlidler, Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler.”** Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri, Uluslar Arası Mevlid Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Bursa 2009.
- ESİRÎ Seyid Huseynzade Ebdulxaliq, Kovara Hawarê, Hejmara 10an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012.
- ERGÜN, Zülküf, **Peywendiya Mîr û Mela Di Çarçoveya Patronaja Edebî de**, Artuklu Üniversitesi Dergisi, Mukaddime, 2017, 8 (Özel Sayı 1), ö153-ö170 doi: 10.19059/mukaddime.345645
- FARQÎNÎ, Zana, Ferhenga Kurdî- Tirkî, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2004.
- FARQÎNÎ, Zana, Türkçe-Kürtçe Sözlük, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2010.

GEMİ Ahmet, **Feriduddin Attar'ın Etkisinde Gelişen Gülşehrî ve Feqiyê Teyran'ın Şeyh San'an Hikâyelerinin Mukayesesi**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 45, Ağustos 2016, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581.

GİBB, E.J. Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi I-II, III-V**, (Wer.), Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

GÜLER Zülfü, **“Rûz u Şeb Redifli Üç Na't”**, Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum 2009.

GÜLTEKİN, İbrahim, **Nazire Geleneğinden Metinlerarasılığa Üç Şiirin Söyledikleri**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013, p.1511-1537, ANKARA-TURKEY.

HÊŞYAR, Kovara Hawarê, Hejmara 31 û 32an, Weşana Belkîyê, Stenbol 2012.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a35a4cea1c6a4.54672728

<https://ganjoor.net/attar/manteghotteyr/hodhod/sh2/>

<https://kerboran.wordpress.com/2009/05/23/seydaye-sex-muhammed-emin-el-heyderi-k-s/>

IRKILATA, Mehmet, **Nazire Geleneği İçerisinde Kerem Kasideleri**, (Yüksek Lisans Tezi), T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Adana 2007.

IRGAT, M.Reşît, **Siyahpûş Çend Xezel û Helbest**, Weş. Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1999.

İSEN, Mustafa, **“Divan Şiirinde Nazire Geleneği”**, Maveria, S. 54 Ankara 1981.

İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah Yay., İstanbul 1997.

JİYAN, Rênas, **Dîwana Rûhî Şêx Evdirehmanê Axtepî**, Weş. Belkîyê, Stenbol 2013.

KAYA Zeynel Abidîn - NAROZÎ M.Emîn, **Melayê Cizîrî Dîwan**, Weşanên Jîna Nû, Stockholm 1987.

KURŞUN, Mela Silêman, **Mewlida Pêxember**, Beroj Yayınları, İstanbul 2010

KARACAN Hasan - AYKUT Nurettin, **Mele Huseynê Bateyî'nin Mewlid-i nebî adlı Eseri ile Mele Süleyman Kurşun'un Mewlida Pêxember adlı Eserinin Karşılaştırılması**, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt1, Sayı2, Kasım 2015.

KÖKSAL, M. Fatih, **“Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”**, Dirizözler Armağanı (Haz. M. Fatih Köksal-Ahmet Naci Baykoca), Ankara 2003.

KÖKSAL, M.Fatih, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=nazire>

KURDO, Qanatê, **Tarîxa Edebiyata Kurdî**, Weşanên Ozge, Ankara 1992.

- MENGİ, Mine, **Divan Şiiri Yazıları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayıncılık, Ankara 2000.
- NAROZÎ, Emîn, **Dîwan Melayê Cizîrî**, Weş. Avestayê, Stenbol 2012.
- OKUYUCU, Cihan, **Divan Edebiyatı Estetiği**, 2.b, LM Kitaplığı İstanbul (2006).
- ÖZCAN Nuri, **Türk Din Mûsikîsi Ders Notları**, İstanbul 2001.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- PALA, İskender-SEVİM Osman, **Ortaöğretim İçin Divan Şiiri**, Gazi Mesleki Eğitim Merkezi, Ankara 2009.
- QEDRÎCAN, Kovara Hawarê, Hêjmara 6an, Weş. Belkîyê, Stenbol 2012.
- SEZER, Müslîh, **Dîwançeya Seyfiyê Şoşî**, (Teza Lîsansa Bilind), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Merdîn, 2016.
- SADİNÎ, M.Xalid, **Feqîyê Teyran Jiyan, Berhem û Helbestên Wî**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2010.
- SADİNÎ, M.Xalid, **Mela Huseynê Bateyî Jiyan, Berhem û Helbestên Wî**, Weşanxaneyê Nubiharê, Stenbol 2010.
- SAGNIÇ, Feqî Huseyn, **Dîroka Wêjeya Kurdî, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê**, İstanbul 2002.
- SAMUR, Aziz , **Destana Zembîlfiroş û Gulxatun**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2015.
- SERDAR, Bamed, **Şêx Şemseddîne Exlatî, Dîwan**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2015.
- SÖNMEZ Nesim, **Hâfız-i Şîrâzî – Melayê Cizîrî Karşılaştırması (Aşk, Gül, Bülbül, Rinde, Zührt Ve Dini Semboller Açısından)**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 40 Volume: 8 Issue: 40 Ekim 2015 October 2015 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581.
- ŞEMREXÎ, Huseyn, **Nehcul Enam û ‘Eqîdeya İmanê**, Weş. Nûbiharê, Stenbol 2012.
- TAN, Samî, **Rêzimana Kurmancî**, Weş. Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 2011.
- TARİNÎ, Mela Birhanê, **Dîwan Şêx Evdilqadirê Hezanî**, Weş. Lîsê, Amed 2016.
- TIRAŞCI, Mehmet, **Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları**, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013, Cilt: XVII, Sayı: 2.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997.
- TOSKA Zehra, **Di Peywenda Edebiyata Klasîk De Mesnewiya Mem û Zînê**, Sempozyûma Edebiyata Berawirdî Ji Duh Heta Îro Di Edebiyatên Tirkî û Kurdî de Texeyulên Nasnameyî, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mêrdîn 2015.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Halvet**, DİA, İstanbul 1997, c.XV.

- VERÇİN, İsmet, **Hafız Divanı'nda Yer Alan İlk Gazel Üzerinde Bir Açıklama Hermeneutiği Uygulaması**, (Yüksek Lisans Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları (Fars Dili Ve Debiyatı) Anabilim Dalı, Ankara 2016.
- YÛSUF, Abdulreşîb, **Şaîrên Klasîk ên Kurd**, Weş. Jîna Nû, Sweden 1988.
- YÛKSEL, Müfid, **Molla Hüseyin El-Bâtevî Ve Kürtçe Mevlid-İ Şerîfi, Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu**, Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyum Bildirileri, Şırnak Üniversitesi Yayınları No: 5, İstanbul 2015.
- YAVUZ, Kemal, **Türk Şiirinde Nazire**, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 10 İstanbul 2013.
- YILDIRIM, Kadri, **Dîwan Ehmedê Xanî Külliyyatı: 4**, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.
- ZÊREVAN, Arif, **Dîwan Hacî Qadirê Koyî**, Weş. Nefelê, Sweden 2004.
- ZÊREVAN, Arif, **Dîwan Melayê Cizîrî**, Weş. Nefelê, Stockholm 2004(Çapa Dîjîtal).
- ZAVOTÇU, Gencay, **Aşk İlinden Gönül Dilinden İnciler**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- ZINAR, Zeynelabidîn, **Nimûne Ji Gencîneya Çanda Qedexekirî**, Yekîtiya Nivîskarên Kurd, Swêd 1991.
- ZINAR, Zeynelabidîn, **Dîwana Hesbî Şêx Hesîb Axtepî**, Weş. Dozê, Stenbol 2009.